

Ústav slovenskej literatúry SAV
Edícia Pamäť literárnej vedy

LITERÁRNOHISTORICKÉ KOLOKVIUM

STREDOVEK
HUMANIZMUS A RENESANCIA

Erika Brtáňová (ed.)

Recenzenti:
Mgr. Gizela Gáfriková, CSc.,
Prof. PhDr. Marta Keruľová, CSc.

Copyright © Erika Brtáňová, Lenka Fišerová, Eva Frimmová, Martin Golema, Katarína Karabová, Miloslav Konečný, Pavol Markovič, Adelaida Mezeiová, Lenka Rišková, Andrej Škoviera, Daniel Škoviera, Martina Zajíčková
Obálka ©
Jazyková redaktorka: Oľga Vaneková
Vydal © Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava 2013
ISBN 978-80-88746-24-9

Ústav slovenskej literatúry SAV
Bratislava 2013

Na úvod 6

I. Sredovek

Andrej ŠKOVIERA:

Stereotypy v interpretáciách textov o bohoslužobných jazykoch v cyrilo-metodských prameňoch..... 7

Martin GOLEMA:

Citáty, parafrázy a paragamy liturgických zvolanívo veľkopôstných jarných dievčenských obradoch a hrách u západných Slovanov. Problém obradového mena Heľuška, Helička 31

Katarína KARABOVÁ:

Pseudo-augustínovský spis Soliloquiorum animae ad Deum v kontexte stredovekého pseudo-autorstva..... 56

Miloslav KONEČNÝ: *Chronica Hungarorum Jána z Turca a Carmen de Carolo Parvo Lorenza de Monacis* 65

Pavol MARKOVIČ:

K podobám stredovekej kanonizačnej legendy..... 86

Lenka RIŠKOVÁ:

Tablicove literárnohistorické „exkurzy“ do stredoveku..... 94

Martina ZAJÍČKOVÁ:

Stereotypy ako špecifiká diel staršej slovenskej literatúry..... 106

II. Humanizmus a renesancia

Daniel ŠKOVIERA:

Novolatinské písomníctvo v rámci štúdia klasických jazykov na FiF UK v Bratislave..... 120

Eva FRIMMOVÁ:

Textová analýza renesančného cestopisu 134

Miloslav KONEČNÝ:

K epigramatickej tvorbe Jána Filického..... 161

Katarína KARABOVÁ:

Vedecká dišputa ako ukážka vyzretosti latinského textu..... 176

Erika BRTÁŇOVÁ:

Dve pohrebné reči (Eliáš Láni a Alexander Socovský)..... 188

Pavol MARKOVIČ:

Možnosti interpretácie a funkčného vymedzenia básnického textu Jakuba Jakobeae Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota 202

Lenka RIŠKOVÁ:

Literárny život v slovenskom prostredí v 16. storočí očami Bohuslava Tablica..... 209

Lenka FIŠEROVÁ:

Humanistické a renesančné spisy ako zdrojový materiál pre promočné tlače 18. storočia..... 220

III. Archív

Erika BRTÁŇOVÁ – Adelaida MEZEIOVÁ:

Vydávanie literárnej korešpondencie na Slovensku..... 226

Menný register..... 237

Na úvod

„... dobrá historie musí být záležitosti vášnivého zaujetí, musí se hřát v žáru historikovy duše.“ Georges Duby¹

Podnetom k pravidelnému stretávaniu sa slovenských literárnych historikov v rámci platformy Literárnohistorického kolokvia, organizovaného pod záštitou Ústavu slovenskej literatúry SAV, je snaha oživiť vedeckú diskusiu venovanú interpretačným možnostiam diel staršej slovenskej literatúry. Obsahový rámec tohto podujatia predstavujú tri základné diskusné okruhy, ktoré sa dotýkajú stereotypov v doterajších interpretáciách konkrétnych textov, inšpirácií literárnohistorických výskumov pri výklade konkrétnych textov a významu prístupňovania literárneho umenia v rámci vysokoškolského vyučovania.

K účasti na diskusii sú pozvaní odborníci, ktorí pracujú so staršími literárnymi textami, bez ohľadu na zvolený metodologický prístup či interpretačný kód. Prioritným má byť totiž ich záujem o zaplnenie niektorej z medzier v poznaní domácich dejín literatúry. Dôkazom rôznorodosti prístupov sú napokon aj štúdie z prvých dvoch kolokvií, konaných v decembri 2011 a 2012, ktoré boli zamerané na odborné problémy, súvisiace s interpretáciou literárnych textov domácej (uhorskej) proveniencie z obdobia stredoveku a renesancie.

V súvislosti s realizáciou ďalšej série kolokvií predpokladáme aj pravidelné vydávanie publikácie Literárnohistorické kolokvium. V rámci tejto periodickej tlače okrem monotematicky zameraných štúdií chceme dať v rubrike Archív priestor aj príspevkom, orientovaným na problematiku vydávania literárnych dokumentov, to znamená na ich uverejňovanie, odborné komentovanie a výklad.

Veríme, že podujatie nájde priazeň a podporu ďalších zanietovaných skúmateľov nášho literárneho dedičstva.

1 DUBY, George: *Vznešené paní z 12. století II. Památka babiček*. Praha : Atlantis, 1999, s. 142.

Stereotypy v interpretáciách textov o bohoslužobných jazykoch v cyrilometodských prameňoch

ANDREJ ŠKOVIERA, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

V súvislosti s cyrilometodskou misiou a používaním slovanského jazyka v bohoslužbách sa neraz v odbornej i populárnej spisbe opakujú dva stereotypy. Prvým je tvrdenie, že prvé schválenie slovanského jazyka ako bohoslužobného sa uskutočnilo v Ríme a vykonal ho rímsky pápež Hadrián II. Druhým stereotypným tvrdením je, že slovanský jazyk sa stal štvrtým (resp. tretím, keďže hebrejčina sa už nepoužívala) bohoslužobným jazykom. Ani jedno, ani druhé tvrdenie však nie je korektné.

1. Schválenie slovanského jazyka ako bohoslužobného

Základným prameňom, z ktorého čerpáme poznatky o schválení slovanského jazyka na bohoslužobné účely, je Život Konštantína-Cyrila. Vznikol na Veľkej Morave pomerne krátko po Cyrilovej smrti za spoluúčasti sv. Metoda, a je preto veľmi spoľahlivým zdrojom informácií.¹ V 14. kapitole

1 Text sa zachoval celkovo v 70 úplných prepisoch, 10 hlaholských a vyše 40 cyrilských fragmentoch. K problematike pozri: ИВАНОВА, Мая: Кирилските фрагменти от Пространното житие на Константин-Кирил – научна проблематика. In: Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност. София : Кирило-Методиевски научен център – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, s. 88 – 115. Najdôležitejšie vydania originálneho textu: ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930, s. 1 – 66. GRIVEC, Franciscus – TOMŠIČ, Franciscus: *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*. Fontes. (Radovi Staroslavenskog instituta. Knjiga 4.) Zagreb : Staroslavenski institut, 1960, s. 95 – 143.

sa o schválení slovanského bohoslužobného jazyka dozvedáme nasledovné: „Rastislav totiž, moravské knieža, dostanúc od Boha vnuknutie, poradil sa so svojimi kniežatami a s Moravanmi a vyslal posolstvo k cisárovi Michalovi, hovoriac: «Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a drží sa kresťanského zákona a nemáme učiteľa, ktorý by nám v našom jazyku vysvetlil pravú kresťanskú vieru, aby aj iné krajiny, vidiac to, nás napodobnili, pošli nám teda, vladár, takého biskupa a učiteľa. Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.»“ Zdá sa teda, že prvotným úmyslom Rastislava nebolo zavedenie slovanského jazyka do bohoslužieb.

„Cisár zvolal synodu (съборъ), prizval Konštantína Filozofa a nechal ho vypočúť si posolstvo. I riekol: «Viem, Filozof, že si ustatý, ale treba ti ta ísť, lebo tieto veci nemôže nikto iný vykonať iba ty.»“ Zaujímavý je tu aj variantný text jedného z rukopisov: „A došli do Konštantínopolu s Božou pomocou a oznámili cisárovi Michalovi, v akej záležitosti prišli Moravia. On zvolal synodu (соборъ) s patriarchami a so svojimi kniežatami a tiež s Konštantínom Filozofom a dobre sa radili. Cisár a patriarcha nechali všetkých počúť túto reč a potom začali hovoriť Filozofovi.“² Fakt zvolania synody nasvedčuje, že išlo o vážnu otázku, ktorá sa riešila na najvyššej cirkevnej úrovni. Z prameňov je zrejmé, že zostavenie slovanského písma a prekladov nebola vec náhodná, riešená „ad hoc“: „Ded môj i otec môj a mnohí iní pátrali po tom, ale nič nenašli, ako to teda ja môžem nájsť?“ Na pokyn cisára a patriarchu „Filozof odišiel a podľa starej obyčaje oddal sa modlitbe aj s inými pomocníkmi“ (ŽK 14). „A keď vypočuli tú veľkú reč, pohrúžili sa do modlitby i s inými, čo boli tohože ducha ako aj oni“ (Život Metoda 5).³ To poukazuje na skutočnosť, že

Magnae Moraviae fontes historici II. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 57 – 115. Климент Охридски. Събрани съчинения. Том 3. Пространни жития на Кирил и Методий. София : Издателство на Българската академия на науките, 1973. Najdôležitejšie slovenské preklady: STANISLAV, Ján: *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 9 – 52. RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. opravené a rozšírené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 204 – 232. RATKOŠ, Peter: *Veľkomoravské legendy a povesti*. 1. vydanie. Bratislava : Tatran, 1977, s. 14 – 46. VRAGAŠ, Štefan: *Život Konštantína-Cyrila a Život Metoda*. 2. vydanie. Martin : Matica slovenská, 1991. V našej štúdii sa pri citáciách pridrižujeme zväčša posledne uvedeného prekladu.

2 GRIVEC, Franciscus – TOMŠIČ, Franciscus: *Constantinus et Methodius*, s. 130.

3 Celkovo je známych 18 rukopisov tejto pamiatky, všetky ruskej redakcie.

Konštantín (a Metod) mali už okruh spolupracovníkov, rovnako mysliacich ľudí, ktorí sa na podobné dielo pripravovali. Podľa Života Konštantína-Cyrila prekladať sa začalo prvými slovami evanjelia podľa sv. Jána: „Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh...“, čiže tak, ako sa začína evanjeliár-aprakos (výberový evanjeliár) byzantského obradu. Teda začalo sa prekladom biblických textov určených na bohoslužobné použitie. „Cisár sa zaradoval a velebil Boha i so svojimi radcami. I poslal ho s mnohými darmi, napíšu Rastislavovi takýto list: Boh, ktorý prikazuje každému, aby prišiel k poznaniu pravdy a aby dosiahol vyšší stupeň dokonalosti, videl tvoju vieru a horlivosť, a preto zjavil písmená pre váš jazyk. To urobil teraz, za našich čias, čo od počiatku nebolo, ale len v prvých rokoch, aby ste sa aj vy pripočítali k veľkým národom, ktoré oslavujú Boha svojou rečou.“ Zmienka o cisárových radcoch (свѣтѣники) nasvedčuje, že cisár pravdepodobne zvolal synodu (asi stálu alebo tzv. malú synodu⁴), ktorá schválila zavedenie slovanského bohoslužobného jazyka. Z textu je nepochybné, že išlo o schválenie jazyka na bohoslužobné použitie (oslavujú Boha svojou rečou).⁵

Najdôležitejšie vydania originálneho textu: ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: *Материалы по истории*, s. 67 – 78. GRIVEC, Franciscus – TOMŠIČ, Franciscus: *Constantinus et Methodius*, s. 147 – 167. *Magnae Moraviae fontes historici II.*, s. 134 – 163. RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 457 – 467. Климент Охридски. *Събрани съчинения*. Том 3. Najdôležitejšie slovenské preklady: STANISLAV, Ján: *Životy slovanských apoštolov*, s. 53 – 75. RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*, s. 233 – 244. RATKOŠ, Peter: *Velkomoravské legendy a povesti*, s. 69 – 82. PAULINY, Eugen – ONDRUŠ, Šimon: *Život a dielo Metoda prvoučiteľa národa slovienskeho*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 43 – 75. VRAGAŠ, Štefan: *Život Konštantína-Cyrila a Život Metoda*, 1991. MARSINA, Richard: *Slovensko očami cudzincov*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, s. 189 – 195. V našej štúdii sa pri citáciách pridržiavame zväčša prekladu Š. Vragaša.

- 4 Stála alebo permanentná synoda (*synodos endemusa*) bola pôvodne poradným orgánom konštantínopolského patriarchu, ktorú tvorili biskupi dočasne sa zdržiavajúci v hlavnom meste. Neskôr sa členmi tejto synody stali 12 vplyvných biskupi bližších eparchií. Stála synoda má najmä správnu (výkonnú) moc. BOUMIS, Panagiotis I.: *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 1997, s. 165 – 166. VASIL, Cyril: *Patriarchálne cirkvi v Kódexe kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 1999, s. 55 – 61, 167 – 171. ПОСПИШИЛ, Виктор Д.: *Східне католицьке церковне право*. Львів : Свічадо, 1997, s. 113 – 114.
- 5 K tomu pozri rozsiahlu argumentáciu v DUJČEV, Ivan: *Il problema delle lingue nazionali nel Medio Evo e gli Slavi*. In: *Ricerche Slavistiche*, roč. 8, 1960, č.

Dôležité je tiež všimnúť si, že slovanské písmo je označené ako Bohom zjavené: „Boh, ktorý prikazuje (...) a preto zjavil písmená pre váš jazyk. (...) A tak sme ti poslali toho, komu ich Boh zjavil, muža ctihodného a pravoverného veľmi učeného a filozofa.“ Túto myšlienku opakuje aj Život Metodov: „A tu Boh zjavil Filozofovi slovienske písmo...“ (ŽM 5). Tým sa zdôrazňuje posvätnosť slovanského písma a jeho schválenie akoby od samého Boha. K týmto udalostiam prišlo buď na konci roku 862, alebo na začiatku roku 863, teda pred 1150 rokmi. Po príchode na Veľkú Moravu potom sv. Konštantín-Cyryl pokračoval v prekladoch bohoslužobných kníh: „Čoskoro preložil celý cirkevny poriadok, naučil ich utierni, časom (času), (obednici), večierni, povečernici a tajnej službe.“⁶

O tom, že k schváleniu bohoslužobného jazyka prišlo už v Konštantínopole, svedčí nepriamo aj fakt, že misionári latinského obradu, ktorí v tom čase pôsobili na Veľkej Morave, sa proti tomu výrazne ohradili: „Takto sa Boh neoslavuje. Veď keby mu to bolo milé, či by nebol mohol urobiť, aby aj títo od počiatku písali svoje reči písmenami, a tak slávil Boha?“ (ŽK 15). Rovnako o tom svedčí aj útok latinského kléru v Benátkach, opísaný v 16. kapitole Života Konštantína-Cyrila.

Faktom je, že o schválení slovanského bohoslužobného jazyka sa v prameňoch viac hovorí v súvislosti s pobytom sv. Cyrila a Metoda a ich učeníkov v Ríme: „Keď pápež prijal slovienske knihy, posvätil ich a položil v chráme Svätej Márie, ktorá sa volá Fatné, i spievali nad nimi svätú liturgiu. Nato prikázal pápež dvom biskupom, Formozovi a Gauderikovi, vysvätiť slovienskych učeníkov. A ako ich vysvätili, hneď spievali liturgiu slovienskym jazykom v chráme svätého apoštola Petra. Na druhý deň spievali v chráme svätej Petronily a na tretí deň spievali v chráme svätého Andreja. A potom zase spievali v chráme veľkého učiteľa národov, apoštola Pavla. Nad jeho svätým hrobom celú noc spievali chválospevy po sloviensky a ráno znova spievali liturgiu“ (ŽK 17).⁷ Je to pochopiteľné, pretože v Konštantínopole schválenie nového bohoslužobného jazyka nebolo ničím prevratným, ale iba pokračovaním starej tradície, ako ešte uvidíme nižšie. Pre západnú cirkev to však

1, s. 44 – 47.

6 K rozdielom v jednotlivých rukopisoch pozri ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: *Материалы по истории*, s. 28, 61. GRIVEC, Franciscus – TOMŠIČ, Franciscus: *Constantinus et Methodius*, s. 131 – 132.

7 K bohoslužbám pozri: MARINČÁK, Šimon: *Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia?* In: *Slavica Slovaca*, roč. 40, 2005, č. 1, s. 39 – 41.

bola prelomová udalosť. Okrem toho autor Života Konštantína-Cyrila mal pri jeho zostavovaní na zreteli aj to, aby mohol slúžiť ako argumentačný podklad pri dišputách s misionármi latinského obradu, ktoré sa ešte mnoho ráz opakovali. Preto bolo ako argument zaznamenané hlavne schválenie v Ríme.

V Treťom slovanskom živote Nauma (a tiež Krátkom gréckom živote Nauma)⁸ sa spomína iba schválenie Ríma, tu je ale motivácia pravdepodobne iná. Tento neskorý prameň pochádza z prostredia Ochridského arcibiskupstva, ktoré sa snažilo o udržanie svojej nezávislosti od Konštantínopolu a udržovalo s Rómom dobré diplomatické vzťahy, aj preto je v prameni výrazná snaha minimalizovať význam Konštantínopolu a preferovať radšej Rím.⁹

V Ríme išlo možno o schválenie konkrétneho prekladu bohoslužobných kníh, ale isto nie o prvotné pripustenie/schválenie slovanského jazyka do bohoslužieb. Pravdepodobne išlo o schválenie použitia slovanského jazyka v prostredí Rímskeho patriarchátu (alebo v bohoslužbách v latinskom obrade).

Na Slovensku sa prvé schválenie slovanského bohoslužobného jazyka v Konštantínopole niekedy prehliada, keďže prevažná časť obyvateľstva sa hlási k rímskokatolíckej cirkvi. Prejavuje sa tendencia interpretovať minulosť pod

8 Väčšina bádateľov označuje Tretí slovanský život Nauma za preklad Krátkeho gréckeho života Nauma, hoci v textoch sú isté malé rozdiely. Preklad, opis a komentár k Tretiemu slovanskému životu Nauma: ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 139 – 148. ŠKOVIERA, Andrej: Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. In: *Slavica Slovaca*, roč. 42, 2007, č. 2, s. 111 – 123. Originálny text: ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему. In: *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академии наук 1907*, т. XII, кн. 4, 1908, s. 23 – 26. ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: *Материалы по исторіи*, s. 184 – 187. Krátky grécky život Nauma – kritické vydanie: TACHIAOS A. E. (ed.): *Cyrrillomethodianum X*. Thessalonique : Association hellénique d'études Slaves, 1986, s. 220 – 224. TRAPP, Erich: Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In: *Byzantinoslavica*, 1974, roč. 35, č. 2, s. 183 – 185.

9 K Ochridskému arcibiskupstvu pozri ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*, s. 34 – 36. PEYFUSS, Max Demeter: *Die Druckerei von Moschopolis, 1731 – 1769*. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas: Band 13.) 2. vylepšené vydanie. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 1996; ИЛИЕВСКИ, Петар Хр.: *Појава и развој на писмото. Со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост*. Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2001, s. 239 – 241.

vplyvom súčasnej praxe katolíckej cirkvi a dnešného vnímania moci rímskeho pápeža ako najvyššej a absolútnej v každej oblasti – vrátane schvaľovania bohoslužobných jazykov.¹⁰

2. Slovanský jazyk ako bohoslužobný

V súvislosti s používaním slovanského jazyka ako jedného z bohoslužobných jazykov v kresťanstve si treba všimnúť funkciu bohoslužobného jazyka v ekleziologickom kontexte.

Pre východné cirkvi bola vždy veľmi dôležitá synodalita (rusky *sobornost*) ako model fungovania cirkvi. Zdôrazňovanie spoločenstva na Východe v ekleziológii súvisí aj s trojičnou teológiou; pre Východ je v Trojici najdôležitejšie spoločenstvo lásky troch osôb (hypostáz) a tento vzor sa aplikuje aj na cirkev – dôraz sa kladie na spoločenstvo (rôznorodých) miestnych cirkví, spoločenstvo biskupov, resp. patriarchov.¹¹ Na Západe sa naopak v trojičnej teológii zdôrazňuje najmä jednosť Boha, preto tu princíp synodality nenašiel takú odozvu.

10 Taká je aj súčasná prax východných katolíckych cirkví. Pre patriarchálne cirkvi, pre väčšie arcibiskupstvá a metropolitné cirkvi *sui iuris* sa vyžaduje preskúmanie prekladov (teda *de facto* tiež ich schválenie) Rímskym apoštolským stolcom pred ich schválením patriarchom (väčším arcibiskupom) so synodou, resp. metropolitom s radou hierarchov. V ostatných cirkvách *sui iuris* je toto právo vyhradené Rímskemu apoštolskému stolcu. Porov. kánon 657 § 2 CCEO. *Enchiridion Vaticanum 12. Documenti ufficiali della Santa Sede compreso Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 1990. 5. vydanie. Bologna : Edizioni Dehoniane Bologna, 1999. *Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1998, č. 24 a 25.

11 Od štvrtého storočia, keď kresťanstvo „vyšlo z katakomb“ a stalo sa štátnym náboženstvom v Rímskej ríši, sa cirkev postupne začína územne členiť na päť patriarchátov – Rím, Konštantínopol, Alexandria, Antiochia a Jeruzalem. Ich spoločenstvo bolo zárukou jednoty cirkvi (tzv. pentarchia). Tieto hlavné cirkevné centrá požívali veľkú mieru autonómie a boli rovnocenné, rímsky patriarcha bol prvým medzi rovnými (*primus inter pares*). K tomu pozri napr. de VRIES, Wilhelm: *Orthodoxie und Katholizismus. Gegensatz oder Ergänzung?* Freiburg im Breisgau : Herder, 1965, s. 17 – 20, 54 – 55. PERI, Vittorio: La Pentarchia – istituzione ecclesiale (IV – VII Sec.) e teoria canonico-teologica. In: *Bisanzio, Roma, e l'Italia nell'Alto Medioevo*. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo; 34.) Spoleto : Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo, 1988, s. 209 – 318.

Pre Východ zabezpečovala jednotu cirkvi najmä zhoda vo viere miestnych cirkví, založená na nikejsko-konštantínopolskom vyznaní viery, a jednota cirkvi a ríše. Jednotiacou osobou bol cisár, nie patriarcha, keďže patriarchov bolo viac. Na Západe bol patriarcha len jeden (a panovníkov viac), jednota cirkvi sa preto postupne stále viac vnímala najmä ako jednota cirkevnej organizácie s jednou hlavou na čele.¹² Až do 9. storočia existovala aj na Západe v cirkvi rozsiahla autonómia, v 9. storočí však nastal výrazný nárast pápežského centralizmu a snaha o nové teologické vnímanie usporiadania cirkvi a hierarchickej moci.¹³ Snahy o presadenie centralistického chápania usporiadania cirkvi a podriadenie všetkých (absolútnej) moci rímskeho pápeža úzko súviseli aj s prebiehajúcimi zápasmi o cirkevnú i svetskú jurisdikciu rôznych území – Ilýrika, Sicílie, Kalábrie, Bulharska a neskôr aj Veľkej Moravy.¹⁴

Z týchto rozdielov v ekleziológii prirodzene vyplývajú aj rozdiely v liturgickej oblasti. Liturgická pluralita na Východe bola podstatne väčšia ako na Západe, hoci aj na Západe existovala v tom čase ešte značná liturgická rôznorodosť. Predsa však bola rozmanitosť východných obradov neporovnateľne väčšia a hlavne nespočívala len v odlišnosti foriem jednotlivých bohoslužieb, ale išla hlbšie – aj do oblasti teológie, spirituality a kanonického práva. To zasahovalo samozrejme aj otázku bohoslužobného jazyka. Na Západe jednota formy pomáhala jednote cirkevnej organizácie (s jednou hlavou na čele), a teda jednote cirkvi ako takej.¹⁵ Jednotný bohoslužobný jazyk z pohľadu západných kresťanov podporoval jednotu cirkvi.¹⁶ Naopak,

12 Pozri k tomu MEYENDORFF, John: Apoštol Petr a jeho nástupníctví v byzantské theologii. In: *Orthodox revue* 2. Praha : Orthodoxia – vzdělávací centrum, 1998, s. 134; SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 69 – 82.

13 De VRIES, Wilhelm: *Orthodoxie und Katholizismus*, s. 48 – 49.

14 De VRIES, Wilhelm: *Orthodoxie und Katholizismus*, s. 47. SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu*, s. 63. DÖPMANN, Hans-Dieter: Zum Streit zwischen Rom und Byzanz um die Christianisierung Bulgariens. In: *Palaeobulgarica – Старобългаристика*, roč. 5, 1981, č. 1, s. 62 – 63. ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*, s. 82 – 89.

15 Možno to vidieť aj na presadzovaní rímskej formy slávenia eucharistickej liturgie na úkor iných západných foriem (galskej, keltskej, španielskej,...). Pozri k tomu napr. SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu*, s. 71 – 75.

16 Porovnaj napríklad tvrdenia G. Bardyho (jeho kniha venovaná tejto otázke vyšla v r. 1948), že západná cirkev ostala jednotná vďaka jedinému bohoslužobnému

pre Východ, ktorý bol zvyknutý na kultúrnu, liturgickú i duchovnú pluralitu v cirkvi, nepredstavovalo množstvo bohoslužobných jazykov žiaden problém.

Na Východe sa oddávna používali ľudové jazyky ako bohoslužobné jazyky, aj keď často sa popri ľudovom jazyku používala aj gréčtina. Príkladom môžu byť Arménsko, Etiópia či Gruzínsko, kde sa od začiatku používal ľudový jazyk ako bohoslužobný. V časoch Cyrila a Metoda už mali tieto národy nielen všetky bohoslužobné knihy vo vlastnom jazyku, ale v nadväznosti na to rozvíjali aj rozsiahlu vlastnú teologickú (i svetskú) literatúru. Aj v rámci Rímskej ríše mali niektoré národy svoje vlastné bohoslužobné preklady. Spomínajú sa napríklad Góti, ktorí už v 4. storočí v Konštantínopole slávil eucharistickú liturgiu v svojom jazyku.¹⁷ Tento fakt spomína aj sv. Cyril pri dišpute v Benátkach: „*My však poznáme mnohé národy, ktoré majú svoje písmo a Boha oslavujú každý vo svojej reči. Ako je známe, sú to Arméni, Peržania, Abazgovia, Iberi, Sugdi, Góti, Avari, Tyrsi, Kozári, Arabi, Egypťania, Sýrčania a mnohé iné*“ (ŽK 16). Čo sa týka dvanástich národov, ktoré Cyril menuje, podľa I. Dujčeva len tri z nich sú otáznе alebo pochybné (Sugdi, Avari, Chazari). Faktom však je, že problémom môže byť nedostatok našich informácií. Zdá sa, že sv. Cyril menuje národy, s ktorými sa dostal do kontaktu pri svojej ceste na Krym – väčšina žila v tejto oblasti alebo v blízkosti. (Cyril nespomína napr. Etiópcov, ktorí mali takisto svoj vlastný bohoslužobný jazyk.)¹⁸

V 9. storočí existovala dvojité politika Byzantskej ríše voči Slovanom (a iným cudzím národom). Slovanom žijúcim na území ríše alebo v jej tesnej blízkosti nechceli dovoliť používanie iného jazyka ako gréckeho, resp. takéto úsilie nepodporovali, pretože sa snažili o ich asimiláciu. Počet Slovanov v istom období bol taký vysoký, že hrozila výrazná zmena národnostného zloženia ríše. K Slovanom mimo ríše sa však pristupovalo inak, tam nebola hrozba, že by mohli ovplyvniť národnostné zloženie ríše a nebola, prirodzene, ani nádej na ich pogrčenie, preto používanie ľudového jazyka v bohoslu-

mu jazyku, kým východné kresťanstvo sa kvôli mnohým jazykom rozdrobilo. Jednotný bohoslužobný jazyk sa v neskorších dobách vnímal aj ako ochrana proti nacionalizmu v cirkvi. DUJČEV, Ivan: *Il problema delle lingue nazionali*, s. 39 – 40.

17 AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí*. Bratislava : Veda, 1992, s. 44.

18 DUJČEV, Ivan: *Il problema delle lingue nazionali*, s. 47 – 52.

žobnej, kultúrnej a štátnej sfére nepredstavovalo nijaký zásadný problém.¹⁹ Teória troch bohoslužobných jazykov bola odsudzovaná a dokonca Západu aj vyčítaná ako heréza.²⁰

Na Západe sa ako bohoslužobný jazyk používala najprv gréčtina a od 2. storočia aj latinčina, ktorá gréčtinu pomerne rýchlo úplne nahradila. Iné jazyky sa do bohoslužieb nedostali. Hypoteticky by sa azda dalo uvažovať o hebrejčine (alebo aramejčine), a to v úplných počiatkoch tých komunít, ktoré mali prevažne židovský základ.²¹ Židia v diaspóre ale používali gréčtinu a mali aj grécky preklad Svätého písma (tzv. *Septuaginta* – teda preklad sedemdesiatich), ktorý vznikol v 3. – 2. storočí pred Kr. Hebrejčina bola vnímaná ako posvätný jazyk hlavne preto, že v nej bol napísaný Starý zákon. V 9. storočí boli teda hebrejčina a gréčtina prijímané skôr ako biblické jazyky (než bohoslužobné), hoci do istej miery aj latinčina bola vnímaná zároveň aj ako biblický jazyk, a to vďaka Vulgáte (tá bola v západnej cirkvi braná ako normatívny text Biblie).

Výlučné postavenie latinčiny ako jediného kultového jazyka na Západe sa neobjavuje v kresťanstve ako nóvum, ale existovalo aj v pohanských náboženstvách pred kresťanstvom. „V západnej ríši latinčina vytlačila v pohanskej bohoslužbe národné jazyky ešte skôr, než ju cirkev prijala za liturgický jazyk.“²² Dôvodom pre výhradné používanie latinčiny v západnej cirkvi bolo aj to, že mnohé národy prijímali kresťanstvo v ariánskej forme. Používanie jednotného jazyka pomáhalo brániť ďalšiemu šíreniu herézy a umožňovalo lepšiu kontrolu nad miestnymi cirkvami.

19 K názorom rôznych bádateľov v tejto otázke pozri napr. AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí*, s. 43 – 45. Špecifická situácia bola na Blízkom Východe, kde sa gréčtina významne presadzovala medzi melchitmi ako určitý protitlak proti nechalcedónskym cirkvám.

20 Napríklad v spise *Opusculum contra Francos*, ktorý sa pripisuje patriarchovi Fótiovi, pravdepodobne však pochádza z 11. storočia; tá istá formulácia sa objavuje aj v anonymnom spise z roku 1281, ktorý sa nachádza v Národnej knižnici v Bruseli. V prospech používania ľudových jazykov v bohoslužbách hovorí aj spis antiochijského patriarchu Teodora Balsamona a ďalšie. DUJČEV, Ivan: *Il problema delle lingue nazionali*, s. 58 – 59. Takisto sa ako heréza odsudzuje v mnohých cyrilo-metodských prameňoch, viaceré z nich ešte odcitujeme nižšie.

21 Je otázne, nakoľko sa hebrejčina vôbec uplatnila v rámci celého kresťanstva ako bohoslužobný jazyk.

22 TAFT, Robert F.: Liturgia ako vyjadrenie identity cirkvi. In: *Logos. Revue grécko-katolíckej cirkvi na Slovensku*, roč. 6, 2005, č. 2, s. 41.

Postoj byzantskej strany

Pre byzantíncov Cyrila a Metoda bolo samozrejmé, že začali prekladať biblické i bohoslužobné knihy do slovanského jazyka. Aj najvyšší predstavitelia v Konštantínopole, cisár i patriarcha, považovali takýto postup za prirodzený, čo vyplýva aj z diskusie cisára Michala III. s Konštantínom-Cyriľom: „*Filozof odpovedal: «I ustatý som i chorý telom, ale s radosťou ta pôjdem, ak majú písmená pre svoj jazyk.» A povedal mu cisár: «Ded môj i otec môj a mnohí iní pátrali po tom, ale nič nenašli, ako to teda ja môžem nájsť?» Filozof povedal: «Kto môže na vodu reč napísať? A potom nechcem byť nazvaný heretikom!» Odpovedal mu opäť cisár i s Bardom, svojím ujom: «Ak ty chceš, tak Boh ti to môže dať, ktorý aj dáva všetkým prosiacim bez pochybovania, aj otvára klopajúcim»“ (ŽK 14). Z citovaného textu vidno, že byzantínci hľadali písmo pre Slovanov ešte predtým, než prišlo Rastislavovo posolstvo, teda bolo pre nich prirodzené, že každý národ, resp. jazyk má svoje písmo. A keď Cyril zostavil slovanské písmo, „*cisár sa zaradoval a velebil Boha i so svojimi radcami*“.*

Otázka používania ľudového jazyka ako bohoslužobného jazyka je prvým a najrozsiahlejším teologickým či obradovým sporom, ktorý vypukol medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave. Spor je doložený v mnohých písomnostiach, ktoré tu aspoň čiastočne priblížime.

Život Konštantína-Cyrila hovorí: „*Keď rástlo Božie učenie, odprvu zlý závistník, prekliaty diabol, neznesol toto dobro, ale vošiel do svojich nádob, začal mnohých popudzovať a hovoril im: Neoslavuje sa Boh takto. Lebo keby mu to bolo milé, či by nebol mohol učiniť, aby aj títo odprvu písali svoje reči písmenami a slávil Boha? Ale iba tri jazyky vybral: hebrejský, grécky a latinský, ktorými sa patrí Bohu chválu vzdávať. Boli to však, čo tak hovorili, latinskí a franskí duchovní, archipresbyteri s kňazmi a učeníkmi*“ (ŽK 15). Dôležitým v texte je najmä tvrdenie, že učenie o troch bohoslužobných jazykoch vzniklo vnuknutím diabla, teda je to *de facto* obvinenie z herézy. Ďalšie podobné označenie trojjazyčnícva za herézu sa nachádza v modlitbe sv. Cyrila, ktorú sa modlil pred svojou smrťou: „*Zachráň ho (verne ti stádo) pred bezbožnou a pohanskou zlobou tých, čo sa ti rúhajú a zničia trojjazyčný blud a zvelaď svoju cirkev množstvom a všetkých spoj v jednote ducha a urob znamenitým ľudom, rovnako zmýšľajúcim o pravej viere a o správnom vyznaní...*“ (ŽK 18). Nao-pak, viac ráz nájdeme v prameňoch formulácie, ktorých cieľom bolo poukázať na posvätnosť slovanského písma, ktoré bolo „Bohom zjavené“, z čoho

prirodzene vyplýva právo na jeho existenciu a používanie. (ŽK i ŽM, citovali sme ich v prvej časti našej štúdie.)

Celá šestnástá kapitola Života Konštantína-Cyrila podrobne zachytáva dišputu s trojjazyčníkmi v Benátkach. Čo je dôležité, uvádza hlavne Cyrilove argumenty. Tie by sme mohli rozdeliť do dvoch kategórií – prvým a hlavným argumentom bola prax cirkvi, ktorá poznala mnoho národov, ktoré používali ľudový jazyk v bohoslužbách a mali vlastné písmo. Druhý okruh argumentov je biblický, ide najmä o zbierku úryvkov z Biblie, ktoré boli pri dišpute použité. Tento text iste slúžil aj ako argumentačný zdroj pri ďalších dišputách a asi bol zapísaný krátko po dišpute samým Konštantínom-Cyriľom alebo niektorým z jeho blízkych spolupracovníkov.

Dôležitým textom k sporu je spis mnícha (čiernorizca) Chrabra *O písmenách*,²³ ktorého cieľom bola obrana slovanského písma a jazyka. Vznikol niekoľko rokov po smrti sv. Metoda na bulharskom území a je dokladom, že spor bol asi aktuálny ešte aj na konci 9. alebo začiatku 10. storočia. „Sú niektorí, hovoriaci: Načo sú slovienske písmená? Lebo tých ani Boh nestvoril, ani anjeli, ani nie sú od začiatku, lebo židovské i rímske, i helénske od začiatku sú a prijaté sú Bohom. A druhí mienia, že Boh sám stvoril písmená a nevedia, čo hovoria, nešťastlivci; a že tromi jazykmi kázal Boh, aby boli knihy v evanjeliu, píše: a bola doska napísaná židovsky, rímsky i helénsky; ale sloviensky tu nebolo. Preto nie sú písmená slovienske od Boha. K tým čo budeme hovoriť? Alebo čo povieme takým nerozumným?“ (6)²⁴ Chrabr viac ráz hovorí o posvätnom pôvode slovanského písma.²⁵

Z ďalších textov možno uviesť Pochvalu Cyrilovi Filozofovi, ktorá

- 23 RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 264 – 269. (Odtiaľ prevzaté citácie.) Pozri tiež prepracovanie Chrabrovho spisu v Berlínskom zborníku a *Rozpravu o permskom písme*. ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: *Материалы по истории*, s. 165 – 168.
- 24 Je možné, že táto formulácia bola namierená aj proti snahám helenizovať bulharskú cirkev s čím súvisela aj snaha gréckeho kléru o potlačenie slovanského bohoslužobného jazyka a jeho nahradenie gréckym.
- 25 „Avšak pretože azъ je prvým písmenom, a od Boha darovaným rodu slovienskejmu na otvorenie úst,...“ (3) „Preto slovienske písmená sú svätejšie a ctihodnejšie, lebo ich vytvoril svätý muž, avšak grécke Heléni – pohania.“ (7) „Potom však človeka ľúbici Boh, spravujúci všetko a nenechávajúci ľudský rod sloviensky bez poznania, ale všetko k poznaniu privodiac a k spaseniu, zmiloval sa nad rodom slovienskym a poslal im svätého Konštantína Filozofa, nazývaného Cyrilom, muža spravodlivého a pravého. A zostavil im 38 písmen, jedny podľa spôsobu gréckych písmen, druhé zas podľa slovienskej reči.“ (3)

chváli sv. Cyrila za to, že „zatvoril ústa ako levom trojjazyčníkom – heretikom, čo závišťou sa zatemniac, hovorili, že nesluší sa iným národom Boha sláviť, len Židom i Rimanom, i Helénom, zlobou účastníkmi Pilátovými sa učiniac“.²⁶ Pochvala Cyrilovi a Metodovi: „Pokorili a potlačili zlobu trojjazyčníkov, ako plevel oddelili ju od pšenice a odovzdali cirkvi čisté a skvúce obilie.“²⁷ Podobné odsúdenia trojjazyčnickej či pilátnickej herézy nájdeme aj v Službe sv. Cyrilovi, ktorú napísal niektorý z jeho učeníkov, Kánone sv. Demetrovi Solúnskemu, ktorý sa tradične pripisoval sv. Metodovi a v ďalších bohoslužobných textoch.²⁸

Ani slovom nespomína spor sv. Teofylakt Ochridský, autor dlhého gréckeho Života Klimenta, hoci tento spis má aj výrazný protilatinský polemický charakter. Teofylakt bol totiž Grék a nemal veľmi pozitívny vzťah k slovan-skému jazyku, ktorý pokladal za barbarský.

Postoj západnej cirkvi

Pre misionárov latinského obradu bol postup byzantskej misie neprijateľný, na Západe sa za kánonické pokladali len tri jazyky – hebrejský, grécky a latinský.²⁹ V týchto troch jazykoch dal Pilát vyhotoviť na Kristov kríž (porov. Jn 19, 19 – 20), preto sa zástancovia tohto učenia označujú buď za pilátnikov alebo za trojjazyčníkov. Z týchto troch jazykov sa však v západnej cirkvi v 9. storočí používala už len latinčina, preto sa azda malo hovoriť skôr o „jednojazyčnictve“.

V oblasti Aquileje, odkiaľ tiež prichádzali misionári na naše územie, pôsobil na konci 8. a začiatku 9. storočia sv. Paulinus Aquilejský, pôvodcom alebo výchovou Riman, ktorý veľmi trval na zavádzaní latinčiny a aj rímskeho obradu. Latinčina ako jednotiaci prvok bola podľa neho veľmi dôležitá, v oblasti

26 RATKOŠ, Peter: *Velkomoravské legendy a povesti*, s. 57.

27 Tamže, s. 90.

28 Pozri ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*, s. 53 alebo ŠKOVIERA, Andrej: *Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave*. In: ŽEŇUCH, P. (ed.): *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 136.

29 V istom období (a v istých oblastiach) sa aj v latinskej cirkvi táto koncepcia odmietala, bol to však skôr výnimočný jav; v polovici 9. storočia teória troch posvätných jazykov jasne dominovala. DUJČEV, Ivan: *Il problema delle lingue nazionali*, s. 59.

Aquileje žili vtedy Taliani (Rimania), Friulánci, Germáni a Slovania (Slovinci), používalo sa veľa rôznych jazykov, preto v bohoslužbe dôrazne trval na výhradnom používaní latinčiny.

Príchodom byzantsko-slovanskej misie na Veľkú Moravu sa hegemonia latinčiny v sfére západného kresťanstva narúša. Postoje rímskych pápežov k používaniu slovanského jazyka v bohoslužbách sa rôznili a dosť často sa menili. Asi r. 868 síce rímsky pápež Hadrián II. schválil používanie slovanského jazyka v bohoslužbách, ale je možné, že sa tak stalo až potom, čo latinskí misionári museli opustiť Bulharsko. To sa dostalo z hľadiska cirkevnej jurisdikcie opäť pod kontrolu Konštantínopolu. Hadrián II. schválil používanie slovanského jazyka v bohoslužbách možno aj preto, aby Rím nestratil vplyv na ďalšom území, kde pôsobili byzantskí misionári – na Veľkej Morave, a preto vyšiel požiadavke či prosbe byzantsko-slovanskej misie v ústrety. V Živote Metoda sa odsúdenie „pilátnickej herézy“ dáva do úst samého Hadriána II.: „Boli však mnohí takí ľudia, čo hanobili slovienske knihy a hovorili: Nepatrí sa niktorému národu mať vlastné písmená okrem Hebrejov, Grékov a Latincov, podľa Pilátovho nápisu, ktorý napísal na kríž Pánov. Tých nazval apoštolik pilátnikmi a trojjazyčníkmi a zavrhol, odsúdil a rozkázal istému biskupovi, ktorý trpel tým istým neduhom, vysvätiť zo slovienskych učeníkov troch na kňazov a dvoch na čitateľov (anagnostov)“ (ŽM 6). Hadrián II. dokonca v liste Rastislavovi, Svätoplukovi a Kocelovi hrozí exkomunikáciou tým, ktorí by sa tomu protivili: „Ak by však niekto z učiteľov u vás zidených, ktorí štekli sluch a ktorí od pravdy sa odvracajú k bludom, opovážil sa inakšie vás zavádzať (a haniť knihy jazyka vášho), nech je (exkomunikovaný) od prijímania, ale aj z cirkvi (chrámu), kým sa nenapraví. Lebo to sú vlci, a nie ovce, ktorých treba poznať po ich ovoci a chrániť sa ich“ (ŽM 8).

„A my, trojnásobnou radostou naplnení, rozhodli sme sa po preskúmaní poslať do vašich krajín Metoda, nášho syna, vysvätiac ho s učeníkmi, muža dokonalého umom a pravoverného, aby vás učil, ako ste prosili, a prekladal knihy do vášho jazyka, úplne podľa celého cirkevného poriadku, i so svätou omšou, to jest službou, i s krstom, (съказая кънигы въ языкъ вашъ по въсему църкъвьному чину испълднь, и съ свзтою мъшею, рекъше съ служьбою) ako to začal s Božou milosťou a na orodovanie svätého Klementa už Filozof Konštantín. A tak isto, ak niekto iný bude môcť dôstojne a pravoverne prekladať (достойно и правověрно съказати), nech to bude sväté a požehnané Bohom i nami, i celou katolíckou a apoštolskou Cirkvou, aby ste sa ľahko naučili Božie prikázania“ (ŽM 8). Ide tu o explicitné schválenie jazyka na bohoslužobné použitie. Text pokračuje ďalej: „Tú však jedínú zachovajte

obyčaj, aby ste pri omši najprv čítali Apoštola a Evanjelium po rímsky a potom po sloviensky, aby sa splnilo slovo Písma: – Chváľte Pána všetky národy!“ Nariadenie čítať evanjelium najprv po latinsky poukazuje na ideu latinčiny ako univerzálneho, jednotiacieho jazyka, záväzného pre celý Západ. To vidno aj z odôvodnenia, že čítanie po latinsky zabezpečí, aby všetky národy chválili Boha.

Ďalší rímsky pápež, Ján VIII., opäť zakázal slovanský bohoslužobný jazyk, čo dosvedčuje list Metodovi zo 14. júna 879: „Dozvedáme sa tiež, že omše spievaš v barbarskom, čiže slovanskom jazyku; preto sme už naším listom poslaným Ti po Pavlovi, ankonskom biskupovi, zakázali v tomto jazyku odbavovať sväté omše, ale buď v latinskom, buď v gréckom jazyku, ako velebí (Spasiteľa) Božia cirkev po celom okrsku zemskom rozvetvená a medzi všetkými kmeňmi rozšírená.“³⁰ List poslaný Metodovi po biskupovi Pavlovi sa žiaľ nezachoval.

Svätý Metod však pri svojej návšteve v Ríme r. 880 presvedčil Jána VIII. o správnosti používania slovanského jazyka v bohoslužbách. Ján VIII. to opätovne schválil v bule *Industriae tuae*: „Napokon právom schvaľujeme slovienske písmo vynájdené nebohým Konštantínom Filozofom, ktorým nech zaznievajú chválospevy patriace Bohu, a prikazujeme, aby sa v tomto jazyku hlásalo velebenie a skutky Krista, nášho Pána. Veď zvelebovať Pána nielen tromi, lež všetkými jazykmi pripomína nám Sväté písmo, ktoré prikazuje slovami «Chváľte Pána, všetky národy, oslavuje ho, všetci ľudia.» (Ž 116, 1) ... Veď ani viera, ani náuka nijako neprekáža či už omše spievať v tomže slovienskom jazyku, či čítať sväté evanjelium alebo sväté čítanie Nového alebo Starého zákona správne preložené a vysvetľované, či prespevovať všetky iné hodinkové pobožnosti, pretože kto stvoril tri hlavné jazyky, a to hebrejský, grécky a latinský, ten aj všetky ostatné stvoril na svoju chválu a slávu.“ Treba si všimnúť, že v bule stále pretrváva isté trojjazyčníctvo „kto stvoril tri hlavné jazyky, stvoril...“, teda nie všetky jazyky sú rovnocenné. Preto aj žiada, aby sa evanjelium čítalo najprv latinsky a potom sloviensky: „Prikazujeme však, aby sa vo všetkých kostoloch Vašej krajiny čítalo evanjelium pre väčšiu slávu po latinsky a len potom preložené do slovienskeho jazyka zaznievalo do uší ľudu, ktorý nerozumie latinskému slovu, ako sa to vraj v niektorých cirkvách robí.“³¹

S nástupom Štefana V. (VI.) na rímsky stolec sa opäť mení aj postoj Ríma k pluralite bohoslužobných jazykov, o čom svedčia dva dôležité dokumenty

30 MARSINA, Richard: *Slovensko očami cudzincov*, s. 51.

31 Tamže, s. 53 – 54.

tohto pápeža. Prvým je list Štefana V. Svätoplukovi z r. 885, ktorý obsahuje veľmi ostrý zákaz slovanského bohoslužobného jazyka: „Avšak pobožnosti a sväte sviatosti a omšové bohoslužby, ktoré sa tenže Metod opovážil slúžiť slovienskym jazykom, hoci sa pri najsvätejšom tele blahoslaveného Petra prisahou zaručil, že to viac neurobí, (my) zhroziac sa hriechu (spáchaného) jeho krivou prisahou, zakazujeme z Božej a našej apoštolskej moci pod trestom uvrhnutia do kliatby, aby sa toho odteraz niekto niekedy dopustil...“³² Na určitých miestach tento list navodzuje dojem akoby prevrátenej buly *Industriae tuae* rímskeho pápeža Jána VIII.

Takisto druhý list od tohto rímskeho pápeža, *commonitorium* pre legátov Dominika, Jána a Štefana, obsahuje vo svojej XII. kapitole veľmi podobnú formuláciu: „Omše a najsvätejšie bohoslužby, ktoré sa tenže Metod opovážil slúžiť slovienskym jazykom, hoci za čias jeho (pápežovho) predchodcu, t. j. pána Jána, prisahal, že to viac neurobí, z apoštolskej moci celkom zakazuje, aby sa to v nijakom prípade nekonalo.“³³

Nasledovníci Štefana V. (VI.) v neskorších obdobiach ešte občas pripustili nejaké výnimky, spravidla lokálne značne obmedzené a i tak sa ich zväčša snažili potlačiť.

Zápas o používanie slovanského jazyka a jeho schválenie na bohoslužobné používanie máme zachytený aj vo viacerých západných prameňoch, hoci v nepomerne miernejších formuláciách. Spravidla sa neodsudzuje dovtedajšia prax Západu a nehovorí sa o trojjazyčnickej či pilátnickej heréze. Latinské oficium *Adest dies gloriosa* k sviatku sv. Cyrila a Metoda: „Keď bol blažený Cyril obžalovaný u pápeža a kardinálov, že spieva omše a božské chvály v slovanskom jazyku, bol od nich za to veľmi karhaný. Ale on sa autoritou Dávidových žalmov a apoštolských výrokov náležito obhájal. Pápež so zborom kardinálov sa jeho dôvodmi nechal presvedčiť a schválil, aby sa v jeho krajine omše a božské chvály spievali slovansky. A to sa isto dodnes zachováva v slovanských krajoch až do našich čias.“³⁴

Zápas o uznanie slovanského jazyka ako bohoslužobného je dobre zaznamenaný v tzv. Moravskej legende (*Tempore Michaelis Imperatoris*, kap. 6 – 7).³⁵ Zachytený je aj v legende *Diffundente sole* (kap. 1 – 3)³⁶ a ďalších

32 Tamže, s. 60.

33 Tamže, s. 62.

34 *Magnae Moraviae fontes historici II*, s. 341 – 342. Toto oficium sa niekedy nazýva aj Moravská služba.

35 Tamže, s. 262 – 264.

36 Tamže, s. 278 – 279.

od nej závislých textoch – v staročeskom spracovaní legendy *Diffundente sole* (kap. 1 – 3),³⁷ v legende *Quemadmodum* (kap. 2),³⁸ v Živote svätých Crha a Strachoty.³⁹

Takisto nepriamo sa tento spor spomína v oficiu v Novljanskom breviári: „V jednom postavení zotrval 50 rokov spravujúc knihy i služobníkov Kristových, ktorí konali Bohu službu slovanským hlasom a jazykom. S mnohými latinskými učiteľmi sa prel v latinskej krajine. Ale apoštolík (t. j. rímsky pápež) mal Filozofa v priazni, pretože všetko konal dobre pre Pána. A tak vedený Svätým Duchom a Kristovou milosťou vyhnal diabla z ľudských srdc, mnohých v dišputách porazil a neveriacich obracal na Kristovu vieru.“⁴⁰

Spor o používanie slovanského jazyka v bohoslužbách sa okrem Velkej Moravy prejavil aj u južných Slovanov, ktorí patrili k latinskému obradu. Ako príklad možno uviesť list rímskeho pápeža Jána X. splitskému arcibiskupovi Jánovi okolo r. 925, v ktorom ho napomína, „aby sa veriaci neprikláňali k učeniu Metoda“.⁴¹

Určitý zlom pre západný svet znamenala reformácia, ktorá do bohoslužieb takisto zaviedla ľudové jazyky. Rímskokatolícka cirkev sa s problémom definitívne vyrovnala až vyše tisíc rokov po cyrilo-metodskej misii na Druhom vatikánskom koncile (1962 – 1965), ktorý povolil aj v rímskokatolíckej cirkvi používanie ľudových jazykov v bohoslužbách. Treba si všimnúť, že sa tak stalo na koncile, ktorý pre Západ znamenal veľký zlom aj v ekleziológii – návrat k ekleziológii partikulárnych (či miestnych) cirkví, zdôraznenie princípu synodality (kolegiality), schválenie rôznorodosti partikulárnych cirkví ako dobrého, ba nutného rozmeru katolicity cirkvi.⁴² V tomto kontexte prijatia ekleziálnej rôznorodosti bola prirodzene akceptovaná aj pluralita bohoslužobných jazykov,

37 Tamže, s. 285 – 286.

38 Tamže, s. 292 – 293.

39 Tamže, s. 315.

40 Tamže, s. 334.

41 MARSINA, Richard: *Slovensko očami cudzincov*, s. 76 – 77. Pozri tiež 10. kánon splitskej synody r. 925 a ďalší list Jána X. kráľovi Tomislavovi, kniežatu Michalovi a arcibiskupovi Jánovi z toho istého obdobia. *Magnae Moraviae fontes historici IV*. Brno : Universita J. E. Purkyně 1971, s. 124; *Magnae Moraviae fontes historici III*. Brno : Universita J. E. Purkyně 1969, s. 245.

42 Pozri konštitúciu *Lumen Gentium* č. 13 a 23 a dekrét *Orientalium Ecclesiarum*, najmä č. 1 – 6.

hoci latinčina zostala hlavným a preferovaným liturgickým jazykom západnej cirkvi.⁴³

Záver

K prvotnému schváleniu slovanského jazyka ako bohoslužobného prišlo v Konštantínopole v roku 862 alebo 863. V prameňoch ale toto schválenie nebolo potrebné tak zdôrazňovať ako schválenie v Ríme, keďže v kontexte kresťanského Východu nebolo nezvyčajným, a preto aj v prameňoch je táto skutočnosť zaznamenaná relatívne skratkovito. Schválenie v Ríme, naopak, bolo dôležitým argumentom aj v neskorších zápasoch o používanie slovanského jazyka v bohoslužbách, preto je v prameňoch pertraktované viac. Rozdielne postoje Východu a Západu k pluralite bohoslužobných jazykov pritom vychádzajú z rozdielnej ekleziológie, kým na Východe prevládalo vnímanie cirkvi ako spoločenstva rôznorodých partikulárnych cirkví zjednotených na báze spoločného vyznania viery a eucharistického spoločenstva, na Západe sa jednota cirkvi vnímala najmä ako jednota cirkevnej organizácie s jednotnou vonkajšou formou, a to vrátane liturgického jazyka. Tieto

- 43 Pripustenie ľudových jazykov do bohoslužieb rieši konštitúcia *Sacrosanctum concilium*: „36. § 1. V latinských obradoch nech sa zachová používanie latinského jazyka, bez narušenia partikulárneho práva.
- § 2. Keďže však pri svätej omši, vysluhovaní sviatostí alebo v iných častiach liturgie môže byť pre ľud nezriedka veľmi užitočné používanie rodného jazyka, možno mu dať viac miesta predovšetkým v čítaniach, upozorneniach a niektorých modlitbách a spevoch, podľa pravidiel, ktoré sa v tejto veci o jednotlivých prípadoch určia v nasledujúcich kapitolách.
- § 3. V rámci týchto predpisov prináleží kompetentnej územnej cirkevnej vrchnosti, o ktorej je reč v čl. 22 § 2, rozhodnúť o možnosti a spôsobe používania miestneho jazyka, ak treba, po porade s biskupmi susedných krajov toho istého jazyka. Tieto rozhodnutia musí odobriť alebo potvrdiť Apoštolská stolica.“
- „54. Podľa čl. 36 tejto konštitúcie, vo sv. omšiach slúžených za účasti ľudu možno dať príhodné miesto rodnému jazyku, hlavne pri čítaniach a v „spoločnej modlitbe“, ako aj v častiach, týkajúcich sa ľudu, primerane miestnym okolnostiam. Treba sa však postarať, aby veriaci vedeli aj po latinsky spoločne recitovať alebo spievať stále časti omšového poriadku, ktoré sa ich týkajú.“
- Pripusteniu ľudových jazykov do bohoslužieb sa venujú aj ďalšie body tejto konštitúcie, napr. 63, 76, 78, 101. Citované podľa: *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. I. a II.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1993.

rozdielne postoje možno vnímať aj v jednotlivých dobových prameňoch, ktoré sa otázkou slovanského bohoslužobného jazyka zaoberajú.

Pripustením slovanského jazyka do bohoslužieb na Západe sa jazyk našich predkov stal historicky štvrtým posvätným a tretím bohoslužobným jazykom v lokálnom kontexte západnej cirkvi. Vo svojej dobe sa používal ako druhý liturgický jazyk kresťanského Západu, popri latinčine. Aj od najpriaznivejších predstaviteľov latinskej cirkvi bola pritom starosloviencina vnímaná ako druhotný jazyk, zatiaľ čo latinčina bola vnímaná ako nadradený, univerzálny jazyk. Aj epizodické pripustenie iného jazyka do bohoslužieb na Západe (a teda iste plurality) v 9. storočí treba hodnotiť ako prelomové, keďže k nemu prišlo práve v období výrazného nárastu pápežského centralizmu.

V rámci celého kresťanstva však starosloviencina bola len jedným z mnohých bohoslužobných jazykov a jej zavedenie do bohoslužieb byzantsko-slovan-skou misiou bolo prirodzeným pokračovaním tradície kresťanského Východu, ktorý v tom čase už poznal viac ako desiatku rozličných bohoslužobných jazykov. Pri tomto konštatovaní si treba tiež uvedomiť, že ťažisko života cirkvi vtedy bolo na Východe, východné kresťanstvo bolo dynamickejšie a rozvinutejšie ako západné.

Štúdia vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 2/0102/10 *Hagiografické a bohoslužobné texty súvisiace s cyrilo-metodskou misiou.*

LITERATÚRA

AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí.* Bratislava : Veda, 1992.

BOUMIS, Panagiotis I.: *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi.* Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 1997.

Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. I. a II. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1993.

DÖPMANN, Hans-Dieter: Zum Streit zwischen Rom und Byzanz um die Christianisierung Bulgariens. In: *Palaeobulgarica – Старобългаристика*, roč. 5, 1981, č. 1, s. 62 – 73.

DUJČEV, Ivan: Il problema delle lingue nazionali nel Medio Evo e gli Slavi. In: *Ricerche Slavistiche*, roč. 8, 1960, č. 1, s. 39 – 60.

Enchiridion Vaticanum 12. Documenti ufficiali della Santa Sede compreso Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. 1990. 5. vydanie. Bologna : Edizioni Dehoniane Bologna, 1999.

GRIVEC, Franciscus – TOMŠIČ, Franciscus: *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes.* (Radovi Staroslavenskog instituta. Knjiga 4.) Zagreb : Staroslavenski institut, 1960.

ИВАНОВА, Мая: Кирилските фрагменти от Пространното житие на Константин-Кирил – научна проблематика. In: *Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност.* София : Кирило-Методиевски научен център – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, s. 88 – 115.

ИЛИЕВСКИ, Петар Хр.: *Појава и развој на писмото. Со посебен осврт кон почетеците на словенската писменост.* Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2001.

Instrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1998.

Климент Охридски. Събрани съчинения. Том 3. Пространни жития на Кирил и Методий. София : Издателство на Българската академия на науките, 1973.

ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности.* Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1930.

ЛАВРОВ, Петр Алексеевич: Жития св. Наума Охридскаго и служба ему. In: *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 1907*, т. XII, кн. 4, 1908, s. 1 – 51.

Magnae Moraviae fontes historici II. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967.

Magnae Moraviae fontes historici III. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969.

Magnae Moraviae fontes historici IV. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971.

MARINČÁK, Šimon: Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia? In: *Slavica Slovaca*, roč. 40, 2005, č. 1, s. 34 – 62.

MARSINA, Richard: *Slovensko očami cudzincov.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999.

MEYENDORFF, John: Apoštol Petr a jeho nástupníctví v byzantské theologii. In: *Orthodox revue* 2. Praha : Orthodoxia – vzdělávací centrum, 1998, s. 132 – 151.

PAULINY, Eugen – ONDRUŠ, Šimon: *Život a dielo Metoda prvoučiteľa národa slovienskeho.* Bratislava : Tatran, 1985.

PERI, Vittorio: La Pentarchia – istituzione ecclesiale (IV – VII Sec.) e teoria canonico-teologica. In: *Bisanzio, Roma, e l'Italia nell'Alto Medioevo.* (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo; 34.) Spoleto : Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo, 1988, s. 209 – 318.

PEYFUSS, Max Demeter: *Die Druckerei von Moschopolis, 1731 – 1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrída.* (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas: Band 13.) 2. vylepšené vydanie. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 1996.

ПОСПИШИЛ, Віктор Д.: *Східне католицьке церковне право.* Львів : Свічадо, 1997.

RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Velkej Moravy.* 2. opravené a rozšírené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.

RATKOŠ, Peter: *Velkomoravské legendy a povesti.* 1. vydanie. Bratislava : Tatran, 1977.

SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.

STANISLAV, Ján: *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch.* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1950.

ŠKOVIERA, Andrej: Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave. In: ŽEŇUCH, P. (ed.): *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku.* Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 129 – 172.

ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci.* Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010.

ŠKOVIERA, Andrej: Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. In: *Slavica Slovaca*, roč. 42, 2007, č. 2, s. 111 – 123.

TAFT, Robert F.: Liturgia ako vyjadrenie identity cirkvi. In: *Logos. Revue gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, roč. 6, 2005, č. 2, s. 40 – 49.

TACHIAOS A. E. (ed.): *Cyrilomethodianum X.* Thessalonique : Association hellénique d'études Slaves, 1986.

TRAPP, Erich: Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In: *Byzantinoslavica*, 1974, roč. 35, č. 2, s. 161 – 185.

VASIL, Cyril: *Patriarchálne cirkvi v Kódexe kánonov východných cirkví.* Trnava : Dobrá kniha, 1999.

VRAGAŠ, Štefan: *Život Konštantína-Cyrila a Život Metoda.* 2. vydanie. Martin : Matica slovenská, 1991.

VRIES, Wilhelm de: *Orthodoxie und Katholizismus. Gegensatz oder Ergänzung?* Freiburg im Breisgau : Herder, 1965.

Stereotypes in Interpretations of Texts on Liturgical Languages in Sources Related to Sts. Cyril and Methodius

The delivered paper deals with two stereotypes in relation to the approval and use of Old Slavonic as liturgical language. Based on the analysis of sources, namely on *Vita Constantini* and *Vita Methodii*, we note that the first approval was granted in Constantinople in 862 or early in the 863. Slavonic did not become the fourth liturgical language of Christianity – in the 9th century the Christian world already knew a relatively large number of liturgical languages, which is stated also in the

Life of Constantine-Cyril in the 16th chapter. It can be marked as the fourth sacred language only in the local tradition of the Western Church that used practically only Latin as a sacred and liturgical language in the 9th century. The popes of Rome in that period (about 868 – 885) admitted the Slavonic language in liturgy but only as secondary language, Latin was always considered as universal, superior language. On the other hand the plurality of liturgical languages was perceived as natural in the Christian East. The study also deals with basic theological principles (especially in relation to the question of the unity of the Church), which explain the different approaches of East and West on the issue of liturgical language(s). The reflection of these principles is presented in a variety of sources.

Citáty, parafrázy a paragramey liturgických zvolaní vo veľkopôstnych jarných dievčenských obradoch a hrách u západných Slovanov. Problém obradového mena Heľuška, Helička

MARTIN GOLEMA, Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica

V slovenskej detskej vyčítanke: „*Eno, duo, rec, kvate, kvinte, zec*“ sa môže a musí v latinčine trochu zorientovanému recipientovi ihneď „rozsvietiť“ latinský základ – číselný rad – podtext, hypogram: *unus, duo, tres, quattor, quinque, sex*. Podarené skomolenie (a na rozdiel od iných podobných textových útvarov detského folklóru ešte pomerne jasne odkazujúce k cudzojazyčnému nemeckému hypogramu) reprezentuje aj iná vyčítanka slovenských detí: „*Zgríne grá, zgríne grá, sunder mander fize, vele, vele, šestenák, skníze velicize*.“ Správne (v zdrojovej nemčine) to má znieť: „*Grünes Gras, grünes Gras unter meinem Füssen, welche wird die schönste sein, diese werd ich küssen*“ (Zelená tráva, zelená tráva pod mojimi nôžkami, najpeknejšiu obdarím bozkami).¹ Proti podobnému folklórnemu použitiu a adaptovaniu neboli imúnne ani niektoré cudzojazyčné frekventované liturgické termíny (i celé frázy), tešiace sa vysokej prestíži i po akustickej stránke. Stredoveké misie, máme na mysli tie, ktoré boli naklonené prekladu liturgie do národných jazykov, teda aj solúnskych bratov a ich žiakov, ich neprekladali, napr. *hosanna, amen, aleluja*. K neprekladaným pravdepodobne patrila aj hlavne v čase Veľkého pôstu veľmi frekventovaná kajúcna liturgická formula *Kyrie eleyson* (z gréckeho *Κύριε, ἐλέησον*, vyskytuje sa v gréckej forme napr. v Živote Konštantína²) a možno

1 ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1976, s. 60.

2 „A keď odbavoval prvú hodinku, napadli ho Uhri, zavýjali ako vlky a chceli ho zabiť. On sa však nezľakol, ani modliť sa neprestal, len ‚Kyrie eleison odriekal, lebo už končil službu. Oni, keď ho uzreli, z božieho rozkazu skrotli i začali sa mu klaňať. A keď vypočuli poučné slová z jeho úst, prepustili ho aj s celou družinou“ (*Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Na vydanie pripravil Peter Ratkoš.

aj niektoré jej varianty. Prvý merseburský biskup Boso (zomrel 1004), ktorý inak kázal na sklonku 10. storočia Lužickým Srbom slovansky (inšpirovaný veľmi pravdepodobne úspechom byzantskej misie medzi Slovanmi), túto kajúcnu formulu tiež neprekladal, narazil však na zaujímavý problém, keď ju uvádzal do života:

Sepsal Boží slovo ve slovanském jazyce, aby mohl sobě svěřené duše snáze poučovat. Žádal je, aby spívali kyrie eleison, a vysvětlil jim jeho význam. Ti zlotřilci to však zesměšlili a zkomolili na „ukrivolsa“, což v naší řeči znamená „v křoví stojí olše“. Ačkoli se je pokoušel opravovat, tvrdili: „Tak to říkal Boso.“³

Čerství slovanskí konvertiti („zlotřilci“), ktorí boli pre kresťanstvo získaní skôr „ohňom a mečom“, sa ironicky pohrali s liturgickou kajúcnou formulou ako s hypogramom⁴, jej zvukovú podobu síce do značnej miery

Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 233); cirkevnoslovanská verzia s „Gospodi pomilui“ je publikovaná in: *Magna Moraviae fontes historici II*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 78.

3 DĚTMAR Z MERSEBURGU: *Kronika*. Praha : Argo, 2008, s. 72.

4 Hypogram je slovo, myšlienka, veta ukrytá „pod“ inými slovami, myšlienkami, vetami ako zvuková parafráza, ktorá má často formu neúplného anagramu, teda tzv. paragramu. Kryptické techniky, založené na generovaní anagramov, sa môžu v poetickom texte použiť zámerne, sú napr. bohato doložené v mnohých archaických mytologických tradíciách. Mená mytologických postáv sa rozčlenia na časti a tieto časti sa potom uložia na viaceré miesta textu, ukryjú do iných slov. Po takejto operácii už iba sám poet alebo skúsený poslucháč opätovným zložením z týchto rozčlenených častí, z anagramov, dokáže spätne syntetizovať meno mytologickej postavy. Časté sú prípady „teleskopického“ zasunutia, anatomizácie, či iných podobných kryptických techník. Napr. starý indoeurópsky mýtus o tom, ako boh Hromobijca poráža svojho protivníka tak, že ho rozdrobí na časti a tie rozháďže po svete, sa v textoch ešte umocňuje tým, že aj meno protivníka sa rozdrobí a rozháďže v texte, ukryje vo vnútri iných slov (detailnejšie ТОПОРОВ, Владимир Николаевич: ИМЕНА. In: *Мифы народов мира I*. Москва : Советская энциклопедия, 1987, s. 508 – 510). V textoch tohto typu existujú potom popri obvyklých denotačných, aj významné anagramatické vzťahy medzi znakmi, idúce naprieč textom alebo odkazujúce k iným textom. Tieto anagramatické vzťahy môžu vznikáť zámerne, môžu však byť aj nevedomané. Ak napr. básnik použil podobne znejúce slová blízko seba, vysvetlením pravdepodobne je, že kľúčové slovo sa zadržalo v podvedomí a pomohlo určiť voľbu nasledujúceho slova. Priekopníka v skúmaní takýchto anagramatických vzťahov, Saussura, zaujímali predovšetkým anagramy, ktoré sa v texte vyskytovali opakovane, teda nie príležitostne a možno náhodné anagramy. Tie obvykle neodkrývali tajný, podvrtný význam, jednoducho poskytovali iné slová, v skutočnosti vlastné mená, ktoré zdôrazňovali to, čo už text rozoberal, posilňovali

rešpektovali, mierne ju však fónicky a dosť zásadne sémanticky „adaptovali“ na domáce pomery a z pôvodného textu ako z hypogramu tak vygenerovali nový text s komickým účinkom.

Celkom ľahko možno nájsť hypogram k západoslovanským (liturgickým i paraliturgickým) termínom objavujúcim sa v češtine (*krleš, krlešu*⁵, *kirlešu, krilešu*), poľštine (*kierlesz*), hornej lužickej srbštine (*kěrluš*), dolnej lužickej srbštine (*kjarliš* – má aj metonymicky rozšírený význam „cirkevný spev“), v staroruštine „*kureľesu*“, „*kirolěsu*“, „*kirъ eleisonъ*“, „*kirelēison*“ a „*kervlěšъ*“ (Ipatijevjevský letopis citujúci bojový pokrik Poliakov), v bulharčine (*kirle resle*), v srbochorvátskom „*krlijěši*“, plurál (ikavsky *krālīš*) – znamená „rosarium“, ruženec. Hypogramom je tu evidentne grécko-latinské *Kyrie eleyson*, ktoré je síce v starosloviencine nedoložené, v cirkevnej slovančine sa však objavuje ako *kurie eleisonъ, kurieleiso, a kurilěisъnъ*, „*vesměš jako varianta ke Gospodi pomilui v Životě Konstantinově: první dvě podoby se objevují v jihoslovanských rukopisech, druhé dvě v rukopisech ruských; Gospodi pomilui se vyskytuje jenom v ruských rukopisech a je třeba to považovat za nepůvodní variantu*“⁶. *Kyrie eleyson* je prosba, „*s níž se Slované seznámili při svých kontaktech s křesťany už v pradávných dobách (výraz sloužil jako křesťanský pokřik v nouzi a v bitvě)*“⁷. V adaptovanej podobe *Kirales* (vo variantoch adaptované na podobne znejúce *tira les*) je toto paraliturgické zvolanie prítomné ako refrén aj v juhoslovanských jarných folklórnych textoch o zelenom Jurajovi a jeho družke Mare.⁸ V maďarských paraliturgických dievčenských kvet-

význam nesený ostatnými znakmi textu. Básnický jazyk, „ktorý nie je ovládaný obvyklými komunikačnými cieľmi, poskytuje totiž väčšiu možnosť akustických asociačných procesov, poskytuje priestor pre určité množstvo anagramatických opakovaní“ (CULLER, Jonathan: *Saussure*. Bratislava : Archa, 1993, s. 103). Rýmy, aliterácie a asonancie sú elementy anagramov a keď sú prítomné, nezáleží na tom, či sú to kompletne anagramatické formy. Aj od relatívne krátkej sekvencie (hypogramu) možno generovať rozsiahly text, tento (minulý, zavŕšený a často aj zabudnutý) proces je niekedy možné sledovať aj spätne a nájsť tak možný hypogram, z ktorého text pramení. V skúmanom texte sa môže, napr. vďaka komentáru, ktorý upriamuje pozornosť recipienta na fónické zvláštnosti textu, „rozsvietiť“ pod-text, sparagramatizované slovo či fráza, hypogram.

5 Obidve formy sa vyskytujú napr. v „paraliturgickej“ staročeskej hymnickej piesni *Hospodine, pomiluj ny*.

6 MAREŠ, František Václav: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha : Torst, 2000, s. 414 – 417.

7 Tamže, s. 414.

8 KATIČIĆ, Radoslav: Trudan hod. In: *FILOLOGIJA*, 50/2008, s. 39 – 143 [on-

nonedeľných obradových piesňach z oblasti Nitry sa vyskytuje ako refrén forma *kirelejszom* ako variant k záhadnejšiemu refrénu typu „*villó, villó*“⁹.

V textoch západoslovanských jarných dievčenských obradov a hier sa nápadne často vynárajú vyčítankové refrény, ktoré sú takmer bez zmyslu a niekedy aj elementárneho rešpektu ku gramatickým pravidlám, charakterizuje ich obvykle zvláštna muzikálnosť a hádankovitosť.¹⁰ Oproti nedenotujúcim vyčítankovým sekvenciám bežné denotujúce texty pôsobia pomerne neproblematicky, disciplinovane, lineárne, „geometricky“ (t. j. sú „vyskladané“ takpovediac z jednoduchých útvarov, „priamok“, „kruhov“ – teda z bežných slov), sú preto podstatne ľahším interpretačným „orieškom“. Za zrodom nedenotujúcich bizarných vyčítankových textov možno hľadať

line, citované 2011- 10-04]. Dostupné z WWW: < http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53744 >; KATIČIĆ, Radoslav: Zeleni lug. In: *FILOLOGIJA* 51/2008, s. 41 – 132 [online, citované 2011- 10-04]. Dostupné z WWW: < http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53761 >

9 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest : AKADÉMIAI KIADÓ, 1977, heslo *vil-lőzés* [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> >

10 Ako príklad môžeme uviesť slovenskú dievčenskú hru *Prejdi sa, Mariška*. Koleso dievčat tancuje jedným smerom a spieva: „*Prejdi sa, Mariško, po Dunaju, vyber si družičku, čo najkrajšiu dzevenku medzi nami panenkami*.“ V prostriedku kolesa sa opačným smerom krúti dievča, ktoré si po tejto pesničke vyberie z kolesa partnerku a rýchlo sa s ňou povykruca; ostatné dievčatá pritom rýchlym tempom tancujú a spievajú denotačne takmer prázdny text (refrén) s typickými epizeuxami: „*Eter, méter, meteter, meteter, za groš, za dva čičoner, čičoner. Byla ruža Vendel, byla ruža Vendel, Aškandel*“ (ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1976, s. 321). Podobne v tzv. „helskej“ českej veľkonočnej obradovej piesni nachádzame zvláštny refrén: „... *žumber, žumber, dá; Héla, Héla! Paní naše, žumber, žumber, švěder, švěder, tarun, tandará*.“ V podobne ladenej jarnej obradovej „helskej“ piesni *Chmel* je refrén (16 krát) dosť výnimočne významovo úplne priezračný a nápadne „paraliturgický“ zafarbený: „... *chvála tobě, velký Bože, Bože v nebesích!*“ (ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha : Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1864, s. 64 [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < <http://books.google.com/books?id=AGwWAAAAYAAJ> >). Viacero podobných bizarných nedenotujúcich refrénov v českých a moravských koledných piesňach cituje FROLCOVÁ Věra: *Stojí tyčka prostřed v dvoře. K Sušilovu objevu milostných koled*. In: *František Sušil (1804 – 1868). Odkaz a inspirace*. Red. Věra Frolcová. Rousínov : Město Rousínov – Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2004, s. 101 – 122.

pre deti príznačný chaotický „predrečový“ prúd, ale zároveň tu funguje aj zložitý vzťah ku charakteristickým zvukom zo sveta dospelých. Vyčítankové refrény sú totiž často približnou, neúplnou, defektnou akustickou imitáciou, ozvenou skrytých (často cudzojazyčných) hypogramov. Ak sa podarí odhalíť hypogram¹¹ (podtext), z ktorého tieto bizarné nahromadenia hlások vyrastajú, je možné takýto text popísať s prehľadnou jednoduchosťou (príkladom môže byť už na začiatku štúdie citovaný „vyčítankovo“ adaptovaný latinský číselný rad).

Pri ústnom tradovaní takýchto nedenotujúcich alebo zvláštno denotujúcich väčšinou detských folklórnych textov okrem skracovania, rozkladu na elementy („anatomizácie“) a nového spájania a kombinovania ukrývajúcej sa slov a fráz môžeme niekedy registrovať aj čudné a znepokojivé bujnenie na konkrétnych miestach textu, z prázdnych medzier v nedenotujúcich (alebo len tak trochu denotujúcich) slovách, frázach odrazu vyrastajú výhonky, úponky, vetviace sa trsy bizarného akustického materiálu, ktoré prácu interpreta značne sťažujú. V hlave ľudového básnika (popri iných „mechanizmoch“ generovania textu) funguje aj niečo ako generátor prešmyčiek (anagramov) a ten sa občas zapína aj nechtiac v dospeljej hlave pri „prepočutí“ (takto vznikajú tzv. *mondegreeny* ako mylné interpretácie piesňových či básnických textov časté u detí, no bežné aj u dospelých; napr. miesto „... bory šumí po skalinách...“ počujeme „... Boryš umí po skalinách...“ či namiesto „požehnaný“ počujeme „Bože hnaný“ atď.¹²

Akustický materiál vo vyčítankách a refrénoch obvykle tvaruje určitý „atraktor“ (pojem z teórie chaosu, nahradíme ho radšej „lingvistickejším“ pojmom hypogram), ktorý ako gravitačné pole v texte priťahuje, organizuje a formuje akustické elementy textu, a tie potom akusticky viac alebo menej odkazujú k inému „skrytému“ textu. Takýto atraktor sa potom prejavuje ako

11 Termíny typu hypogram, paragram dlho nepatrili k bežne používanej literárnovednej terminológii a javy, ktoré pomenúvajú, k preferovaným oblastiam výskumu. Ak by nebolo Saussurovej najprv dobre utajenej, no neskôr zverejnenej (1964) a niektorými bádateľmi dokonca pozitívne prijatej a ďalej rozvíjanej záľuby v lúštení v texte roztrúsených a nie vždy úplných anagramov (tzv. paragramov), nedisponovali by sme prostriedkami na analýzu takýchto textov. Záujem o „slová pod slovami“ časť bádateľov vnímala ako „Saussurovo malé šialenstvo“, časť hovorila o druhej saussurovskej revolúcii, téma zaujala napr. R. Jakobsona či J. Kristevu.

12 REJZEK, Jiří: *Lidová etymologie v češtině*. Praha : KAROLINUM, 2009, s. 52.

viditeľná tendencia k poriadku v inak chaotickom bujnení detsky hravého „predrečového“ prúdu. Budeme vychádzať z predpokladu, že vďaka absorpčným vlastnostiam detského folklóru aj staré, už nepoužívané, expirované a vyslúžené cudzojazyčné liturgické frázy nemuseli úplne zaniknúť v tichu zabudnutia, v ich používaní mohlo dochádzať k zvláštnym recidívam, mohli sa napr. v podobe rôznych *mondegreenov* uchytiť v detskom obradovom folklóre a následne sa potom stáročia darilo deťom uchovávať ich a vytvárať z nich dokonca zaujímavé texty, charakteristické zvláštnou zmesou poriadku a náhodnosti. Pretrhnutím kontaktov s východiskovým jazykom sa síce niekedy úplne denotačne vyprázdnila príslušná sekvencia zvukov, no to nemuselo znamenať jej koniec, mohla byť ďalej v určitých žánroch detského obradového folklóru tradovaná ako denotačne prázdna, prípadne mohla byť (ľudovou etymológiou, adideáciou, resémantizáciou) spojená s novým významom. Preto môže byť celkom produktívne prekonať pochopiteľnú nechuť k analýze takýchto textov a vidieť v nich aj niečo viac ako len radostný a tak trochu hrozivý chaos detského predrečového prúdu. Vyžaduje si to však dosť pozitívny vzťah k už spomenutému Saussurovmu „malému šialenstvu“. V Saussurových stopách sa asi musíme najprv vzdať utkvelej predstavy, že význam je vždy nutne a iba založený na referenčnosti, že „pravdivosť“ slova je založená na vzťahoch slova s realitou a nie na vzťahoch, ktoré viažu slovo k iným slovám, napr. aj k tým, ktoré sa v texte nenachádzajú (in absentia). Poetický text nerobí koherentným iba jeho referencia na realitu, ak je táto referencia nápadne neurčitá až bizarná a naopak, zvuková podobnosť s predpokladaným hypogramom nápadná a zrejmalá, treba predpokladať, že použité slová majú viac motivácií výberu, a hlavne v poetických textoch akusticky odkazujú skôr k hypogramu ako k realite.

Aj takýto občas vôbec nedenotujúci textový materiál detského obradového folklóru zozbieral a zosystematizoval K. Ondrejka (1976). Komentuje ho veľmi charakteristicky: „Často prehnaná záľuba ľudového básnika v rýmoch zvädza k utváraní slov bez akéhokoľvek vecného zmyslu... Rým teda (...) spoluúčinkuje pri komolení slov... Slová cudzieho pôvodu sa v hojnejšom počte vyskytujú v detských vyčítankách, často tam tvoria základ rozličných fantastických tvarov a ich zhlukov, ktorým neraz chýba logický zmysel.“¹³ „Opakovanie daktorých samohlások a spoluhlások vo veršoch“ a „utváranie veršov určitej zvukovej farby“, v ktorom je, domnievame sa, možné predpokladať

13 ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1976, s. 43.

anagramatické vzťahy, a teda aj hľadať odkazy na v texte priamo neprítomné slová, je pre Ondrejku iba a len „náhodnou raritou“ slúžiacou „na zdôraznenie obsahovej stránky alebo na podporu príjemného, nevšedného znenia veršov“¹⁴. O takto definovaných „náhodných raritách“ nemá príliš zmysel ďalej hľbať. Chceme však ísť trochu ďalej nad takto stanovený rámec uvažovania a v textoch podozrievavo hľadať aj iný ako len denotujúci typ odkazovania, na takúto analýzu sú zvlášť vhodné práve spomenuté „fantastické tvary a ich zhluky“, chceme vo vybraných prípadoch aj presnejšie zistiť to, ktoré cudzie slová a frázy, prečo a za akých okolností sa vo folklórnych textoch (anagramaticky) uhniedzili, ukryli či roztopili. Nechceme teda tieto „rarity“ odfiltrovať a nechať bokom, naopak, spravíme z nich hlavný objekt analýzy. Domnievame sa, že Ondrejkov komentár reprezentuje dnes už prekonaný pohľad na práve tieto vôbec nie raritné, ale v skúmaných textoch dosť nápadne frekventované javy. Dáme pritom cielene bokom ich prípadný denotačný („divadelný“) význam (ak sa nejaký aj rysuje, je nepodstatný), zameriame sa hlavne na hľadanie nápadných paronomastických reťazcov, ktoré by mohli akusticky odkazovať na „slová pod slovami“ priamo neprítomné v texte. Sústredíme sa na hľadanie niektorých nápadne znejúcich skupín hlások, vytvárajúcich raz rým, inokedy zvukosled, niekedy aj komplexnejší anagram (alebo aspoň neúplný anagram, teda paragram), rozptýlený niekedy na ploche dlhšej frázy, verša či strofy. Budeme hľadať slová (frázy), ktoré už nie sú v texte prítomné priamo (in praesentia), ale ktoré zanechali v texte akustické stopy, ozveny, a vďaka nim sú v texte stále prítomné ako abstraktný „nulový prvok“ (in absentia), ako „slovo pod slovom“ či „fráza pod frázou“.

Na textový materiál, vhodný na takúto analýzu, narážame pri katalogizovaní osobitnej triedy dievčenských hier viazaných obradovo na Veľký pôst. Dosiaľ nepovšimnutá a interpretačne nevyužitá dôležitá okolnostná selekcia, z ktorej chceme ťažiť, spočíva v tom, že nižšie popísané skúmané nápadné akustické elementy v invokačných formulách a refrénoch týchto hier sa nápadne často vyskytujú hlavne na území voľakedajšej stredovekej Sclavinie, teda medzi západnými Slovanmi, ovplyvnenými najprv byzantskou misiou a následne istý, nie nevýznamný čas biliturgickými. Domnievame sa, že v skúmanom materiáli možno legitímne hľadať zaujímavé reliktory zaniknutej byzantsko-slovanskej kultúry (tak trochu „helenizovaných“ západných Slovanov musela západná cirkev po schizme „odhelenizovať“, podobné procesy „očisťovania“ však len zriedka bývajú absolútne účinné). Pokúsime sa for-

14 Tamže, s. 48.

mulovať hypotézu, v rámci ktorej by sa vybrané nevysvetľované (len opisované, konštatované a katalogizované) akustické „anomálie“ a „rarity“ v textoch jarných dievčenských veľkopôstnych obradov a hier mohli stať očakávaným a dokonca až predpovedateľným výsledkom.

Piatemu týždňu Veľkého pôstu v byzantskej liturgii (veľmi pravdepodobne už od 7. – 8. storočia) veľmi nápadne dominuje úcta k ženskému elementu, kondenzovaná do niekoľkých významných bohoslužieb. Prvou z nich je „Andréjevo stojánie“¹⁵, v rámci ktorého sa spieva *Veľký kánon sv. Andreja Krétskeho*, a tiež sa číta byzantská legenda *Život sv. Márie Egypťskej*. Pre túto bohoslužbu sa vžili aj variantné názvy Mariino stojánie¹⁶, utiereň s poklonami, Poklony. Pokyny k slúženiu *Veľkého kánona* tvoriaceho jadro tejto bohoslužby totiž predpisujú po každom z 234 tropárov (strof) spievať refrén „Zmiluj sa nado mnou, Bože, zmiluj sa nado mnou“ (v gréckej pôvodine „ἐλέησόν με ὁ Θεός, ἐλέησόν με“, v cirkevnej slovančine „*Pomiluj mja Bóže, pomiluj mja*“), ktorý je možné vnímať ako sezónne odlišený a epizeuxou akcentovaný veľkopôstny variant kajúcnej formuly *Kyrie eleison*). Tento refrén rytmicky signalizoval čas, keď treba urobiť 3 zemné poklony (tzv. veľké metánie „orientálneho“ typu, pri ktorých sa kľaká a hlavou dotýka zeme). Spolu teda veriaci musel vykonať počas služby *Veľkého kánona* viac ako 700 (!) týchto zemných poklôn¹⁷ a 234 krát aktívne zopakovať refrén,

15 *Velikij sbornik*. Bratislava : Pravoslávna cirkev v Československu, 1974, s. 542 – 563.

16 Ruský ľudový názov tejto služby je „Мариино стояние“: „На пятой седмице Великого поста совершается утренняя, которую в народе принято называть «Мариино стояние». Обычно она совершается в среду вечером. Это понастоящему продолжительное богослужение. Во время этой службы единственный раз в году прочитывается целиком Великий канон святого Андрея Критского, который читался по частям в начале Великого поста (первый раз Великий канон, разделенный на четыре части, читают в понедельник, вторник, среду и четверг первой седмицы Великого поста). Также на этой службе прочитывается житие Марии Египетской. Житие преподобной Марии составил св. Софроний, патриарх Иерусалимский, а св. Андрей Критский, посланный Иерусалимским патриархом Феодором на VI Вселенский Собор (692 г.), представил это житие вместе со своим каноном. Чтение канона св. Андрея и жития Марии Египетской на 5-й седмице совершается Церковью со времени VI Вселенского Собора“ (*Мариино стояние*, online). Мариино стояние. Пост. In: *Православие и Мир* [online, citované 2010-11-20]. Dostupné z WWW: < http://www.pravmir.ru/article_3975.html >

17 MILKO, Pavel: Služba Veľkého kánonu sv. Ondřeje Krétského z perspektivy

ktorý už 234 krát počul a opakoval (epizeuxou zdvojené časti až 468 krát!) v prvom týždni Veľkého pôstu. Išlo a ide v byzantskom kultúrnom okruhu o každoročne sa opakujúcu vysilujúcu námahu, na ktorú si účastníci veľkopôstneho rituálu určite dlho pamätali. Tento hlboko kajúcny každoročný rituál, slúžený ako tzv. celonočné bdenie, sa po schizme pravdepodobne z chrámov u západných Slovanov postupne vytratil (nižšie uvedieme argumenty a odkazy v prospech hypotézy, že v časoch biliturgie tu mal svoj priestor), no mohol byť, ak už začal byť vnímaný ako dôležitý, blahodarný, pre chod sveta neopomenuteľný, (v karnevalovom rúchu) imitovaný nadeľ mimo chrámu, napr. aj v podobe redukovaných citátov, parafráz, ale aj paragramov vo folklórnych textoch. Mukařovského téza, podľa ktorej slovo významovo závažné sa zvukovo anticipuje alebo doznieva v okolitom kontexte, platí, domnievame sa, aj pre prevzaté slová i celé frázy, na ktoré sa postupne zabudlo, máme na mysli hlavne tie, ktoré boli po schizme cielene z liturgie vytlačené.

V inej štúdií¹⁸ sme zhromaždili argumenty v prospech hypotézy, že aj postava prepodobnej matky Márie Egypťskej, okolo ktorej je kánon centrovanej, a s ktorej legendou je spojený do úzkeho diptychu, z určitých dôvodov mocne zasiahla predstavivosť slovanských neofytov.¹⁹ Spoločné spievanie (a čítanie) obidvoch liturgických textov počas 5. týždňa Veľkého pôstu ustálil už VI. všeobecný cirkevný koncil v Konštantínopole, Trióda z 11. storočia (byzantská liturgická kniha) predpisuje spievať *Veľký kánon* v 5. nedeľu Veľ-

hesychizmu. In: *Annales historici Prešovensis anno 2005*. Zostavili Martin Pečár, Patrik Derfiňák, Peter Zmátlo. Prešov : UNIVERSUM, 2005, s. 43 – 66.

18 GOLEMA, Martin: Kresťanské hagiografie (*Život Márie Egypťskej, Život Margity/Mariny Antiochijskej*) a texty tzv. jarného vynášania smrti (Moreny, Mařeny, Marzany) u západných Slovanov. Pokus o paralelné čítanie. In: *Studia mythologica Slavica XII*, 2009, s. 87 – 104 [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < http://sms.zrc-sazu.si/En/SMS12/Golema_12.html >

19 Centrálnou udalosťou *Života Márie Egypťskej* je, ako v každej legende, smrť tejto svätice – hrdinky pôstu, ktorá je však zároveň aj *dies natalis*, teda dňom jej zrodzenia do pravého života. Logiku predpokladaného transformačného procesu možno preto schematicky zachytiť nasledovne: Prepodobná matka Mária Egypťská > Muria, Maria, Marej, Mara, Morena, Mařena, Marzana > antonomázia: české a moravské Smrtholko, Smrtonoško-Velkonočko, Smrtničko; slovenské Šmertka, Smrť; lužickosrbské Smerdniza > z toho následne sekundárne odvodený paraliturgický termín „smrtná nedeľa“, ktorým sa dodnes ľudovo i polooficiálne (len) u západných Slovanov označuje 5. nedeľa Veľkého pôstu.

kého pôstu.²⁰ Okrem „Andrejevho stojanija“ pripadá na tento týždeň podľa pôstnej Triódy ešte jedno celonočné bdenie, ktoré je posvätené Presvätej Bohorodičke. Taktiež sa slúži na utreni, avšak na sobotňajšej, so začiatkom v piatok o štvrtom čase v noci, čiže o 22.00 hodine. Toto bdenie pripadá na noc z piatka na sobotu piateho týždňa Veľkého pôstu. Inak sa tomu sviatku hovorí aj Akafistná sobota, a to z dôvodu, že je do utrene vložený najslávnejší z východných mariánskych hymnov – Akathistos – ako vďakyvzdanie Bohorodičke, záchrankyni mesta. Ide o osobitný sviatok, zasvätený zázračnej záchrane Konštantínopolu počas avarského útoku v roku 626. Na pamiatku tejto udalosti sa približne od prelomu 8. a 9. storočia slúži osobitná bohoslužba ako už spomenuté tzv. celonočné bdenie.²¹ Ďalším významným liturgickým dátumom uzatvárajúcim 5. veľkopôstny týždeň je Nedeľa 5. týždňa Veľkého pôstu (ako to v cirkevnej slovančine uvádza liturgická kniha Triód pôstnaja: „*Neděla pjátaja svjatáho postá. Poslídovanije Prepodóbnyja Mátere našeja Marii Jehípetskaja.*“²²

Takáto liturgická osnova 5. veľkopôstneho týždňa bola pravdepodobne už ustálená v čase misie sv. Konštantína a sv. Metoda. Uvedené za sebou nasledujúce služby boli zásadnou a dôležitou súčasťou byzantskej veľkopôstnej liturgie, fixovanou pravdepodobne aj v (nezachovaných) staroslovienských prekladoch byzantských bohoslužobných kníh. Väčšie alebo menšie rezídua – citáty, parafrázy, ale tiež paragamy (teda v texte rozptýlené neúplné anagramy) opakujúcich sa formúl tejto liturgie s nápadne dominujúcim ženským elementom mohli prežívať aj po ukončení dominantného vplyvu byzantskej misie u západných Slovanov a mohli bez prekážok pretrvávajúť aj v období biliturgie až do konca 11. storočia (v Uhorsku, ktoré bolo aj neskôr otvorené

20 „Триодъ XI в. (Vat. 771) предписывает петъ В. к. в 5-е воскресенье поста. Т. о., первоначально В. к. был привязан к 5-й седмице поста, но не обязательно к четвергу“ (ЛУКАШЕВИЧ, Александр Анатольевич: ВЕЛИКИЙ КАНОН. In: *Православная энциклопедия* [online, citované 2010-11-11]. Dostupné z WWW: < <http://www.pravenc.ru/text/150105.html> >).

21 HURBANIČ, Martin: Avarské obliehanie Konštantínopolu roku 626 v byzantskej hagiografii. In: TURČAN, Vladimír et al.: *Byzantská kultúra a Slovensko*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2007, s. 33 – 39; SOROKA, Peter: Praktický význam sviatku Pochvaly Presvätej Bohorodičky v kontexte veľkopôstnych bohoslužieb [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.pcoosadne.orthodox.sk/Prednasky/Pochvala.htm> >

22 *Velikij sbornik*. Bratislava : Pravoslávna cirkev v Československu, 1974, s. 573.

byzantským vplyvom, azda aj dlhšie).

V tejto štúdií chceme vyššie naznačené zistenia podoprieť ďalšími argumentmi a zároveň obradové texty tzv. jarného vynášania smrti uchopiť v spoločnej perspektíve s textami inej jarnej západoslovenskej (i maďarskej) veľkopôstnej obradovej dievčenskej hry, ktorej hlavná postava má obvykle meno Heluška, Helička, Hela, Mariška, ľalia, liliomszál, ale tiež kráľka, Ďunda, gyöngyöm.

Vážny argument v prospech hypotézy, že *Veľký kánon* (a s ním do úzko previazaného dyptichu spojený *Život Márie Egypťskej*) patril určitý čas k liturgickému repertoáru (biliturgických) západných Slovanov, plynie z dejín byzantskej hudby. Vrcholná doba vývoja byzantskej hudby (7. – 8. storočie) býva označovaná ako „doba kánonov“. „*V druhej polovici 7. storočia bol kontakion (rozsiahla hymnografická forma, ktorá sa začala objavovať v 5. storočí ako ,dramatická kázeň parafrázujúca nejaký biblický príbeh), nahradený novým typom hymnu, kánonom. Počiatky kánonu sú spojené so sv. Andrejom z Kréty (cca 660 – cca 740)... Kánon je v podstate hymnodický komplex (súbor hymnov) pozostávajúci z 9 ód... Termín kánon znamenal jednohlasnú vokálnu skladbu zloženú z ód, z ktorých každá mala niekoľko strof... byzantská hudba obdobia po ikonoklazme (obdobia, ktoré formovalo Konštantína i Metoda) bola akousi renesanciou tejto vrcholnej doby kontakii a kánonov, bola hnaná snahou ,vrátiť sa do ,doby kánonov. Táto hudba je tiež výnimočne dôležitá pre hudbu karpatskej oblasti, pretože práve v hudbe tejto doby vyrastali bratia Konštantín a Metod, neskorší vierozvestcovia.*“²³ *Veľký kánon*, ktorý vlastne ako vzorové dielo „kodifikoval“ tento hudobno-literárny žáner, teda solúnski bratia museli poznať a v súlade s dobovým vkusom cirkevných gréckych elit i misijne uprednostňovať, presadzovať a asi aj brániť pred konkurenčnými liturgickými formami, ktoré zavádzala medzi západnými Slovanmi latinská cirkev. Pravdepodobné preferovanie práve tejto hymnickej formy obidvoma bratmi dokladujú i ďalšie pramene. Pápežský bibliotekár Anastázus okolo roku 873 odpovedá Gauderikovi, biskupovi veletrijskému, a informuje ho medziiným o obsahu gréckych spisov a o (dnes stratenej) hymne, ktorú zostavil Konštantín na počesť pápeža Klimenta, a tiež o ťažkostiach s jej pretlmočením do latinčiny: „... *svitok s hymnou, ktorú tenže filozof vytvoril aj na chválu Boha aj blahoslaveného Klimenta, nepreložil som preto, lebo*

23 MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (2). In: *Psalterium supplementum*, roč. 3, č. III/2009 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://zpravodaj.sdh.cz/?a=16> >

keby sa preložila do latinčiny, vznikol by niekde menší, inde zase väčší počet slabík, nenastal by ani primeraný, ani zvučný rytmus.“²⁴ Z vyššie uvedených tiež historika byzantskej hudby Marinčáka je zrejme, že toto dnes stratené Konštantínovo hymnické dielo bolo s najväčšou pravdepodobnosťou kánonom, podobné dôvody mohli zabrániť napr. aj prekladu *Veľkého kánonu* do latinčiny v časoch, ktoré takéto preklady ešte vôbec nevyklúčovali, teda v časoch pred schizmou.

Slavisti na základe spoľahlivých narážok v texte odôvodnene pripisujú solúnskym bratom tiež autorstvo *Kánonu na sviatok Dimitra Solúnskeho*, tento kánon sa zachoval v cyrilských rukopisoch ruského alebo bulharského pôvodu z 11. – 13. storočia.²⁵ Ako uvádza Jakobson, cirkevno-spevácka poézia Konštantínova našla nadaných a horlivých pokračovateľov v bezprostredných žiakoch moravskej misie, v Klimentovi Ochridskom a v Konštantínovi, bulharskom biskupovi a v ich školách – macedónskej a preslavskej. V tomto prostredí vznikajú aj staroslovanské kánony na Cyrila a Metoda, datované najčastejšie do začiatku desiateho storočia, kánon na Metoda napr. zložil biskup Konštantín, „čo vyplýva z akrostichu v ňom obsiahnutého“.²⁶

V prípade opakovaného slúženia *Veľkého kánonu* v rámci veľkopôstnej liturgie práve akustické kvality každoročne viacnásobne opakovaných častí a sprievodných textov, teda napr. refrénu „ἐλέησόν με ὁ Θεός, ἐλέησόν με“; starogrécky [eleéson me ho theos, eleéson me]²⁷; novogrécky [eleison me o theos, eleison me] (možno predpokladať, že ako variant známej kajúcnej formuly *Kyrie eleison* mohol byť spievaný v gréčtine) boli tým, čo muselo/mohlo (popri dramatickej motorickej akcii – tzv. zemných poklonách) utkvieť najhlbšie v pamäti čerstvých neofytov ako charakteristický veľkopôstny zvuk, sezónne typická akustická kulisa, viazaná na veľkopôstny kontext. Práve v tomto refréne vidíme možný akustický prameň (hypogram, podtext)

24 *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Na vydanie pripravil Peter Ratkoš. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 185.

25 Monograficky problém približuje MARINČÁK, Šimon: *Velkomoravský kánon sv. Demetrovi Solúnskemu*. Ružomberok : Pedagogická fakulta KU v Ružomberku, 2003.

26 JAKOBSON, Roman: Tajnaja služba Konštantína Filozofa a ďalší rozvoj staroslovanskej poézie. In: *Lingvistická poetika*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 174.

27 Niektoré cielene archaizujúce pokyny k výslovnosti odporúčajú ἐλέησόν vyslovovať *eh-leh-ee-sohn* (The Divine Liturgy of St. John Chrysostom by N. Takis [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < http://www.newbyz.org/complete_liturgy_book.pdf >).

mien typu Heľuška, Helička (ale tiež Hana, Hanka, Anička) i invokačných formúl s typickou epizeuxou typu A + B + A, ktorými začínajú texty vynášania smrti v Gemeri a ktoré sa v nich potom pravidelne opakujú ako refrén, napr.: „Hoj, Baba, hoj, kde ta ta nesieme?“ (Hrušovo); „Hej, Hana, hej, kde ta ponesieme?“ (Chyžné); „Marena, Marena, kde ta ta povedieme?“ (Heľpa); „Hejže, Marej, hejže! Kde ta ponesieme?“ (Muránska Zdychava); „Hej, Hana, Hana, kde te ponesiamo?“ (Kameňany) „Hé, Hana, Hana! Ďe ta ponesiamo?“; „Hé, Hano, hé!“ (Kameňany).²⁸

Ešte nápadnejšie akustické elementy, ktoré môžu odkazovať práve na tento refrén, sú prítomné i v moravských variantoch textov vynášania smrti, napr.: „Nesemy Mařenu, v oleji smaženu... **Helo, helo, helo, helo...**“²⁹; „Neseme Mařenu, na vrchu červenu, na spodku zelenu... **Helo, helo! Helo, helo, helo!**“; „Má milá Mařeno, pro kohos umřela? ... **Helo! Helo! Helo, helo, helo! Helo, helo, helo!**“³⁰ (Helo je pociťovateľné/interpretovateľné ako substantívum ženského rodu, variantné pomenovanie Mařeny, vokatívny tvar; akusticky zaujímavé skupiny hlások sme cielene zvýraznili.)

Ak poznáme možný východiskový jazyk textu (určité segmenty ktorého sa navyše epizeuxou zdvojujú), prípadne poznáme celú inojazyčnú frázu, nápadne viazanú na určité okolnostné selekcie (čas pôstu, úzka spojitosť s poklonami – s veľkými metániami, s kultom sv. Márie Egypťskej) môžeme na vyselektovanom zachovanom jazykovom materiáli západoslovanských dievčenských veľkopôstnych hier a obradov hľadať nápadné fónické podobnosti, ozveny dávneho staroslovienskeho či gréckeho refrénu, adaptácie, parafrázy a paragamy tohto a iných veľkopôstnych liturgických zvolaní. V poeticky sformovaných textoch sa bežne stáva, že významovo závažné slovo či fráza sa zvukovo anticipuje alebo doznieva v okolitom kontexte, takéto „ozveny“ môžu v texte pretrvávajúť, aj keď sa na samotné slovo (frázu) zabudne.³¹

28 Podrobne ELSCHÉKOVÁ, Alica: Vynášanie zimy a prinášanie leta v Gemeri (Funkcia, tematika a hudobná charakteristika). In: *Gemer. Národopisné štúdie* 2, 1976, s. 259 – 250.

29 ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého. Smrt nesem ze vsi ... pomlázka se čepejří*. Sv. III. Praha, 1910, s. 60.

30 Tamže, s. 63.

31 Takúto ozvenu napr. zreteľne počuť v poľsko-ukrajinskej kolednej piesni: „*Stojit sosnojka sered dworojka, alyluj, hej, alyluj! Hospody Bože, pomyluj!*“ V inom texte sa „alyluj“ už zložitejšie ukrýva v názve kvetu: „*Na sród dworu jawor stoi, hej, leluja!*“; podobne aj v českej koledě: „*Na čem Pan Bůh sedí? Leluja. Na čem*

Práve takouto ozvenou, doznievaním je, nazdávame sa, meno hlavnej postavy z jarných (väčšinou veľkopôstnych) dievčenských obradových hier typu Heľuška.³² Ide o pozoruhodne jednotný typ jarných západoslovanských ľudových kolových hier oslavného typu. Kruh, vytvorený spojením rúk hrajúcich sa dievčat (obvykle symbolizuje Dunaj alebo raj), je „*rámcem, jenž vydvihuje centrální postavu jako svého mluvčího; někdy jde přímo o oslavu osoby uzavřené v kruhu*“.³³ Hrdinka tejto hry na Morave a v Čechách niesla meno Helička, Heliška, Hejliška, Heryška, Herlička, Hela (v niektorých variantoch adideáciou priklonené aj k bežným ženským menám typu Helena, Eliška, občas sa vyskytuje aj Liška). Na Slovensku nazývali túto hru Na Heľušku, Laliju, Na Dunaj. Tento Zilynského inventár treba ešte doplniť aj o obsahovo i rytmicky totožnú (prevzatú) maďarskú veľkopôstnu hru *Héla, héla, héluska* (s variantom *Fehér liliomszál, rytmicky, melodicky i obsahovo presne zodpovedajúcim slovenskej detskej ľudovej hre Oli, oljanko či sliezskej Moja Ulijanko*). Zaujímavým variantom hry *Héla, héla, héluska* je aj maďarská veľkopôstna dievčenská hra *Haj szénája, szénája... – takéto invokačné zvolanie, preložiteľné ako „Hej seno, seno...“ príliš sezónne neladí s obdobím Veľkého pôstu, zároveň však nápadne akusticky pripomína pre Veľký pôst (hlavne pre Kvetnú nedeľu) typické liturgické zvolanie Hosanna* (pôvodne z hebrejčiny, sprostredkované gréckym *ὡσαννά*), možno však konštatovať aj významné fónické zhody s *ἐλέησον*. Podobne, teda ako neúplný, v texte roztrúsený anagram (teda „saussurovskou“ terminológiou paragram) dvojitého *ἐλέησον* možno vyložiť aj rovnako prekvapivú, sezónne neadekvátnu, čerešňovo-višňovú „invokačnú“ otváraciu formulu jedného slovenského variantu jarnej hry na kráľku: „*Keby boli čerešne, čerešne, višne, višne, boli že by tie slovenské dievčence pyšné, pyšné...*“³⁴ Cielene nami zvýraznené hlásky, ktoré pravdepodobne tvoria podľa Saussurom navrhnujej

32

33 ZILYNSKYJ, Orest: Jarní hra na Dunaj (Heličku) a její východoslovanské obdoby. In: *Slovenský národopis*, roč. 9, č. 4, 1961, s. 610 – 627.

34 ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1976, s. 178.

terminológie tzv. paragramy, v tomto prípade zrejme odkazujú k *eleyson*. Text je v obidvoch prípadoch nasýtený skôr afóniami ako významom a logickým zmyslom (akusticky v ňom doznieva slovo-téma, teda hypogram). Skupiny hlások (eľuš, eľič, ulič, oleji, olija, yšn, ism, atď.), ktoré môžu akusticky odkazovať k *eleyson*, sú nápadne frekventované aj v iných invokačných formulách, ktorých denotačný význam nie je, zdá sa, podstatný, niekedy dokonca je aj nápadne protirečivý či absurdný: „*Heľu, Heľu, Heľuška!*“³⁵; „*Nebyla Helička pyšná, pyšná...*“; „*Byla Liduška pyšná, pyšná...*“; „*Eliško, liško pyšná...*“; „*Helena, Helena pyšná...*“; „*Eliška, Eliška pyšná...*“; „*Eliška, Eliška nebyla pyšná...*“; „*Helena, Helena pyšná...*“³⁶; „*Héla, Héla! Paní naše...*“; „*Héla! Héla! Hélihalou!*“³⁷; „*Oli, Olijanko...*“; „*Ojane, hé, smrt' nesieme...*“³⁸; tiež už citované moravské „*Nesemy Mařenu, v oleji smaženu...*“; „*Neseme Mařenu... zelenu...*“³⁹; atď. Nápadne častý prívlastok „pyšná“ (a paralelne i jeho popretie, asi teda nie je vôbec dôležité, či menovaná je alebo nie je pyšná) funguje v množstve verzií ako zvlášťne *epiteton constans*. Fónickú podobu mena typu Heľuška (spájaného s charakteristickými prívlastkami) s gr. *ἐλέησον* nepovažujeme za náhodnú. Vychádzame z predpokladu, že skúmané obradové texty mohli dlho tradovať aj synchronne už nemotivované slová, frázy, refrény, ktoré sa pretrhnutím kontaktov s východiskovým jazykom (gréčtinou) aj denotačne vyprázdňovali, substantivizovali (napr. pokriky typu Helo, helo! v textoch vynášania smrti či podobné refrény typu „Héla, héla, paní naše...“ v tzv. „helských“ veľkonočných obradových piesňach (zmieňuje sa o nich Erben⁴⁰), v gemerských verziách sa možno abreviáciou dospelo až k zvlášť krátkej epizeuxou zdvojenej forme „hé“ (nepovažujeme ju za interjekciu). Príslušná sekvencia zvukov mohla byť ďalej adaptovaná, (substantivizovaná, resémantizovaná) v súlade s obsahom rituálu napr. na onomatopoický moti-

35 Tamže, s. 137 – 138.

36 *Taneční hry dětí na Hané*. Sestavila a opravila Ludmila Mátlová-Uhrová. Ostrava : Krajské kulturní středisko, 1985.

37 ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha : Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1864, s. 64 [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < <http://books.google.com/books?id=AGwWAAAAYAAJ> >

38 *Slovenské ľudové piesne*. Zväzok III. Zozbieral a pripravil dr. František Poloczek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956 s. 150, 327.

39 ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého. Smrt nesem ze vsi ... pomlázka se čepejří*. Sv. III. Praha, 1910, s. 60, 63.

40 ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha : Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1864, s. 64 [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < <http://books.google.com/books?id=AGwWAAAAYAAJ> >

vované meno hlavnej (ženskej) postavy.⁴¹

Podľa zápisov z 19. storočia je Heľuška medzi Slovákami najslávnejšia a najobľúbenejšia jarná hra. Hrávajú sa ju 8 – 12 ročné dievčatá. Utvoria Dunaj, t. j. pospájajú sa rukami okolo vyvolenej Heľušky-kráľky. Koleso sa krúti a spieva, Heľuška napodobňuje pri každej slohe to, čo diktuje pieseň. Napr. pri slovách: „vyndi von z Dunaja“, vychádza Heľuška von z kolesa popod zdvihnuté ruky niektorého páru a hneď potom sa vracia dnu pri slovách: „Zasa do Dunaja.“⁴² Pri ostatnej slohe si vyberie družku, s ktorou sa krúti a ktorá potom vchádza do Dunaja ako nová Heľuška. Heľušku dievky spievajú obvykle na kuželnú (Laetare), smrtnú a kvetnú nedeľu. Uvedieme text dominujúceho variantu: „*Heľu, Heľu, Heľuška! Nalej si vodičky, zatkať si ušičky. Heľu, Heľu, heľuška! Umývaj si líčka ako dve jabĺčka. Prihľad' si hlavičku ako makovičku. Obliekaj oplecko, mé milé srdiečko. Podopri si bôčky na zlaté vidličky. Pripás' si letničku, novú novučickú. Vezmi šatku bielu na dnešni nedeľu. Opás' zelený pás, pôjdeme na sobáš. Obúvaj si boty, zajtra do roboty. Vyndi von z Dunaja, zase do Dunaja. Vyberaj si pannu ako sebe mladú.*“⁴³ Refrén sa opakuje na začiatku i na konci každej dvojriadkovej strofy, varianty hry používajú aj refrén: „*Ani-Ani-Anička ty červená ružička*“, (mená Anička, Hana, sa fónicky môžu viazať k záverečnej slabike slova *eleys-on*, výber frekventovaných mien typu Hana, Anička sa preto vôbec nemusí javiť ako náhodný). Iné varianty refrénu „*Hoja, ľalija*“ či „*Moja milá ľalia*“⁴⁴ sú fónicky odvoditeľné napr. aj z cirkevnoslovanského liturgického zvolania (hypogramu) *Allilúia*⁴⁵, anagramatický vzťah ich môže viazať tiež k refrénu

41 Pravdepodobnú logiku tohto procesu možno značne zjednodušené zachytiť takto: sv. Mária Egyptská, na ktorej počesť sa slúži Veľký kánon > Heleysonka (protetické „H“ sa tu objavuje v typickej pozícii pred samohláskovým začiatkom slova ako obvyklý a bežný krok systémovej adaptácie cudzieho slova do slovenčiny; podobne napr. v slovách Hana < Anna, hárešt < árešt, atď., o protetickom „h“ v slovenských, moravských a českých nárečiach detailnejšie pojednáva napr. STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka I.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 571). Prítomnosť počiatočného „H“ v menách typu Heľuška teda našu hypotézu vôbec nevylučuje. Štiepenie (skracovanie) a ďalšie adaptovanie pridlého Heleysonka mohlo generovať mená typu H-eleyska, ale aj H-onka > Anka, Hana.

42 Sv. Mária Egyptská sa umýva v Jordáne a zázračne chodí po hladine tejto rieky.

43 ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku.* Bratislava : Veda, 1976, s. 137 – 138.

44 Tamže, s. 248.

45 Frekventované cirkevnoslovanské liturgické zvolanie znie: „*Allilúia, allilúia, al-*

„*Pomíľuj mja Bóže, pomíľuj mja*“.

Ondrejka v skúmanom detskom folklóre konštatuje jasnú tendenciu združovania do pevných dvojveršových strof a na pozadí tohto zistenia považuje za „*zaujímavú odchýlku práve trojveršové strofy Heľušky, kde po dvoch rýmujúcich sa veršoch nasleduje refrén totožný v celej piesni*“.⁴⁶ Túto veršovú štruktúru považuje za zvláštny variant renesančnej tercíny. Podstatne pravdepodobnejšie ako to, že by ľudových básnikov ovplyvnili napr. Danteho tercíny, asi bude, že ich predkovia roky v čase pôstu počúvali a sami spievali texty a refrény dôležitých byzantských kánonov, napr. *Veľký kánon* s jeho charakteristickým refrénom. V hudobne stvárnenej liturgickej realizácii *Veľkého kánona* možno identifikovať trojčlennú štruktúru, ktorej ľudovým kontinuantom by mohla byť spomínaná „tercína“. Nápadné spojenie refrénu s kajúcnyim trojitým pokľaknutím možno tiež zanechalo stopy (pokľaknutie, dokonca „pričapnutie“ k zemi sa vyskytuje v tanečnom prejave v početných variantoch moravskej Heličky, nápadný sklon ku klakaniu má i slovenská Helička, slovenský Olijanko (aj napriek mätúcej maskulinnej forme ide o dievčatko s vrkôčikmi) i sliezka Ulijanko (femininum, vokatív). Kľáčí sa i v kvetnonedeľnej dievčenskej hre maďarských dievčat z oblasti Nitry s nemaďarským názvom „*ulicskázás*“ (uličkovanie), jej „nedenotujúca“ otváracia formula znie: „*Ulicska, ulicska, mako – mako, ulicska*“⁴⁷; s podobnou otváracou formulou „*Ulicska, ulibabája, szép menyecske*“ (Ulička, Ulibaba, pekná nevesta) sa stretáme i v dievčenskej kruhovej tanečnej hre z Demandíc⁴⁸.

Ľudoví básnici vytvárali k pôvodne hlavnej téme – liturgickej formule (na ktorej význam sa neskôr zabudlo, pretože takpovediac „expirovala“ a z textu sa postupne vytratila) – sprievodné „akordy“, text teda fungoval aj ako akustický priestor, vytvorený (hlavne) na to, aby v ňom boli počuteľné ozveny (tie v texte zostali). Pri absolutizovaní denotačného zmyslu

lilúia, sláva tebi Bóže!“ (*Velikij sbórník.* Bratislava : Pravoslávna cirkev v Československu, 1974, s. 26), odkazovať k nemu (a paralelne k *eleyson*) môžu napr. aj varianty refrénu typu: „*Moja Ulijanko, kľeknij na kolanko*“, „*Oli, olijanko, kľakni na kolienko*“ a i.

46 ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku.* Bratislava : Veda, 1976, s. 54.

47 JÓKAI, Mária – SIMEK, Viktor: *Kár lenne elfelejteni. Zobor vidéki gyermekeskások* (Bolo by škoda zabudnúť. Detské hry spod Zobora). Bratislava : Osvetový ústav, 1978, s. 11 – 12.

48 BORS, Éva : *Mély kútba tekinték.* Népi táncos gyermekjátékok. Dunaszerdahely, 2008, s. 74 – 75.

a bez zohľadnenia možného syntaktického (čiže paragramatického) zmyslu poetického jazyka týchto textov (v ktorom je schopnosť slova reprezentovať mimojazykovú realitu druhotná) im neprídeme na kľb, musíme teda trochu riskovať a terminologicky a koncepcne ťažiť napr. aj zo Saussurovho „malého šialenstva“, z jeho utajovanej záľuby vo vyhľadávaní skrytých anagramov v starovekých básnických textoch. Ak čitateľ rigorózne opovrhne odhadmi, aproximáciami a intuitívnymi polopravdami namiesto nevyvrátiteľných dôkazov, je čas znechutene odložiť túto štúdiu, ide totiž práve a len o ten typ interpretácie, „*keď správnosť interpretácie je nerozhodnuteľná, ale keď je nesporne ťažké tvrdiť, že je mylná*“⁴⁹.

V skúmaných textoch sú časté eufonické zhľuky zvukov niekedy takmer bez sémantiky, ktoré majú skôr syntaktický ako denotujúci zmysel. Ich neschopnosť reprezentovať niečo iné ako samých seba a vďaka tomu odkazovať aj na skrývajúci sa (in absentia) hypogram nie je v poeticko-magickom obradovom texte chybou ani hendikepom, ide miestami skôr o hudbu (založenú na rytmickom opakovaní akustických segmentov) ako o denotačne zameraný text, ktorý možno kontrolovať slovo po slove vďaka jeho spojeniu s mimojazykovou realitou.

Úzke spojenie ženských i vodných elementov a zároveň charakteristických akustických prejavov, príznačné pre určité segmenty byzantskej veľkopôstnej liturgie, a tiež rovnako aj pre skúmané jarné (veľkopôstne) folklórne západoslovanské (a maďarské) texty oslavujúce centrálnu ženskú hrdinku, oprávňuje predpoklad, že máme dočinenia s hybridným textovým materiálom. Kombinovanie a svojské spájanie viac či menej adaptovaných kompatibilných textových segmentov (citátov, parafráz a tiež paragramov), prevzatých z rôznych textových tradícií, možno sledovať diachronicky až k možným zdrojovým dokumentom byzantskej liturgickej tradície. Iné časti týchto textov zase veľmi pravdepodobne odkazujú k praslovanskému a tiež

49 ECO, Umberto et al.: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava : Archa, 1995, s. 62; o podobne riskantných interpretáciách niektorých dekonštruktivistov sa napr. U. Eco kriticky vyjadruje nasledovne: „Ak chceme dokázať, že viditeľný text A je anagramom skrytého textu B, musíme ukázať, že všetky písmená A, príslušne reorganizované, tvoria B. Ak sa začneme niektorých písmen zbavovať, hra prestáva platiť. Top je anagramom pot, ale nie port. Existuje tu teda stála oscilácia medzi fónickou podobnosťou slov ,in praesentia' a fónickou podobnosťou slov ,in absentia' , napriek tomu môžu byť podobné interpretácie ak aj nie celkom presvedčivé, tak aspoň šarmantné“ (Tamže, s. 64).

k indoeurópskemu textovému horizontu, týmto smerom sme však svoju pozornosť nezamerali.

Na záver chceme konštatovať, že bohatý a zdanlivo chaotický trs variantných mien hlavnej hrdinky zo západoslovanských dievčenských veľkopôstnych obradov a hier možno vnímať ako produkt vetvenia odkazujúci pravdepodobne k spoločnému prototypu. V podstate všetky zozbierané a katalogizované varianty možno od neho odvodiť, možno ich totiž celkom konzistentne vyložiť ako produkty niektorého zo štyroch obvyklých spôsobov sémantizácie, ktorými vznikajú vlastné mená v literatúre, mytológii i folklóre. Tie môžu podľa H. Thiesa⁵⁰ vznikáť buď:

1. **Stelesňujúcou sémantizáciou**, ktorá spočíva na predchádzajúcej znalosti už existujúceho nositeľa mena (skutočného alebo fiktívneho) a jeho vlastností – v popredí je intertextuálna dimenzia vlastných mien, teda meno funguje ako citát (alebo aj voľnejšia približná parafráza, pod ktorou možno hľadať pôvodné meno ako hypogram). V našom prípade je to meno Mária odkazujúce k Bohorodičke a zároveň k obráteným hriešniciam – Márii Egyptskej či Márii Magdaléne. Ako jeho redukované citáty, parafrázy a paragramy možno vysvetliť mená Marej, Muria, Mařena, Muriena, Marmuriena.

2. **Klasifikujúcou sémantizáciou**, ktorá spočíva na predchádzajúcej znalosti určitých (národných, náboženských, sociálnych a iných) skupín nositeľov mien a ich pomenovacích konvencií. Tento typ pomenovania prevláda v realistických literárnych formách, i v „realisticky“ ladených variantoch rituálu, meno hrdinky, platné počas obradu či hry sa podobá bežne sa v komunite vyskytujúcim menám alebo je s nimi totožné. Dôležité je tu kritérium primeranosti vzhľadom k miestu a času deja a k sociálnemu postaveniu dievčenskej nositeľky mena – sémantizácia tohto typu generuje mená ako Mariška, Eliška, Lyduška, Hana, Anička (niektoré z nich vznikli pôvodne stelesňujúcou alebo onomatopoickou sémantizáciou, sú však ďalej sekundárne adaptované práve týmto spôsobom, napr. Mariška < Mária, Eliška < Helička).

3. Častou je aj **onomatopoická sémantizácia**, ktorá spočíva na ikonických kvalitách – meno má prehovoriť pomocou zvuku – vzniká tak typ mien, na ktorý sme sa v štúdiu sústredili predovšetkým, teda napr. Hejhana, Hela, Hejliška, Helička, Heľuška, Ulicska (tiež rozvinuté invokačné frázy typu Moja Ulijanko, Oli, Olijanko, Ojane hé, Hoja ľalia, Moja milá ľalia).

50 THIES, Henning: Onomastika, literární. In: *Lexikon teorie literatury a kultury*. Editor Angsar Nunning. Brno : Host, 2006, s. 569.

Takto vzniknuté mená majú niekedy sklon prejsť adideáciou ku klasifikujúcim, „realistickejšim“ propriám typu Helena, Eliška⁵¹, Ulijanka, Anička, Hana (prípadne sa apelativizujú (liška, ľalia). Podľa vyššie formulovanej hypotézy ide pravdepodobne o substantivizované⁵² akustické parafrázy (paragramy) byzantsko-slovanských liturgických zvolaní (*eleyson, allilúia*).

4. Posledný typ sémantizácie (častý vo folklóre, literatúre i mytológii) predstavujú tzv. „hovoriace mená“, ktoré sa zvýznamňujú na základe podobnosti k slovám všeobecnej slovnej zásoby. Ide o známy typ prvoplánovo charakterizujúcich mien častých v komédiách a v didaktickej literatúre, v našom prípade takto možno vyložiť mená typu Smrtnička, Smrtholka⁵³,

51 Odmietame Zilynského hypotézu, že spoločným prototypom, z ktorého sa vyvinul trs mien typu Helička, Heluška, je populárne stredoveké české ženské meno Eliška, naopak, jeho mimoriadnu popularitu možno odvodiť z náhodnej zvukovej podobnosti tohto mena s oveľa starším onomatopoickým, pôvodne čisto obradovým menom, zviazaným s jarou a s ďalšími veľmi pozitívnymi konotáciami prestíže a krásy. Nápadne vysoká frekvencia mena Eliška v stredovekých Čechách môže teda plynúť z vysokej prestíže, ktorej sa tešila „paraliturická“ hlavná postava dievčenských jarných obradov.

52 Aj známe české paraliturgické zvolanie *Krleš, Krlešu* z hymnickej piesne *Hospodine, pomiluj ny* – možno zaradiť k tomuto zvláštnemu typu vlastných mien. Pri jeho zrode tiež stála tendencia skrátitiť a zaradiť medzi substantíva (substantivizovať) frekventovanú kajúcnu formulu. Výsledné *Krleš* bolo pocitované ako nominatív singuláru a následne z neho bolo odvodené *Krlešu* ako vokatívny tvar – teda vlastne oslovenie Boha, touto cestou sa z kajúcnnej formuly v prostredí nie príliš učených stredovekých laikov stalo prijateľné alternatívne pomenovanie samotného kresťanského Boha.

53 Zdanlivú paradoxnosť a nenáležitosť tohto typu negatívnymi konotáciami zaťažených mien inak veľmi pozitívnej hlavnej postavy jarných obradov môže osvetliť ruská ľudová „verzia“ *Života Márie Egypťskej* (ľudová duchovná báseň), publikovaná s názvom *ПРО МАРИЮ ЕГИПЕТСКУЮ* (na citovaný text nás upozornila študentka religionistiky z Karlovej univerzity v Prahe, Michaela Šebetovská):

„Пошел старец молиться в лес, / Нашел старец молящую,
Молящую, трудящую, / На камени стоящую.
Власы у нея до сырой земли, / Тело у нея – дубова кора,
Лицо у нея, аки котлино дно. / И тут старец убоился ея.
«А и кто если, жена страшная: / Или скотия ты, или лютый зверь,
Или мнение мне, иль пристрашная смерть?» / Она же ему возглаголова:
«Иди, старец, не убойся меня, – / Я не скотия и не лютый зверь,
Я не мнение тебе, не пристрашная смерть, / богатого купца Киприянова
дочь, / Я тридцать лет во пустыне живу, / Я тридцать лет на камени

Kiseľ, Kyselica, Veľkonočka, Baba, Valbaba, Babula, Morena (vo význame morová žena, vznikla tiež pôvodne stelesňujúcou sémantizáciou, je však ďalej resémantizovaná, asociovaná s morom práve týmto spôsobom). Rovnako možno vyložiť aj prestížne mená-tituly typu Králka, Kaniža, Baňa, (Čarabáňa), Banya.

LITERATÚRA

AVENARIUS, Alexander: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí*. Bratislava : VEDA, 1992.

BELAJ, Vitomir – ŠANTEK, Goran Pavel: Paški sveti trokut. In: *Studia ethnologica Croatica*, 1/2006, s. 153 – 183 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: <<http://hrcak.srce.hr/17529?lang=hr> >

BORS, Éva: *Mély kútba tekinték*. Népi táncos gyermekjátékok. Dunaszerdahely, 2008.

BUGEL, Walerian: Hlavní teologické důrazy paschálního kánonu Jana Damašského a byzantské velikonoční jitřní. In: HUŠEK, Vít – KITZLER, Petr – PILÁTOVÁ, Jana (eds.): *Antické křesťanství: liturgie, rétorika, antropologie*. Brno : CDK, 2009, s. 53 – 68.

Byzantské legendy. Výběr textů ze IV. – XII. století. Přeložili Emilie Bláhová, Zoe Hauptová, Václav Konzal, Ilona Páclová. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2007.

CULLER, Jonathan: *Saussure*. Bratislava : Archa, 1993.

DĚTMAR Z MERSEBURGU: *Kronika*. Praha : Argo, 2008.

DOBRÍK, Zdeno: *Sémantika v slovtvorbe slovenčiny a němčiny*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010.

DVORNÍK, František: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1970.

DVORNÍK, František: *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*. Praha : Prostor, 2008.

стою – / *Замоляю грехи великие, / Замоляю грехи великоблудные*.
А и тут жена просветилася, / Видом ангельским старцу открылася,
И велела она вспоминать ее, / Величати Марией Египетской,
И дала она письма ему, / Что писала она на камени:
Житие свое ноготочками. / И пошел старец в великий град,
И принес старец житие ея, / И взошел старец в церковь Божию,
И велел старец вспоминать жену, – / То святую Марию Египетску, –
Во пятой четверг Велика поста“

Голубиная книга: Русские народные духовные стихи XI – XIX вв. / Сост., вступит. статья, примеч. Л. Ф. Солощенко, Ю. С. Прокошина. Москва : Моск. рабочий, 1991, s. 351 [online, citované 2012-15-02]. Dostupné z WWW: <<http://www.booksite.ru/fulltext/gol/ubi/nay/akn/iga/index.htm> >

ECO, Umberto et al.: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava : Archa, 1995.

ELSCHEKOVÁ, Alica: Vynášanie zimy a prinášanie leta v Gemer (Funkcia, tematika a hudobná charakteristika). In: *Gemer. Národopisné štúdie* 2, 1976, s. 235 – 311.

ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha : Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1864 [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < <http://books.google.com/books?id=AGwWAAAAYAAJ> >

FROLCOVÁ, Věra: Stojí tyčka prostřed v dvoře. K Sušilovu objevu milostných koled. In: *František Sušil (1804 – 1868). Odkaz a inspirace*. Red. Věra Frolcová. Rousínov : Město Rousínov – Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2004, s. 101 – 122.

GOLEMA, Martin: Kresťanské hagiografie (Život Márie Egypťskej, Život Margity/Mariny Antiochijskej) a texty tzv. jarného vynášania smrti (Moreny, Mařeny, Marzany) u západných Slovanov. Pokus o paralelné čítanie. In: *Studia mythologica Slavica XII*, 2009, s. 87 – 104. [online, citované 2011-15-04]. Dostupné z WWW: < http://sms.zrc-sazu.si/En/SMS12/Golema_12.html >

Голубиная книга: Русские народные духовные стихи XI – XIX вв. Сост., вступит. статья, примеч. Л. Ф. Солощенко, Ю. С. Прокошина. Москва : Моск. рабочий, 1991, 351 s. [online, citované 2012-15-02]. Dostupné z WWW: < <http://www.booksite.ru/fulltext/gol/ubi/nay/akn/iga/index.htm> >

HURBANIČ, Martin: Avarské obliehanie Konštantínopolu roku 626 v byzantskej hagiografii. In: TURČAN, Vladimír et al.: *Byzantská kultúra a Slovensko*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2007, s. 33 – 39.

HÚSKA, Miroslav A.: Folklor a zvyky v pamätnej knihe obce Dovalovo. In: *Slovenský národopis*, roč. 4, 1956, s. 505 – 506.

JAKOBSON, Roman: Podprahové poriadání jazykových prvků v poezii. In: *Poetická funkce*. Jinočany : Nakladatelství H&H, 1995, s. 126 – 137.

JAKOBSON, Roman: Tajná služba Konštantína Filozofa a ďalší rozvoj staroslovanskej poézie s. 169 – 189. In: *Lingvistická poetika*. Bratislava : Tatran, 1991.

JANČOVIČ, Ivan: k problematike narativity a referencie v historiografii a v umeleckej literatúre. In: *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 74, s. 621 – 632.

JÓKAI, Mária – SIMEK, Viktor: *Kár lenne elfelejteni. Zobor vidéki gyermeksokások* (Bolo by škoda zabudnúť. Detské hry spod Zobora). Bratislava : Osvetový ústav, 1978.

KATIČIČ, Radoslav: Trudan hod. In: *FILOLOGIJA*, 50/2008, s. 39 – 143 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53744 >

KATIČIČ, Radoslav: Zeleni lug. In: *FILOLOGIJA* 51/2008, s. 41 – 132 [online,

citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53761 >

KOLLÁR, Ján: *Národné spievanky*. 1. diel. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953.

KOŽIAK, Rastislav: Cyrilometodské misie a počiatky kresťanstva v Poľsku [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.fhv.umb.sk/app/user.php?user=koziak&ID=28> >

ЛУКАШЕВИЧ, Александр Анатольевич: ВЕЛИКИЙ КАНОН. In: *Православная энциклопедия* [online, citované 2010-11-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.pravenc.ru/text/150105.html> >

Magnae Moraviae fontes historici II. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967.

Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest : AKADÉMIAI KIADÓ, 1977 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> >

MAREŠ, František Václav: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha : Torst, 2000.

Мариино стояние. Пост. In: *Православие и Мир* [online, citované 2010-11-20]. Dostupné z WWW: < http://www.pravmir.ru/article_3975.html >

MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (2). In: *Psalterium supplementum*, roč. 3, č. III/2009 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://zpravodaj.sdh.cz/?a=16> >

MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (4). In: *Psalterium supplementum*, roč. 4, č. I/2010 [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: <<http://zpravodaj.sdh.cz/?a=16> >

MARINČÁK, Šimon: *Velkomoravský kánon sv. Demetrovi Solúnskemu*. Ružomberok : Pedagogická fakulta KU v Ružomberku, 2003.

MILKO, Pavel: Služba Velkého kánonu sv. Ondřeje Krétského z perspektivy hesychizmu. In: *Annales historici Prešovensis anno 2005*. Zostavili Martin Pekár, Patrik Derfiňák, Peter Zmátlo. Prešov : UNIVERSUM, 2005, s. 43 – 66.

MÚCSKA, Vincent: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Stimul, 2004.

MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Básnická sémantika*. Praha : Univerzita Karlova, 1995.

OLEXÁK, Peter: Matky púšte. In: *Ružomerský historický zborník I*. Zostavil Peter Zmátlo. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity, 2007, s. 51 – 81.

ONDREJKA, Kliment: *Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1976.

POMFYOVÁ, Bibiana: Liturgický kontext ranostredovekej architektúry. In: *ARS*, roč. 38, 2005, č. 2, s. 108 – 134.

Pramene k dejinám Velkej Moravy. Na vydanie pripravil Peter Ratkoš. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964.

REJZEK, Jiří: *Lidová etymologie v češtině*. Praha : KAROLINUM, 2009.

Sborník slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadíel, hádok, hier, obyčajov a povier. Nákladom Matice Slovenskej, 1870.

Sbírky moravských písní národných [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://tyfoza.no-ip.com/pisne/> >

SIKORSKI, Filip: Schulz i de Saussure In: *Orgia Myśli* [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < <http://orgiamysli.pl/node/132> >

Slovenské ľudové piesne. Zväzok III. Zozbieral a pripravil dr. František Poloczek. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956.

SOROKA, Peter: Praktický význam sviatku Pochvaly Presvätej Bohorodičky v kontexte veľkopôstnych bohoslužieb [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.pcoosadne.orthodox.sk/Prednasky/Pochvala.htm> >

STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka I*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967.

Taneční hry dětí na Hané. Sestavila a opravila Ludmila Mátlová-Uhrová. Ostrava : Krajské kulturní středisko, 1985.

The Divine Liturgy of St. John Chrysostom by N. Takis [online, citované 2011-10-04]. Dostupné z WWW: < http://www.newbyz.org/complete_liturgy_book.pdf >

THIES, Henning: Onomastika, literární. In: *Lexikon teorie literatury a kultury*. Editor Angsar Nunning. Brno : Host, 2006, s. 569.

ТОПОРОВ, Владимир Николаевич: ИМЕНА. In: *Мифы народов мира 1*. Москва : Советская энциклопедия, 1987, s. 508 – 510.

Velikij sborník. Bratislava : Pravoslávna cirkev v Československu, 1974.

Veľký kajúci kánon svätého Andreja Krétskeho [online, citované 2009-05-01]. Dostupné z WWW: < <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/index.html> >

Всенощное бдение. In: *Энциклопедический словарь* [online, citované 2010-11-20]. Dostupné z WWW: <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/13284/%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%B%D0%BE%D1%89%D0%BD%D0%BE%D0%B5>>

ZELINOVÁ, Hana: Vynášanie zimy a prinášanie leta v obciach severovýchodného Turca s dôrazom na materiál z obce Podhradie. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXVI*, Etnografia 33, 1992, s. 204 – 209.

ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého. Smrt nesem ze vsi ... pomlázka se čepeří*. Sv. III. Praha, 1910.

ZÍBRT, Čeněk: Vynášení „smrti“ a jeho výklady, starší i novější. In: *Český lid*, roč. 2, 1893, s. 453 – 472.

ZILYNSKYJ, Orest: Jarní hra na Dunaj (Heličku) a její východoslovanské obdoby. In: *Slovenský národopis*, roč. 9, č. 4, 1961, s. 610 – 627.

Quotations, Paraphrases and Paragrams of Liturgical Exclamations in Girls' Rituals and Plays during Spring Fasting Period among Western Slavs. The Problem of Ritual Names *Heľuška* and *Helička*

Texts of western Slavic girls'spring rituals and plays often contain refrains based almost on non-sense and sometimes even without respecting elementary grammar rules. We interpret some of them as acoustic adaptations, paraphrases and paragrams of liturgical exclamations in foreign languages used during fasting periods. We focused on characteristic ritual names, such as *Hejhana*, *Hela*, *Hejliška*, *Helička*, *Heľuška*, *Ulicska*, and on some developed invocation phrases, such as *Moja Ulijanko*, *Oli*, *Olijanko*, *Ojane hé*, *Hoja ľalia*, *Moja milá ľalia*. We explain them as nominalised acoustic paraphrases (paragrams) of old Byzantine-Slavonic liturgical exclamations (eleison, alleluia). We see them as residual elements evoking bi-liturgical period before the church schism which got preserved in western Slavic children's ritual folklore.

Pseudo-augustínovský spis *Soliloquiorum animae ad Deum* v kontexte stredovekého pseudo- autorstva

KATARÍNA KARABOVÁ, Filozofická fakulta TU, Trnava

Stredovekí pseudoautori predstavujú pri skúmaní tejto epochy zaujímavý pohľad na literárne rozvíjanie tém prezentovaných už v antike, a to predovšetkým z oblasti filozofie a náboženstva. Nie je to tak dávno, čo sa stredovek vo všeobecnosti prezentoval ako doba „temna“. Zástancovia tohto výkladu vychádzali z konzekvencií vyplývajúcich z historického, kultúrneho a spoločenského vývoja v období po zániku Rímskej ríše. Dnes vieme, že desať storočí ľudského snaženia zanechalo trvalú stopu nielen na poli literárnom, umelecko-estetickom, či hudobnom, ale aj v mnohých cenných dielach a výtvoroch, ktorých hodnotu a myšlienkovú hĺbku stále obdivujeme.

Aký je význam pseudo-autorov pri skúmaní literárneho stredoveku, akú hodnotu majú ich diela a čo mohli ponúknuť človeku v stredoveku? Čím sa v svojej tvorbe prezentovali Pseudo-Dionýzios Areopagita, Pseudo-Bonaventura, Pseudo-Boethius, Pseudo-Anselmus či Pseudo-Augustinus? Skôr než odpovieme na otázku, pozrime sa na fenomén autorstva v stredoveku.

Autorstvo v stredoveku bolo vnímané inak, než ako ho chápeme v súčasnosti. Pôvod slova *auctor* – tak bol nazývaný v stredoveku pôvodca diela, treba hľadať v latinských pojmoch *agere* a *augere*. Svätý Bonaventúra z Bagnoregia píše vo svojich Komentároch k dielu *Sententiae Petra Lombarda* o autorstve nasledovne: „*Ad intelligentiam dictorum notandum, quod quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena, nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur scriptor. Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo; et iste compiler dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tamquam principalia, et sua tamquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur commentator, non auctor. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tanquam principalia, aliena tamquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici auctor.*“¹ Bo-

1 BONAVENTURA: *Opera omnia*. 1. Quaracchi : 1882, s. 14b – 15a.

naventúra teda hovorí: „K pochopeniu povedaného je treba poznamenať, že jestvujú štyri spôsoby tvorenia kníh. Niektorí totiž napíše niečo cudzie bez toho, aby niečo pridal alebo zmenil, a jednoducho sa nazýva *scriptor*. Iný píše cudzie s pridaním niečoho, nie však zo svojho, a tento sa nazýva *compiler*. Ďalší napíše aj cudzie, aj svoje, ale to, čo je cudzie, predsa len prevyšuje, a svoje pripojil kvôli názornosti. Takéhoto nazveme *commentator*, nie *auctor*. Pomenovanie *auctor* prináleží tomu, ktorý píše aj svoje, aj cudzie, ale to jeho predsa len prevyšuje a cudzie je pripojené kvôli potvrdeniu.“ Vidíme teda, že pojem autorstva bol v stredoveku oveľa širší, než ako sa s ním stretávame dnes. Systém precízneho kritického odkazovania na použité diela sa vyvíja až o niečo neskôr.

Ďalšou podstatnou črtou stredovekého autorstva je anonymita. Uvádzanie mena autora v stredoveku je skôr výnimkou než pravidlom. Častejšie je práve zámerné zamlčanie pôvodcu diela, s čím sa stretávame v rámci vtedajšieho chápania predpisov Salviana, Sulpicia Severa a ďalších, ktorí varujú spisovateľov pred hriechom svetskej márnivosti (*vanitas terrestris*). Často sa dokonca stáva, že autor namiesto svojho skutočného mena uvádza meno hlavného hrdinu diela, ako o tom svedčí *Život sv. Hermana* od Heirica z Auxerre.² Isteže nemôžeme aplikovať túto predstavu o autorstve na všetky diela stredoveku, dôležitými sú však pojmy uznanie a autorita. Preto sa vyskytujú mená ako Pseudo-Dionýzios Areopagita, Pseudo-Boethius, Pseudo-Scotus, Pseudo-Anselmus, Pseudo-Aristoteles či *Collectio pseudo-Izidoriana*, s ktorými sa často spájajú duchaplné a presvedčivé diela, no bádatelia až s odstupom času zistili, že nejde o skutočného Dionýzia, Dunsu Scotta alebo Boethia.

V Skutkoch apoštolov (17, 34) sa stretávame s menom Dionýzia Areopagitu pri mužovi, ktorý nasledoval apoštola Pavla po jeho pobyte v Aténach a podľa tradície sa stal prvým aténskym biskupom. Pod menom Dionýzia Areopagitu sa pseudo-autor štyroch mysticky ladených teologických spisov skrýval takmer tisíc rokov. Aj vďaka tomuto si spis *De divinis nominibus* (O Božích menách) udržal po mnohé stáročia veľký vplyv. Autorovi musíme priznať skutočne neobyčajnú hĺbku myšlienok a cit pre vyjadrenie.³

Pseudo-autorstvu sa nevyhla ani oblasť práva. Azda najznámejšia pseudo-zbierka právnických textov *Collectio pseudo-Isidoriana* je výtvorom falzi-

2 CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha : Triáda, 1998, s. 553 – 555.

3 SOUSEDÍK, Stanislav: Pseudo-Dionysius Aeropagita, O Božích jménech. In: *Texty k studiu dějin středověké filozofie*. Praha : Univerzita Karlova, 1994, s. 11.

fikátorov cirkevného práva. Išlo o franských klerikov, ktorí pôsobili v 2. štvrtine 9. storočia pod pseudonymom Isidorský Mercator (je to vlastne spojené meno spisovateľa Mercatora Maria z 5. storočia a mena biskupa Izidora zo Sevilly zo 7. storočia).⁴ Byzantský filozof, aristotelik Michaél z Efesu, ktorého vrchol činnosti datujeme okolo roku 1110 sa vo svojom pomerne rozsiahlom diele venoval komentárom k Aristotelovi. Ich kritické vydanie z roku 1898, o ktoré sa postaral Wallies, je uvedené pod hlavičkou „pseudo-Alexandros“ aj vďaka tomu, že časť týchto komentárov publikovaná tlačou už v roku 1520 bola prisúdená Alexandrovi z Afrodisiady.⁵ Pseudo-Boethius je autorom 13. storočia, v rokoch 1230 – 1240 napísal dielo *De disciplina scolarium*. Ide v podstate o najstaršie dielo pojednávajúce o školskom živote, o vzťahu učiteľa a žiaka, o povinnostiach žiakov, o ich prežívaní voľného času.⁶ Zo stredovekých pseudo-autorov treba spomenúť ešte Pseudo-Anselma z 13. storočia, ktorý je autorom mariánskeho panegyrika *Dialogus Beatae Mariae*.⁷ Ako teda vidno, za všetkými pseudo-autormi stredoveku stoja authority, ktorých meno má svedčiť o kvalite predkladaného textu. Hoci skutočným pôvodcom nešlo o to, aby sa vyrovnali veľkým mysliteľom, svojimi dielami nás však presvedčajú o mimoriadnom nadaní, ktoré preverila literárna kritika až oveľa neskôr.

Pozrime sa teraz bližšie na pseudo-augustínovský spis *Soliloquiorum animae ad Deum*. Skôr než tak urobíme, musíme obrátiť pozornosť na pôvodné Augustínove Samovravy. V tomto prípade ide o jedno z raných Augustínových diel, patriacich do skupiny spisov, ktoré vznikli tesne po jeho obrátení na kresťanstvo v auguste 386. V tom čase sa Augustín utiahol do ústrania na majetok Kassiacum neďaleko Milána a tu spoločne s priateľmi rozvíjal filozoficko-teologické úvahy ešte s nádychom filozofických smerov platonizmu a novoplatonizmu, ktoré naňho vplývali najmä v posledných rokoch pred

4 Bližšie k téme pozri VLADÁR, Vojtech: Pseudo-izidoriánske dekretálie v systéme prameňov kánonického práva. In: *Zborník príspevkov z Vedeckej konferencie doktorandov a školiteľov Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava : Trnavská univerzita, 2007, s. 32 – 58; VLADÁR, Vojtech: Pseudo-izidoriánske dekretálie a ich vplyv na vývoj pápežského primátu. In: *Právněhistorické studie*. Praha : Karolinum, 2012, s. 291 – 322.

5 LIBERA, Alain de: *Středověká filosofie*. Praha : OIKOYMENH, 2001, s. 48.

6 *Slovník latinských spisovatelů*. Praha : Leda, 2004, s. 488.

7 Podrobnejšie pozri štúdiu RADOŠEVIĆ, Andrea: Pseudo-Anselmov *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini* u hrvatskoglagoljskom Žgombičevu zborniku iz 16. stoljeća. In: *Slovo*, roč. 60, 2010, s. 633 – 668.

jeho obrátením. Samovravy sú písané formou dialógu, ktorý sa Augustínovi – ako sám uvádza – zdá byť najvhodnejším pre spoznávanie pravdy.

„Konceptia Samovráv smeruje od nastolenia si otázky, čo všetko chce Augustín vedieť a poznať, k poznaniu a dokázaniu nesmrteľnosti pravdy v závere prvej knihy. Rozum sa totiž rozhodol viesť Augustína k poznaniu Boha a duše cez poznanie pravdy. To dokazuje takpovediac mnohými okľukami práve nutným rozpoznaním klamu a klamných vecí od pravdy a pravdivých vecí. Tu je možné poznať aj celkom zjavný vplyv platonistov a ich poznávanie v zmyslovom svete znázorneného obrazom jaskyne, keď rozum svoj postup pripodobňuje postupu úspešných učiteľov, ktorí ukazujú najusilovnejším žiakom svetlo, ale tí nehľadia naň priamo, ale až keď precitnú. S platónskym učením súvisí aj ďalšia sentencia z konca prvej knihy, v ktorej Augustín vyzýva rozum, aby mu pripomenul istú vec, aby si mohol spomenúť, a vieme, že pre Platóna bolo učenie identické so spomínaním, čo súvisí s preexistenciou duší. Prvú knihu uzatvára predchádzajúcimi úvahami dokázané tvrdenie, že pravda sa nachádza len v nesmrteľných veciach. Tomuto záveru predchádza hlboký rozhovor Augustína s rozumom, z ktorého na základe priznaných odpovedí a všeobecných právd prichádzajú k názoru, že všetko, čo nie je pravdivé, ale je falošné, vlastne nie je a nič iné neexistuje, len to, čo je pravdivé a teda aj nesmrteľné.“⁸ Druhá kniha sa venuje nesmrteľnosti a pomocou vhodne volených otázok opäť rozum nabáda Augustína k premysleným odpovediam, ktoré ho majú priviesť k poznaniu a pochopeniu nesmrteľnosti. Vedie ho najskôr k definícii klamov a ich rozlišovaniu a nakoniec využíva gramatiku, predovšetkým však dialektiku, aby ho utvrdil v presvedčení o nesmrteľnosti.

Silný psychologický podtón sa prejavuje v oboch knihách. Rozum je strojcom dialógu, kým Augustín v rozhovore vystupuje ako vnímavý žiak, ktorý sa túži dozvedieť čo najviac počas hľadania odpovedí na otázky týkajúce sa zákutí ľudskej duše. „Niet pochyb o tom, že Augustín premietol do otázok a odpovedí v rámci dialógu rozličné úskalia, na ktoré človek naráža pri naozaj silnom a hlbokom uvažovaní o filozofických otázkach pravdy a nesmrteľnosti. Azda aj preto sa stal obľúbeným autorom, ktorý akoby kopíruje myšlienkové pochody svojho čitateľa a ponúka mu jednoznačné odpovede,

8 SV. AUGUSTÍN: *Samovravy. O nesmrteľnosti duše*. Preložili, úvodné štúdie napísali, poznámky a indexy spracovali Katarína Šotkovská a Jozefa Artimová. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2007, s. 20 – 21.

v ktorých má veľké pochopenie pre každú jeho novú námietku či otázku.⁹

Pseudodielo *Soliloquia animae ad Deum*, ktoré bolo známe aj v našom prostredí, je pripisované sv. Augustínovi. Ako sme uviedli, literárna tvorba tohto svätca zahŕňa aj dielo *Soliloquia*, ale až na podobnosť názvu nemajú Samovravy so svojimi nasledovníčkami veľa spoločného. Originál z pera Augustína je filozoficko-teologická rozprava v dvoch knihách o tom, ako môže ľudská duša poznávať Boha. Ide o dielo, v ktorom sa miešajú prvky kresťanstva s prvkami platonizmu a novoplatonizmu, ktoré Augustína veľmi intenzívne formovali. Sám Augustín sa k dielu *Soliloquia* vracia v jednom zo svojich neskorších spisov s názvom *Retractationes*, pričom vysvetľuje jeho názov: „*Inter haec scripsi etiam duo volumina secundum studium meum et amorem ratione indagandae veritatis de his rebus quas maxime scire cupiebam, me interrogans mihique respondens, tamquam duo essemus, ratio et ego, cum solus essem, unde hoc opus Soliloquia nominavi.*“¹⁰ – „Medzi týmito som napísal aj dve knihy o tých veciach, ktoré som túžil spoznať najviac na základe svojej náklonnosti a lásky k rozumovému poznávaniu. Pýtal som sa sám seba a sám si aj odpovedal, akoby sme boli dvaja, rozum a ja, hoci som bol len sám, a preto som toto dielo nazval Samovravy.“ Ak sa pozrieme na *Soliloquia animae ad Deum* od neznámeho stredovekého autora, zistíme, že na rozdiel od Augustínovho textu ide skôr o invokácie Boha s maximálnym využitím vybraných častí zo Sv. Písma. Pri dôslednejšom čítaní zistíme, že sa v spise nachádzajú mnohé úryvky zo známeho a u čitateľov veľmi obľúbeného Augustínovho diela *Confessiones*, ktoré sa striedajú s excerptmi z diela *De arrha animae* od stredovekého autora Huga zo Svätého Viktora. Ak by sme však aj nemali vedomosť o pôvodnom diele sv. Augustína, k presvedčeniu, že ide o stredoveký falzifikát nás môže priviesť 32. kapitola, kde sa nachádza takmer doslovné znenie časti z uznesenia 4. lateránskeho koncilu, ktorý sa konal na začiatku 13. storočia. Pri pohľade na pseudo-augustínovský text sa natíska otázka, či jeho skutočný autor poznal originál, ak áno, nakoľko sa ním dal ovplyvniť, čo z neho použil a naopak, ktoré pasáže vynechal.

Ak by aj pseudo-autor poznal Augustínov spis z Kassiciaka, od jeho formy sa odpútal. Rozhodol sa nenasledovať príklad rozjímavého sokratovského dialógu, ale v početných menších kapitolách rozoberá dogmatické otázky týkajúce sa Božskej Trojice, hovorí o príčinách hriechu, ľudských previnení a zloby. Ak porovnáme len incipity oboch spisov, prideme na podstatný

9 Tamže, s. 22.

10 AUGUSTINUS, Aurelius: *Retractationes* I, 4, 1.

rozdiel. Augustín svoj spis začína slovami: „*Volventi mihi multa ac varia mecum diu, ac per multos dies sedulo quaerenti memetipsum ac bonum meum, quidve mali evitandum esset, ait mihi subito sive ego ipse sive alius quis, sive extrinsecus sive intrinsecus, nescio, nam hoc ipsum est quod magnopere scire melior, ait mihi Ratio...*“¹¹ v preklade – „Dlho som rozvažoval nad rozmanitými otázkami a po mnoho dní som sa úprimne pokúšal nájsť seba i to, čo je pre mňa dobré a čomu sa musím vyhýbať. Tu sa mi znenazdajky prihovorilo moje vlastné ja alebo azda niekto iný. Neviem. A neviem ani rozoznať, či to bolo zvonka, alebo zvnútra, lebo práve ono je to, čo sa usilujem spoznať hlbšie, teda rozum mi povedal...“¹² zatiaľ čo v pseudo-texte nachádzame takýto začiatok: „*Agnoscam te, Domine cognitor meus, cognoscam te, virtus animae meae. Ostende te mihi, consolator meus; videam te, lumen oculorum meorum. Veni gaudium spiritus mei, videam te, laetitia cordis medi, diligam te, vita animae meae...*“¹³ – „Kiež by som ťa skúmal, Pane, môj zástanca, kiež by som ťa spoznal, sila mojej duše. Ukáž sa mi, môj tešiteľ, nech ťa uzriem, svetlo mojich očí. Príď, potešenie môjho ducha, nech ti porozumiem, radosť môjho srdca, nech ťa milujem, život mojej duše.“ V origináli teda hovorí sám Augustín s rozumom, v pseudo-verzii sa autor obracia na samého Boha.

Na základe komparácie oboch diel sa nám podarilo zistiť, že Pseudo-soliloquia rozvíjajú najmä myšlienky úvodnej meditácie z pôvodného Augustínovho textu, pričom svojmu textu dodáva pseudo-autor vážnosť viacerými výpožičkami a citátmi zo Sv. Písma. A tak sa mu podarilo vytvoriť celkom odlišné dielo, ktoré nemôžeme v žiadnom prípade chápať ako kompilát Augustínovho diela. Ak vnímame úvodnú modlitbu v Augustínových Samovravách ako hlbokú meditáciu plnú vycibrených teologických zvrátov a sentencií, Pseudo-soliloquia poskytujú čitateľovi pôvabný rozhovor duše s Bohom, a hoci rozoberajú cirkevné dogmy jednoducho, no zato oveľa prístupnejšou formou. Dodajme ešte, že v renesančnej literatúre nachádzame ešte jedno dielo, ktorého autor sa nechal inšpirovať Augustínovým originá-

11 AUGUSTINUS, Aurelius: *Soliloquia*. Ed. Harald Fuch. München – Zürich : Artemis Verlag, 1986, s. 6.

12 SV. AUGUSTÍN: *Samovravy. O nesmrteľnosti duše*. Preložili, úvodné štúdie napísali, poznámky a indexy spracovali Katarína Šotkovská a Jozefa Artimová. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2007, s. 23.

13 Sancti Aurelii AUGUSTINI Hipponensis episcopi: *Opera omnia*. Tomus VI. Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem in via diacta D'Amboise, olim prope portam Lutetiae Parisiorum D'Enfer nominatam seu Petit-Montrouge, nunc vero intra moenia Parisina, 1861, s. 863.

lom. Francesco Petrarca na prelome rokov 1342/1343 vytvoril dielo *Secretum meum*, v ktorom sa rozpráva s Augustínom o najrozmanitejších zákutiach ľudskej duše. Petrarca postupuje podobne ako Augustín, lebo odpovede na svoje otázky nachádza pomocou sokratovského dialógu.¹⁴

Na záver spomeňme ešte jeden zaujímavý fakt. Ak by sme pátrali po texte originálnych Samovráv v našom prostredí, možno by sme neboli úspešní. No Pseudo-soliloquia by sme v niektorej z historických knižníc veľmi pravdepodobne našli, a to aj vo viacerých vydaniach. Znamená to, že sa práve toto dielo tešilo počas dlho veľkej obľuby u ľudí a tak často bolo vydávané preto, lebo neobsahovalo heretické myšlienky, ale naopak povzbudzovalo k úcte a bázni voči Bohu. Pseudo-soliloquia obsahujúce mnohé úryvky zo Sv. Písma a vybranú časť zo záverov 4. lateránskeho koncilu mohli predstavovať pre dobových recipientov hodnotné náboženské dielo, ktoré sprostredkovalo náboženské dogmy v primeranej miere a navyše v zrozumiteľnej forme.

Štúdiá vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 1/1007/11 *Kapitoly z dejín vied o antickom staroveku (klasická filológia, medievalistika, neolatinistika, byzantológia, klasická archeológia, dejiny staroveku, numizmatika, archívnic-tvo, právna romanistika, cirkevné dejiny do 6. storočia, dejiny vied a antická filozofia) s akcentom na 20. storočie.*

LITERATÚRA

SV. AUGUSTÍN: *Samovravy. O nesmrteľnosti duše*. Preložili, úvodné štúdie napísali, poznámky a indexy spracovali Katarína Šotkovská a Jozefa Artimová. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2007. 110 s.

AUGUSTINUS, Aurelius: *Soliloquia*. Ed. Harald Fuch. München – Zürich : Artemis Verlag, 1986. 281 s.

Doctoris seraphici S. BONAVENTURAE, S. R. E. episcopi cardinalis: *Opera omnia*. Tomus I. Ad claras aquas (Quaracchi) prope Florentiam : 1882.

CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha : Triáda, 1998. 740 s.

KALIVODA, Jan: Isidor ze Sevilly a jeho pravda slov. In: Isidor ze Sevilly: *Etymologiae I – III*. Překlad a poznámky Daniel Korte. Úvodní studie Jan Kalivoda. Praha : OIKOYMENH, 2000, s. 11 – 32.

14 Bližšie pozri: KARABOVÁ, Katarína: Niekoľko poznámok k Petrarcovmu spisu *Secretum* a vzťahu k dielu sv. Augustína *Soliloquia*. In: *Sambucus VIII*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 82 – 89.

KARABOVÁ, Katarína: Niekoľko poznámok k Petrarcovmu spisu *Secretum* a vzťahu k dielu sv. Augustína *Soliloquia*. In: *Sambucus VIII*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 82 – 89.

KRAUS, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha : Academia, 1998. 182 s.

LIBERA, Alain de: *Středověká filozofia*. Bratislava : Archa, 1994. 99 s.

LIBERA, Alain de: *Středověká filosofie*. Praha : OIKOYMENH, 2001. 551 s.

MINÁRIK, Jozef: *Středověká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 334 s.

MŮCSKA, Vincent – DANIŠ, Miroslav – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana: *Dejiny európskeho stredoveku. I. Raný stredovek. Od 5. storočia do pol. 11. storočia*. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2006. 388 s.

RADOŠEVIĆ, Andrea: Pseudo-Anselmov *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini* u hrvatskoglagoljskom Žgombićevu zborniku iz 16. stoljeća. In: *Slovo* (60), 2010, s. 633 – 668.

Sancti Aurelii AUGUSTINI Hipponensis episcopi: *Opera omnia*. Tomus VI. Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem in via diacta D'Amboise, olim prope portam Lutetiae Parisiorum D'Enfer nominatam seu Petit-Montrouge, nunc vero intra moenia Parisina, 1861, 1395 s.

Slovník latinských spisovatelů. Praha : Leda, 2004. 671 s.

SOUSEDÍK, Stanislav: Pseudo-Dionysius Aeropagita, O Božích jménech. In: *Texty k studiu dějin středověké filozofie*. Praha : Univerzita Karlova, 1994, s. 11 – 24.

VLADÁR, Vojtech: Pseudo-izidoriánske dekretálie v systéme prameňov kánonického práva. In: *Zborník príspevkov z Vedeckej konferencie doktorandov a školiteľov Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava : Trnavská univerzita, 2007, s. 32 – 58.

VLADÁR, Vojtech: Pseudo-izidoriánske dekretálie a ich vplyv na vývoj pápežského primátu. In: *Právněhistorické studie*. Praha : Karolinum, 2012, s. 291 – 322.

VLADÁR, Vojtech: Pseudo-apostolské zbierky a ich vplyv na vývoj kánonického práva. In: *Historia et theoria iuris : printový a e-časopis pre mladých vedeckých pracovníkov právnických fakúlt na Slovensku*. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2009. ISSN 1338-0133. Roč. 1, 2009, č. 1, s. 107 – 119.

Pseudo-Augustinian Work *Soliloquiorum animae ad Deum* in the Context of Medieval Pseudo-Authorship

The paper focuses on a Medieval pseudo-Augustinian work *Soliloquiorum animae ad Deum*. It was patterned according to a philosophical and theological treatise *Soliloquia* from the early period of St. Augustine's literary work. The goal of the paper is to show the significance of this Medieval pseudo-text and its

connections with the original work. The conclusions in the final part of the paper result from a thorough interpretation and analysis of both texts, especially from considering their theological and philosophical contexts. Based on linguistic and literary comparisons of texts, the paper comes to the conclusion the pseudo-author exaggerated the use of Biblical motifs, and elaborated by literary means a profound meditation – a prayer from the beginning of the original text by St. Augustine. This also proves one of the most remarkable attributes of the pseudo-text, namely its natural simplicity and a noticeable religious undertone expressed by undemanding linguistic style.

***Chronica Hungarorum* Jána z Turca a *Carmen de Carolo Parvo* Lorenza de Monacis**

MILOSLAV KONEČNÝ, Filozofická fakulta UCM, Trnava

Medzi kroniky, ktorých predmetom je história Uhorska, patrí aj dielo *Chronica Hungarorum* od Jána z Turca (tiež Johannes de Thurocz, Johannes Thuroczius, Ján Turóci a i.). Kronika je napísaná po latinsky, prvýkrát vyšla v roku 1488 v Brne, o niekoľko mesiacov v dvoch mierne odlišných variantoch aj v nemeckom Augsburgu.¹ Do dejín slovenskej literatúry ju okrem uhorskej tematiky začleňuje i fakt, že jej autor je rodákom zo Slovenska (narodil sa v obci Pýr) a na Slovensku pravdepodobne dlhší čas i žil a získal vzdelanie. O význame a životnosti Jánovej kroniky svedčí skutočnosť, že okrem prvých vydaní z roku 1488 sa v dvoch nasledujúcich storočiach dočkala ďalšieho vydania vo Frankfurte (1600), dvoch vydaní vo Viedni (1746, 1766)² a jedného v Trnave (1765). Moderné komentované kritické vydanie diela sa zrealizovalo v Budapešti v rokoch 1985 – 1988.³ V roku 1991 kronika vyšla v preklade do angličtiny.⁴ V komentovanom preklade do slovenčiny sa podstatná časť diela (od smrti Ľudovíta I. až po dobytie Viedenského Nového Mesta Matejom Korvínom) objavila v publikácii J. Sopku *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských*

- 1 „Augsburská edícia má dva varianty. Prvý sa plne zhoduje s brnianskym vydaním, druhý je zrejme určený nemeckým čitateľom, nezahŕňa opis dobytia Viedne ani Viedenského Nového Mesta Matejom Korvínom“ (Sopko, 1995, s. 120).
- 2 R. Pražák uvádza aj ďalšie viedenské vydanie z roku 1765 (por. Pražák, 1988, s. 282).
- 3 THURO CZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum. I. Textus*. Ed. E. Galántai et J. Cristó. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985. THURO CZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii 1, 2. Composuit E. Mályusz adiuvente J. Cristó*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1988.
- 4 THURO CZY, Janos: *Chronicle of the Hungarians*. Translation by Frank Mantello; foreword and commentary by Pal Engel. Bloomington, Ind. : Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, 1991.

kronikárov z roku 1995 (s. 121 – 221). V štúdiu budem pracovať s prvým vydaním diela (Brno, 1488).⁵

V našej, ale aj zahraničnej odbornej literatúre bola doposiaľ *Chronica Hungarorum* reflektovaná takmer výlučne ako dielo historiografické. V Sopkovom krátkom predhovore k prekladu z roku 1995 sa dozvedáme podstatné informácie o autorovi i diele, v poznámkach je uvedená aj kľúčová sekundárna literatúra, ktorá o kronike ponúka doposiaľ najvýznamnejšie zistenia. Bádateľskému záujmu sa dielo tešilo najmä v Maďarsku. U nás venoval Jánovej kronike ako prvý pozornosť ešte v rokoch 1880 a 1882 F. V. Sasinek vo svojom *Slovenskom letopise pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*.⁶ Vracia sa k nej tri razy, okrem krátkučkého informačného úvodu v prvom z troch príspevkov (1880, s. 112) ponúka preklad vybraných pasáží, zaujíma sa najmä o staršie obdobia.⁷ V kontexte modernej slovenskej vedy sme sa pred publikovaním prekladu J. Sopku museli uspokojiť v podstate s niekoľkými stručnými informáciami slovníkového charakteru.⁸ Na maďar-

5 V digitalizovanej podobe dielo sprístupňuje Die Bayerische Staatsbibliothek v Mníchove na stránke: <http://daten.digitale-sammlungen.de/0003/bsb00032093/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00032093>.

6 Je mu známa aj priama závislosť Jánovho textu na viacerých predlohách. „Die- lo Thurociho nenie pôvodnie, lebo prvá a druhá časť srovnáva sa s jedným rukopisom z r. 1358., ktorý sa nachádza vo viedenskej cisárskej biblioteke; v tretej časti ale nasledoval Laurenta de Monach a Jána de Kiküllő“ (Sasinek, 1880, s. 112). Sasinkovo delenie kroniky na časti je odlišné od toho, aké sa zaužívalo dnes. Treťou časťou je tu myslené zobrazenie udalostí od roku 1342 až do smrti Karola II. Malého, teda aj obdobie vlády Ľudovíta I. Veľkého. Práve o zobrazení tejto periódy hovorí, keď spomína Jána de Kiküllő (známeho aj ako Ján zo Šarišských Sokoloviec), jeho kroniku totiž Ján z Turca zaradil do svojho diela v plnom znení. K tretej časti Sasinek priraduje aj obdobie, ktorého spracovanie bude predmetom mojej štúdie, teda udalosti spájajúce sa s krátkym pôsobením Karola II. Malého na uhorskom tróne. Ako Jánov zdroj informácií pri tvorbe tejto pasáže správne označuje Laurenta de Monach (teda Lorenza de Monacis). Udalosti, ktoré panovaniu Ľudovíta I. predchádzali, rozdeľuje Sasinek na dve časti. Rukopis z roku 1358 z viedenskej knižnice, ktorý mal slúžiť ako predloha pri ich koncipovaní, je dnes známy ako *Obrázková kronika*.

7 „Ja najviac obraciam zrak na jeho prvú a druhú časť, čili vlastne na kroniku bezmenného z r. 1358., lebo táto dotýka sa drevného dejepisu Uhorska, ktorý potrebuje najviac tú riečicu“ (Sasinek, 1880, s. 112).

8 MARSINA, Richard: Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXVIII*. História 24. Martin : Slovenské národné múzeum, s. 191 – 192; KUZMÍK, Jozef: *Slovník stredo-*

skej strane možno okrem spomínaného kritického vydania siahnuť najmä po dielach E. Mályusza, T. Kardosa či J. Kaszáka.⁹

Ešte strohejšie sú postrehy o *Kronike Jána z Turca* v rámci výskumu dejín slovenskej literatúry. Hoci sa od druhej polovice 20. storočia objavuje vo výpočte diel staršej slovenskej literatúry vo všetkých publikovaných dejinách, vždy ide len o minimalistickú informáciu bez náznaku hlbšieho prieniku do samotného textu. Vyzdvihnutá býva ako prvý písomný doklad národného pomenovania Slováka (v podobe zdobneniny – Zlowachko), prípadne ako doklad o rozširovaní povesti o Svätoplukovom zapredaní svojej krajiny za bieleho koňa.¹⁰ O niečo rozsiahlejšiu informáciu priniesli ostatné *Dejiny slovenskej literatúry* (Sedlák a kol., 2009).¹¹

Chronica Hungarorum je v našich literárnych dejinách prvým publikovaným literárnym dielom svojho druhu, ktorého autorom je laický vzdelanec. Túto skutočnosť môžeme vnímať aj ako nenápadný signál nastupujúcej premeny charakteru uhorskej knižnej kultúry pod vplyvom pomaly sa etablujúceho humanistického svetonázoru, hoci žáner i rok vydania Jánovho diela nás odkazujú k literatúre stredovekej. Do nej bola ostatne Jánova kronika našimi literárnymi historikmi doposiaľ jednohlasne priradovaná.¹²

vekých a starovekých autorov, prameňov a skriptorov so slovenskými vzťahmi. Martin : Matica slovenská, 1983, s. 387 – 390.

9 MÁLYUSZ, Elemér: *Thuróczy János krónikája*. Értekezések a történeti tudományok köréből XXVI, 3. Budapest : Akadémiai kiadó, 1967; MÁLYUSZ, Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Tudománytörténeti tanulmányok 5. Budapest : Akadémiai kiadó, 1967; KARDOS, Tibor: *Thuróczi János Magya kronikája*. In: THURÓCZI, János: *Magyar krónika, Monumenta Hungarica I*. Budapest : Magyar helicon, 1957, s. 7 – 37; KASZÁK, József: *Thuróczy János élete éa kronikája*, Művelődéstörténeti értekezések 22. Budapest, 1906.

10 J. Minárik k spomenutým faktom pridáva aj niekoľko podstatných údajov z autorovho života (por. Minárik, 1977, s. 243 a n.). Povest' o Svätoplukovom koni spomína napríklad S. Šmatlák (2002, s. 119), objavuje sa aj v najnovších *Dejinách slovenskej literatúry* (Sedlák a kol., 2009, s. 35). Mierne rozšírené informácie prináša *Slovník slovenských spisovateľov* (ed. V. Mikula, 2000, autorom hesla je Miloslav Vojtech), podobne Z. Kákošová (2005).

11 Uvádzajú sa tu základné informácie z autorovho života, hovorí sa o kompozícií kroniky, časovej následnosti vzniku jej jednotlivých častí, informačných prameňoch, z ktorých Ján čerpal. Pripomína sa tendenčnosť spracovania dejinných udalostí, ignorovanie kultúrneho vývoja v Uhorsku, presadzovanie potreby chápať Uhorsko ako jednotný štát (viac pozri s. 36 a n.).

12 Por. Minárik 1977, Šmatlák 2002, Kákošová 2005, do stredovekej literatúry je *Chronica Hungarorum* zaradená aj v *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 2009

Treba ale pripomenúť, že v Uhorsku vládne od roku 1458 Matej Korvín, ktorého aktivity podporujúce prienik humanistických ideálov aj do uhorského prostredia sú všeobecne známe (Ján z Turca ako protonotár krajinského sudcu na kráľovskom dvore ich mohol živo registrovať) a uhorský literárny vývoj má už za sebou i sformulovanie poetických zásad v humanistickom duchu v dielku *Laudes artis poeticae* (K. Petschmessingloer, 1461). Úvahy o potenciálnom výskyte humanistických literárnych postupov v *Kronike Jána z Turca* vyvoláva i skutočnosť, že medzi dielami, ktoré boli doposiaľ identifikované ako základné Jánove faktografické pramene, a teda aj literárne predlohy, sa nachádzajú i práce talianskych humanistických autorov – druhá časť kroniky vzniká pretvorením epickej básne Lorenza de Monacis *Carmen, seu historia de Carolo II, cognomento Parvo Rege Hungariae* (1388, ďalej len *Carmen de Carolo Parvo*), tretia časť zasa v úzkej nadväznosti na kronikárske dielo Aenea Silvia Piccolominiho *Cosmographia* (1456 – 1457). Predpoklad, že tieto texty mohli mať vplyv na Jánov literárny prejav, považujem za oprávnený.¹³ Myslím si preto, že pri analýze *Kroniky Jána z Turca* by bolo namieste i sledovanie náznakov premeny stredovekého kronikárskeho štýlu na štýl humanistický. Takúto hypotézu podporujú aj zistenia J. Sopko (1995), ktorý uvádza hneď niekoľko znakov, ktorými dielo prekračuje tradičný rámec stredovekej kronikárskej tvorby: „Významnú úlohu v dejinnom procese prikladá Ján z Turca osudu, ktorý svojou prísnosťou dominuje nad ľudskými i mravnými zákonmi; v nejednom prípade stotožňuje fátum s prírodou. Je presvedčený o najužšej príčinnej súvislosti medzi ľudským osudom, dejinnými udalosťami a pohybom nebeských telies. Tento astrologický náhľad prešiel do našej spisby pod vplyvom humanizmu. Na rozdiel od predchádzajúcich kronikárov obracia značnú pozornosť na zobrazenie pocitov historických postáv a prejavuje väčší záujem o aktívnych jednotlivcov, čo je takisto osobitosťou humanistického historika. Humanistické črty jeho práce vystupujú vari najzreteľnejšie pri prirovnaniach a povestiach, ktoré napr. na rozdiel od Kézaiho a autora Obrázkovej kroniky nepreberá zo stredovekých prameňov, hodnovernejšími sa mu zdali tie, ktoré mali pôvod v antike. (...) Výklad pretkáva dlhšími i kratšími anekdotami, charakteristickými až pre

(Sedlák a kol.), hoci tu sa už spomína aj humanistická črta diela: „Už sa tu naznačuje prístup humanistického kronikára – vyzdvihuje sa individuálny čin a veľkosť osobnosti“ (s. 37).

13 V súvislosti s Jánovou väzbou na Piccolominiho *Cosmographiu* J. Sopko okrem iného konštatuje, že „Ján z Turca veľmi lipol na texte talianskeho humanistického autora“ (Sopko, 1995, s. 118).

obdobie humanistickej historiografie.“ (s. 119 a n.) Za bežné v rámci humanistickej historiografie označuje J. Sopko aj Jánovo akceptovanie zázračných prírodných úkazov predznamenávajúcich tragické dejinné zvraty (s. 119). Na druhej strane treba byť v tomto smere určite opatrný a neprehliadať ani znaky stredovekej poetiky, ktorých výskyt v diele je nemenej pravdepodobný.¹⁴

V prípade básne Lorenza de Monacis budem pracovať s jej prvým tlačeným vydaním, ktoré zrealizoval v Benátkach v roku 1758 F. Cornelius.¹⁵ *Carmen de Carolo Parvo* je tu súčasťou, alebo skôr prídavkom pomerne rozsiahlej Lorenzovej kroniky *Chronicon de rebus Venetiis ab u. c. ad annum MCCCCLIV*, ktorá vznikala v rokoch 1421 – 1428 a spracováva históriu Benátok po rok 1354.¹⁶ Publikácia vychádza ako neskorší appendix k ôsmemu zväzku rozsiahleho edičného radu *Rerum italicarum scriptores I – XXVII*¹⁷ (Miláno, 1723 – 1738), vtedy už osem rokov mŕtveho editora L. A. Muratoria (1672 – 1750), „otca talianskej historiografie“. Neskôr sa Lorenzova báseň objavila aj v prvom zväzku antológie F. Toldyho *Analecta monumentorum historicorum literariorum* (Pest, 1862). V preklade S. Márkiho do maďarčiny (*Monaci krónikája kis Károly megöletéséről*) sa v roku 1910 stala súčasťou desiateho zväzku projektu F. Gombosa *Középkori krónikások*, ktorý vyšiel v Budapešti pod názvom *Vita Anskarii auctore Rimberto et Vita Rimberti. Monaci krónikája kis Károly megöletéséről*. V roku 2009 bola o Lorenzovej básni publikovaná monografia v anglickom jazyku *Poetry of Politics: Lorenzo Monaci's Carmen (1387): The daughter of Louis I, Queen Mary of Hungary, in Venetian Eyes*, jej autorkou je maďarská bádatelka I. Ferenczi, ktorá

14 J. Sopko sa v úvode citovaného diela napríklad vyjadruje, že autorovi bol ako literárny zdroj určite bližší román *História o Tróji* od Guida de Columna než spisba antických autorov (por. Sopko, 1995, s. 120).

15 Exemplár z Harvard University Library je v digitalizovanej podobe prístupný na stránke: http://books.google.sk/books?id=I24ZAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=laurentii+de+monacis+chronicon&hl=sk&sa=X&ei=ivj-6TpONHJH1gam2O3SAQ&sqi=2&redir_esc=y#v=onepage&q=laurentii%20de%20monacis%20chronicon&f=false.

16 Spolu s básňou o Karolovi Malom je k Lorenzovej kronike pridaný aj krátky spis anonymného skriptora o príčinách sporov a vojny medzi Benátčanmi a vodcom Ferrary (*Accedit ejusdem Laurentii Monacis Carmen de Carolo II. Rege Hungariae, & Anonymi Scriptoris de causis belli exorti inter Venetos, & Ducem Ferrariensem.*).

17 Rozsiahly projekt sprostredkujúci hlavne prvé tlačené vydania spisov, ktoré sa v rokoch 500 – 1500 objavili v rôznych talianskych kódexoch.

v roku 2008 ukončila štúdium na Central European University v Budapešti rovnomennou (bez podnázvu) diplomovou prácou.¹⁸ Ide pravdepodobne o najaktuálnejší vedecký pohľad na Lorenzovu *Carmen De Carolo Parvo*.¹⁹

Ján z Turca sa narodil okolo roku 1435, bol laickým vzdelancom, zamestnaním notár, najprv notár hodnoverného miesta v šahanskom konvente, neskôr protonotár krajinského sudcu na kráľovskom dvore. Zomrel pravdepodobne v roku 1488 alebo 1489. Zdá sa, že sprvoti neprejavoval ambície stať sa historiografom či vôbec literátom, jeho prvé kronikárske pokusy vznikajú na podnet nadriadených. Na úplnom začiatku Jánovho tvorivého snaženia stojí práve krátke spracovanie dejín Karola II. Malého, ktoré vzniká prepracovaním spomenutej básnickej skladby Lorenza de Monacis do prózy. Ján Lorenzov „výklad rozšíril menej hodnovernými epizódami, ale aj niektorými údajmi získanými ústnym podaním“ (Sopko, 1995, s. 115). Svoju kroniku neskôr doplnil o spracovanie najstarších uhorských dejín po smrť Karola Róberta, vychádzajúc najmä z *Obrázkovej kroniky* a *Budínskej kroniky*. Hiát medzi smrťou Karola Róberta a smrťou Ľudovíta I. vyplnil zaradením kompletného znenia *Kroniky Jána zo Šarišských Sokoloviec*. V poslednom štádiu svoje dielo skompletizoval spracovaním histórie Uhorska od smrti Karola II. Malého až po najaktuálnejšie udalosti, čerpajúc informácie hlavne z Piccolominiho *Cosmographie*.

Lorenzo de Monacis žil v rokoch 1351 – 1428, jeho politická kariéra bola pomerne bohatá – tiež začínal ako notár (v kancelárii benátskeho dóžu), neskôr vystupoval ako sekretár Benátskej republiky a napokon 40 rokov spravoval Krétu ako benátsky guvernér. V rámci svojej politickej kariéry absolvoval viaceré diplomatické cesty, okrem iného do Uhorska (pravdepodobne tri v rozmedzí rokov 1386 – 1390). Tu sa stretol s kráľovnou Máriou, čo bolo rozhodujúcim impulzom pre vznik textu *Carmen de Carolo Parvo*. Udalosti od smrti Ľudovíta I. po koniec života Karola II. Malého Lorenzo zo-

18 Samotné dielo (FERENCZI, I. E.: *Poetry of Politics: Lorenzo Monaci's Carmen (1387): The daughter of Louis I, Queen Mary of Hungary, in Venetian Eyes*. VDM Verlag, 2009) je mi momentálne nedostupné. Keďže má 72 strán a vyšlo už v marci v roku 2009, dovoľm si predpokladať, že nie je príliš odlišné od autor-kinkej rovnomennej 72-stranovej diplomovej práce, obhájenej v roku 2008. Tá je v digitalizovanej podobe prístupná na internetovej stránke: http://www.etd.ceu.hu/2008/ferenczi_ilona.pdf.

19 Široké spektrum zahraničnej sekundárnej literatúry, ktorú I. E. Ferenczi vo svojej práci využila, naznačuje, že aj Lorenzov poetický text bol zväčša nahliad- daný skôr v historiografických ako literárnych súvislostiach.

brazil v 560-veršovej časomernej epickej básni, využívajúc klasický hexameter. Okrem tejto epickej básne a okrem už spomínanej benátskej kroniky písal Lorenzo de Monacis aj listy a reči, niektoré z nich sa zachovali.²⁰ I. Ferenczi dokonca spomína nezachované básne v talianskom jazyku.²¹

Cieľom mojej práce je komparácia humanistickej básne Lorenza de Monacis *Carmen de Carolo Parvo* s časťou Jánovej kroniky, ktorá z tejto básne priamo vychádza. Nesústredím sa na prípadné posuny v stvárnení autormi predkladaných historických faktov ani na kultúrno-historickú podmienenosť oboch autorských interpretácií dejinných udalostí. Zaujímam ma budú skôr literárne postupy ich zobrazenia, preto sa aj pri porovnávaní zameriam na rozdiely a podobnosti, ktoré možno medzi dielami pozorovať vo sfére literárneho štýlu.

Vo vzťahu medzi Jánovým a Lorenzovým textom bol doposiaľ konštatovaný najmä posun vo vykreslení dejinných udalostí do protitalianskej polohy, Jánovo nepochopenie viacerých historických súvislostí zobrazovaných talianskym autorom, vynechávanie častí znevažujúcich uhorský národ, ale aj vyššie spomenuté rozširovanie predlohy novými epizódami, z historiografického hľadiska často nekorektnými (viac pozri Sopko, 1995, s. 115 a n.). Rozdielne vykreslenie a interpretovanie historických udalostí autormi býva vysvetlené ich odlišným historicko-spoločenským zaradením – tvoria v rozličnej politickej situácii, v inej dobe, v iných krajinách, pod vládou iných panovníkov. Navyše sú zástupcami dvoch štátnych útvarov, ktorých záujmy v dejinnom vývoji opakovane vstupujú do konfliktov.²² Ján z Turca

20 Viac pozri Ferenczi, 2008, s. 7 a n.

21 „Lorenzo de Monacis seems to have been perhaps too progressive in style, which would account for the loss of his Italian poems“ (Ferenczi, 2008, s. 8).

22 Trecou plochou vo vzťahoch oboch štátnych útvarov je dlhodobá najmä územia Dalmácie. Po zániku Západorímskej ríše sa tu strieda nadvláda Byzantskej ríše (6. – 9. st.), Uhorska (12. – 14. st.) a Benátskej republiky (14. – 18. st.). Relatívne pokojné vzťahy sa dynamizujú po tom, ako sa na uhorský trón dostala anjouovská dynastia (situácia sa začala komplikovať hneď za Karola Róberta: „The Dalmatian cities were playing manifold games between acknowledging Byzantium, Venice, and Hungary, depending on their immediate interests, which created waves of tension in the Venetian-Hungarian relations“ (Ferenczi, 2008, s. 14 a n.). Do viacnásobných otvorených vojenských konfliktov sa Benátky dostali s uhorským kráľom Ľudovítom I. – tri vojny v rokoch 1345 – 1346, 1357 – 1358 a 1372 – 1381 boli ukončené Turínskym mierom. K upokojeniu vzťahov došlo až po smrti Ľudovíta I., keď na trón nastúpila jeho dcéra Mária – teda práve v čase, ktorý je predmetom záujmu štúdie.

svoju kroniku vytvoril v druhej polovici 15. storočia v Uhorsku za vlády Mateja Korvína, udalosti, ktoré opisuje, sú mu vzdialené takmer storočie, vláda anjouovskej dynastie je v Uhorsku minulosťou. Lorenzo svoj text spísal takmer sto rokov pred Jánom v prostredí talianskych mestských štátov, zmietaných zdanlivo nekonečnými rozbrojmi a vojnami, v čase, keď napätie panuje nielen medzi talianskymi mestskými štátmi navzájom, ale často aj v ich postojoch k Uhorsku. Ján z Turca opisuje históriu, Lorenzo referuje o viac-menej aktuálnych udalostiach.

Všetky informácie, ktoré sa v našej odbornej literatúre vzťahujú k súvislostiam medzi Jánovým a Lorenzovým textom sú buď veľmi všeobecného charakteru, alebo sa zakladajú na tvrdeniach maďarských historikov. Zdá sa, že s básnickým dielom Lorenza de Monacis sa u nás doposiaľ nikdy nepracovalo – usudzujem tak napríklad zo zmätočnej informácie, ktorú J. Sopko (1995) uvádza v poznámkach k prekladu *Kroniky Jána z Turca*: „Ján z Turca podáva dejiny vlády Karola II. Malého na základe veršovanej kroniky Lorenza de Monacis (Monacis, L., de: *Chronicon de rebus Venetiis ab u. c. ad annum 1354, Venetiis 1758*), predstaviteľa včasného talianskeho humanizmu“ (s. 322). Keby sme aj predpokladali, že autor výroku chápe báseň ako súčasť spomínanej kroniky (čo by však nebolo správne, báseň vznikla ako samostatné dielo mnoho rokov pred kronikou, kronika pojednáva len o udalostiach spreď roku 1354, o Karolovi II. Malom sa v nej preto nehovorí nič, báseň je len jednoducho vo vydaní z roku 1758 zaradená za textom kroniky), na sprostredkovanosť informácie poukazuje konštatovanie o údajnej veršovanosti kroniky – menovaná Lorenzova kronika je textom prozaickým.

O úzkom vzťahu medzi Lorenzovou básňou a *Kronikou Jána z Turca* niet pochýb, Ján sa na Lorenzovo dielo ostatne otvorene odvoláva, zároveň však dodáva, že informácie, ktoré báseň ponúka, sa pokúsi rozšíriť: „*Huius regis karoli lugubre exitiu(m) quidam laurentius de monach venetus homo haud indoctus ipsa gestaru(m) reru(m) etate co(m)pendioso pariter et metrico carmi(n)e p(er)strinxit. Que(m) in magna fui p(ar)te secut(us) maxime ne ex se aliquid facere videar: ea que ipse c(on)texuit: tu(m) v(er)o illa meis iuvenilib(us) que i(n) an(n)is a viris etate pariter et fide plenis: qui se illi(us) p(er)iculi p(ro)cellis agitato aieba(n)t: rege de p(rae)tacto audivi ampli(us) co(n)scribere curavi*“ (s. 156). Básnický text prepracuje v ôsmich kapitolách (s. 156 – 169), predchádza im kapitola štylizovaná vo forme predslovu (s. 155 – 156).

V krátkosti zhrniem historické udalosti, ktoré sú v oboch textoch stvárnené. Po veľmi stručnom úvode, v hrubých kontúrach načrtávajúcom

dobovú mocenskú politiku na Apeninskom polostrove (u Jána takmer absentuje), sa rozprávanie začína konštatovaním faktu, že Ludovít I. po svojej smrti nezanechal mužského potomka. Kráľovnou sa preto (v roku 1382) stala jeho dcéra Mária. Keďže mala desať rokov, zastupovala ju ako regentka jej matka Alžbeta, schopná a tvrdá politička. Zasnúbená bola (od roku 1379) so Žigmundom Luxemburským, ktorý sa mal neskôr stať jej manželom a uhorským kráľom. Alžbeta však vyvíjala intenzívnu aktivitu smerom k zrušeniu zasnub a príprave Máriinho sobáša s Ludovítom Orleánskym. V krajine vypukli búrlivé rozpory, mnohí boli s vládou kráľovnej (teda hlavne jej matky) nespokojní a pokúšali sa o zmenu. Jedna skupina nespokojencov preferovala realizáciu sobáša so Žigmundom Luxemburským podľa dohody uzavretej ešte Ludovítom I., druhá uprednostnila radikálnejšie a rýchlejšie riešenie a rozhodla sa na uhorský trón pozvať neapolského panovníka Karola. Ten pozvanie prijal. Následné búrlivé udalosti v Uhorsku až po násilnú Karolovu smrť tvoria jadro udalostí spracovaných v oboch literárnych textoch, ktoré sú predmetom môjho záujmu.

Hoci úvodné verše Lorenzovej básne nemajú z obsahového hľadiska výraznejší dopad na jej centrálnu tému a Ján z Turca na ne vo svojom prepracovaní takmer nereaguje, pri objasňovaní vzťahu medzi oboma textami býva Jánov spôsob ich spracovania uvádzaný ako dôkaz jeho nezorientovanosti v širšom historicko-politickom kontexte, a teda, medzi riadkami, aj spochybnením jeho historiografickej kompetentnosti. Usvedčujúcim argumentom má byť spojenie *Bernabos omnipotens* (s. 156), ktoré použil v úvodnej kapitole. Prívlastok *omnipotens* pripojený k menu známeho vojvodu by určite nebol takým „provokujúcim“, ak by sa milánsky Bernabos neobjavil v Lorenzovom texte s prívlastkom *armipotens* (v. 5).

Bernabos Visconti (v rokoch 1349 – 1385 panovník v Miláne) je zaradený hneď v úvodných veršoch Lorenzovej básne (v. 4 – 6), predchádzajúc tak v básnikovej enumerácii ostatných mocných Apeninského polostrova:²³

23 V úvodných 26 veršoch, ktoré tvoria spomenutý všeobecný úvod k stvárneniu osudov uhorských kráľovien a Karola II. Malého, sa po Bernabovi Viscontim z Milána objaví dynastia rodiny de Este (*domus Estensis*, v. 8), ktorej členovia boli niekoľko storočí vládcami vo Ferrare, Modene a Reggiu; ďalej Karol Malý (*Carolus*, v. 9), od roku 1381 neapolský kráľ; nasleduje Congrande della Scala (*Scalliger ille Canis*, v. 15), ktorý je síce už niekoľko desaťročí mŕtvy (zomrel v roku 1329), predstavuje však najslávnejšieho zástupcu rodiny della Scala, ktorej viac ako storočné panovanie v meste Verona sa skončilo v roku 1387; napokon je spomenutý Francesco Novello da Carrara, vládca Padovy (v básni

„DUM tu frena regis Cretae, clarissime miles,
Partibus Italiae, & gelidis Aquilonis in oris
Fortuna omnipotens in reges fulminat altos,
In Dominos, mundique duces altissimus ille
Bernabos armipotens, stupor, & tuba magna per orbem 5
Imperium excelsum mutavit carcere tetro.“

U Jána týmto veršom zodpovedá nasledovný text:

„... p(ro)ch dolor fata in reges altos d(omi)nosque mu(n)di sic fulminant:
et habenas principium bernabos ille omnipote(n)s temp(er)at“ (s. 156).

Oba úryvky spája odkaz na vyššiu transcendentálnu silu, ktorá ovplyvňuje beh dejín a vysoko presahuje možnosti aj tých najmocnejších spomedzi ľudí. Takáto črta je v súlade s atmosférou kronikárskych textov staršej literatúry, fakt, že u Lorenza je touto silou *Fortuna* a u Jána osud (*fata*) naznačuje, že autori sa cielene obracajú k dikcii klasických antických textov.

Nahradenie Štastený Osudom môže zároveň poslúžiť ako prvý príklad pri snahe ilustrovať špecifiká Jánovho spôsobu spracovania Lorenzovho textu. Vo svetle širšej analýzy, ktorú ponúkam na ďalších stranách, možno vysloviť predpoklad, že pre Jánovo rozhodnutie realizovať substitúciu substantíva *Fortuna* významovo príbuzným substantívom *fatum* nebola rozhodujúca ich vzájomná sémantická dištinkcia (použitím pojmu s odlišným denotatívnym a konotatívnym významom sa nesnaží posunúť zmysel textu do novej roviny), naopak, Ján sa bude v snahe o „samostatnú tvorivú“ modifikáciu predlohy opakovane pokúšať variovať ju v podstate ekvivalentnými pojmami (resp. jazykovými prostriedkami vo všeobecnosti), ktorých významová nezhoda s predlohou bude mať čo najväčší potenciál neutralizácie kontextom. Inak povedané, vo väčšine prípadov bude chcieť povedať to isté, čo hovorí Lorenzo, ale aby sa nezдалo, že text prepisuje bez akéhokoľvek osobného prínosu, bude sa pokúšať o drobné, „neškodné“, najmä štylistické variácie predlohy.

U oboch autorov sa moc transcendentálnej sily prejavuje v podobe metania bleskov (čo opäť viac než kresťanského Boha asociuje Jupitera či Dia). Objektom takýchto zásahov vyššej moci sú u Lorenza *reges alti*, *duces mundi*, *domini*, u Jána iba *reges alti a domini mundi*. Ján sa opäť snaží text minimalisticky modifikovať, mohli by sme povedať, že ho parafrázuje. Napriek tomu, že ho nedeterminujú metrické nároky, prenáša nezhodný prívlastok *mundi* od substantíva *dux* (ktoré vynechal) k substantívu *dominus*. Upozorním tiež, že u Lorenza sa v prvom verši objavuje spojenie *frena regere* (vzťahujúce sa

vystupuje pod prezývkou *Plaustrifer*, v. 20).

k Petrovi Aimovi, kapitánovi Kréty, ktorému je báseň venovaná), ktoré podľa mňa Jána inšpirovalo (pri snahe zachovať štýl, ale zároveň vytvárať vlastný text) k zaradeniu spojenia *habenas temperare* k podmetu Bernabos.

Presunutie epiteta *omnipotens* od Fortuny k Bernabovi a vynechanie pôvodného Bernabovho prívlastku *armipotens* potom považujem len za jedno z radu podobných riešení. Nemyslím si, že spojenie mena vojvodcu s prívlastkom *omnipotens*, najmä v prípade, ak sa autor snaží zvýrazniť jeho vojenský potenciál, pôsobí nevhodne, rušivo, nevnímam ho tiež ako vecnú chybu. Rovnako podľa mňa nenaznačuje, že by básnik netušil, kto bol Bernabos (alebo inak – ak by ponechal *armipotens*, znamenalo by to, že vie o Viscontim a dobovej zahraničnej politickej situácii viac?). Na základe slovného spojenia *Bernabos ille omnipotens* by som sa určite neodvážil tvrdiť, že Ján z Turca neporozumel historickým udalostiam a súvislostiam a nezdá sa mi ani, že by takéto spojenie spôsobovalo nezrozumiteľnosť textu pre Jánových čitateľov či neskorších vydavateľov kroniky (alebo inak – nezdá sa mi, že editor, ktorý si nevedel poradiť so spojením *Bernabos omnipotens*, by si poradil so spojením *Bernabos armipotens*).²⁴ Jánovým cieľom nie je ponúknuť „prozaický preklad“ diela. Od začiatku dáva najavo, že Lorenzova báseň síce bude v prvom rade zdroj informácií, tie ale budú prechádzať filtrom jeho osobného kritického a tvorivého (pre)hodnotenia a doplnenia. Určite je možné, že mimoriadne zhustenému a náznakovitému textu, ktorý počíta s čitateľom suverénne zorientovaným v problematike, Ján nerozumel. Jeho výber informácií však možno vnímať aj ako prirodzenú selekciu – mená, ktoré v Lorenzových časoch zastupujú zväčša žijúce, každému dobre známe a vplyvné osobnosti, nemali už v Jánovej dobe aktuálny význam a bez bližšieho vysvetlenia by v uhorskom prostredí pravdepodobne veľa nehovorili, k jadru nasledujúcich udalostí majú navyše len veľmi sprostredkovaný vzťah. Ak by sa autor rozhodol pre ich uvedenie, vyžiadalo by si to podrobnejšie vysvetlenie historických udalostí a súvislostí naznačených medzi hutnými úvodnými dvadsiatimi šiestimi veršami Lorenzovej básne (prozaická kronika neznesie takú mieru náznaku ako poetický text), čo by nevyhnutne prerástlo do rozmerov nepomerných k relatívne stručnému stvárneniu centrálného motívu. Ján v tejto fáze tvorby nemal až také ambiciózne kronikárske plány, z úvodu preto vyberá len tie informácie, ktoré považuje za užitočné pre svoje (zatiaľ) skromné ciele.

24 Všetky spomenuté výhrady uvádza J. Sopko v komentári k slovenskému prekladu kroniky (por. Sopko, 1995, s. 322).

Priestor štúdie neumožní prechádzať texty verš za veršom, riadok za riadkom. V nasledujúcej analýze sa preto sústredím na tie pasáže, ktoré budem považovať za preukazné vo vzťahu k vyššie vytýčenému cieľu.

Zaujímavé sú napríklad časti, v ktorých autori využili priamu reč. Zdá sa, že práve v nich je Jánova závislosť na predlohe najčitateľnejšia. Textové úseky, ktoré Lorenzo štylizuje ako konkrétny dialogický prehovor historických osobností, vníma Ján z Turca autoritatívne, akoby skutočne dôveroval ich autentickosti, v deskriptívnych a naratívnych pasážach sa prezentuje samostatnejšie. Rozhovor sa v básni (a preto aj v Jánovej kronike) objavuje pomerne frekventovane, možno mu teda priznať relevantnú výpovednú hodnotu vo vzťahu k textom ako celku. Dialogické pasáže sa vyskytujú najmä pri zobrazení vypätých situácií, autorovi pomáhajú pri presvedčivejšom (nie nutne pravdivejšom) vykreslení charakterov vystupujúcich postáv (v danej vývojovej podobe žánru kroniky sa mi pojem postava zdá príhodnejším ako označenie historická osobnosť). Samozrejme, dialóg plní aj ďalšie funkcie, jednou z nich je zvýšenie atraktivity textu pre čitateľa, posilnenie literárnosti inak k vecnosti tendujúcich textov.

Prvou situáciou, ktorá prináša rozsiahlejšiu sériu dialogických replík, je stretnutie Karola so svojou manželkou pri zvažovaní ponuky zaujať uhorský trón. V tejto pasáži už máme za sebou základnú informáciu o rozbrojoch, ktoré v Uhorsku vznikli po smrti Ľudovíta I., odzneli už prvé informácie o hlavných protagonistoch ako aj o ich príslušnosti k jednotlivým názorovým táborom. Delegácia na čele so záhrebským biskupom Pavlom pristála v Neapole a odovzdala svoje posolstvo s ponukou uhorského trónu neapolskému kráľovi Karolovi, ten ju zamýšľa prijať. Je pevne rozhodnutý vydať sa do Uhorska a zmocniť sa vlády, so sebou chce vziať aj syna. V takomto rozporení prichádza za svojou manželkou, aby sa spýtal aj na jej názor. Keďže jej pohľad na situáciu je radikálne odlišný, dochádza medzi manželmi ku konfliktu a postupne gradujúcej výmene názorov. Ústredným motívom sporu je syn – matka tuší nebezpečenstvo a za každú cenu sa pokúša dosiahnuť, aby do Uhorska s Karolom necestoval.

U Lorenza je motív spracovaný vo veršoch 113 – 199, predstavuje viac ako 15 percent textu. V rámci umeleckej výstavby básne je jednou z najsilnejších scén. Z faktografického pohľadu historika ide naopak o motív okrajový – roztržka následné udalosti nijako neovplyvní, panovníkova manželka sa už v diele neobjaví, na ďalší beh dejín zobrazených v básni nemá žiaden dosah. Ak by ju autor úplne vynechal, historici by o nič podstatné neprišli. Zaradenie, ale aj spracovanie motívu s dôrazom na estetickú funkciu sig-

nalizuje, že literárny rozmer je pre Lorenza minimálne rovnako dôležitý, ako rozmer historiografický. Samotná vnútorná energia obrazu nariekajúcej a neskôr i rozhnevanej kráľovnej, ktorá ovládaná materským pudom odhovára svojho manžela od riskantného politického plánu, ponúka pre posilnenie umeleckej zložky textu mimoriadne prajný priestor. Nebolo by ničím násilným a pravdepodobne ani neproduktívnym, ak by sme sa danú pasáž pokúsili komparovať napríklad s dramatickým rozchodom Aenea a Didony vo Vergiliovom epose. Popritom niet pochyb, že autor cielene pracuje aj s operatívno-pragmatickou zložkou diela, a to kultivovanejšie (a preto azda i rafinovanejšie), než sa to zvykne diať v kronikách. Scéna manželskej roztržky nie je falzifikáciou „veľkých“ dejinných udalostí, neponúka ani priame hodnotenia historických osobností či posudzovanie ich skutkov a politických rozhodnutí. Zobrazení jedinci sa celkom legitímne menia na literárne postavy epickej skladby. Je len prirodzené, že pri recepcii textu si k nim čitateľ vytvára pozitívny alebo negatívny vzťah v závislosti od toho, ako autor vykresľuje ich charakter. Lorenzo čitateľovi zručne a nenápadne naznačuje negatívne stránky Karolovej povahy. Medzi riadkami rozhovoru je čitateľná jeho prchkosť, nezdravá túžba po moci, narážky na zlú ekonomickú i politickú situáciu Neapolského kráľovstva majú zasa signalizovať Karolovu vladársku nespôsobilosť, prejavuje tiež neschopnosť ovládnuť rozumom pocity a túžby, čo možno v spektre humanistických požiadaviek na ideálneho panovníka vnímať ako fatálny nedostatok. K spochybňovaniu Karolovej autority prispieva aj nespriaznenosť „vyšších síl“ s jeho úmyslami a skutkami. Prírodné úkazy či „prorocké“ narážky, ktoré od začiatku predznamenávajú neslávny koniec Karolových ambícií, diskvalifikujú jeho potenciál konať v súlade s Božím plánom (prirodzeným poriadkom), vyčleňujú ho do akéhosi vákua, kde je bez ochrany Boha, rodiny, priateľov ponechaný vlastnému osudu (ten má skôr charakter vykonávateľa spravodlivosti – „každý si je strojom vlastného šťastia“ – než nezvratného životného predurčenia). Načrtnutá asociačná línia neskôr vrcholí v akte kráľovej drastickej a nedôstojnej smrti, zomiera opustený a bezmocný, telo vládcu dvoch kráľovstiev zostáva nepochované. Kráľovná kontúry opísaného scenára tuší už od prvej chvíle a svoju predtuchu v rozhovore s manželom aj sformuluje. Takéto vyobrazenie panovníka znepriateleného Neapolského kráľovstva naznačuje, že funkčný synkretizmus Lorenzovho textu napokon nespočítva ani tak v prelínaní estetickej a historiografickej, ako skôr v synkretizme estetickej a politickej (operatívno-pragmatickej, agitačnej) funkcie, čo ostatne v starších historiografických textoch, písaných spravidla skôr s úmyslom aktuálnej

mocenskej propagandy než s úmyslom zachytenia reálnych faktov histórie, nie je javom výnimočným.

Skutočnosť, že Ján danú pasáž preberá prakticky v plnom rozsahu, dokladuje v prvom rade vysokú závislosť jeho kroniky na Lorenzovej básni, ale dokresľuje aj obraz o jeho dobovo podmienenom náhľade na žáner kroniky. Scénu, ktorej prínos je vo vecnej rovine minimálny, v rovine estetickej naopak podstatný, nevníma Ján pre svoju kroniku ako nadbytočnú. Venuje jej podobne rozsiahly priestor ako Lorenzo (výrazne presahuje do dvoch z ôsmich kapitol kroniky) a v spôsobe zobrazenia kladie na estetické vyznenie textu porovnateľný, ba azda i väčší dôraz ako tvorca jeho predlohy.

U oboch autorov predchádza rozhovoru manželov Karolova vnútorná úvaha, počas ktorej nadobudne pevné presvedčenie, že ponúknutú šancu treba prijať. Rozrušený a plný nadšenia prichádza za kráľovnou, aby s ňou svoje myšlienky a pocity prekonzultoval. Túžba bezodkladne sa podeliť o svoje najnútornejšie prežívanie v prvom rade s manželkou, ako aj skutočnosť, že Karol za ňou prichádza do súkromných komnát a rozhovor vedú v jej najintímnejšom prostredí, naznačuje pozitívny a dôverný vzťah manželov. Úvodná Karolova replika zaberá v Lorenzovom podaní dvanásť veršov:

Pannonicum iccirco in regnum carissima conjux 115
Decretum est iri, & communem ducere natum,
Cui dabo compositis rebus diadema, potensque
Italiam repetam; huic regno spes altera nulla est.
Pertulimus duos hac tempestate labores,
Perferimusque soror, sed adhuc graviora morantur 120
Hinc severina domus, hic summi fulminat ira
Pontificis populos inopes, urbesque rebelles,
Gallorumque minas, & quae contraria bellis,
Pauperiem taceo; hungariae si gentis habenas
Attigero, Hungaricis supplebo viribus haustum 125
Apuliae regnum; neutrum vel utrumque paratur.

Ján z Turca transformuje text do nasledujúcej podoby:

„*Insuperata mihi novitas oblata est hu(n)garie vocor ad regimen charissima c(on)iunx ire co(m)mune(m)que natu(m) ducere et dispositis reb(us) sibi diadema dare ac regime(n) cedere et rursus italia(m) petere decrevi duos hac te(m)pestate labores p(er)tulimus: ne du(m) au(n)t ex illis respirassim(us) veru(m) graviosa mina(n)t(ur) severina domus nob(is) inimica est et gravis su(m)mi po(n)tificis i(n) nos ira fulmi(n)at galloru(m)que popul(us) livore tumidus ut vitas p(ar)iter nob(is) et agri auferat possessione(m) armata(m)*

aptat manu(m) et illa(m) que intri(n)secus nos angit paup(er)iem ipse taceo n(os)tros si sup(er)i advota eue(n)tus p(er)duxeri(n)t et regni hu(n)garie habenas attigero hu(n)garic(is) defectu(m) virib(us) supplebim(us) at tui se(n)tentia(m) animi q(ua)ntu(m) tibi ipsa res placeat mihi dicito“ (s. 159).

U Lorenza aj u Jána je oslovenie, ktorým sa kráľ na svoju manželku obracia, štylizované v duchu láskavej dôvernosti (*conjux carissima*, resp. *coniunx charissima*). Atmosféra spolupatričnosti je pri uvažovaní o ťažkostiach spravovania kráľovstva u oboch autorov podčiarknutá využitím množného čísla (*duras labores pertulimus*).²⁵ Predpoklad dobrého vzťahu k manželke podčiarkuje v Jánovej verzii aj Karolova úcta k jej názoru prezentovaná výzvou na jeho vyslovenie v závere rozsiahlej úvodnej repliky (*at tui sententiam animi quantum tibi ipsa res placeat mihi dicito*).

Okrem spomenutých slovných spojení *coniunx carissima* a *labores hac tempestate duras pertulimus* ponecháva Ján z Turca nezmenené aj ďalšie slová a slovné zvraty (*natus communis* či *domus severina*), mechanickému prepisovaniu predlohy sa opäť bráni nesmelymi štylistickými modifikáciami, najmä formou substituovania pôvodných výrazov slovami čo najbližšieho významu, prípadne jednoduchými zmenami v syntaktickej rovine (*regnum* – *regimen*; *ire decretum est* – *ire vocor*; *rebus compositis* – *rebus dispositis*; *hungariae gentis habenas attigero* – *regni hungarie habenas attigero*). Náznaky Jánovho individuálneho prínosu sú málo frekventované a nevýrazné. Miesta, na ktorých nájde odvahu kreovať podobu vytváraného textu vlastnou invenciou, vyznievajú rétoricky šedivo, využíva overené klišé, jeho cieľom je často snaha intenzifikovať patetickú emocionálnosť textu. Príkladom uvedeného môžu byť Jánove pokusy zdôrazniť v Karolovom prehovore závažnosť starostí, s ktorými sa musel neapolský kráľovský pár vyrovať v ostatných rokoch. Pri enumerácii problémových faktorov podčiarkne intenzitu pápežovho hnevu adjektívom *gravis*, nepriateľský galský ľud je u Jána oproti Lorenzovej verzii ešte aj *livore tumidus*, Lorenzova úsečná zmienka sanseverinského domu (*domus severina*) je zasa rozšírená o explicitnú pripomienku nebezpečenstva (*domus severina nobis inimica est*).

Uvedené možno dokumentovať tiež na krátkom úseku, v ktorom autori zobrazia emóciu sprevádzajúcu reakciu kráľovnej na prinesenú správu. Lorenzo ju opisuje v dvoch veršoch:

25 V Lorenzovom podaní sa Karol v závere reči prejaví individualistickejšie a víziu úspešného zakončenia vykreslenej misie do Uhorska podáva v singulári (*hungaricis viribus supplebo*), Ján zachoval plurál aj v tejto pozícii (*supplebimus*).

*Palluit in verbis tristis Regina mariti,
Nec tenuit lacrimas, & sic turbata profatur* (v. 127 – 128).

Ján z Turca:

„*In v(er)bis mariti tristis regina equoris si(mi)litudi(n)e palluit turba-
taque ac si illi(us) mens mallor(um) p(re)saga illas stimulare non tenuit lac-
hrymas mesta supirijs intermixta voce ad rege(m) sic locuta e(rat)*“ (s. 159).

Ján z Turca zachoval celú vetu obsiahnutú v prvom Lorenzovom verši (variuje slovosled: *In verbis mariti tristis regina palluit*), rozšíril ju ale obrazom, v ktorom kráľovno zblednutie prirovnáva k moru (*equoris similitudine palluit*). Preberá i ďalšie jazykové prostriedky vyjadrujúce duševný stav (*non tenuit lacrymas, turbata*), k nim však kumuluje aj ďalšie lexikálne jednotky hyperbolizujúce emocionálne vypätie – kráľovná je *mesta* (rozumej *maesta*), do hlasu sa jej pri prehovore k manželovi primiešavajú vzdychy (*suspiriis intermixta vox*). Najodvážnejším posunom je náznačenie prorockej predtuchy, ktorá je stimulom kráľovniných nárekov (*si illius mens mallorum presaga illas stimulare*). K takejto zdanlivo samostatnej výpovedi sa Ján odhodlal s vedomím, že kráľovná disponuje predznamenat budúce udalosti bude jednoznačne vyjadrená v ďalších veršoch Lorenzovej básne.

Prvú fázu rozhovoru manželov ukončí kráľ racionálnym konštatovaním. Ženské náreky ho nemôžu odradiť od využitia veľkej príležitosti, ktorá sa mu ponúka. Kým u Lorenza si obaja aktéri rozhovoru zatiaľ udržiavajú relatívne „chladnú hlavu“ a ich rozhovor sa nesie v duchu racionálnej argumentácie a vzájomného rešpektu, Ján kladie dôraz na zvýraznenie napätia, emócie, konfliktu, čo v jeho očiach pravdepodobne robí text umelecky hodnotnejším.

Po niekoľkých úvodných replikách, ktoré uzatvárajú akési prvé kolo rozhovorov medzi manželmi, dochádza k predelu dosť výraznému na to, aby sa Ján rozhodol ukončiť kapitolu. Vedie ho k tomu aj snaha naznačiť časový odstup, ktorý oddeľuje fázu manželkinho náreku (kráľ sa zatiaľ iba rozhoduje), od fázy, keď sa jej plač mení na hnev a otvorenú manifestáciu nespokojnosti (Karol je definitívne rozhodnutý a prichystaný odísť do Uhorska, berie so sebou aj syna). Lorenzo sa s časovým odstupom, ktorý oddeľuje dve časti inak v podstate jednoliato pôsobiaceho dialógu, vyrovná mimoriadne úsporne, vystačí si s jediným veršom:

„*Ibimus. Haec fatus vestigia flectit ad urbem*“ (v. 152).

Odmietla deskripciu, nerieši dĺžku prítomnosti uhorskej delegácie v Neapole, rovnako preňho nie je dôležitý priebeh príprav na cestu. Ako básnik mohol kroky svojho hrdinu obrátiť priamo k odchodu a nárek manželky

tak premeniť na hnev, ktorého obrazy a dôsledky ponúka v nasledujúcich veršoch.

Jána na tomto mieste determinuje zodpovednosť historiografa, tvorivý prepis Lorenzovho textu preto preruší a vkladá pomerne rozsiahly odsek, v ktorom naznačí, že takáto významná cesta si vyžiadala určitý čas na prípravu. Takmer celý odsek vytvára samostatne. Koná tak pravdepodobne v dôsledku snahy o hodnovernú dokumentáciu priebehu zobrazovaných historických udalostí, hoci opäť s výraznými estetickými ambíciami:

„*Tempus erat, quo redolantiu(m) variis flor(um) d(e) pictas colorib(us),
q(ua)s seve aboleverat pruina, cespites t(er)ra novas gemi(n)averat: ruptoque
dire hiemis sile(n)tio philomena i(n)somne(m) duce(n)s noctem et ventura(m)
dulci modulami(n)e estate(m) p(ro)pinqu(a)re nuncia(n)s cet(er)as i(n) ru-
benti aurora cu(m) dormie(n)tiu(m) oculi suavitate capiunt(ur) so(m)ni ut
sibi rigidi rosis de austeritate evasisse c(on)gratulare(n)t(ur) sonora voce
aviculas extitabat. Quo etia(m) ver posteros suor(um) graduu(m) p(ro)pinqu-
a(n)t ad limites et i(n)petuosis boree flatibus int(er)dictis fluctua(n)tes equoris
undas pace tra(n)quilla adunaverat ac tutu(m) remiga(n)tib(us) salubreque
iter pollicebat(ur). Tu(m) rex karolus res ad via(m) necessarias disponere
p(ar)iterque et naves onerari iussit et simul vestigia ad urbe(m) flectit*“ (s. 160).

Posledné štyri slová odseku, doslovne prepísané z citovaného verša, podčiarkujú strnulú závislosť Jánovej kroniky na predlohe. Ján cíti potrebu legitimizovať svoj tvorivý exkurz pokorným návratom k autorite Lorenzovho textu. Zaujímavé ale je, prečo Ján využil na vypovedanie v podstate strohej informácie, ktorá je ostatne vyjadrená až v poslednom krátkom súvetí, taký veľký priestor. Ak sa na úsek pozrieme z hľadiska kompozičnej výstavby umeleckého textu, obrazmi nabitý opis prichádzajúcej jari nie je funkčne oprávnený len z hľadiska tradičného deskriptívneho uvedenia do novej kapitoly, ale svojím rozsahom aj proporčne asociuje trvanie časového úseku, na ktorý odkazuje. Jánom vytvorený text tiež naznačuje, že jeho autor bol schopný zachovať vysoký rétorický (poetický) štandard, hoci ani v týchto riadkoch sa neprezentuje ako spisovateľ invenčný, originálny.

Nazdávam sa, že na základe ponúkanej čiastkovej analýzy možno formulovať niektoré závery o skúmaných literárnych dielach a vzťahoch medzi nimi. Napriek tomu, že textom sa (možno už od ich vzniku) venovala pozornosť takmer výlučne ako dielam historiografickým, oba majú aj estetické ambície. Lorenzo tvorí primárne umelecký text, popritom má viac ako zámery historiografické na pamäti zámery politické (panovník vtedy nepriateľského Neapolského kráľovstva je vykreslený negatívne, uhorské kráľovné

pozitívne, báseň je venovaná Petrovi Aimovi, kapitánovi Kréty, predpokladaným adresátom sú najmä občania Benátskej republiky). Ján z Turca naopak pristupuje k písaniu primárne s cieľmi historiografickými, silná obsahová i štylistická závislosť na predlohe spolu s dobovými žánrovými špecifikami však spôsobujú, že estetická funkcia sa stáva dominantnou aj v jeho diele.

Možno povedať, že Jánovým hlavným cieľom je *nasledovať učeného muža Lorenza de Monacis*, teda pretvoriť, prerozprávať jeho báseň. Ján sa pritom snaží čo najvernejšie reprodukovať nielen faktografickú vrstvu Lorenzovho textu, ale pokúša sa zachovať i osobitosti jeho štýlu. Mnohé časti textu preberá v podstate v nezmenenej podobe, častejšie ich modifikuje v drobných detailoch. Ak sa aj rozhodne pre samostatný tvorivý vklad a v rozsiahlejších úryvkoch dopĺňa, rozvíja, mení vecnú podstatu Lorenzovej básne, postupuje v intenciách, ktoré mu načrtáva autor predlohy, snaží sa napodobniť jeho spôsob výberu a usporiadania jazykových prostriedkov.

Krátka časť *Kroniky Jána z Turca*, ktorá zobrazuje epizódu uhorských dejín prepojenú s menami uhorských kráľovien a ich protivníka neapolského kráľa Karola, vznikla ako autorova historiografická prvotina. Azda i preto k predlohe, ktorú využil, pristupuje s mimoriadnym rešpektom. Pre dejiny slovenskej literatúry je Jánova tvorivá konfrontácia s Lorenzovým textom zaujímavá ako aktívny stret s humanistickou literárnou produkciou. Určite aj pod vplyvom predlohy sa v kronike objavujú viaceré črty humanizmu – využívajú sa antické reálie; autor sa odvoláva na vyššiu transcendentálnu silu, ktorou nie je Boh, ale osudová sila determinujúca beh udalostí (*fatum*); dôraz sa kladie na vytváranie postáv silných jednotlivcov, pričom autor nezostáva v rovine typizácie, ale snaží sa stvárniť postavy s osobitým individuálnym charakterom a bohatým emocionálnym prežívaním. Samotná epizóda rozhovoru s kráľovnou pôsobí v texte ako anekdotický exkurz, tiež ju teda možno vnímať ako prvok charakteristický pre humanistickú historiografiu. Adaptácia Lorenzovho textu tak v našej literárnej histórii preukazuje napomáha rozkladu stredovekej knižnej kultúry a etablovaní humanistických literárnych postupov.

Bolo by zaujímavé pozorovať, do akej miery mohol mať Lorenzov text vplyv aj na ďalší literárny vývoj Jána z Turca, či si Ján v neskoršom období dokázal vytvoriť osobitý štýl, alebo bol v nasledujúcich rokoch svojej spisovateľskej aktivity podobne poddajný voči ďalším textom, z ktorých čerpal informácie (Piccolominiho *Cosmographia*, *Obrázkova kronika*, *Budínska kronika*). Na takto postavenú otázku si v tejto fáze výskumu odpovedať netrúfam.

Poznámka

Pri prepise textu *Kroniky Jána z Turca* som všetky slová, v ktorých pôvodné vydanie využíva na nahradenie niektorých grafém či skupín grafém skratky, rozpisoval do neskrátenej podoby, pričom som doplnené grafémy uviedol v zátvorke. Odchýlky stredovekej latinskej pravopisnej normy od klasickej latinčiny neopravujem (napr. *mesta* neprepisujem na *maesta*). V oboch textoch v pozíciách, kde graféme *f* zodpovedá fonéma *s*, prepisujem slovo *s* použitím grafémy *s* (napr. *f ile(n)tio* prepisujem ako *sile(n)tio*). V oboch textoch zachovávam pôvodnú interpunkciu a pôvodné použitie veľkých a malých písmen.

PRAMENE

MONACIS, Laurentius de: *Carmen de Carolo Parvo. Pia descriptio miserabilis Casus Illustrium Reginarum Hungariae*. In: *Laurentii de Monacis Chronicon de rebus venetiis Ab U. C. ad Annum MCCCCLIV. sive ad conjurationem Ducis Faledro. Accedit ejusdem Laurentii Carmen de Carolo II. Rege Hungariae, & Anonymi Scriptoris de causis belli exorti inter Venetos, & Ducem Ferrariensem*. Ed. Flaminius Cornelius. Benátky, 1758.

SOPKO, Július: *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice : Rak, 1995. ISBN 80-85501-06-6.
THUROČZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum*. Brno, 1488.

LITERATÚRA

FERENCZI, Ilona: *Poetry of Politics: Queen Mary of Hungary in Lorenzo Monaci's Carmen (1387)*. Budapest : s. n., 2008.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry 9. – 18. storočie: typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005. ISBN 80-223-2037-4.

KUZMÍK, Jozef: *Slovník stredovekých a starovekých autorov, prameňov a skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin : Matica slovenská, 1983.

MARSINA, Richard: *Stredoveké uhorské rozprávacie pramene a slovenské dejiny*. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXVIII*. História 24. Martin : Slovenské národné múzeum, 1984.

MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1977.

PRAŽÁK, Richard: *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha : Vyšehrad, 1988.

SASINEK, František Vítazoslav: *Kronika u Jána Thurociho*. In: *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu IV*. Skalica : 1880, s. 112 – 119, 210 – 226. *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*

VI. Skalica : 1882, s. 281 – 286.

SEDLÁK, I. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava – Martin : Literárne informačné centrum – Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2009. ISBN 978-80-7090-935-5.

Slovník slovenských spisovateľov. Ed. Valér Mikula. Praha : Libri, 2000. ISBN 80-85983-56-7.

ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002. ISBN 80-88878-70-5.

Chronica Hungarorum by Ján (John) from Turiec and *Carmen de Carolo Parvo* by Lorenzo de Monacis

The goal of this paper is to analyze the relationship between the epic poetic composition written by Lorenzo de Monacis (*Carmen de Carolo Parvo*) and one part of *Kronika Jána z Turca* that was written as a prosaic adaptation of the before mentioned poem. Slovak literary science has not so far dedicated relevant amount of attention to neither of the two texts. Significant part of *Kronika Jána z Turca* received a commented critical edition in Slovak translation (J. Sopko, 1995). The poem by Lorenzo de Monacis still has not become an object of scientific research in our context. This study attempts to perceive both texts and compare them primarily as parts of literary culture, not with an emphasis on their factual value. It does not focus on the shifts in meaning in authorial interpretations of depicted historical events neither on their cultural and historical relativity. The study aims at literary methods of their depiction, at the connections between these two works that can be observed in the area of literary style. Comparative analysis of chosen passages of texts proves that Ján z Turca takes numerous parts of the original poem in an almost unchanged version – his modification more often lay in small details. Even in case that he adds, expands, changes its factual essence of Lorenzo's poem in an independently created part of the text, he proceeds in the intentions already outlined by the author of the original. He tries to copy the selection and arrangement of language devices that are typical for Lorenzo's text. Slovak (at that time Hungarian) literature is thus creatively confronted with Humanist literary production – and due to that *Kronika Jána z Turca* contains several traces of the penetration of literary Humanism.

K podobám stredovekej kanonizačnej legendy

PAVOL MARKOVIČ, Filozofická fakulta PU, Prešov

Obdobie stredoveku sa z hľadiska vývinu literárnych žánrov vyznačuje špecifikami a výraznými odlišnosťami oproti neskorším obdobiam, ale je základom pre dynamiku žánrového systému budúcej novovekej literatúry. Integračné aj diferenciačné pohyby žánrov v staršej slovenskej literatúre (najmä stredovekej) prebiehajú súčasne – na jednej strane jestvuje prevzatie hotových, resp. rozvinutých žánrov najmä z byzantského okruhu, na druhej strane prebieha ich modifikácia alebo úplná premena na nové útvary. Zvláštnym problémom ostáva vplyv folklóru na formujúcu sa písomnú podobu literatúry od deviateho storočia, pretože medzi prevažne cirkevnou, resp. náboženskou tvorbou s uplatňovaným vysokým štýlom, a folklórom s ozvenami mýtického myslenia nastáva ideová konkurencia.

Priestorom pre vývin žánrov sa stáva najmä konkrétny typ legendy, a to kanonizačná legenda vo všetkých segmentoch stredoveku. Tá akoby naberala funkciu dynamizácie žánrového vývinu, alebo sa aspoň stáva jeho spoľahlivým indikátorom. Legenda je synkretickým útvarom, v ktorom sa intenzívnejšie stretávajú jestvujúce žánre, ale zároveň sa „pripravujú“ budúce, ešte nevyčlenené, čo je jej zrejme nedocenená kultúrno-estetická funkcia.

Táto téza, konštatujúca špecifickosť žánrového systému v stredoveku a kľúčový význam legendy v ňom, vyplynula najmä z porovnávania troch základných kanonizačných legiend staršej slovenskej literatúry – Moravsko-panónskych legiend, Maurovej legendy a svätoštefanských legiend. Ide pritom o texty z jazykovo odlišných typov, teda starosloviensky text a neskoršie po latinsky písané legendy, ale ich žánrový podklad, resp. definujúca funkcia textov je analogická. Vo všetkých prípadoch ide o súčasť kanonizačného procesu, teda o tvorbu názorného morálno-paradigmatického kultúrneho inventára spoločenstva. Podobnosť všetkých textov možno však vidieť nielen v ich mimoliterárnej podmienenosti, ale aj v ústrednom postupe tvorby postáv (konvenčne pomenovanom idealizovaná typizácia) nielen v stredoveku, ale v celom období staršej literatúry. Jemným ukazovateľom procesu diferenciácie žánrov je miera využitia postupu idealizácie

a zodpovedanie esencií žánru kanonizačnej legendy, pod čím rozumieme nevyhnutnú prítomnosť všetkých znakov žánru.

Textom, reprezentujúcim žánr kanonizačnej legendy v čistej podobe, ktorým začneme analýzu, je práve Maurova *Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi*. Naratívne zovretá legendová próza manifestuje podstatu žánru – obsahuje tautologickú tematickú požiadavku opisu života svätca, zobrazenie zázraku v prísnom slova zmysle ako nadprirodzeného javu vyvolaného práve svätosťou kanonizovaného a uvedenú metódu idealizovaného typizovania. Ján Mišianik¹ konštatuje síce nedostatky Maurovej latinčiny, ale zároveň poukazuje na jej literárnosť, odvodenú najmä z využitia rétorických prostriedkov. Obdobným spôsobom odvodzuje literárnosť legendy aj názor, že „jazyková forma legiend bola schopná svätca nielen adekvátnym spôsobom predstaviť, ale zároveň ho aj vytvárať“². K týmto relevantným postrehom o pôvode literárnosti a estetického potenciálu kanonizačnej legendy nevyhnutne pristupuje analýza topiky³ motivovaná klasickým textom E. R. Curtia⁴. K úsiliu mimoliterárne, filologicky a rámcovou analýzou topiky ukázať estetický status kanonizačnej legendy je možné priniesť ešte celkovú sémantickú interpretáciu uvedených textov, ktorá umožňuje doplniť informáciu o (najmä v *Živote Konštantína* a v Maurovej legende pomerne vysokej) miere literárnej rafinovanosti, komunikačnej efektívnosti a organickejši textu.

Maurova legenda je určená funkciou vytvorenia morálnej paradigmy, predstavením životnej formy smerujúcej k maximálnemu či až bezvýhradnému uplatneniu kresťanského poňatia cnosti. Táto forma sa ukazuje v konaní exaltovaných, hyperreligiózných a modelových postáv vyznávačov a mučeníkov, duchovných osôb. Modelovosť, v istom zmysle až schematickosť postáv v stredovekej kanonizačnej legende nie je estetickým nedostatkom, ale stratégiou textu, pri ktorej sa hraničným príkladom, intenzitou modelu ukazuje nasledovaniahodné správanie. Dôležitým znakom je previazanosť motívov, ich nenáhodnosť a teleologickosť. Žiadny predmet v texte nie je

1 MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : VEDA, 1974, s. 57.

2 MATULÁKOVÁ, Anna: Tvorivá interakcia literatúry a folklóru v žánri legendy. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Filozofická fakulta UKF, 2009, s. 135.

3 BRTÁŇOVÁ, Erika: Revitalizácia stredovekých literárnych pamiatok. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): c.d., s. 46 – 47.

4 CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha : Triáda, 1998.

iba dekoratívny, ale odkazuje na nie doslovný zmysel. Napríklad, ak je tematizovaný štyridsaťdňový pôst, ide o napodobňovanie (v rovine rétoriky vytvorenie analógie) biblického pôstu, ak sa hovorí o Zosimovom reholnom poriadku, ide o prijatie istého úzu, a keď sa detailne porovnáva pôstny pokrm štyridsaťpäť datlí so štyridsiatimi orechmi, je to zámerné sťaženie podmienok pôstu, vystupňovanie úsilia a odovzdanosti (rétoricky ide o gradáciu). Pri interpretácii týchto motívov sa javí ako relevantná nielen kvantita, ale aj typ pokrmu – čokoľvek iné okrem zvolených orechov by zrejme narušilo charakter pôstu, orechom sa zároveň pripisuje pozitívny vplyv na koncentráciu, špekulatívne možno uvažovať o ich zvrásnení podobnom anatómii mozgu a najmä to, že škrupina orecha je obrazom prekážky a úsilia na ceste k obsahu. V ďalšej časti textu sa vytvára kontrast medzi dňom pustovníka a svetského človeka, keď sa hovorí, že pustovník „*po dennej práci doprial telu taký odpočinok, že ho skôr možno nazvať trýznením*“⁵. Nasleduje patetické zvolanie ako typický rétorický prostriedok a jeden zo spôsobov idealizácie postavy.

Pásmo zázrakov je tu na rozdiel od starších Moravsko-panónskych legiend či neskorších svätoštedfanských legiend jasné a nerelativizovateľné. Kým v *Živote Konštantína* je možné potenciálny zázrak interpretovať ako sen, víziu a najmä ako alegóriu a v svätoštedfanských legendách je uzdravenie chorých na diaľku zázrakom len v širšom zmysle, vzkriesenie mŕtveho je zrejme mienené okrem vieroučného kontextu celkom doslovne. Tomuto zázraku v striktnom zmysle asistuje motív návratov orla (symbol evanjelistu), ktorý cez videnie nadväzuje na metafory svetla. Rozlišovanie svetla a tieňa sa prediktabilne premieta do roviny morálnej a etickej ako rozlišovanie dobra a zla.

Jednou z otázok pri tomto texte je vzťah modelovosti a realistickosti motívu askézy, ktorý by v modernom kontexte získal zrejme označenie naturalistický (reťaz vrastená do tela, zariadenie zabraňujúce spánku). Otázkou je intencia textu – ide pri týchto motívoch o modelové, teda fiktívne zobrazenie konceptu umŕtvenia tela v prospech duchovnej práce alebo je zámerom doslovné a reálne ponímanie askézy? Ak ide v legende aj o vytvorenie paradigmy nabádajúcej k cnostnému životu vo viere, askéza takého rozsahu už v dobe vzniku textu bude hyperbolou, čo je v istom zmysle v rozpore s ambíciou kanonizačnej legendy predstaviť zázraky a sprievodné okolnosti ako reálne udalosti.

5 MARSINA, Richard: *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice : RAK, 1997, s. 42.

Záverečným výrazne zdôvodneným motívom je vzkriesenie zbojníka. Ten zastupuje hriešnika ako takého, manifestuje ideu milosrdenstva a to, aký význam má z hľadiska kresťanstva obrátený hriešnik. Analýza motívov ukazuje ich teleologickosť a organické pôsobenie.

Už v prvom významnejšom literárnom životopisnom vystúpení, Moravsko-panónskych legendách, je obsiahnutý diferenciatívny potenciál žánru legenda, keďže v dvoch textoch označených ako legendy sa stretávame s výrazne odlišnými postupmi, ktoré určujú ich príbuznosť s odlišnými žánrami. Z jedného východiskového bodu vedie niekoľko ciest. Štýlom ide o mimoriadne odlišné texty. Pri *Živote Konštantína* možno konštatovať vyššiu literárnosť s tendenciou k lyrizácii, pri *Živote Metoda* ide naopak o životopisný text s tendenciou k realistickému zobrazeniu. Je možné do istej miery spochybniť chápanie týchto textov ako legiend, keďže neobsahujú všetky znaky žánru (alebo len v redukovanej podobe) a nakoniec sa vnímajú často ako literatúra faktu.⁶ Ako teda možno vysvetliť fakt, že texty prvého obdobia literárneho stredoveku v našom kontexte nenapĺňajú hlavné znaky deklarovaného žánru? Je to zrejme spôsobené vzdelaneckým spôsobom písania, súvisiacim z byzantským kultúrnym okruhom, resp. mediteránnym literárnym substrátom⁷, z ktorého vychádzajú autori. V textoch ide v podstate o priznanie zásluh za konštituovanie „kultúrno-literárneho typu slovanského“⁸, ktoré sú natoľko zakladateľským činom, že topos zázraku v silnom zmysle slova, ako je to napríklad v latinskej Maurovej legende, by bol už voči tomuto činu konkurenčný a účinok textu by paradoxne mohol oslabiť.

Spôsob idealizácie (resp. idealizovanej typizácie) v Moravsko-panónskych legendách je prevažne zosilnením reálnych schopností týchto ľudí (napríklad poukázanie na veľmi rýchle osvojenie si cudzích jazykov a náuk alebo pohotové formulovanie podrobných a presných definícií, akou je Konštantínova známa definícia pojmu filozofia) a len vo veľmi malej miere vytvorením toposu zázraku. V *Živote Metoda* zázračnosť celkom absentuje, prítomný je len motív profetických schopností, ktoré je ale možné chápať skôr ako schopnosť predvídavosti⁹. V *Živote Konštantína* sú zázraky viac

6 PAULINY, Eugen – ONDRUŠ, Šimon: *Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho*. Bratislava : Tatran, 1985.

7 WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metóda v literárnej vede*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 162.

8 Tamže, s. 164.

9 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002, s. 102.

alegóriami, ktoré nie je nevyhnutné chápať doslovne. Tak možno vysvetliť situáciu, ako je odolanie vypitému jedu (teda odolá bludom a istej argumentačnej sile protivníkov, ktorú im autor priznáva, keď konštatuje, že sú „*ľudia múdri a vzdelaní*“¹⁰). Podobne situácia, keď sa útočiaci Uhri sklonia pred Konštantínovou modlitbou a dokonca aj udalosť, keď pre väčšie množstvo ľudí dosiahne vyčistenie kalnej vody, čo je jasným zobrazením jeho schopnosti obrátiť ľudí, nasmerovať ich myslenie k cnosti, svetlu a podobne. Nie je schopný biblicky premeniť vodu na víno, ale vierou (slovom) dokáže čistiť vodu, ktorá je podmienkou života. To možno vnímať ako imitáciu biblickej situácie, ale pri zachovaní hierarchicky nižšieho postavenia a vzťahu odvodenosti voči tomuto vzoru. Zaujímavým momentom vymykajúcim sa z legendovej idealizácie a jednostranného zobrazenia je chvíľa malomyselnosti u mladého Konštantína. Aj tá je však vyvolaná zapochybovaním o schopnostiach nadobudnúť čím hlbšie vzdelanie, teda viaže sa na okruh vysokých významov, a preto celkove neprotirečí zameraniu textu vykresliť postavu superlatívne. Je epizódou na ceste k opusteniu svetského, čo chápeme ako pre žánr legendy netradičné zobrazenie vývinu postavy a nie výlučné zobrazenie jeho stabilného stavu s už definovanými a statickými postojmi, názormi a činmi.

Neodmysliteľnou súčasťou textu sú teologické polemiky s ikonoklazmom, antitrinitarizmom, trojjazyčnosťami z pozície polylingvizmu a istého typu univerzalizmu a dišputa so zástupcami ďalších abrahámskych náboženstiev o prvotnosti jedného z nich. Tieto polemiky však nie sú v životopisnom texte terminologické, ale obrazné, čo zrejme vystihuje Konštantínovu metódu – akokoľvek zložitá filozoficko-teologická problematika je predstavená uhladene, nie je zaťažovaná prílišnou abstrakciou a vyznieva autenticky. To dosahuje, a vidno to aj v jemu pripisovanom autorskom texte *Proglas*, pomocou alegorickosti. Autenticita vyplýva z nesprostredkovaného vzťahu k biblickému textu, kým jeho oponenti argumentujú sprostredkujúcimi menami kresťanských pobiblických autorít¹¹.

Ešte na margo idealizovanej typizácie v *Živote Konštantína* – ako už bolo povedané, tá sa nedosahuje pomocou opisu zázrakov, ale pomocou alegórií a ďalších paralelných prostriedkov. Ako príklad možno uviesť sľub Konštantínových rodičov, cez ktorý sa do textu dostáva topos čistoty. Cha-

10 RATKOŠ, Peter: *Velkomoravské legendy a povesti*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 21.

11 Tamže, s. 39.

rakteristikou blízkých postáv ako cnostných sa pripravuje rozvinutie tohto motívu pri ústrednej postave, ide napríklad o obdobie jeho kláštorného života. Paralelným a nezázrakovým spôsobom idealizácie je tu opis možnej situácie, keď Konštantín zaľah sekerou do (modlárskeho) uctievaného stromu, čo je v podstate veľmi presvedčivé kázanie gestom. Takéto pasáže sú podporované komentujúcimi patetickými výrokmi ako „*třninu ohňom slova spálil*“¹². Celkove sa ukazuje Filozofovo zmýšľanie ako presahujúce svoju dobu – či už univerzalizmom (nie jazykovej formy, ale posolstva) alebo ozvena idey slobody v situácii, keď vyprosil a prepustil zajatcov.

Život Metoda je svojím štýlom aj témou komplementárny so *Životom Konštantína*. *Život Metoda* je potrebné vnímať v súvislosti so staršou panónskou legendou – nechce opakovať jej štýl ani duplikovať informácie v nej obsiahnuté. Vecne, bez lyrizácie, vykresľuje predovšetkým Metodovu činnosť na Veľkej Morave. Idealizácia je minimalizovaná, jej rezíduom je skôr vykreslenie pracovných, organizačných, ale aj duchovných zásluh, ale nie je zobrazený zázrak. Výstižným citátom je výrok „*On (Metod) modlitbou a Filozof však slovami ich premohol*“¹³, ktorý vystihuje Metodovu prácu v úzadí (čím sa samozrejme nepopiera kontemplatívnosť u Konštantína). Symptomatické pre vyvíjajúcu sa situáciu po Metodovej smrti je, že „*službu cirkevní vykonali po latinsky i grécky a po starosloviensky*“¹⁴, čo zrejme signalizuje opätovné presadzovanie klasických jazykov do liturgie.

Súbor legiend o sv. Štefanovi má ďalší rozmer, ktorým je elementárna snaha o historiografický záznam, teda zápis s kontaktom na žáner kroniky. Okrem pásma zázrakov, ako je uzdravenie chorých, je v texte snaha informovať o podobách christianizačnej činnosti panovníka. Pri týchto legendách (*Legenda minor*, *Legenda maior*, *Hartvikova legenda*) nastáva zmena typu svätec-asketik na typ svätec-panovník. Aj keď možno vziať do úvahy náboženské významy postavy panovníka, ide skôr o kontakt významových okruhov svätosti a svetskosti, čo nakoniec znamená sekularizáciu. Legendy o kráľovi Štefanovi ukazujú jednu z funkcií stredovekého textu, a tou je zdôvodňovanie vlády v spoločnosti a spoločenskej stratifikácie božou vôľou. Texty sú jedným zo spôsobov udržiavania spoločenského status quo, nepriestupnosti jednotlivých vrstiev a ich nepriamym dôsledkom je to, že nespokojnosť s panovníkom alebo usporiadaním spoločnosti je akoby

12 Tamže, s. 38.

13 Tamže, s. 69.

14 Tamže, s. 76.

nespokojnosťou s vôľou najvyššej, božskej autority. Panovník je aj v týchto textoch bohom vyvolený a označený, je to „*Bohom predpovedaný kniežací syn*“¹⁵. Status zázrakov je vo všetkých troch svätoštetfanských legendových textoch problematický – nie pre ich absenciu, ale pre preexponovanosť. Najmä v *Hartvikovej legende* ide o mnohonásobné uzdravenie chorých, dokonca o vzkriesenie a v neposlednom rade o zázraky spojené s relikviami (zachovanie nepoškodenej pravej ruky, pretrvávajúca vôňa pri sarkofágu a podobne). Ide skôr o okázalú imagináciu a snahu vytvoriť čím honosnejší obraz svätosti primeraný panovníkovi ako o hodnoverné či vieru povzbudzujúce obrazy. Keďže je *Hartvikova legenda* najmladšia a je z veľkej časti kompilát dvoch starších textov, prejavuje sa v nej potreba dosiahnuť názorný a persuzívny účinok, ktorý *Legenda minor* a *Legenda maior* nedosiahla. Ospevovaný svätec je predstavený ako „Kristov rytier“, vojvodca, panovník, nie je rýdzim typom postavy v kanonizačnej legende.

Status svätosti v interpretovaných textoch je významový aspekt, ktorý jasne ukazuje vývinovú odlišnosť kanonizačnej legendy v jednotlivých fázach stredoveku. V Moravsko-panónskych legendách je svätosť skôr uznaním zásluh za prácu pre nadosobný celok (aj keď cyrilometodskú činnosť nemožno vysvetľovať čisto sekularizovane), vyjadrenie afirmatívneho postoja k tejto práci a jej presahu do doby vzniku životopisných textov.

Maurova legenda predstavuje svätosť ako životnú formu orientovanú na bezvýhradnú odovzdanosť, podstupovanie telesnej askézy v prospech duchovného prežívania.

Svätoštetfanská legenda obsahuje svätosť skôr ako povinnú, mocensky determinovanú formu glorifikácie panovníka. Možno nachádzať súvislosť sémantického príznaku svätosti so žánrovým prepojením jednotlivých legiend na iné žánre, a to najmä na osi žánrov realistické – fiktívne.

Zobrazovacie metódy (prevládajúca idealizovaná typizácia a náznak realistického zobrazenia) sa premietajú do žánrovej valencie jednotlivých legiend – ich príbuznosti s hagiografiou, realistickým životopisom, kronikou, traktátom, a to ukazuje kanonizačnú legendu ako križovátku vývinových vplyvov, pričom je v istom zmysle nezanedbateľným základom neskoršieho vývinu žánrov.

LITERATÚRA

BRTÁŇOVÁ, Erika: Revitalizácia stredovekých literárnych pamiatok. In:

15 Marsina, c. d., s. 51.

KERULOVÁ, M. – LAUKOVÁ, S. (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Filozofická fakulta UKF, 2009, s. 41 – 48.

CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha : Triáda, 1998.

KONŠTANTÍN: *Proglas*. Bratislava : Perfekt, 1998.

MARSINA, Richard: *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice : RAK, 1997.

MATULÁKOVÁ, Anna: Tvorivá interakcia literatúry a folklóru v žánri legendy. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Filozofická fakulta UKF, 2009, s. 134 – 150.

MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.

MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : VEDA, 1974.

PAULINY, Eugen – ONDRUŠ, Šimon: *Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho*. Bratislava : Tatran, 1985.

RATKOŠ, Peter: *Velkomoravské legendy a povesti*. Bratislava : Tatran, 1990.

ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002.

WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metóda v literárnej vede*. Bratislava : Tatran, 1988.

On Forms of Medieval Canonizing Legend

The paper interprets Medieval canonizing legends in Slovak literature. It discusses three texts – besides Old Slavonic *Morava-Pannonia Legends*, Latin *Legend on St. Svorad and Benedictus* by Mauro, as well as legends on St. Stephen. Along with interpretations, the paper also shows that canonizing legends were genres important for establishing system of genres in older literature. The paper perceives legends as a key element which contributed towards the development of epic genres. The paper provides functional and systematic analysis of texts. The role of these texts for literary development was often underestimated. The analysis is aimed at reception and definition of several literary terms, such as idealization, type, model role, functional conditioning and literary nature in these texts.

Tablicove literárnohistorické „exkurzy“ do stredoveku

Lenka Rišková, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Bohuslav Tablic je výraznou postavou nášho literárneho a vôbec kultúrneho života prelomu 18. a 19. storočia. Poznanie nielen jeho literárnej tvorby, ale aj sledovanie jeho rôznorodých aktivít ozrejmujú veľa zo života slovenského jazykového spoločenstva v pomerne zložitom období konca 18., no predovšetkým prvej tretiny 19. storočia, ktorého význam pre poznanie nášho literárneho vývinu sa postupne síce doceňuje, no stále v nie dostatočnej miere.

Nedostatočne zmapované sú dobové predstavy o najstaršej slovenskej, resp. slovanskej literárnej tradícii. Pre poznanie týchto predstáv majú podstatný význam práve Tablicove poznámky o literárnom živote či o zachovaných literárnych pamiatkach slovenského, resp. slovanskeho jazykového spoločenstva v tých najstarších obdobiach, približne do začiatku 16. storočia, ktoré možno rekonštruovať jednak z jeho literárnohistorických úvah, no zároveň aj z jeho básnickej tvorby. V bohatom poznámkovom aparáte, ktorý je súčasťou viacerých Tablicových básní (napr. *Slávia věncem zdobená*), je obsiahnuté množstvo relevantných informácií aj o podmienkach a možnostiach literárneho vývinu v slovenskom jazykovom prostredí.

Azda najznámejším Tablicovým dielom je jeho literárnohistorická reflexia *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův, kteří se buďto v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhřích živi byli*, ktoré vydal v podobe akýchsi úvodných častí k jednotlivým zväzkom svojich *Poezyjí* (1806, 1807, 1809 a 1812), a ktorými potvrdil svoju záľubu v historiografickom výskume (počas svojho štúdia na univerzite v Jene sa venoval štúdiu histórie, pričom profesorom mu bol Fridrich Schiller).

Pojmom „česko-slovenských“ naznačil, že do sumáru svojich literárnohistorických úvah zaradil autorov, ktorí pochádzali z Uhorska („*se v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhřích živi byli*“), ale svoje diela pritom písali (okrem iných) v tzv. česko-slovenskom jazyku, čím špecifikoval slovenských protestantských autorov. Príslušníci evanjelickej konfesie totiž používali vo funkcii liturgického a literárneho jazyka češtinu. (Kým v liturgickom pro-

stredí bola jej podoba kanonizovaná prekladom tzv. Kralickej biblie, v literárnych prejavoch jednotlivých autorov je jej podoba nie celkom identická s týmto kánonom, čo svedčí o istých tendenciách autorov pochádzajúcich zo slovenského prostredia implementovať do nej aj domáce slovenské jazykové prvky.)

Navyše, Tablic do svojho sumára literárnej tvorby zo slovenského jazykového prostredia zaradil výlučne básnickú tvorbu, teda tvorbu vo veršoch, ktorá bola v jeho dobe považovaná za najdokonalejší spôsob literárneho prejavu.

V *Pamětiach* zhrnul 77 portrétov a 7 syntetizujúcich úvah o historickom a spoločenskom kontexte i umeleckej hodnote literárnej tvorby v slovenskom prostredí. Dôsledne teda eviduje nielen tlačou vydané diela, ale aj tie, ktoré zostali len v rukopisnej podobe. Zriedkavosťou nie sú ukážky z textov, vďaka čomu sa mu podarilo zachovať aj keď jazykovo upravené znenie niektorých podnes nezachovaných textov.

Gizela Gáfriková *Paměti* označila za „prvý pokus o historiografický model slovenskej literatúry koncipovaný na jazykovo-etnických princípoch.“¹ Všetky dovtedajšie historiografické práce týkajúce sa Uhorského prostredia (napríklad Rotaridesove *Historiae Hungaricae litterariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta* /Náčrt historie litterarie Uhorska starého, stredného a nového veku/ z roku 1745 a Valaského *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* /Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku/, ktorého prvé vydanie vyšlo v roku 1785, druhé v 1808) boli postavené na štátnopolitickom a územnom princípe, aj keď nemožno poprieť aj jemné náznaky reflektovania etnického aspektu.

Z metodologického hľadiska podľa Gáfrikovej Tablic neprekonal svojich predchodcov. „Ako periodizačné kritérium používa konvenčný chronologický postup podľa storočí, zaužívaný prinajmenšom v stredoeurópskej kultúrnej historiografii aj zásluhou populárnej príručky Ch. Heumanna (*Conspectus historiae litterariae*) vydávanej v priebehu celého 18. storočia.“² Tablic ale tento princíp vo svojej reflexii uplatňuje až od 16. storočia.

Celé dovtedajšie obdobie, čiže obdobie stredoveku, mapuje len sumarizujúco v štyroch paragrafoch, ktoré majú charakter syntetizujúcej úvahy: *Zpěvů mezi Slováky libování, Rumové starých Slovenských zpěvů, Pozdnější*

*Slovenské zpěvy a Melodye Nacyonálních aneb vlastneských Slovenských zpěvů. Z nich jedine v druhej (Rumové starých Slovenských zpěvů)*³ venoval pozornosť najstaršiemu obdobiu domácej literárnej tradície.

V ostatných troch sa primárne zaoberal obľúbenosťou, charakterom a tradíciou ľudových spevov medzi Slovanmi už od pohanských čias. I napriek ich veľkej obľube konštatuje, že sa nezachovali žiadne písomne doložené znenia týchto piesní. Uvedomoval si, že pri hľadaní stôp relevantných pre poznanie najstarších období domáceho literárneho vývinu sa môže spoľahnúť práve na pamiatky ľudovej slovesnosti. O ľudovej tradícii totiž predpokladal, že by mohla byť akýmsi archívom reliktov najstaršej literárnej produkcie – „*lečby se snad ještě mezy pospolitým lidem podobných starých písní (duchovných a i., pozn. L. R.) ostatkové byli zadrželi*“.⁴

V treťom paragrafe *Pozdnější slovenské zpěvy* zase upozornil, že melódie ľudových spevov často slúžili ako nápevy pre duchovné piesne renesančných autorov a uvádza niekoľko príkladov z tvorby Jána Silvána. V jeho spevníku v tejto súvislosti totiž eviduje okrem neskorších renesančných historických piesní: *O Krále Ludvíka porážce* či *O Muránském zámku* aj viacero ľudových piesní: „*V témž Silvánově Kancionálu (viz §.4.), kterýžto spisovatel tohto pojednání v rukou – ač bez počátku a konce – má, připomínají se i jiné staré písně, tím oumyslem, aby se podlé nich písně Silvánovy zpívaly. A poněvadž Silvánův Kancionál velmi zřídka k spatření, nedím k dostání jest, líbilo se zde ty v něm citované staré písně pro milovníky slovenské literatury napsati. Ty pak jsou následující: I proč den z noci činíte, ve dne spíte v noci píte. O Krále Ludvíka porážce, I proč nechceš na to dbáti. Stojí lipka v čirém poli, listu širokého. Slyšela sem, můj milý, že se mi přič strojíš. Proč Kalina v struze stojí. Pěkná Káča trávu žala. Čižíčku ptáčku. Sedláček z lesa jede, vesele prozpěvuje. Střílejš, střílejš mistr Jakub. Maria Panno čistá. O Muránském zámku. Zdravas, jenž jsi pozdravena.*“⁵

Osobitnú pozornosť by si z tohto zoznamu zaslúžili piesne s mariánskou tematikou: *Maria Panno čistá* a *Zdravas, jenž si pozdravená*. Vyčleňujú sa z neho práve tým, že evokujú istú súvislosť so stredovekou duchovnou poéziou mariánskeho kultu, v tom prípade by boli dokladom nie ľudovej, ale práve literárnej tradície.

1 GÁFRIKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 261 (260 – 268).

2 Tamže, s. 263

3 TABLIC, Bohuslav: *Paměti I*. Václav : Antonín Gotlíb, 1806, s. IV – X.

4 Tamže, s. VI.

5 Tamže, s. XII – XIII.

Z tematiky starých ľudových spevov venoval Tablic najväčšiu pozornosť zvyku vynášania Moreny, ktorý registroval u viacerých slovanských národov. Rekonštruuje ich teda aj podľa pamiatok cudzej proveniencie. Jeho tradíciu v Poľsku, Sliezske či v Lužiciach opisuje nasledovne: „kdež rovně s Morenou v Neděli Družebnou, ročně, tak, jakž vzhůru připomenuto, chodívá, což u nich, jakž se zdá, na památku zkažených model a uvedeného Křestanského náboženství se děje. Tak zajisté i Hájek na listě 82. str. 2. na rok 965. píše ,když Mieska syn Zemanislava Knížete Polského, Doubravku dceru Knížete Polského sobě zasnoubil, křest svatý a s nim i jméno Miečislava přijav, že tu slavné učiněno bylo hodování, a že lid obecní obojího pohlaví po malém čase, rozkázáním Miečislavovým, všechny modly dřevenné spalili, a kamenné do vody vmetali, a křest svatý na se přijímali s velikým náboženstvím. Ještě až do dnešního dne, praví tyž Hájek dále, u veliké Polštie toho na památku činí děti v Družebnou Neděli, udělajíce jako obraz, nesou jej na dlouhém dřevě, a někdy jej na vozečku vezou, a přijdouce k vodě i tam jej uvrhou a odtud rychle domuov běží.“ Tradíciu tohto obradového zvyku v českom prostredí opisuje podľa knihy Františka Karla Altera *Beitrag zur praktischen Diplomatie für Slaven vorzüglich für Böhmen* (Wien, 1801). No spomína aj zmienku v knihe Matyáša Dresserusa *De festis*, z roku 1607.⁶

O tomto zvyku v slovenskom prostredí píše veľmi podobne: „Co již naši Slováci při tomto průvodu za starých časů zpívávali, toho nám žádný z Historiků nezachoval, to tedy vyzpytovat jest věc nesnadná, neřímli nemožná. Poněvadž, byť i možné bylo to vyzvěděti, co za našich časů mládež Morenu nosecí zpívává, vždycky předce ta otázka pozůstane: takéli se tyto písně s těmi starodávnými srovnávají. Jeden z mých již sesnulých přátel (A. S.) mne ujišťoval, že byv ještě chlapec, i on se k mládeži tuto Morenu nosecí (v Trenčanské Stolicí ve vsy Slatině) připojil, a že sobě dobře zapamatoval tu píseň, kterouž při té příležitosti zpívali, a ta byla: Morena, Morena / Za koho si umřela? / Ne za nás, ne za nás, / Než za ty nevolné Křestany.“⁷

Okrem toho v slovenskom prostredí, ktoré aj čiastočne teritoriálne naznačuje („v mnoha Stolicích k. p. v Nogradské, v Peštanské, Gemerské &c.“) eviduje ďalšiu známú pieseň – *Hoja, dunda, hoja*, ktorú zároveň aj celú odcituje. Označuje ju za jednu z najstarších piesní, pričom jej vznik datuje do obdobia vrcholného stredoveku. Odvoláva sa pritom na zistenie Ladislava Bartolomaeidesa (*Memorabilia Provinciae Csetnek, Neosolii 1799*):

6 Tamže, s. VII – VIII.

7 Tamže, s. IX.

„za času Královny Uherské Alžběty vdovy po Vojtěchovi neb Albertovi Císaři, Uherském a Českém Králi, kterážto s Vladislavem válivši, a Jana Jiskry z Czech okolo r. 1440. povolavši, pomoci Čechův proti soku svému užívála, od neznámého skladatele jest složena.“⁸

Aj pri rekonštrukcii najstarších období vývinového procesu slovenskej literatúry, resp. literatúry „Slovákov uhorských“⁹ použil komparatívny princíp. (Hoci teritoriálne určenie „uhorských“ nie celkom jednoznačne špecifikuje, či ide o konkrétne slovenské jazykové spoločenstvo, alebo všeobecne spoločenstvo slovanských etník začlenených do Uhorského kráľovstva, podľa kontextu sa dá predpokladať, že v tomto prípade mal na mysli zrejme priamo slovenskú literatúru.) Pri charakteristike slovenskej literatúry vychádzal z porovnania nielen s najbližšou českou literatúrou, ale aj s ruskou či poľskou. Napríklad konštatuje, že slovenské jazykové spoločenstvo nedisponuje žiadnymi takými literárnymi pamiatkami ako Česi, resp. že zo slovenského prostredia nepochádzajú žiadne pamiatky starých duchovných, liturgických spevov, ako je napríklad známa pieseň *Jezu Christe, pomiluj ny*, údajne z 10. storočia – „kteráž se od S. Vojtěcha, druhého Pražského Biskupa složena býti praví, a v rukopisu národní Pražské knihovny pod Y. I. 3. 83. takto napsána se naléza“¹⁰. Do svojho prehľadu zaradil aj jej celé znenie, ako sám uvádza podľa *Hájkovej Kroniky* (list 89 str. 6.).¹¹ Tiež sa odvoláva na Dobrovského *Geschichte der Böhmischen Sprache*, z roku 1792.

No i napriek konštatovaniu o absencii literárnych pamiatok v slovenskom jazykovom prostredí, Tablic do svojej úvahy zaradil informáciu o diele *Codex protoslavus Hankensteinianus* (první slovenský rukopis hankenšteynský), ktorý dokonca označuje za najstaršiu literárnu pamiatku a jeho pôvod datuje do 8. storočia. Keďže však jeho existenciu nemôže potvrdiť z autopsie: len sa odvoláva na informáciu zo spisu P. Aleše Hankeho z *Hankenšteyna Recension der aeltesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhundert* (Ofen, 1804), voči tejto literárnej pamiatke zaujíma nanajvýš „opatrný“ postoj. (Dôveryhodnosť, resp. pravosť tohto *Kódexu* sa napokon nepotvrdila ani neskorším literárnohistorickým výskumom.)

8 Tamže, s. XII.

9 Tamže, s. VI.

10 Tamže, s. V.

11 Tamže, s. VI.

Azda preto sú Tablicove informácie o „*hankenšteynskom kódexe*“ skôr všeobecného charakteru. O piesňach, ktoré sú v ňom obsiahnuté, nanajvýš poznamenáva, že sú napísané „*v reči Slovanské, kteréž Rusové v svých církevních knihách – jakováž i tento rukopis jest – po dnes užívají, a kteráž od ninějšiho ruského jazyka i písmem i slovy znale se dělí.*“¹² Naznačuje tým, že v liturgickom jazyku „ruskej“, čiže pravoslávnej cirkvi možno nájsť identické znaky s najstarším slovanským (liturgickým) jazykom, a že v ruských liturgických spevoch možno predpokladať pretrvanie tradície najstarších slovanských liturgických piesní. V tom období boli zrejme už známe niektoré odpisy veľkomoravských liturgických textov.¹³ Konkrétnu argumentáciu na materiáli z tohto *Kódexu* pritom ale neposkytol. Minimálne poznatky o ňom len potvrdzujú, že Tablic sa naozaj usiloval o podanie čo najdôveryhodnejších informácií. (Za všetko svedčí o tom napríklad jeho poznámka na adresu spevov o Morene: „*Poněvadž, byť i možné bylo to vyzvěděti, co za našich časů mládež Morenu nosečí zpívává, vždycky předce ta otázka pozůstane: takéli se tyto písně s těmi starodávnými srovnávají.*“¹⁴)

Velkomoravskú tradíciu Tablic vo svojich *Pamětiach* takmer absolútne nespomína – jedinou zmienkou je jeho konštatovanie, že Uhorskí Slováci „*s Moravany, jichžto za starodávna Váh a Ipel meze byli, jednomu králi poddáni byli, a spolu i s Čechy jako jeden, a týž národ vždy se považovali, ano i nyní – ač starodávné meze Moravy souženy jsou –, tak se považovati mají*“¹⁵, čiže zmienka o akejsi „spolupatričnosti“ uhorských Slovanov s Moravanmi a Čechmi, ktorá má svoj pôvod v čase, keď tvorili jeden spoločný štátnopolitický celok. S najväčšou pravdepodobnosťou možno v tomto kontexte uvažovať o Veľkej Morave („*starodávné meze Moravy souženy jsou*“). Zaujímavé je tu Tablicovo označenie uhorských Slovákov s Čechmi a Moravanmi za „*jeden a týž národ*“. Vzhľadom na skutočnosť, že tu Tablic hovorí o starých hraniciach („*starobylé meze*“) a o spoločnom panovníkovi („*jednomu Králi*“

12 Tamže, s. V.

13 Anton Bernolák v predhovore ku *Gramatike* napríklad spomína výskumnú prácu Jozefa Šimona Assemaniho (1687 – 1768), podľa ktorého je nazvaný *Assemaniho kódex/Assemaniho evanjeliár*, pochádzajúci z 11. storočia z Macedónska a je napísaný v hlaholike. BERNOLÁK, Anton: O slovenskej reči. In: *Gramatica slavica*. Bratislava, 1790. Podľa KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrození (1780 – 1817)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 39 – 45.

14 *Paměti I*, s. IX.

15 Tamže, s. VI.

poddáni byli“), bolo by možné usudzovať, že pojem národ („*natio*“) tu Tablic používa skôr v štátnopolitickom kontexte, a nie v jeho etnickom význame.¹⁶

Takýto výklad by potvrdzovalo aj niekoľko ďalších faktov. Napríklad spojovníková verzia výrazu československý – „*česko-slovenský*“, ktoré Tablic používal súběžne, by mohla signalizovať, že tento výraz nemusel automaticky znamenať české, ale že ňou naznačoval svoju predstavu o rovnocennosti slovenského a českého jazyka. Na jednej strane síce treba rešpektovať, že podľa dobového úzu prvá časť výrazu – „*česko*“, ktorá je pripojená k všeobecnému výrazu „*slovenský*“ vo význame slovanský, teritoriálne vymedzuje, že ide o slovanský jazyk používaný v českom prostredí, čiže češtinu. Ak však v *Pamětiach* na príklade Štefana Lešku, redaktora *Prešpurských novin* (1783 – 1787) a korektora slovenských kníh, poukazuje na skutočnosť, že slovenskí vzdelanci zbierali „*dobrá slovenská, Čechům neznámá a v slovářích se nenacházející slova*“¹⁷, možno predpokladať, že slovenské jazykové prvky hodnotil ako prostriedky obohacovania českého jazyka, a prezentoval tak svoju predstavu o spoločnom jazyku pre obidve samostatné etnické spoločenstvá, v ktorom sa rovnako mali uplatňovať prvky českého ako aj slovenského jazyka.¹⁸ Táto skutočnosť zjavne nasvedčuje tomu, že Tablic nezastával princíp etnickej jednoty Čechov a Slovákov.¹⁹

O jeho predstave a chápaní vzájomného spojenia Čechov a Slovákov veľa napovedá jeho spis *O literních svazcích Slováků s Čechy a Moravany*,²⁰

16 Do 18. storočia mal pojem „*natio*“ prevažne stavovsko-politickú náplň, čiže bezpríznačový a najmä nadetnický charakter. Napríklad obyvatelia Uhorska vyjadrovali svoju politickú (stavovskú) príslušnosť pojmom „*natio hungarica*“ bez toho, aby nejako rozlišovali svoju etnickú príslušnosť. Vedomie vlastnej etnicity bolo až druhoradé, žilo jedine na úrovni jazykovej identifikácie. KOWALSKÁ, Eva: Patriotizmus a národné povedomie v osvietenstve. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 253.

17 TABLIC, Bohuslav: *Paměti IV*. Vacov: Antonín Gotlib, 1812, s. LXIII.

18 Ako však ukázal nasledujúci vývin, požiadavky obohacovania češtiny o slovenské prvky, najmä pre nezáujem z českej strany, nemali dosah na bežnú jazykovú prax.

19 Túto koncepciu v slovenskom prostredí prezentoval napríklad Ladislav Bartholomeides, ktorý z husitských tradícií na území Malohontskej stolice vyvodil záver, že malohontskí Slováci sú priamymi potomkami Čechov pomiešaných s domácim obyvateľstvom. Pozri: Bartholomeides, Ladislav: *De Bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio historica*. Posonii, 1796, II. vydanie.

20 TABLIC, Bohuslav: *O literních svazcích Slováků s Čechy a Moravany*. In: Ča-

ktorého pôvodný názov možno oveľa viac prezrádza Tablicovo uvažovanie o type spoločenstva medzi Čechmi a Slovákmi – *O mnohonásobnom Slovákovi s Čechy a Moravany od najstarších až po naše časy spoločenství*.

Druhým zdrojom vhodným na rekonštrukciu Tablicovho reflektovania stredovekej literárnej tvorby je jeho príležitostná báseň *Světlo literního umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje*, ktorú napísal v roku 1803 pri príležitosti založenia „katedry řeči a literatury slovenské v Prešpurce“ a inštalácie Juraja Palkoviča na miesto jej profesora. Zaradil ju ako záverečnú báseň aj do prvého zväzku *Poezyi*.²¹ Ponúka v nej svoju koncepciu dejín „panónskej“ vzdelanosti, pričom sa tu prelínajú dva rôzne obrazy vlasti – Panónie ako označenia územia Uhorska či uhorského štátno-politického celku, zjednocujúceho viacero etnických spoločenstiev (Uhorsko ako „společná rozličných národů hospoda“²²), vrátane slovenského etnika, a na druhej strane „Slávie“ ako označenia spoločenstva založeného na vzájomnej jazykovej, historickej, a tak aj kultúrnej príbuznosti slovenských etník.²³

Gro informácií sa nachádza v bohatom poznámkovom aparáte (ktorý je pre Tablicove básne typickým). Podľa zistení Márie Novackej práve jeho hlbšia analýza potvrdila, že základným materiálom, z ktorého Tablic čerpal, bolo prvé vydanie Valaského *Conspectus...* z roku 1785, aj keď ho Tablic neuvádza, resp. len výnimočne.²⁴

Velkomoravská a cyrilometodská tradícia sa v samotnom texte básne neobjavuje – Tablic tu spomína len ťažké putá pohanskej modloslužby,

sopis českého musea, roč. 16, 1842, s. 579 – 594.

21 TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1806, s. 109 – 128.

22 TABLIC, Bohuslav: Věnování. In: *Poezye III. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1809, nepag.

23 Medzi týmito dvoma ponímaniami vlasti však Tablic nevidí priamy rozpor, v ktorom by si jeden výraz vyžadoval popretie druhého, ale práve naopak, vníma ho ako vzťah akejsi vzájomnej prospešnosti. „Vzdelanostný a literárny potenciál Slávie (slovanských národov v Uhorsku) prináša rozkvet celej (i neslovanskej) časti Panónie, ktorá sa zase svojou tradíciou školstva a knižnej kultúry podieľala i podieľa na kultivovaní Slávie.“ GÁFRIKOVÁ, Gizela: Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy z hľadiska medziliterárneho kontextu. In: *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenstiev*. Nitra : UKF, 2003, s. 245.

24 NOVACKÁ, Mária: K základnému prameňu Tablicovej básne *Světlo literního umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 284.

v ktorých boli slovanské národy dlho zajaté. Až do poznámky vložil dôležité informácie o Veľkej Morave, o Cyrilovi a Metodovi a ich preklade Svätého písma: „*Teprv v století IXém okolo r. 860. po naroz. Krist. Cyrillus a Metodius Ržecké církve missionáři křesťanské náboženství v slovenských krajinách uvedli, kázavše evanjelium nejprv Volhařům, potom i ostatním Slovenským národům, a mezi nimi i Moravanům, jejichžto slavného toho času království Hron a Ipel pomezím byl, odkud patrné jest, že i naši Slováci v Uhřích spásitedlnými paprsky světa učení Kristova téhož času osvíceni byli. Tito dva Slovanští apoštolové i svatou bibli v jazyk Slovanský přeložili, a totož jest to přeložení, kteréhož Rusové v církvích po dnes užívají, a na které se i v kritice písem svatých zvláštní ohled béře, v níž se 1. Jan. v. 7. a 8. nenachází, jakž se to i v vydání Ostrovském r.1581. viděti může.*“²⁵ (Pridáva k tomu poznámku o Alešovi Hankem – ktorého spomína vo svojich Pamětiach, že on vraj „jináč o tom smýšlí“.)

Nasleduje časť venovaná Hunom – kým v texte básne opisuje Tablic strašné boje, ktoré sa udiali v Slávii, no nijak nešpecifikuje ich aktérov, a ktoré tu znemožnili rozvoj umenia a vied, v poznámke podrobne opisuje hunsko-skýtsku tradíciu, keď cituje Valaského latinskú predlohu – s odvolaním sa na Belovo dielo: *De vetere litteratura Hunno Scythica exercitatio* (z roku 1718), no v súvislosti Tablicovým reflektovaním stredovekých literárnych pamiatok je osobitne zaujímavá jeho citácia zo stredovekej *Kroniky Jána z Turca*: „o Sykulích v Sedmihradské zemi z kmene Hunského pošlych píše: že nepsali na papíře a černidlem, ale že na palicích (jako na mnoha místech v Uhřích podnes řezy aneb tak řečené rováše) své litery řezali, a což chtěli, znamenali.“ („Hi nondum Scythicis litteris obliti, ejusdem non encausti & papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum instar utuntur.“)²⁶

Osobitne sa Tablic zamýšľal (podľa Márie Novackej je to Tablicova vlastná úvaha) nad poznámkami istého „Prišcusa“, vyslanca cisára Teodozia na Atilovom dvore, o starých skýtskych spevoch (hrdinských, dievčenských), o ktorých síce len počul, ale pokladal ich za jasný dôkaz skýtskej literárnej tradície: „*Zdá se mi ale, že z těchto zpěvů nedá se ještě s jistotou zavíratí, žeby Hunové nákou literaturu byli měli: nebo i divocí národové své, ač prosté zpěvy bez rýmu a míry slabik mají, ješto však nic o literatuře nevědí. Škoda, že nám Priškus Rétor aspoň jednoho takového zpěvu nenapsal, takby se o věku Atylova*

25 TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1806, s. 110 – 111.

26 Tamže, s. 111 – 112.

Scytské literatuře něco jistějšího říci mohlo.“²⁷ Tým vyjadrením totiž naznačil základné kritérium, podľa ktorého vyberal materiál vhodný pre svoju literárnohistorickú sumarizáciu.

Konkrétne historické fakty a mená sa v texte básne objavujú až v časti venovanej obdobiu uhorského kráľovstva. Prvou menovite spomínanou postavou vhodnou pre poznanie „historiae literariae“ je pre Tablica sv. Štefan, prvý uhorský kráľ, za ktorého vlády sa podľa Tablicových slov „záře učenosti / Na Panonské obloze spatřila“.²⁸ Jeho učenosť, predovšetkým jazykové zdatnosti v poznámke dokladá údajmi o diplomoch, ktoré mu boli udelené. Tiež reflektuje Štefanovu záslužnú činnosť pri zakladaní škôl a šírení kresťanstva. Následne vyratúva v básni Štefanových nasledovníkov Imricha a Kolomana, ktorí rovnako oplývali učenosťou, a tieto hodnotenia opätovne dokladá zdrojmi, z ktorých čerpá. Dôležité informácie o literárnych pamiatkach z tohto obdobia sú obsiahnuté v poznámke o tom, ako sv. Štefan osobne učil svojho syna Imricha právu – konkrétne Tablic spomína spis „*Institutiones Filii sui S. Emerici coronae principis, které se v knize Práv Uherských pod titulem Iní knihy Dekretů S. Štěpána nachází.*“²⁹

Ďalej v Tablicovom prehľade nasleduje obdobie panovania Ľudovíta Veľkého, ktorý založil Univerzitu v Pátkostolí v roku 1346, čím výraznou mierou napomohol nielen rozvoju vzdelania, ale aj samotnej literatúry a vôbec všetkých druhov umenia – *Milé sídlo Múzam v svatém městě / Štědře přihotovil velkým nákladem.*³⁰ Za Vlády Žigmunda Luxemburského tiež konštatuje vhodné podmienky na rozvoj vzdelanosti, keď v roku 1388 zakladá v Budíne akadémiu.

Rovnako Tablic registroval aj zlaté časy vzdelanosti v českom prostredí, keď v roku 1347 bola založená Karlova univerzita, pričom najväčší jej úspech eviduje za pôsobenia Majstra Jána Husa.

Dôležitými informáciami pre poznanie slovenských literárnych dejín sú tie o vplyve husitov v slovenskom jazykovom prostredí. V súvislosti s vpádmi ich vojsk na uhorskom území registruje rozšírenie českej reči v Uhorsku, a zároveň aj prítomnosť českých exulantov, s ktorými sa do Uhorska dostali aj niektoré významné rukopisné diela, napr. „*Kronika Trojanská Gvidonova, Nové Zákony*“ a pod. Poznámkou o tom, ako títo českí prisťahovalci „zalo-

27 Tamže, s. 112 – 113.

28 Tamže, s. 113.

29 Tamže, s. 114.

30 TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1806, s. 114.

živše hrady i vesnice, jejichž samá jména již český původ ukazují, k . p. České Březovo, Prága, Ozdín v Nongradské Stolici, Moravce, Žibridov etc.“³¹ zas potvrdzuje svoje presvedčenie o špecifickosti českého jazyka, a tým azda aj o rozdielnosti českého a slovenského etnika.

Matejovi Korvínovi, ktorý bol podľa neho „*krásy umění čitedlný*“³² venuje najdlhšiu pasáž v celej básni v rozsahu 4 strof (9. – 12. strofa). Okrem toho, že obnovil budínsku akadémiu, veľmi oceňuje založenie Akadémie Istropolitany (1467), no nadovšetko chváli jeho zásluhy pri vybudovaní knižnice v Budíne s množstvom rukopisov, a tak „*Gráciím a Múzám milé sídlo zpravil v pravdě královskými náklady*“.³³ Vyzdvihol aj jeho zásluhy vo vydávaní kníh, keď v roku 1472 „*povolal z vlaské země knihtlačitele Ondřeje Hessa, jenž první v Uhřích v Budíně knihy tlačil. První kniha v Uhřích nejprv tlačena jest Chronicon anonymi vulgo Budense.*“³⁴ Všetky tieto informácie sú podľa Novackej jasným dôkazom, že Tablic čerpal z Valaského a časť o Korvínovej láske k chudobným ľuďom zase svedčí o výraznom vplyve ľudovej tradície na Tablicovo utváranie si obrazu o tomto panovníkovi.³⁵

Na záver možno konštatovať, že Tablic vo svojich úvahách o stave a podmienkach vývinu literatúry v uhorskom prostredí, ktoré sú dôležitými súčasťami aj slovenskej literárnej histórie, čerpal z vtedajších známych zdrojov, aj keď ich nie vždy priznáva, resp. nie je vylúčená možnosť, že mnohé z nich spomína len prostredníctvom latinského prehľadu Pavla Valaského, no zároveň treba rešpektovať, že v jeho reflexiách a portrétoch tvorivých osobností aj z neskorších období nie sú zriedkavé ani jeho vlastné postrehy a hodnotenia, ktoré boli podložené dôslednou prácou s pramenným materiálom.

Do úvahy treba zobrať fakt, že Tablic za literárne diela považoval väčšinou len diela vo veršovej forme. Ostatné literárne pamiatky, ako boli napríklad kroniky, právnické texty a pod. reflektoval len na úrovni prameňov sprostredkujúcich informácie o dejinách vzdelanosti. Zotrvával tak v intenciách tradičného vnímania *historiae literariae*, ktorú možno v tom najširšom význame vnímať práve ako dejiny vzdelanosti.

Význam Tablicových úvah literárnohistorického charakteru rastie tým

31 Tamže, s. 116 – 117.

32 Tamže, s. 117.

33 Tamže, s. 118.

34 Tamže, s. 119.

35 Novacká, c. d., s. 285.

viac, že sa stali základnými zdrojmi poznania slovenských literárnych dejín na dlhé obdobie, pretože z nich intenzívne čerpali aj mnohé nasledujúce literárnohistorické prehľady.

PRAMENE

Bartholomeides, Ladislav: *De Bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio historica*. Posonii, 1796, II. vydanie.

BERNOLÁK, Anton: O slovenskej reči. In: *Gramatica slavica*. Bratislava, 1790. Podľa KRAUS, Cyril: *Kritika v slovenskom národnom obrození (1780 – 1817)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 39 – 45.

TABLIC, Bohuslav: *Paměti I. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1806.

TABLIC, Bohuslav: *Paměti IV. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1812.

TABLIC, Bohuslav: *Poezye I. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1806.

TABLIC, Bohuslav: *Poezye III. Vacov* : Antonín Gotlíb, 1809.

TABLIC, Bohuslav: O literárních svazcích Slováků s Čechy a Moravany. In: *Časopis českého musea*, roč. 16, 1842, s. 579 – 594.

LITERATÚRA

GÁFRIKOVÁ, Gizela: Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy z hľadiska medziliterárneho kontextu. In: *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenstiev*. Nitra : UKF, 2003, s. 241 – 247.

KOWALSKÁ, Eva: Patriotizmus a národné obrozenie v osvietenstve. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 249 – 259.

NOVACKÁ, Mária: K základnému prameňu Tablicovej básne Světlo literárního umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvětlovalo a ještě osvětluje. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 283 – 295.

Tablic's Literary-Historical "Excursions" to Middle-Ages

Bohuslav Tablic's reflections and notes on literary life and on literary works of Slovak or rather Slavic linguistic community before the 16th century serve as an essential source for several reasons. They contain a vast amount of information. They express opinions on possibilities and conditions of literary development of the era. They show ideas and criteria of literary work at the turn of the 18th and 19th centuries which was a milestone for the development of Slovak literature. Tablic's opinions and ideas can be reconstructed from his reflections on literary history and from his poetic work.

Stereotypy ako špecifiká diel staršej slovenskej literatúry

MARTINA ZAJÍČKOVÁ, Filozofická fakulta UKF, Nitra

1. Špecifiká interpretácie diel staršej slovenskej literatúry

Východiskovou tézou v rozvažovaní o špecifickosti diel staršej slovenskej literatúry môže byť tvrdenie, že „s dielami našej dávnej minulosti sa dá pohybovať po diachrónej osi smerom dozadu i dopredu, alebo zotrvať pri synchrónnom hľadisku, zahrňujúc do výskumu literárne i mimoliterárne skutočnosti, oboje pre staršiu literatúru mimoriadne a špecificky dôležité“.¹

Načrtnutý pohyb po časovej osi spolu s literárnymi a najmä mimoliterárnymi skutočnosťami prinášajú jednak široké interpretačné možnosti, avšak – obzvlášť v priestore staršej literatúry – súčasne i väčšie riziká omylu. Interpretácia diel staršej literatúry preto predpokladá nanajvýš dôkladnú analýzu jednotlivých znakov diela, medzi ktoré patrí predovšetkým interpretovaný text (jeho jazyková úroveň, formálna podoba atď.), dobový (historicko-spoločenský) kontext, resp. dobové filozofické smerovanie a spolu s týmito znakmi aj ďalšie súvisiace špecifiká, čím však nechceme naznačiť, že pri každej interpretácii je nutné zohľadňovať všetky atribúty diela súčasne.

V súvislosti s literárno-teoretickým východiskom, ktoré, prirodzene, pripúšťa synchrónny aj diachrónnny pohľad na literárne dielo, možno uvažovať o skutočnosti, že pokiaľ interpretácia novších diel literatúry môže byť výraznejšie ovplyvnená prvkom dojmovosti, čím nenaznačujeme nič viac než len fakt, že v dielach novej literatúry – z dôvodu dobovej bezprostrednosti tvorby ich interpretácií – nemusí interpretácia odrážať vybrané atribúty diela s potrebným nadhľadom,² tak súčasná interpretácia staršej literatúry vyžaduje z hľadiska historického odstupu profesionálny prístup

1 KERUEOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 1999, s. 13.

2 O tomto tvrdení nás presvedča napríklad počínanie si dobovej kritiky v päťdesiatych rokoch 20. storočia, ktoré s odstupom času literárna veda hodnotí ako ideologický omyl.

prísne zohľadňujúci podstatné znaky diela.

Z úvahy – ako aj z doterajšieho literárno-vedného výskumu – vyvodzujeme, že v kritickom pohľade na dielo je nutné voliť hodnotiace kritériá tak, aby ich výber nepodmieňovali skresľujúce ideologické postoje nezameniteľné s konštruktívnou kritikou vyrastajúcou či už z dobového, alebo súčasného chápania tvarov a podôb umeleckej hodnoty.

Druhým rozmerom uvažovania je relácia medzi súčasnými a dobovými umeleckými hodnotami navzájom, resp. kritériami určujúcimi úroveň a kvalitu diela v najširšom zmysle slova, pričom v tejto relácii už neuvažujeme v súvislostiach s ideologickým aspektom. V takto definovanom rozmere môžeme uplatniť ďalšiu tézu M. Kerulovej.

„Zohľadnenie dejinnej hodnoty a pôvodných kritérií zabráni historickým sklzom a anachronickým omylom.“³ Skutočne, len za predpokladu dodržania citovaných okolností nedôjde k interpretačným nezrovnalostiam, konkrétnejšie, nedôjde k zamene topických zložiek diela za originálne motívy, neopomenie sa v súvislosti so staršou slovenskou literatúrou historicky evidovaná cyrilo-metodovská tradícia, ako sa ani dielo Jána Hollého nevykne kontextu slovenského národného obrodzenia, pričom v tomto rade by sme mohli pokračovať. Identifikácia a enumerácia všetkých špecifik diel staršej slovenskej literatúry by mohla byť predmetom samostatnej rozsiahlej štúdie, preto sa v príspevku – v závislosti od vybraných vzorových diel⁴ a štúdií – venujeme iba niektorým špecifikám.

Pridržiavajúc sa literárnovedného výskumu J. Minárika je nutné usúvzťahovať staršiu literatúru s feudálnym spôsobom života a náboženským myslením, pretože práve na ich základe vyrastá stredoveká spisba.⁵ Tento historický fakt môžeme chápať ako jedno z najzávažnejších ideovo-umeleckých špecifik, keďže okrem všeobecných zákonov vývinového procesu literatúry zohrala výraznú úlohu práve *Biblia*. Ako nástroj cirkvi sa stala vzorom ideovým, motívickým, tematickým aj štylistickým. Túto skutočnosť chceme uviesť tiež do súvislosti s tvrdením, že poznanie staršej literatúry je axiologicky nevyčerpatelné a v konečnom dôsledku i nevyhnutné pre pochopenie a hodnotenie vývinu slovenskej literatúry vôbec. Religiozita, ktorej zdrojom

3 KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 1999, s. 14.

4 Vybraným príkladom sa bližšie venujeme v druhej časti príspevku.

5 MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1980, s. 21.

v podmienkach staršej slovenskej literatúry je *Biblia*, predstavuje teda neodmysliteľné špecifikum, ktoré je zároveň motivantom ďalších špecifik (napr. imitácie, parafrázy, adaptácie a pod.).

Princíp vplyvu náboženského myslenia a *Biblie* na stredovekú literatúru je podobne špecifický, ako napríklad vplyv filozofie pozitivizmu na metódu zobrazovania umeleckého naturalizmu. Isteže, ide tu len o čisto principiálnu podobnosť vplyvu mimoliterárnej skutočnosti na literárne dielo, no domnievame sa, že zaznamenanie tohto typu podobnosti môže byť užitočné pre poznanie literatúry ako spoločenského fenoménu, ako artefaktu, ktorý v prepojení literárneho, filozofického a historického absorboval istý dejinný substrát.⁶ Práve v zachytení a uvedomení si tohto dejinného substrátu akoby nás poznanie staršej literatúry učilo poznávať literatúru 20. storočia. Do akej miery je však možná aj opačná perspektíva? Hypoteticky vzaté, postačil by prieor kritika vymedzený kritériami hodnotenia súčasnej literatúry aj na interpretáciu diela staršej literatúry? V druhej časti príspevku sa pokúsime odpovedať prostredníctvom demonštrácie konkrétnych príkladov, no ešte predtým sa pozastavíme pri širšie vnímateľnom pojme „stereotypu“ priamo v kontexte interpretácie diel staršej slovenskej literatúry.

1.1 Pojem „stereotyp“ v interpretácii diel staršej slovenskej literatúry

Konštatovanie nevyhnutného zohľadňovania dobových (opakovane sa objavujúcich) literárnych špecifik vo vzťahu k textom staršej literatúry vedie k otázke, do akej miery je možné hovoriť o stereotype v interpretácii diela v pravom zmysle tohto slova.

Pojem stereotyp čisto z významového hľadiska predstavuje určitý opakujúci sa jav, resp. opakujúcu sa činnosť. V istom kontexte však môže vyznievať aj ako nežiaduci (negatívne pôsobiaci), a to spravidla v prípade, ak sa stereotypnosť (opakovanosť) výrazu stáva zdrojom gýčovosti. Gýčovosť – okrem iných znakov – prejavuje sa aj v stereotypnej štylizácii. Tu môžeme parafrázovať stať z *Tezaurusu estetických výrazových kvalít* (2011): Gýčovosť sa dosahuje častým opakovaním, zdôrazňovaním, ozdobnosťou až ornamentálnosťou. Jej ďalšími znakmi sú tiež schematickosť, stereotyp, fráza, nedostatok originality, približovanie sa k plagiátu a ku klišé.⁷

6 Pojem substrát tu chápeme ako nemenný podklad, resp. vo svojej podstate ako nemenný a všeobecne platný princíp zmien.

7 PLESNÍK, Lubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : Uni-

Ak uvedieme oba efekty stereotypu (žiaduci a nežiaduci / pozitívny a negatívny) do kontextu s interpretáciou diel staršej slovenskej literatúry, v podstate hľadáme hranicu medzi tým, čo možno z hľadiska dobových kritérií považovať za umelecky hodnotné („pozitívny stereotyp“), a naopak, uvažujeme taktiež o charakteristike toho, čo možno nazvať gýčom, teda toho, čo predstavuje iba klišéovú reprodukciu vo vybranom literárnom diele („negatívny stereotyp“). Isteže, takto stanovená hypotéza by mohla byť opäť východiskom a predmetom skúmania rozsiahlejšej literárnovednej štúdie, a preto v príspevku podávame len akúsi anotáciu k problému pracujúc s pomocnými pojmami: „pozitívny (žiaduci / prirodzený) stereotyp“ a „negatívny (nežiaduci / klišéovitý) stereotyp“.

Pozitívny (prirodzený) stereotyp v pomere k negatívnemu (klišéovitému) stereotypu chápeme ako príznačný pre staršiu slovenskú literatúru v omnoho väčšej miere. Pravdivosť tejto hypotézy overíme prostredníctvom analýzy vybraných štúdií a vlastnej interpretácie v nasledujúcich častiach príspevku.

Interpretácia – chápaná ako metóda –, ktorá sama v praxi nezriedka naráža na problém nekritického preberania myšlienok z motivačných zdrojov, tiež analyzuje prípadné stopy plagiátorstva v literárnych dielach a zameriava sa – okrem iného – na odhaľovanie skutočnej literárnej hodnoty výstupov umeleckej tvorby. V tomto procese môže rozlišovať, za akých okolností predstavuje stereotyp pozitívny (prirodzený) atribút diela, a naopak, kedy stereotyp predstavuje nežiaducu, neoriginálnu, t. j. negatívnu (klišéovú) súčasť diela. Pri analýze diela staršej slovenskej literatúry je teda interpretátor nútený zvážiť, či na dielo nazrie cez prizor literárneho kritika, ktorý logicky predpokladá hypotézu o prítomnosti pozitívneho (prirodzeného) stereotypu ako špecifika staršej literatúry, alebo sa stotožní s identifikáciou negatívneho (klišéovitého) stereotypu, aby napokon dospel k vyhodnoteniu skúmaného problému, pričom v procese vlastnej interpretácie vstupuje do stavu permanentnej konfrontácie s možnou pohyblivosťou hranice medzi pozitívnym (prirodzeným) a negatívnym (klišéovitým) stereotypom. V prípade staršej literatúry predstavujú pozitívny stereotyp viaceré špecifiká, ktoré – ak by neboli na základe literárnovedného výskumu vnímané práve ako špecifiká – javili by sa v prizore kritika súčasnej literatúry skôr ako priblíženie k negatívnemu stereotypu.

verzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2011, s. 353 – 356.

Impulzom, ktorý pripúšťa uvažovanie o prirodzenej pohyblivosti uvedenej hranice, je závislosť literárneho diela od obdobia jeho vzniku, od žánrového zaradenia a jeho ďalších špecifických atribútov. Isteže, táto pohyblivosť hranice nijako nezjednodušuje beztak neľahkú úlohu interpretovať diela staršej literatúry, no jednoznačne potvrdzuje dôležitosť a nevyhnutnosť zohľadňovania mimoliterárnych skutočností, pretože práve širší kontext interpretovaného diela odhaľuje a zdôvodňuje špecifiká starších textov predstavujúcich pozitívny (prirodzený) – práve z dobového kontextu vyplývajúci – stereotyp.

2. Stereotypy ako špecifiká vybraných diel staršej slovenskej literatúry

Staršia slovenská literatúra si ako stále živé kultúrne dedičstvo zasluhuje pozornosť prejavovanú v novej a precíznej interpretácii, ktorej predchádza kritické čítanie a analýza diela. Za predpokladu, že tieto zohľadníme, predídeme napríklad nesprávnemu hodnoteniu literárno-umeleckého a historického prínosu epicko-reflexívnej básne *Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa* (1642) od humanistu Jakuba Jakobebe, ako aj ďalším prípadným – opäť slovami M. Kerulovej – „historickým sklzom a anachronickým omylom“.⁸

Pokým z pohľadu hodnotových a umeleckých kritérií súčasnej literatúry by dielo *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* (1642) mohlo byť považované za plagiát, naopak, v renesančnom období, ktorému bol dnešný pojem originalnosti diela neznámy, a v ktorom mohla byť aj takáto miera adaptácie za určitých okolností vyzdvihovaná ako tvorivá metóda, predstavuje dielo nespornú umeleckú hodnotu. Ak aj v súlade s J. Minárikom⁹ pripustíme, že si J. Jakobeus básň privlastnil v takom rozsahu, aký sa vymykal bežnej básnickej praxi, musíme tiež uznať, že ju ideovo skvalitnil a reflexívne zasadil do diania svojej doby. V tomto zmysle a výlučne v tomto kontexte musíme aj v súčasnosti uvažovať o Jakobeovom diele a priznať mu tak status umelecky silnej a kvalitnej adaptácie, ktorá sa ako občiansko-politická básň stala nositeľom a predchodcom ideí J. Hollého či J. Kollára. A hoci sa Jakobeova skladba originálu V. K. Žebráckeho skutočne vzdáva len nepatrne,

8 KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 1999, s. 14.

9 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava : SPN, 1985, s. 210 – 211.

náhľad interpretátora cez súčasné hodnotové a umelecké kritériá sa v tomto okamihu javí ako nepostačujúci a vyžaduje si potrebu erudovaného literárno-vedeckého prístupu s uplatnením špecifických postupov pri analýze a interpretácii tohto diela slovenskej renesančnej literatúry.

Pri identifikácii ďalšieho z množstva špecifik ani nemusíme uzatvárať dielo Jakuba Jakobeá. Postačí, ak pristúpime k jeho zjednodušenej komparácii s básňou V. K. Žebráckeho *Tempus erat, quo parva quidem, sed debita caelo gens* (1614) a súčasne využijeme ich štylistický vzor, ktorým je Vergiliov epos *Aeneis*.

DIELO	TÉMA / NÁMET	POSTAVY
<i>Aeneis (prvý spev)</i>	Nárek Venuše nad nešťastím Trójanov a syna Aenea končiaci prísľubom veľkej slávy.	Venuša, Aeneas, Trójanania, Jupiter (utešiteľ)
<i>Tempus erat, quo parva quidem, sed debita caelo gens</i> (1614)	Nárek českej cirkvi a jej príslušníkov nad vlastným žalostným osudom.	česká cirkev, predstavitelia cirkvi, Kristus (utešiteľ)
<i>Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota</i> (1642)	Nárek „Matky Slovákov“ nad nešťastím svojich detí končiaci prísľubom nebeských radostí.	„Matka Slovákov“, „Slovenský národ“, Kristus (utešiteľ)

Tabuľka vytvára síce zjednodušené, no o to prehľadnejšie porovnanie spracovanej témy a postáv troch literárnych diel. Jednoduchá schéma zviditeľnila prevzaté, ale čiastočne aj originálne prvky motivovaných textov V. K. Žebráckeho a J. Jakobeá. Na načrtnutú štruktúru môžeme teraz jednoduchšie uplatniť metodologické východisko z časti príspevku 1.1.

Z tabuľky vyplýva, že v pohľade na spracovanie témy, využitie motívov a tvarovanie postáv cez súčasné hodnotové a umelecké kritériá by sa motivované texty – obzvlášť adaptácia *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* – svojím charakterom výraznejšie približovali ku kategórii negatívneho (klišéovitého) stereotypu. Avšak, v priezore interpretátora zohľadňujúceho súlad diela s dobovými kritériami, smerujú ku kategórii pozitívneho (pri-

rodzeného) stereotypu, ktorý v súvislosti s ďalekosiahlejším významom Jakobeovho diela opätovne zaznamenávame napríklad v žalospeve *Plač Matki Slávi* alebo v epose *Svatopluk* (1833) od J. Hollého. Pozitívne vplývajúci stereotyp realizovaný najprv v záslužnom čine J. Jakobeá, ktorý ako prvý vydal v tlači opis starobylych činov „slovenského národa“¹⁰, sa viditeľne prejavil ešte aj o dvesto rokov neskôr v povedomí vedúcich osobností slovenského národného obrodzenia. Využitie pozitívneho stereotypu napodobňovania veľkoleposti antického eposu v adaptácii *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* môžeme v uvedenom zmysle dokonca považovať za jeden z ideových pilierov a zdrojov dotvárajúcich povedomie starobylosti slovenského etnika v dôležitom procese národného sebauvedomovania sa. Vidíme, že tak, ako historicko-spoločenský kontext môže ovplyvniť dielo, podobne aj literárne dielo môže ovplyvniť historicko-spoločenský vývoj udalostí.

Vzorový príklad prirodzeného (pozitívneho) stereotypu v spôsobe zobrazovania skutočnosti predstavuje aj žáner stredovekej legendy. E. Brtáňová sa v štúdiu *Revitalizácia stredovekých literárnych pamiatok*¹¹ venuje analytickej komparácii legendy o sv. Ladislavovi s dielom *Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi* (1064 – 1070),¹² pričom v závere poukazuje na topos v siedmich podobách, konkrétne v tých, ktoré boli motivované chválou a objavili sa v oboch porovnávaných legendách.

Ako autorka štúdie uvádza, poznámkami ku kompozícii vybraných legiend naznačila odlišný autorský plán stredovekého diela, ktorý však – ako podmienený normatívnosťou stredovekej poetiky – podliehal zaužívaným textovým šablónam.¹³ V závere z analýzy a komparácie legiend vyvodzuje topos prevahy, chvály panovníka, nevýslovnej chvály, skromnosti, zvolania,

10 Ako uvádza Jozef Minárik, epicko-reflexívna veršovaná skladba *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* je len zachovaným básnickým dodatkom k historickej próze *Viva gentis Slavonicae delineatio*, ktorá bola v minulosti jediným prameňom poznania života Slovákov v Uhorsku spracovaným v slovakizovanej češtine. In: MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava : SPN, 1985, s. 210.

11 BRTÁŇOVÁ, Erika: *Revitalizácia stredovekých literárnych pamiatok*. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, s. 41 – 48.

12 Vo vymedzení intervalu obdobia vzniku diela sa autorka štúdie odvoláva na zdroj: ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 112.

13 Tamže, s. 45 – 46.

mena a záveru.¹⁴ Až v štyroch zo siedmich uvedených typov uvádza paralelné citáty z porovnaných legiend, ktoré svojou podobnosťou jasne vykazujú prvok normatívnosti, no zároveň – podobne ako v tabuľke uvedenej v súvislosti s dielom J. Jakobeá – aj istú mieru autorskej originality, ktorá v kontexte témy tohto príspevku nenaruša prirodzený (pozitívny) stereotyp zobrazovania skutočnosti prejavujúci sa v topike stredovekej literatúry. Pri objasnení toposu prevahy uvádza E. Brtáňová príklady¹⁵:

pochádzal zo sedliackeho rodu ako ruža z trnia (Svorad)

pochádzal ako žiariaca hviezda zo vznešeného rodu uhorských kráľov (Ladislav)

Pokým z pohľadu umeleckých kritérií súčasnej literatúry by sa vybrané citáty z legiend mohli javiť ako neoriginálne a klišéovité, z pohľadu dobových a žánrových kritérií predstavujú umelecky hodnotnú súčasť diel radiacich sa do žánru (stredovekej) legendy, ktorých tvorcovia zamýšľali konštatovať prevahu, výnimočnosť a jedinečnosť oslavovaných osôb. Výnimočnosť teda oslavujú „nevýnimočnými“, ustálenými a konštantnými šablónami, v čom, paradoxne, spočíva istá originalita stredovekých umeleckých textov.

Štúdiá *Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia*¹⁶ od Z. Kákošovej akosi prirodzene konštatuje „isté predpoklady aj spontánneho reflektovania rôznych podôb obrazu Turka v slovenskej renesančnej a barokovej literatúre“.¹⁷ Pracuje s dielami P. Rubigala, J. Jakobeá a i., pričom nachádza podobnosti vo viacerých zobrazeniach Turka a tieto chápe ako recepčný stereotyp. Aj v oblasti protitureckej tematiky v slovenskej literatúre vôbec, môžeme hovoriť o pozitívnom (prirodzenom) stereotypy, ktorý v tomto prípade pramení z mimoliterárnej skutočnosti. Príčinou tohto stereotypu je teda mimoliterárna skutočnosť spočívajúca v širokej skúsenosti a v priamych kontaktoch s okolnosťami „bojov a vojen, v ktorých Turci predstavovali agresora, nájazdníka, dobyvateľa. (...) Ale utvárali sa aj nepriamo, z rozprávání rôzneho druhu. Turci a boj proti nim predstavoval výrazný motivický topos humanistickej poézie 16. storočia bez ohľadu na jej žánre. (...) V 17. storočí sa potom z neho vyvinul celý tematický prúd v literatúre

14 Tamže, s. 46 – 47.

15 Tamže, s. 46.

16 KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: KERULOVA, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, s. 49 – 65.

17 Tamže, s. 49.

(básnický i prozaický, lyrický i epický), v ktorom dominujú opisy bojov, zajatia, väznenia i putovania v tureckom zajatí.“¹⁸

2.1 Religiozita ako špecifikum a stereotyp v diele Jána Hollého

Predošlá kapitola bola koncipovaná tak, aby sme poukázali na rôznorodé špecifiká staršej literatúry (v oblasti tém, motívov, charakterov postáv atď.), ktoré môžu byť považované za prejavy pozitívneho – dobovými literárnymi hodnotami prirodzene motivovaného – stereotypu. V interpretačných vstupoch do tvorby J. Hollého sa teraz pokúsime o obdobné vyvodenie prirodzených (pozitívnych) stereotypov prameniacych predovšetkým z religiozity.

Prítomnosť religiozity v literárnych dielach sa zďaleka neobmedzuje na stredovekú, renesančnú či barokovú literatúru, ale preniká do ďalších literárno-historických epoch a stáva sa platformou pre tvorbu mnohých autorov, okrem iných aj pre významného predstaviteľa literárneho klasicizmu J. Hollého. Jeho osobnosť hlboko stotožnená s kňazským povoláním sa prirodzene pretavila do literárnej tvorby. Pre porovnanie uvedieme citáty z diel pochádzajúcich z rôznych období života a tvorby autora.

Najprv sa zameriame na zdôraznenie poslušnosti voči kresťanskému Bohu v epose *Svatopluk* (1833): „*Tehdi urob, čo ti najvyšší ňeba káže Panovník: / Neb kdo boží naplní rozkaz, Boha láski je hodní.*“¹⁹ Na kresťanskú ideu dodržiavania príkazov „najvyššieho Panovníka“ – v prenesenom zmysle slova dodržiavania Desatora božích prikázání – akoby v gradácii nadväzoval Metodov detailný opis posledného súdu v epose *Cirillo-Metodiada* (1835), kde Boh vystupuje ako najvyšší a spravodlivý „Sudca“ napíňajúci prísľub večného nebeského kráľovstva, ale aj prísľub večného zatratenia pre „bezbožných“: „*Obzlášť však ze živú prísneho na obloze Sudca / Predstavujem šetkú: jak medzi tisícmi tisícov / Zástupov andělských v největší sláve paterní, /.../ Pred ním rozdělen je lidí všech na dvojho mnozstvo. / Nábožní práté na pravěj straňe místo mající /.../ Postupujú k ňebesám, abi večnú získali rozkoš. / Než po levěj ruce bezbožní a všecci božému / Zákonu odporní pre strach, pre zúfalstvo ukrutné / Hrozňe trnú, vlasí rozkmasujú, a na líca sa drápú.*“²⁰

18 Tamže, s. 49 – 50.

19 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 3. *Svatopluk*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 13.

20 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 4. *Cirillo-Metodiada*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 26 – 27.

Citovaný biblický imperatív, resp. popisované dôsledky jeho nedodržania, ktoré J. Hollý vkladá do úst Metoda, nie sú jedinými prejavmi religiozity v jeho diele. Často sa objavujú aj ďalšie biblické motívy z Nového a Starého zákona, ale aj básnicky formulované prosby²¹ a chvály²². K predošlým citátom by sme mohli pripojiť ďalšie, pochádzajúce z diel *Katolíckí spevník I.* (1842) a *Katolíckí spevník II.* (1846), ktoré sú skvostom katolíckej sakrálnej poézie. Z piesní venovaných svätcom vyberáme *O sv. Imrichovi kňížaťi a viznavačovi*, kde zaznieva prosba a chvála súčasne: „*Včil sa primlúvaj v ňebesách, abi sme / Keď je ráz od nás ďaléka ňevinnosť, / Aspoň ostatné tvoje mohli dobré / Skutki čiňvať.*“²³

Stereotyp opakujúcej sa prosby je príznačný pre záverečné časti piesní v oboch spevníkoch. Porovnajme predošlý citát, ktorý je poslednou strofou piesne, so záverečnou časťou inej piesne *O sv. Leonardovi kňazovi a pústevníkovi, vazňov patrónovi*: „*Včil za prekrásné v ňebesách osláven / Skutki primlúvaj sa, abi sme pred zlím / Vzdálení hríchem do krútich ňeprišli / Pekla žalárov.*“²⁴ V tejto strofe okrem prosby opätovne zaznieva tiež hrozba pekelného utrpenia, pred ktorou J. Hollý varuje už v eposoch *Svatopluk* a *Cirillo-Metodiada*.

V piesňach J. Hollého nachádzame funkčné opakovanie s cieľom zdôrazniť kresťanské princípy a zásady, ktoré sú ukotvené aj žánrovo. Predovšetkým piesne na počesť svätcov sa spravidla nevymykajú konštantnej schéme. Všimnime si pieseň *O sv. Cirillovi a Metodovi (Crhovi a Strachotovi) slovenských národov apoštoloch*.²⁵ Autor najprv predstavuje svätých, následne vyratúva ich záslužné činy, za ktoré boli odmenení večnosťou v nebi, aby napokon vyslovil prosbu o ich príhovor za vieru živých. Obdobne „komponoval“ viacero piesní na počesť svätých, resp. na slávu Boha. Konštantnosť usporiadania myšlienok (myšlienková schéma / topos) sprevádzaná stereotypnými výrazovými prostriedkami je obzvlášť žiaduca a opodstatnená, najmä ak si uvedomíme, že ide o žánr „s prakticky religióznou funkciou“;²⁶

21 Napr.: *Prosba ke blahoslavenej Panne Márii za zdraví a predlžení života osvěteného a velkomožného pána Áleša Jordánského* zo zbierky *Pesně* (1935 – 1840).

22 Napr.: *Na Boha* zo zbierky *Pesně* (1835 – 1840).

23 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 9. *Katolíckí spevník I.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 180.

24 Tamže, s. 181.

25 Pozri: HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 10. *Katolíckí spevník II.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 132 – 133.

26 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II.* Bratislava : Literárne in-

ktorú J. Hollý naplno rešpektoval pri tvorbe *Katolíckého spevníka II.* (1846).

Ďalšími stereotypmi v diele J. Hollého, ktoré môžeme zahrnúť pod pojem religiozity, sú navzájom úzko späté obrazy neba / nebies a anjela / archanjela nezriedka spájané aj s ich (barokovým) protikladom – peklom / utrpením. Obzvlášť dôležitej funkcii postáv anjelov v jeho diele sa podrobnejšie venuje E. Fordinálová, ktorá nachádza paralely medzi obrazmi anjelov v tvorbe J. Hollého a neskorších literátov, ktorí túto obraznosť taktiež postrehli, a teda nie náhodou ju využili v oslavných básňach tvorených práve na počesť katolíckeho kňaza bojujúceho za národnú identitu Slovákov.²⁷

U Jána Hollého predstavujú anjeli nielen božích poslov, ale v súzvuoku s týmto poslanstvom kresťanských ideí vnášajú do diela aj isté presvedčenie o práve slovenského etnika na historickú svojbytnosť. Napríklad v diele *Svatopluk* zasahuje anjel v rozhodujúcom momente nie len pre život tejto historicky reálnej postavy, ale aj pre život a budúcnosť Slovákov. Nemec-kému panovníkovi Karolmanovi sa zjavuje anjel požadujúci oslobodenie väzneného Svätopluka: „*Sen-ľi to oklamní a puhá len mámila zvodnú / Šálba misel? či praví bol ozaj posel od Boha zeslan? / Sen síc mámvá a plodí mnoho prístrachu zmislom; / Než čo sa rozpakujem: Spaňilí mláďenca i parsún / I skropené duhovými uzrel sem kapkami krídla.*“²⁸

Anjeli ako poslovia sprostredkujúci alebo priamo vykonávajúci vôľu Boha sú prítomní aj v zmienenej časti eposu *Cirillo-Metodiada*, kde postava Metoda vykladá biblické proroctvo o poslednom súde. Taktiež sú neodmysliteľnou súčasťou biblickej udalosti narodenia Krista, ktorú J. Hollý autorsky – istým spôsobom originálne – stvárnil v selanke *Spasitel*. Svedkom tejto udalosti je i nebo, ktoré sa ako protiklad „pekelnéj mrákoti“ raduje a slávi: „*Nadhvezdní duchové z veľkú plēsajíce radostú / Prespevuju, najňíž sa kloňá, a ňebeščanov Otca / Chválami oslavuju, a pokoj ľudu ustami hlásá.*“²⁹ Obrazy neba a anjelov predstavujú v tejto selanke prirodzený (pozitívny) stereotyp vyplývajúci z autorského prepracovania biblického námetu narodenia božieho dieťaťa, ktorý už sám osebe možno považovať za literárny stereotyp. Anjel

formačné centrum, 2001, s. 34.

27 Pozri: FORDINÁLOVÁ, Eva: Ján Hollý očami Svetozára Hurbana Vajanského (a ďalších). In: *Ján Hollý v slovenskom národno-kultúrnom vedomí*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2007, s. 89 – 105.

28 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 3. *Svatopluk*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 14.

29 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 6. *Selanki*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 89.

ako biblická postava je tiež prirodzenou súčasťou katolíckeho piesňového žánru, ktorý J. Hollý spracoval v *Katolíckom spevníku I.* (1842) a v *Katolíckom spevníku II.* (1846). Napríklad v prvom spevníku sú piesne venované činom konkrétnych archanjelov: „*Od vlastného božú ména silú zvaní / Archanděl Gabriel, v dôležitých vecách / Najväčším ku poselstvám / Od večného vibran Boha*“³⁰ alebo „*Kníža anđelské, Michale, preverných / vodče vojsk, ti s' zlu nadutého píchú / Spúrca z odbojním do vrelého zahnal / Pekla komonstvom.*“³¹

Uvedené prejavy religiozity predstavujú len zlomok tohto funkčne využitého stereotypu, pričom treba mať na pamäti, že religiozita v rámci tvorby J. Hollého predstavuje stále iba jeden z jeho zdrojov. Za analogické zdroje stereotypu by sme mohli považovať tiež vplyvy antickej literatúry, ktorú autor prekladal, alebo myšlienky boja za národné ideály. Keďže práve národné ideály sa v kompozícii diel neraz kontaktujú s prvkami religiozity, vráťme sa ešte k predošlému interpretačnému vstupu do diela *Svatopluk*, presnejšie k momentu, keď anjel ako sprostredkovateľ vôle Boha zasahuje do deja. Dôsledkom jeho zásahu je oslobodenie Svätopluka, ktoré je zároveň predpokladom zjednocovania veľkomoravského územia a jeho etnika. Myšlienka boja za národné ideály sa tu dostáva do kontaktu s prvkom religiozity, a zároveň zreteľne súvisí s politickým statusom historicky reálnej postavy Svätopluka. Idea národnej jednoty, ktorá aj takýmto spôsobom zaznieva v diele J. Hollého, rezonuje taktiež v neskorších literárno-historických obdobiach, čo v detailnom výskume jeho života a mapovaní ďalekosiahleho dosahu tvorby zaznamenáva E. Fordinálová: „*Ani v romantickkej, ani v realistickej poézii nechýba obraz Hollého ako národného proroka, veštca, ktorý svojím géniom obsiahol minulosť, prítomnosť i budúcnosť slovenskej society.*“³²

3. Záver

Uviedli sme niekoľko príkladov predstavujúcich iba výňatok z množstva aspektov diel staršej slovenskej literatúry, ktoré by bolo možné usúvzťažniť s problematikou jej špecifickosti a s rozlišovaním protikladu: pozitívny (prirodzený) stereotyp – negatívny (klišéovitý) stereotyp. Tento protiklad bol

30 HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého*. Zväzok 9. Katolíckí spevník I. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 99.

31 Tamže, s. 163.

32 FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý v slovenskom národno-kultúrnom vedomí*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2007, s. 92.

využitý ako metodologická pomôcka, pre naplnenie cieľa zviditeľniť rozdiel medzi chápaním interpretácie diel staršej literatúry a diel literatúry súčasnej. Poukazuje tiež na funkčné využívanie stereotypu v staršej literatúre v oblasti námetov, motívov či charakterov postáv.

Literárna veda konštatuje špecifiká interpretácie stredovekej, renesančnej i barokovej tvorby, no je skutočne náročné ukotviť ich metodologicky tak, aby boli uplatniteľné všeobecne, a preto aj tento príspevok predstavuje len akýsi pokus o načrtnutie modelu dvojakeho nazerania na akékoľvek vybrané dielo staršej slovenskej literatúry (resp. obdobia literárneho klasicizmu) s cieľom predznačiť, čo všetko v nej možno zhrnúť pod pojem stereotyp.

LITERATÚRA

BRTÁŇOVÁ, Erika: Revitalizácia stredovekých literárnych pamiatok. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, s. 41 – 48. ISBN 978-80-8094-639-5.

ČAPLOVIČ, Ján: *O štúdiu staršej literatúry slovenskej*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953. 112 s.

FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý v slovenskom národno-kultúrnom vedomí*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2007. 354 s. ISBN 978-80-8082-125-8.

HOLLÝ, Ján: *Dielo Jána Hollého I. – X.* Zostavil J. Ambruš. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Recepčné stereotypy obrazu Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In: KERULOVÁ, Marta – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009, s. 49 – 65. ISBN 978-80-8094-639-5.

KERULOVÁ, Marta: *Hodnotové aspekty staršej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009. 116 s. ISBN 978-80-8094-638-8.

KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 1999. 187 s. ISBN 80-8050-218-8.

MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1980. 356 s.

MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985. 257 s.

PLESNÍK, Lubomír a kol.: *Tezaurus estetických a výrazových kvalít*. Nitra

: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2011. 486 s. ISBN 978-80-8094-924-2.

ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001. 560 s. ISBN 80-88878-68-3.

ŽEMBEROVÁ, Viera: Interpretácia umeleckého textu v literárnohistorickom kontexte. In: KERULOVÁ, Marta – BRUNCLÍK, Jozef – LAUKOVÁ, Silvia (ed.): *Interpretačný rozmer literárnych textov minulosti*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 175 – 188. ISBN 978-80-8094-966-2.

Stereotypes as Specific Feature of Works of Older Slovak Literature

The aim of the contribution was to highlight the requirements of specific approach to the works of medieval, renaissance, baroque and classicist literature. Within their interpretations it cannot come to the narrowing, respectively limiting of sight of the interpreter or critic by the interpretation criteria of contemporary literature. On the basis of Ján Holly's production and outputs from technical contributions, coming from several literary collective volumes, we made an attempt to create the model of double regarding that we applied on selected works. We suppose that theoretical concept determinations, "positive (natural) stereotype" and "negative (cliché) stereotype" would help the easier understanding of meaning and stereotype representations in older literature. On the basis of this model the operation with the literary work would be utilizable, for instance in the environment of school interpretation.

Novolatinské písomníctvo v rámci štúdiá klasických jazykov na FiF UK v Bratislave

DANIEL ŠKOVIERA, Filozofická fakulta UK, Bratislava – Filozofická fakulta TU, Trnava

Latinistika vstúpila do dejín slovenského vysokého školstva spolu s grécistikou krátko po vzniku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, keď dekrétom prezidenta T. G. Masaryka z 29. 12. 1922 bol Antonín Kolář (1884 – 1963), dovtedy profesor akademického gymnázia v Prahe a súkromný docent Karlovej univerzity, vymenovaný za riadneho profesora klasickej filológie na Komenského univerzite v Bratislave. V dokumente sa menovanému výslovne pripomína, že má čo najrýchlejšie zriadiť a účelne viesť seminár klasickej filológie tak, aby zodpovedal súčasným vedeckým požiadavkám.¹

Lakúna, ktorá na Slovensku vznikla v dôsledku presťahovania trnavskej univerzity r. 1777 do Budína a pomadžarčovaciemu tlaku v poslednej tretine 19. storočia, sa však nedala rýchlo preklenúť. Absencia najzákladnejšej odbornej literatúry donútila Kolára zamerať sa v prvom rade na budovanie seminárnej knižnice. Túto úlohu zvládol bravúrnym spôsobom a množstvo kartotečných lístkov napísaných úhľadným písmom dodnes dokazuje jeho neuveriteľnú pracovitosť a precíznosť. Bádateľským ťažiskom pozitivistu Kolára bola antická metrika a filozofia, ale z tradične širokého okruhu jeho záujmov neboli vyňaté ani ostatné oblasti starovekého života. Zároveň v duchu takzvaného tretieho humanizmu Kolář podčiarkoval dosah grécko-rímskeho staroveku na súčasnosť, ako ukazujú štúdie *Působení kultury antické na kulturu evropskou* (1924) a *Antika a politická výchova příštích občanů* (1928). Preto sa nevyhýbal ani medievalistickým a novolatinským témam a zaoberal sa antickými ohlasmi u kronikára Kosmu (1925) a humanistickou poetkou Vestoniou (1926). Do rámca služby slovenskej kultúre sa čestne zaradil štúdiou o Šafárikovi, vyše 40-stránkovou monografiou *Rehoř Dan-kovský, profesor řečtiny na akademii v Prešpurce před sto lety*, publikovanou

1 Registratúrne stredisko FiF UK, archívna škatuľa 66 (Kolář).

ako 11. zväzok spisov Učenej spoločnosti Šafárikovej roku 1932, i oslavným prejavom k trojstému výročiu založenia Trnavskej univerzity.²

Jaroslav Ludvíkovský (1895 – 1984), ktorý nastúpil do Bratislavy v akademickom roku 1928/29 a o šesť rokov nato bol vymenovaný za riadneho profesora klasickej filológie, takisto venoval spočiatku pozornosť predovšetkým špičkovej i spotrebnej antickej spisbe a filozofii, konkrétne Epikurovi, Ciceronovi, gréckemu románu, avšak styky s bratislavskými kolegami medievalistom Janom Vilikovským, historikom Václavom Chaloupeckým a komeniológom Josefom Hendrichom ho usmerňovali k čoraz intenzívnejšiemu záujmu o latinský stredovek a novovek a časom podnietili vznik prác o vplyve antiky na Bohuslava Balbína, Josefa Dobrovského, Františka Palackého, Jána Kollára i Jána Hollého. Tieto záujmy nezanikli, ale naopak ešte zosilneli, potom ako bol k 31. decembru 1938 donútený opustiť Slovensko. Po druhej svetovej vojne zaujal v Brne pôsobiaci Ludvíkovský popredné miesto v českej medievalistike a neolatinistike.³

Ako vidno, bádateľské záujmy oboch našich prvých profesorov pokračovali striktné hranice antiky, ale v študijnom pláne a tobôž medzi požiadavkami štátnych skúšok nebola filológia latinského stredoveku a novoveku zastúpená ani v najmenšej miere. Ich nepriepustný rámec stále tvorila normatívna gramatika, lektúra antických autorov a jazykový, estetický, vecný a historický výklad textov.⁴ Vďaka osobnostiam, akými boli Ludwig Traube (1861 – 1907), Karl Strecker (1861 – 1945) a Paul Lehmann (1884 – 1964), mala síce latinská medievalistika ako vedná disciplína zakladateľské roky za sebou a do popredia sa dostávali napr. univerzitní profesori Karl Langosch v Berlíne (1903 – 1992) alebo Rudolf Hanslik v susednej Viedni (1907 – 1982), ale zachytiť tieto signály nebolo v silách bratislavských profesorov.

Pritom už v prvých rokoch Československej republiky verejné spochybňovanie významu klasických gymnázií naznačovalo, že prestíž latinčiny a gréčtiny nie je ani zďaleka neotrasiteľná. Väčšine gymnaziálnych učiteľov

2 Pozri Lisový, Igor: *Univ. profesor Dr. Antonín Kolář. Bibliografie*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 1999, položky č. 128 (*Působení kultury antické na kulturu evropskou*), 146 (*Antika v díle mladého Šafaříka*), 137 (*Humanistická básnička Vestonia*), 153 (*Vztahy evropské kultury k antice*) a 159 (*Řehoř Dankovský*), 186 resp. 187 (*Trnavská univerzita, Ján Hollý*).

3 Viac o jeho vedeckom a osobnostnom profile v knihe *Jaroslav Ludvíkovský: Antika, Čechy a evropská tradice*. Brno : Masarykova univerzita, 2002.

4 Pozri Škoviera, Daniel: Poznámky k vyučovaniu latinčiny v univerzitnom štúdiu do reformy školstva roku 2008. In: *Sambucus*, 8, 2012, s. 209 n.

sa však situácia asi nejavila taká hrozivá. Napokon, tradičné disciplíny univerzitnej filológie tiež potrebovali na etablovanie čas a personál. Zato v rokoch druhej svetovej vojny a najmä tesne po nej sa ich postavenie podstatne zhoršilo. Vtedy už boli klasické jazyky na Slovensku nútené bojovať o holé prežitie.

Nedá sa však tvrdiť, že by odborníci tento pohyb nebrali na vedomie. Slovníky, učebnice a osobitne gymnaziálne čítanky z obdobia prvej republiky vykazujú presahy aj do poantického vývinu. Štandardný *Latinskočeský slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií* od Josefa Pražáka, Františka Novotného a Josefa Sedláčka (1. vydanie už r. 1910!) dopĺňal a vyznačoval od vydania z r. 1948 aj novú lexiku alebo nové významy antickej lexiky – symbol dvojitého kríža upozorňoval na cirkevné názvoslovie, hranaté zátkovky zasa vydeľovali slová stredovekej a novovekej slovnej zásoby resp. ich neklasickú sémantiku. Novotný, vynikajúci filológ a profesor Masarykovej univerzity, svojim 10 rokov trvajúcim prepracovaním slovníka reagoval na učebnice, ktoré tento trend zachytili už skôr.

V Prahe roku 1929 vydaná *Latinská čítanka pre 6. – 8. triedu reformných reálnych gymnázií*, ktorú zostavil Antonín Kudrnovský a poslovenčil G. M. Dikant, obsahovala texty humanistov Bohuslava Hasištejnského a Jana Campana, z novších autorov Komenského a Purkyněho. Ešte ďalej išla *Latinská čítanka I. pre 8. triedu gymnázií a reálnych gymnázií* od Františka Heřmanského a Ferdinanda Stiebitza, vydaná v Prahe a Prešove roku 1937. V nej sa totiž predstavujú svojimi textami jednak ôsmi velikáni európskej latinskej kultúry, akými sú Petrarca, Poggio, Ján Długosz, Erasmus, Koperník, Tomáš Morus, Descartes a Newton, jednak šiesti domáci vzdelanci Bohuslav Hasištejnský, Jan Šlechta, Tranovský, Komenský, Balbín a popri nich pre Slovensko zvlášť relevantní Matej Bel a Alexander Duchnovič, dnes mimo rusínskeho a cirkevného prostredia málo známy grécko-katolícky duchovný, buditeľ Rusínov. Tento chvályhodný vývin vyvrcholil v knihe Karla Ohnesorga a Vojtěcha Zelinku *Latinská maturitní čítanka*, ktorej prvý zväzok vyšiel v Prahe r. 1947; do časti *Supplementum* (s. 270 – 331) autori zaradili až 19 stredovekých a 12 novolatinických autorov!

Ak pre Ferdinanda Stiebitza (1894 – 1961), neskôr profesora Masarykovej univerzity v Brne, bolo učiteľovanie na gymnáziu v Košiciach v rokoch 1922 – 25 krátkou a viac-menej vynútenou epizódou,⁵ František Heřmanský

5 Viac v rozsiahlom nekrológu Ludvíkovský, Jaroslav: Ferdinand Stiebitz (7. 7. 1894 – 10. 10. 1961). In: *Listy filologické*, roč. 85, 1962, s. 199 – 206.

(1887 – 1966), riaditeľ gymnázia v Turčianskom Sv. Martine, sa ujal úlohy oživovateľa slovenskej kultúry s úprimnou horlivosťou.⁶ Bohužiaľ, autorom učebníc z rokov vojnového Slovenského štátu – aspoň súdiac podľa výsledku – sa nepodarilo nadviazať na zmienené smerovanie a *Latinská čítanka pre VIII. triedu slovenských gymnázií*, ktorú vydali v Bratislave r. 1942 Mikuláš Meč a Michal Knap, mechanicky prevzala tie isté Belove a Duchnovičove texty. Cvičebnice, ktoré boli zostavené v rámci povojnových komunistických školských reforiem, zúžili látku na antiku. To je prípad *Latinskej čítanky pre II. – IV. triedu gymnázií* z roku 1950 od dvojice autorov Jarmila Vajciková a Július Špaňár. Pochopiteľne, táto redukcia už iba reagovala na likvidáciu klasického gymnázia a na existenčný zápas univerzitných klasických filológov.⁷

Do redukcionalistickej línie sa zaradila *Cvičebnica latinského jazyka pre všeobecne vzdelávacie školy* z roku 1955 od Emanuela Kettnera a Júliusa Špaňára. Na druhej strane sa jej autorom podarilo napasovať látku na nové krajne nežičlivé podmienky natoľko, že ich cvičebnica celé desaťročia slúžila ako celoštátna na gymnáziách i na vysokých školách, ba používa sa na Slovensku i v Čechách doteraz – čo je hodné úcty i kritiky! – v opakovaných vydaniach a pod ľahko obmeneným názvom. Čítanková časť učebnice zaberá vyše 150 strán. Po krátkom prehľade dejín antických literatúr kniha prináša stručné ukážky pôvodných textov 14 autorov s vysvetlivkami. K nim sa po tentoraz telegrafickom úvode priradujú Kosmas, Karol IV., Hasištejnský, Komenský, Jakub Jakobeus a Matej Bel. Zatiaľ čo vo vydaniach po roku 1990 dostal úvod civilnejšie ladenie aj vďaka vynechaniu citátov z Engelsa a Lenina, ba antická časť čítanky bola rozšírená o Pliniov dopyt, ako súdiť kresťanov, o odpoveď cisára Trajana a o správu historika Tacita o kresťanoch, stredoveká a novolatinská časť čítanky sa nijako nezmenila. Akiste to bolo aj preto, že rozbiť pôvodnú sadzbu by bolo príliš náročné technicky aj finančne.

Samozrejme, uvedená štruktúra čítanky neodráža reálny vývin vo filolo-

6 Pozri Škoviera, Daniel: Listy Františka Heřmanského Miloslavovi Okálovi v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice. In: *Sambucus* 8, 2012, s. 264 – 268.

7 Škoviera, D., ref. 4, s. 211 n. Klasická filológia ako stelesnenie reakčného elitárstva upadla do nemilosti vedúcich politických štruktúr. Roku 1954 bol dokonca profesor Bohumil Ryba, predseda úradne zrušenej Jednoty klasických filológů, odsúdený vo vykonštruovanom procese pre velezradu a uväznený – pozri Škoviera, Daniel: Štyridsať rokov Slovenskej jednoty klasických filológov. In: *Sambucus*, 5, 2010, s. 240.

gickom komponente vied o antickom staroveku na Slovensku ani v latinistike *in specie*. Keď Jozef IJsewijn (1932 – 1998) založil na Katolíckej univerzite v Lovani v roku 1966 *Seminarium philologiae humanisticae*, potvrdil potrebu takpovediac oficiálne emancipovať neolatinistiku od antických štúdií aj od filologickej medievalistiky. Tento krok korešpondoval s čoraz užšou špecializáciou bádateľov v oblasti antickej kultúry a civilizácie a so skutočnosťou, že najintenzívnejšie skúmanou oblasťou novolatinských jazykovo-literárnych tradícií vtedy bol renesančný humanizmus.

Záujem o renesančný humanizmus sa v českých krajinách datoval ešte do 19. storočia, ale nezískal domovské právo na univerzitách. Od päťdesiatych rokov sa jeho výskum sústredil do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská pri ČSAV. Tam ich reprezentovali najmä Josef Hejnic a Jan Martínek a zväzky ich epochálneho súpisu *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Medzi filológmi v susednom Maďarsku, ktoré ukazovalo spravidla oveľa jemnejší zmysel pre národné kultúrne dedičstvo než Slovensko, prežívala neolatinistika podobný emancipačný proces.⁸ Vďaka iniciatíve Lászlóa Juhásza mala Maďarská akadémia vied už od roku 1930 v gescii edíciu *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*, ktorá síce zanikla tesne po vojne, ale od roku 1976 sa ju podarilo obnoviť. Ani v národne hlboko cítiacom Poľsku, hoci krajina disponovala nepomerne väčším počtom klasických filológov než Slovensko a v kolégiu klasickej filológie pri akadémii vied vznikali od šesťdesiatych rokov zväzky edície *Bibliotheca latina medii et recentioris aevi*, si neolatinistika ešte dlho netrúfla prekročiť prah univerzitných posluchárňí.⁹

Bratislavská katedra však zachytila vývin, ba v rámci československých univerzít drží v zavedení neolatinistiky prvenstvo. Aby sme jej zásluhy nenadhodnocovali, treba dodať, že za tým jednoducho stál aj ten fakt, že Slovenská akadémia vied nezaložila nijaké paralelné latinistické pracovisko. Okrem slabšieho vplyvu univerzitných tradícií tu zohral rozhodujúcu úlohu

8 Kiss, Gábor Farkas: Separation of Classical and Neo-Latin Philology. First Half of the 20th Century. In: *Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary*. I. Bartók (ed.). Budapest : Universitas Publishing House, 2005, s. 63 – 77, spája prvé kroky s filológmi Józsefom Husztyom († 1954), Lászlóom Juhászom († 1970) a Tiborom Kardosom († 1973).

9 Axer, Jerzy: Neolatynistyka w systemie nauk humanistycznych – specyfika polska. In: MEJOR, Mieczysław – Milewska-Ważbińska, Barbara (eds.): *Studia neolatina. Rozprawy i szkice dedykowane profesor Marii Cytowskiej*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2003, s. 37 n.

mierny politicko-ideologický odmäk a oživený vzťah k staršej slovenskej literatúre, z ktorého napokon rezultovala aj nová vedecká orientácia vedúceho katedry prof. Miloslava Okála (1913 – 1997). Jednako podnet prišiel z akadémie a iniciátorom bol jej vedecký pracovník Ján Mišianik (1914 – 1972). Vhodným argumentom v prospech humanizmu bol programový návrat talianskej renesancie k antickým pohanským vzorom, ktorý vtedajšia politická vrchnosť vládala stráviť predsa len ľahšie než kultúru stredovekej Európy presiaknutú kresťanstvom. Na druhej strane netreba zabúdať, že biskupské solideo na hlave eponyma univerzity bolo ikonograficky naďalej zneviditeľňované, podobne ako sa misia solúnskych bratov propagandisticky zužovala na dezanalfabetizačné ťaženie.

Pokiaľ ide o Okála, v polovici šesťdesiatych rokov ešte doznievali jeho aristofanovské štúdie, ale do stredu pozornosti sa už nezadržateľne predieral turčiansky rodák a skvelý básnik Martin Rakovský.¹⁰ Neolatinistika – na rozdiel od stredovekej latinčiny, ktorú v rozsahu dvoch týždňových hodín vyučoval od polovice šesťdesiatych rokov Ján Žigo, pracovník kabinetu antického staroveku a medievalistiky pridruženého ku katedre – nebola zastúpená v študijnom programe, a tak študenti priebeh Okálovho výskumu sledovali iba cez početné digresie pri jeho prednáškach z gréckej literatúry, náboženstva a mytológie.¹¹

Roku 1969 – najmä vďaka Okálovmu úsiliu – vyšiel prvý zväzok univerzitného zborníka *Graecolatina et Orientalia*. Jeho ambíciou bolo predkladať výskumné výsledky bratislavskej katedry medzinárodnej verejnosti. Preto boli všetky príspevky napísané v tzv. svetových jazykoch s pripojeným slovenským resumé. Otvorenie voči zahraničiu sa prejavilo v pôvodných štúdiách i v recenziách kníh, ktoré mali vyplniť medzery seminárnych knižníc klasickej filológie a arabistiky. Do roku 1990 vyšlo 68 klasicko-filologických štúdií, z nich pripadla takmer tretina na neolatinistiku zastúpenú predovšetkým 16. storočím. V recenziách bol pomer pre novolatinské štúdiá menej priaznivý. Väčšinu síl totiž absorbovalo dopĺňanie chýbajúcej vedeckej pro

10 Škoviera, Daniel: Profesor Miloslav Okál, zakladateľ našej neolatinistiky. In: Gáfriková, Gizela (ed.): *Príspevky k dejinám literárnovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 90 – 94.

11 Podobne postupoval vo Varšave slávny profesor Kazimierz Kumaniecki – Axer, J., ref. 9, s. 37.

dukcie z iných disciplín a na dôvažok od zväzku XI – XII (1981) sa zastavilo uverejňovanie recenzií pre nedostatok papiera.

Do vyučovacieho procesu vstúpilo novolatinské písomníctvo až v druhej polovici sedemdesiatych rokov. V študijnom roku 1975/76 figurovala v zozname prednášok pre IV. ročník dvojsemestrálna prednáška *Humanistická literatúra na Slovensku*, v roku 1977/78 potom prednáška *Latinský humanizmus*. Obidve realizoval prof. Okál. Idea permanentného vzdelávania, ktorá sa praktizovala formou nedoktorandského postgraduálneho štúdia, mala vo svojom programe pre latinčinárov dve hodiny slovenského latinského humanizmu. Pravda, bolo to iba epizodické entrée. Toto slubné minimum totiž vzápätí zaniklo zmietnuté personálnym zemetrasením v klasicko-filologickej časti katedry. V zlom sa k 1. januáru 1978 s fakultou rozišiel prof. Okál, následne bol zrušený kabinet antického staroveku a medievalistiky a k začiatku študijného roku 1979/80 boli na katedre ponechaní iba 4 klasickí filológovia – Július Špaňár, Etela Šimovičová, Peter Kuklica a Alexandra Mallá; J. Špaňára vykázaného do penzie nahradila od roku 1982 Jana Bartosiewiczová.¹²

Učiteľské štúdium sa otváralo s likvidačnými viacročnými odstupmi. Platilo preň smerné číslo čiže *numerus clausus* 10 poslucháčov a vyučovacie úväzky pracovníkov nestačili pokryť vtedajšie normy. Hlavnou pracovnou úlohou sa tak stal slovník stredovekej latinčiny – dielo, dnes už v podstate skoncipované, no doteraz bohužiaľ nevydané. Koncom sedemdesiatych rokov bolo penzum týždňových hodín na latinčine skresané na 10 a formálne sa unifikoval študijný plán podľa celoštátnej schémy. Žiaden div, že v ňom miesto pre neolatinistiku neostalo.

O to búrlivejší bol vývin od konca roku 1989. Po penzionovaní doc. Šimovičovej sa v predvečer spoločenského zvratu k 1. máju 1989 vrátil medzi pracovníkov katedry Daniel Škoviera; zatiaľ nie ako vyučujúci, ale ako výskumný pracovník bez povinnosti venovať sa slovníku stredovekej latinčiny. Od akademického roku 1990/91 bol zaradený do programu IV. ročníka predmet *Tradície antiky, humanizmu a neolatinistika* v rozsahu 2 hodín týždenne, o rok nato v rámci predmetu *Antické tradície* uvedené špecializácie alternovali – jeden rok vyučovala medievalistiku dr. A. Malá-Dekanová, ďalší rok prebiehal humanizmus pod Škovierovým vedením.

12 K dejinám katedry Sokolovský, Leon a kol.: *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011*. Bratislava : FiF UK, 2011, s. 118 – 122.

Od roku 1992/93 sa špecializačné disciplíny premietli do obsahu štátnych skúšok. Kandidáti si smeli v druhej skupine otázok vybrať podľa zamerania medzi antickou kultúrou, antickou civilizáciou a tradíciami antiky.

Do minimalizovaného programu trojročného rekvalifikačného štúdia latinčiny, ktoré sa zrodilo v atmosfére všeobecného očakávania renesancie tradičného školského systému, sa medievalistika ani neolatinistika pochopteľne nezmestila. Rekvalifikačné alias rozširujúce štúdium latinčiny bolo ukončené v študijnom roku 1995/96.

Do roku 2001/2002 ostali medievalistika a neolatinistika súčasťou povinnej voliteľnej špecializácie i magisterskej štátnej skúšky bezo zmeny. Po zavedení trojstupňového štúdia podľa predpisov kontroverzného Bolonského protokolu dostali kurzy pri rovnakej hodinovej dotácii a nezmenenej kategórii povinnej voliteľnosti nové názvy: *Úvod do filológie latinského stredoveku* a *Písomníctvo latinského stredoveku* zabezpečovala dr. Dekanová, *Novolatinské písomníctvo v Európe* a *Novolatinské písomníctvo na Slovensku* vyučoval doc. Škoviera. Odvtedy patria tieto predmety do kolónky *Antické tradície* pri magisterskej štátnej skúške. A. Dekanová v zhode so svojimi výskumnými záujmami – medzi nimi hrá prím baroková školská dráma – a s potrebami poslucháčov viedla aj výberové kurzy *Latinské stredoveké texty* resp. *Novolatinské texty* v rozsahu 2 týždňových hodín, zamerané na lexiku, jazyk a štýl konkrétnych textov.

Kým našim študentom medievalistiky od roku 1970 vcelku úspešne slúžia skriptá Jána Žigu *Úvod do stredovekej latinčiny*, filologicky orientovanej neolatinistike dosiaľ chýba podobná dostupná študijná literatúra v slovenčine. Kniha *Latinský humanizmus* (2008) síce poskytuje dôležitý prehľad o problematike a je pomerne spoľahlivým odrazom aktuálneho výskumu na Slovensku, ale obsahuje výlučne prekladové texty, takže vyučujúci musí sám pre potreby interpretácie autentických textov vyhľadávať vhodné ukážky. Edičná séria *Scrinium latino-slovacum* tento nedostatok odstraňuje iba čiastočne, pretože je bilingválna a určená skôr do externého než do školského prostredia.

Pokiaľ ide o lexikografické príručky, s ešte väčšou lútosťou musíme konštatovať, že slovenský slovník stredovekej latinčiny, ktorý dlhé roky vznikal na fakulte a dospel do pokročilého štádia koncipovania, sa nedostal na milosť vydavateľstiev, takže dnes slúži len vo forme lístkového katalógu. Inak sme odkázaní na Bartalovo *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (1901, fototypicky aj 1983). Užitočnou pomôckou je však na internete dostupná *Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Latei-*

nischen von Petrarca bis 1700 od Johanna Rammingera, rakúskeho spolupracovníka na lexikografickom veľdiel *Thesaurus linguae Latinae*.

Otvorenosť voči poantickej latinskej spisbe v univerzitnom štúdiu je zákonitá a dnes všeobecná. Filológii latinského stredoveku a novoveku sa venuje celý rad univerzít. Inštitút klasickej filológie na viedenskej univerzite dokonca zmenil svoj úradný názov na *Institut für Klassische Philologie, Mittel – und Neulatein* a uznávané periodikum *Wiener Studien* nesie v podtitule tematické rozšírenie na oblasť tradícií. Do príručky *Einleitung in die lateinische Philologie*, ktorú v redakcii Fritza Grafa vydalo vydavateľstvo Teubner, pribudli pred prelomom tisícročí podkapitoly venované vzdelanosti a filológii od epochy renesancie a prehľad novovekej latinskej literatúry od renesancie. Aj IJsewijnov skvelý *Companion* vyšiel v druhom vydaní a rozrástol sa na dva solídne knižné zväzky.

Ak prítomnosť neolatinistiky v univerzitnom študijnom programe dnes pokladáme za rovnako neoddiskutovateľnú ako prítomnosť medievalistiky, otvorené ostávajú otázky, ako sa má táto látka sprístupňovať univerzitným študentom a či má byť ich štúdium zakotvené viac filologicky, literárno-historicky alebo kultúrno-historicky. V pedagogickom procese sme zatiaľ svedkami empirickej fázy, ktorá má nepochybne svoje prednosti a legitímne sa v nej formujú rozličné školy. Na Slovensku sa dá hovoriť najmä o dvoch najvýraznejších: o Okálovej klasickeo-filologicky založenej škole a o Minárikovom skôr literárno-historicky a slovákisticky koncipovanom bádání. Rozdiely medzi nimi sa dajú názorne ilustrovať porovnaním Okálovej monografie o Martinovi Rakovskom (1979 a 1983) s Minárikovými troma zväzkami literatúry od staroveku po barok (1977, 1984, 1985) a v prácach ich žiakov.

Jestvujú aj pokusy o definovanie modelu vysokoškolského štúdia. Uvediem iba dva, obidva z Poľska. Vynikajúca poľská bádatelka svetového formátu Maria Cytowska (1922 – 2007) v súbore prednášok *Studia neolatina* pred 30 rokmi pokladala za prirodzený pracovný fundament dokonalú znalosť latinčiny čiže spojiva spisby, ktorú treba skúmať v európskom kontexte na porovnávacom základe v medzinárodnom rámci a pritom u jednotlivých autorov neslobodno umelo separovať ich nelatinskú a latinskú tvorbu. Od neolatinistu Cytowska žiada, aby perfektne poznal antické i poantické literatúry a do podrobností ovládal súdobý latinský slovník, pretože jeho povrchná znalosť môže viesť až k falošným tézam – ako negatívny príklad uvádza autorka spôsob, akým Erazmovu obľubu zdrobneniny *corpusculum*

vykladal renomovaný holandský historik kultúry Johan Huizinga.¹³

Prednedávanom sa Cytowskej žiak a zakladateľ strediska výskumu tradícií antickej kultúry pri varšavskej univerzite Jerzy Axer (*1946) nad poľským kontextom neolatinistiky zamýšľal v štúdiu *Neolatinistyka w systemie nauk humanistycznych – specyfika polska*. Kriticky komentoval očakávania, ktoré sa so vznikom neolatinistiky vkladali do vzostupu prestíže novolatinských štúdií v Európe i v Poľsku od sedemdesiatych rokov minulého storočia, a konštatoval, že sa im nepodarilo dobiť si pevné miesto v programoch poľských univerzít. Naopak, došlo k súbežnej finančnej i spoločenskej marginalizácii klasických štúdií, ktorá vyústila až do frustračného syndrómu. Na dôvažok dnes už chýba spoľahlivá zásobáreň ambiciózných a odborne zdatných bádateľov, a tak univerzitnú neolatinistiku nemožno nechať spočívať výlučne na pleciah klasických filológov. Axer si dokonca kladie otázku, či to nemá byť viac kulturologický než filologický študijný program. Okrem toho došlo k ďalekosiahlym zmenám spoločenskej klímy. Za minulého režimu sa vnímala ako kryptoopozičné vlastivedné bádanie, pretože latinskosť sama vyjadrovala stotožnenie so západnou kultúrou v protiklade k *Slavia Byzantina* na čele s jej moskovským centrom. Takýto citový postoj vystriedalo u mladšej generácie vedomie, že novolatinská literatúra je zaujímavejšia ako archetyp novo budovanej európskej jednoty. Z toho však vyplýva, že väčšie možnosti pre neolatinistiku sa otvárajú v type interdisciplinárneho štúdia, ktoré nebude príliš tesne viazané na klasickú filológiu, no pritom splní úlohu udržať životne dôležitý kontakt k pramenným textom aj v generácii bádateľov, ktorá katastrofálne prestala rozumieť ich jazyku. Inak povedané: Novolatinské štúdiá sa nesmú stať akýmsi exkluzívnym klubom, ale majú sa prihovoriť čo najširšej komunite.

Keďže sama hranica medzi stredovekou a renesančnou epochou ostáva predmetom sporu, lepšie povedané, nedá sa presne vymedziť, smieme v tejto súvislosti za poučné pokladať aj postoje medievalistov, ktoré vyšli pomerne nedávno v osobitnom zošite *Wiener humanistische Blätter Latein zwischen Antike und Neuzeit*. Paul Gerhard Schmidt z Freiburgu in Breisgau v príspevku *Perspektiven und Aufgaben der mittellateinischen Philologie* zužuje odborný profil na ovládanie latinčiny a paleografie a láka do práce na tejto postati napr. aj prirovnaním medievalistiky k prehľadnému prostrediu maloobchodu, na rozdiel napr. od anglistiky, kde taký shakespearológ nevládze byť v plnom kontakte ani s najsúčasnejšou produkciou, keďže o Shakespearovi na celom

13 Cytowska, Maria: *Studia neolatina. Pięć odczytów*. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1983, najmä s. 13 a 37 – 43.

svete denne vychádza priemerne 5 štúdií a ročne 2 knihy.¹⁴ Podnetná je aj štúdia Fritza Loška *Mittellatein und Schule*, ktorej autor hodnotí jestvujúce zapojenie medievalistiky do výučby latinčiny na gymnáziách, používané učebné pomôcky kladne aj kriticky a načrtáva didaktiku vyučovania stredovekej latinčiny.¹⁵ Summa summarum článkov vo *Viedenských humanistických listoch* znie: bez ovládania latinčiny, spoľahlivej orientácie v kresťanstve a technických zručností, t. j. znalosti paleografie, neprinesie práca medievalistu očakávané plody.

Je samozrejmé, že táto téma si žiada viac času a dôkladnejšiu diskusiu, ktorú tento príspevok nemôže a ani nechce nahradiť. Môj príspevok je ladený skôr retrospektívne. Na záver si však predsa len dovoľím niekoľko poznámok, ktoré neutaja istý prognostický náboj. Reflektujú totiž existenciu dvoch zemepisne blízkych a seriózných univerzít – seriózných aj preto, lebo pestujú nelukratívne klasicko-filologické disciplíny. Som hlboko presvedčený o tom, že ak majú mať svoj *raison d'être* etablované klasicko-filologické pracoviská na univerzitách v Bratislave a v Trnave, ktoré delí od seba sotva 50 km, a ak sa nemajú vzájomne likvidovať v konkurenčnom zápase, musí ich nielen spájať čosi spoločné, ale potrebujú vykázať aj jasne definované špecifiká. Zdá sa, že v poslednom desaťročí dostala táto zákonitá úvaha reálne kontúry. Ako rozumné sa za súčasného stavu i do budúcnosti javí, aby ťažiskom práce bratislavskej katedry bol vo väčšej miere grécko-rímsky starovek, zatiaľ čo neolatinistika sa tu bude realizovať vo funkčnej nevyhnutnej miere, navyše s dôrazom na humanizmus, naproti tomu trnavské klasické jazyky sa budú venovať grécko-rímskej antike predovšetkým ako životne dôležitej základni výskumu stredovekého a novolatinského, tu najmä barokového písomníctva.

Od úvah nebýva vždy blízko k činom, a aj tie musia naplňať konkrétni ľudia. Projekt tvorby medievalisticko-novolatinského študijného programu, ktorý v Trnave práve vstupuje do svojej završujúcej fázy, však vyzerá veľmi sľubne.

Štúdia vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 1/1077/11 *Kapitoly z dejín vied o antickom staroveku*.

LITERATÚRA

- 14 Schmidt, Paul Gerhard: *Perspektiven und Aufgang der mittellateinischen Philologie*. In: Schwabl, Hans (ed.): *Wiener humanistische Blätter – Sonderheft*. Wien : Wiener humanistische Gesellschaft, 1998, s. 18.
- 15 Lošek, Fritz: *Mittellatein und Schule – Versuch eines Brückenschlages*. In: Schwabl, Hans (ed.): *Wiener humanistische Blätter – Sonderheft*. Wien : Wiener humanistische Gesellschaft, 1998, s. 66 nn.

Axer, Jerzy: Neolatynistika w systemie nauk humanistycznych – specyfika polska. In: Mejor, Mieczysław – Milewska-Ważbińska, Barbara (eds.): *Studia neolatina. Rozprawy i szkice dedykowane profesor Marii Cytowskiej*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2003, s. 37 – 45.

Cytowska, Maria: *Studia neolatina. Pięć odczytów*. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1983.

GrafTon, Anthony – Most, Glenn W.: Philologie und Bildung seit der Renaissance. In:

Graf, Fritz (ed.): *Einleitung in die lateinische Philologie*. Stuttgart – Leipzig : Teubner, 1997, s. 35 – 48.

Heřmanský, František – Ryba, Bohumil: *Latinská čítanka pre V. triedu gymnázií a reálnych gymnázií, pre VI. triedu reformných reálnych gymnázií*. I – II. Praha – Prešov : Česká grafická Unia, 1934 a 1935.

Heřmanský, František – Stiebitz, Ferdinand: *Latinská čítanka pre VI. a VII. triedu gymnázií a reálnych gymnázií*. Praha – Prešov : Československá grafická Unia, 1936.

Heřmanský, František – Stiebitz, Ferdinand: *Latinská čítanka I. pre VIII. triedu gymnázií a reálnych gymnázií*. Praha – Prešov : Československá grafická Unia, 1937.

Heřmanský, František – Stiebitz, Ferdinand: *Latinská čítanka II. pre VII. triedu gymnázií a reálnych gymnázií*. Praha – Prešov : Česko-Slovenská grafická Unia, 1939.

Ijsewijn, Jozef: *Companion to Neo-Latin Studies, I. History and Diffusion of Neo-Latin Literature*. Leuven : University Press, 1990.

Ijsewijn, Jozef – Sacré, Dirk: *Companion to Neo-Latin Studies, II. Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*. Leuven : University Press, 1998.

Kettner, Emanuel – Špaňár, Július: *Cvičebnica latinského jazyka pre všeobecnú vzdelávaciu školu*. Bratislava : SPN, 1955.

Kettner, Emanuel – Špaňár, Július: *Latinčina pre gymnáziá*. Bratislava : SPN, 1993.

Kiss, Gábor Farkas: Separation of Classical and Neo-Latin Philology. First Half of the 20th Century. In: Bartók, István (ed.): *Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary*. Budapest : Universitas Publishing House, 2005, s. 63 – 77.

Kudrnovský, Antonín – Dikant, G. M.: *Latinská čítanka pre 6. – 8. triedu reformných reálnych gymnázií*. Praha : Česká grafická Unie, 1929.

Lisový, Igor: *Univ. profesor Dr. Antonín Kolář*. Bibliografie. České Budějovice : Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 1999.

Lošek, Fritz: Mittellatein und Schule – Versuch eines Brückenschlages. In: Schwabl, Hans (ed.): *Wiener humanistische Blätter – Sonderheft*. Wien : Wiener humanistische Gesellschaft, 1998, s. 47 – 73.

Ludvíkovský, Jaroslav: Ferdinand Stiebitz (7. 7. 1894 – 10. 10. 1961). In: *Listy filologické*, roč. 85, 1962, s. 199 – 206.

Ludvíkovský, Jaroslav: *Antika, Čechy a evropská tradice*. K vydání připravila, poznámky a vysvětlivky pořídila a úvodní studii napsala Jana Nechutová. Brno : Masarykova univerzita, 2002. 169 s.; bibliografii na s. 39 – 68 zostavila Anna Bujnochová.

Ludwig, Walther: Die neuzeitliche lateinische Literatur seit der Renaissance. In: Graf, Fritz (ed.): *Einleitung in die lateinische Philologie*. Stuttgart – Leipzig : Teubner, 1997, s. 323 – 356.

Meč, Mikuláš – Knap, Michal: *Latinská čítanka pre VIII. triedu slovenských gymnázií*. Bratislava : ČAS, 1942.

Mejor, Mieczysław – Milewska-Ważbińska, Barbara (eds.): *Studia neolatina. Rozprawy i szkice dedykowane profesor Marii Cytowskiej*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2003.

Ohnesorg, Karel – ZELINKA, Vojtěch: *Latinská maturitní čítanka*. I. a II. Praha : Česká grafická Unie, 1947 a 1948.

Schmidt, Paul Gerhard: Perspektiven und Aufgang der mittellateinischen Philologie. In: Schwabl, Hans (ed.): *Wiener humanistische Blätter – Sonderheft*. Wien : Wiener humanistische Gesellschaft, 1998, s. 13 – 23.

Sokolovský, Leon a kol.: *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011*. Bratislava : FiF UK, 2011, s. 118 – 122.

Škoviera, Daniel: Profesor Miloslav Okál, zakladateľ našej neolatynistiky. In: Gáfríková, G. (ed.): *Príspevky k dejinám literárnovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 90 – 94.

Škoviera, Daniel: Mejor, M. – Milewska-Ważbińska, B.: *Studia neolatina. Rozprawy i szkice dedykowane profesor Marii Cytowskiej*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2003. In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 5, s. 404 – 406.

Škoviera, Daniel (ed.): *Latinský humanizmus*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.

Škoviera, Daniel: Štyridsať rokov Slovenskej jednoty klasických filológov. In: *Sambucus*, 5, 2010, s. 239 – 243.

Škoviera, Daniel: Poznámky k vyučovaniu latinčiny v univerzitnom štúdiu do reformy roku 2008. In: *Sambucus*, 8, 2012, s. 208 – 225.

Škoviera, Daniel: Listy Františka Heřmanského Miloslavovi Okálovi v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice. In: *Sambucus*, 8, 2012, s. 264 – 268.

Vajcikovú, Jarmila – Špaňár, Július: *Latinská čítanka pre II. – IV. triedu gymnázií*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1950.

Wolf, Augustin – Heřmanský, František – Pečený, Josef – Kábrt, Jan – Tyl,

Neo-Latin Writing within Classical Languages Studies at Philosophical Faculty of Comenius University in Bratislava

When the seminar for Classical philology was established in Bratislava, philology of Latin medieval and modern era was not considered a part of studies of ancient studies. Medieval and neo-Latin texts appeared only in manuals of Latin for Grammar schools. In the early 1970s, Professor Miloslav Okál introduced an optional class on Humanistic literature in Slovakia. This class, however, finished when Professor Okál left the university. From the 1990s, medieval and neo-Latin studies belong to vital courses within classical language studies and become an optional subject of the final state exam for Master's degree. The connection with classical philology is logical but a unified model specialized studies of medieval and neo-Latin studies has not been established yet, neither in neighbouring countries.

Textová analýza renesančného cestopisu

EVA FRIMMOVÁ, Historický ústav SAV, Bratislava

Väčšina rozsiahlejších textov, ktoré zanechali vzdelanci obdobia renesancie a humanizmu na najrozmanitejšie témy, nesie typické známky svojej doby. Mnohé z nich sú napísané uhladeným jazykom a majú vysokú literárnu hodnotu. Zároveň však prinášajú hodnoverné dobové informácie, a preto z hľadiska historika hovoríme aj o ich dokumentárnej hodnote. Ich úroveň a odbornosť súvisia so vzdelaním, profesijným zameraním, spoločenským postavením jednotlivcov, ale závisia aj od ich osobného prístupu. U väčšiny humanistov je evidentná snaha dosiahnuť, aby sa ich písomný prejav priblížil po formálnej i obsahovej stránke k dokonalosti antických autorov.

Jedinečnou ukážkou takéhoto textu je *Hodoeporicon, to jest cestovný denník ctihodného otca v Kristu, pána Matúša, kardinála Svätej stolice v Gurku, salzburského pomocného biskupa a hlavného ríšskeho miestodržiteľa, a čo pamätihodné sa udialo na sneme vznešeného cisára Maximiliána a kráľov Vladislava, Žigmunda a Ludovíta*, ktorý vyšiel tlačou vo Viedni v roku 1515.¹ Ide v podstate o dielo zaznamenávajúce jednu z najvýznamnejších udalostí, ktorá sa odohrala na začiatku novoveku a ktorej dôsledky poznamenali budúcnosť takmer polovice Európy. V tomto čase sa odohrali dvojité zásnuby maloletých habsburských a jagelovských potomkov, ktoré sa považujú za prvý impulz a aj právny podklad k vzniku budúcej silnej Habsburskej monarchie. Ako napovedá nadpis diela, je to cestopis gurského kardinála Matúša Langa smerujúceho na snem cisára Maximiliána I. Habsburského² a troch jagelovských kráľov – uhorského kráľa Vladislava II.,³ jeho syna

- 1 BARTOLINI, Riccardo: *Hodoeporicon, id est itinerarium reverendissimi in Christo patris et domini domini Mathei sancti Angeli cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgensis generalisque imperii locumtenentis, quaeque in conventu Maximiliani caesaris augusti serenissimorumque regum Vladislai, Sigismundi ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt*. Viennae : Hieronymus Vietor, 1515. 138 s.
- 2 Maximilán I. Habsburský (1459 – 1519); 1508 rímsky cisár.
- 3 Vladislav II. Jagelovský (1456 – 1516); 1471 český kráľ, 1490 uhorský kráľ.

českého kráľa Ludovíta II.⁴ a brata poľského kráľa Žigmunda I. Starého.⁵ A potom nasleduje ešte jedna jeho cesta do Innsbrucku za cisárom, aby ho informoval o priebehu zasadnutí a urýchlil ich záver. Udalosť z roku 1515 je známa ako *Prvý viedenský kongres*, ale jeho prípravné rokovania sa konali po dobu štyroch mesiacov v Bratislave, kde sa dňa 20. mája podpísala na hrade prvá svadobná zmluva a jej ratifikácia.⁶ Dňa 22. júla sa vo Viedni oficiálne zasnúbili princezná Anna Jagelovská⁷ a arcivojvoda Ferdinand Habsburský,⁸ ale zobrali sa 2. mája 1521 v Linci. Aj princezná Mária Habsburská⁹ a český a uhorský kráľ Ludovít II. Jagelovský, rovnako zasnúbení v tento deň, sa vzali neskôr, dňa 13. januára 1522 v Budíne.

Kongresu sa zúčastnili vtedajšie najvýznamnejšie osobnosti, čo sa nezaobišlo bez okázalých sprievodných stretnutí na najvyššej úrovni. Početné dobové dokumenty ich približujú z rozličných uhlov pohľadu. Spomedzi ich autorov možno uviesť predovšetkým priamych účastníkov kongresu – radcu cisára Maximiliána I. Jána Kuspiniána († 1529)¹⁰ a za poľskú stranu Eberharda Ferbera¹¹ alebo vicekancelára kráľa Žigmunda a biskupa v Přemysli

4 Ludovít II. Jagelovský (1506 – 1526); 1509 český kráľ, 1516 uhorský kráľ.

5 Žigmund I. Starý Jagelovský (1467 – 1548); 1506 poľský kráľ.

6 Hof-Haus-Staatsarchiv Wien. FU (Familienurkunden) 974A a 975A. 1515. V. 20. – *Vertrag zwischen Kaiser Maximilian I. und König Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen*. Bratislava, 20. V. 1515; *Ratifikation König Sigismund I. von Polen Doppelhochzeit der Enkel Kaiser Maximilians I. mit den Kindern des Königs Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen* (Ferdinand und Maria von Österreich und Anna und Ludwig von Ungarn-Böhmen). Bratislava, 20. V. 1515.

7 Anna Jagelovská (1504 – 1547); sestra Ludovíta II. Jagelovského, manželka Ferdinanda I. Habsburského.

8 Ferdinand I. (1503 – 1564); 29. 8. 1526 zvolený za českého kráľa, 3. 11. 1527 korunovaný v Stoličnom Belehrade za uhorského kráľa, 1531 rímsko-nemecký, 1521 svadba s Annou Jagelovskou.

9 Mária Habsburská (1505 – 1555); vnučka cisára Maximiliána, manželka Ludovíta II. Jagelovského, 1522 uhorská kráľovná, 1531 miestodržiteľka v Nizozemsku.

10 CUSPINIANUS, Iohannes: *Congressus ac conventus caesaris Maximiliani et trium regum Hungariae, Bohemiae et Poloniae*. Viennae, 1515. 181; CUSPINIANUS, Iohannes: *Sgez d cysarzske Welebnosti w Wijdni a najjasneyssych trzij kráľuo gich Milostij we kterémž se mnoho diwneho y paměti hodného pokládá*. In: *Maiori Praga* : Nicolaus [= Mikuláš Konáč z Hodiškova], 1515. 151.

11 FERBER, Eberhard: *Dwa dyaryusze kongresu wiedeńskiego z roku 1515*. In: *Scriptores rerum Polonicarum. 4. tom. Archiwum Komisji Historycznej. 1. tom.* Xaver Liske (ed.). Krakov : W. L. Anczyc i Spóka, 1878. s. 89 – 146.

Petra Tomického († 1520).¹² Z hľadiska najšúvislejšieho a literárne najhodnotnejšieho spracovania témy možno na prvom mieste uviesť dielo Richarda Bartoliniho,¹³ sekretára gurského kardinála Matúša Langa¹⁴ v službách cisára vo Viedni.

Dielo *Hodoeporicon* si zaslúži pozornosť dnešného bádateľa z obsahového, formálneho – literárnovedného a filologického hľadiska. Z historického hľadiska ponúka zaujímavý a relatívne hodnoverný obraz strednej Európy v roku 1515, pretože sa dotýka predovšetkým dejín uhorských, rakúskych a severo-východných európskych štátov na prahu novoveku. Je to obdobie formovania sa novodobých národov i štátov, obdobie plné nepokoja a neistôt, čo rezonuje v celom diele. S osobitnou silou a akcentom sa snažili presadiť sa na politickej scéne významné a silné rody, ale do pohybu sa dostávali i nižšie vrstvy obyvateľstva s novými nárokmi; v tom čase doznievali nepokoje po Džozovom povstaní v Uhorsku z roku 1514. Cisár Maximilián viedol vojnu s francúzskym kráľom i s Benátkami a riešil opätovné rebélie u Karnov a Helvéfanov, avšak ako najväčšia hrozba nad celou Európou viselo turecké nebezpečenstvo. Osmanská otázka bola nástojčivá a popredné osobnosti stále viacej upozorňovali na potrebu neodkladne ju riešiť.

Bartoliniho oslovili, aby zaznamenal celú túto slávnostnú a významnú udalosť. O jeho prístupe k práci a štýle veľa napovedajú jeho vlastné slová v úvodnom venovaní mecénovi, kde hovorí, že všetko podáva nestranné: „aby sa dielo nemohlo znevážiť – čo by bolo na jeho škodu, a aby ani márnotratná umelecká forma neurazila tých, čo túžia po poznaní. A ak som sa do niečoho pustil, čo sa bude zdať Tvojim ušiam vhodné, budú ma môcť aj ostatní považovať za takého, ktorý si získal veľké zásluhy... Všetko som napísal nestranné, a preto sa domnievam, že dielu vôbec nechýba dôveryhodnosť

12 GORSKI, Stanislaus: *Acta Tomiciana. Tomus octavus epistolarum, legationum, responsorum actionum et rerum gestarum Sigismundi primi, regis Poloniae et Magni ducis Lithuaniae continet anno Domini MDXXVI.I – III. Posnaniae* : Typis J. Lukaszewicz, 1882.

13 Riccardo Bartolini Perusinus, Hetruscus (cca 1470 – 1529); básnik a kanonik v Dóme san Lorenzo v Perugia, sekretár a kaplán gurského kardinála Matúša Langa, v rokoch 1515 – 1519 pôsobil na cisárskom dvore vo Viedni.

14 Matúš Lang z Wellenburgu (1468 – 1540); 1513 gurský biskup a kardinál, 1519 salzburský arcibiskup, pápežský legát, v službách cisára Fridricha III. a Maximiliána I. Por. SALLABERGER, Johann: *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468 – 1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*. Salzburg – München : Verlag Anton Pustet, 1997. 544 s.

v našom veku a nebude chýbať ani u potomkov,¹⁵ čo zdôraznil v záverečnom príhovore čitateľovi: „Čiastočne som preukázal to, čo som slúbil na začiatku, no predsa len súdim a nepopieram, že som širšie a vznešenejším štýlom vyložil veľkosť takej udalosti. Lebo treba sa venovať činom, ktoré sa udiali, veľkolepo a znamenite, nielen čo sa týka ich úrovne a výzdoby, vznešenosti a dôstojnosti slov, ale zároveň treba, aby si nevykreslil komára ako slona a aby to, čo sa bude čítať, neprineslo viacej smiechu ako obdivu. Domnievam sa, že som ďaleko od toho, že by som opísal neobratne a jednoduchšie významné veci, než ako si to vyžadujú.“¹⁶ Udalosti podával Bartolini v časovom slede, ale s mnohými odbočkami. Celý svoj rozsiahly materiál rozčlenil do troch častí, kníh:

Prvá kniha sa zaoberá cestou gurského kardinála z Augsburgu do Viedne i Bratislavy a pozadím diplomatických rokovaní, ktoré prebiehali hlavne v Bratislave. Sprievod gurského kardinála pozostával z takmer sto päťdesiatich členov a neskôr sa rozšíril na štyristo. Výprava sa začala 11. februára 1515 v Augsburgu, ale jej priebeh bol niekedy veľmi dramatický vzhľadom na stroskotanie na Lechu alebo nebezpečnú plavbu po Dunaji pri meste Grein. Nezabudol popísať mesto Regensburg, pomník sv. Leopolda v Klosterneuburgu, cisára Fridricha III. i šibalskej postavy Neidharta vo Viedni. Do Bratislavy prišli asi v polovici marca, kde zotrvali takmer štyri mesiace, až do podpísania prvej svadobnej zmluvy na hrade 20. mája. Tu sa okrem pracovného programu konali slávnostné omše, prehliadky, obdarovania, pasovanie za rytierov, konské závody a turnaje, hry, hostiny a aj stretnutia

15 „... ut nec dispendium operis fastidire possit, nec noscendi cupidos damnosa offendat concinnitas. At in quaedam diverti, quae si auribus tuis digna videbuntur, de reliquis quoque bene meritis existimari potero. Illud autem mihi suavissimum erit te in hoc libello, in quem nihil perperam, nisi fallor, congesti reperturum esse... Quae quidem et si propter rerum magnitudinem prius aegre credebantur, nunc, cum tuo consecrata nomini prodeant, puto et aevo nostro et apud posteros, cum sincere a me scripta sint, fide omnino non caricatura.“ Por. BARTOLINI, A2v.

16 „Quod pollicitus sum ab initio in parte me praestitisse, tamen arbitrator non infitior, tantae rei magnitudinem et uberius et sublimius dictionis genus poposcisse. Nam ea, quae magnifice excellenterque gesta sunt, nisi eorum dignitatem atque amplitudinem verborum cultu atque ornatu prosequare idem contingat, necesse est, ut pro elephanto culicem depingas atque ea, dum leguntur magis risum quam admirationem afferunt. Ac tantum abesse arbitrator, ut res illustres inerudite incompteque scribi debeant, ut etiam cultissimus in iisdem ornatus requiratur.“ Por. BARTOLINI, Q4v.

mnohých humanistov. V máji došlo k nešťastnému požiaru, keď zhorela asi tretina mesta.

Druhá kniha popisuje diplomatickú cestu gurského kardinála za cisárom do Innsbrucku, pričom sa v nej uvádzajú niektoré zaujímavé a významné stavby a ich história, resp. povesti, napr. chrám v Öttingene, hrad v Salzburgu a chvála vojenského remesla alebo studňa na dolovanie soli v Reichenhalle. Predovšetkým sa venuje stretnutiu cisára a troch kráľov pri Viedni a samotému zásnubnému aktu v tomto meste. Pri tejto príležitosti si pripravili univerzitní profesori slávnostné reči, ktoré však prítomní nevy počuli v celom rozsahu z časového dôvodu. Zachovali sa v osobitne vydanej zbierke rečí z tohto roku.¹⁷

Posledná kniha je vyvrcholením celej udalosti, popisuje zásnuby a slávnostnú omšu v Dóme sv. Štefana vo Viedni dňa 22. júla 1515, obsahuje rozsiahlu Bartoliniho kázeň, ktorú nemohol kvôli nepokojom v chráme predniesť do konca. Nasleduje opis pasovania za rytierov, hostiny, turnajov, hier a tancov.

Bartolini ako veľmi dobrý pozorovateľ všetko podrobne zaznamenával, pričom sa zaujímal nielen o prípravu k chystanej významnej udalosti a jej účastníkov, ktorých predstavil, ale rozpisoval sa o každodenných cestovných zážitkoch, o prírode a mestách, okolo ktorých prechádzali. Sledoval prírodné zvláštnosti, významné stavby a priblížil povesti a históriu viažucu sa k nim. Pritom nezabúdal na zaujímavé komentáre týkajúce sa rozličných sprievodných udalostí. Ako humanistický vzdelanec sa snažil dávať všetko do vzájomných súvislostí a ako básnik mal zase dar podať svoje myšlienky neobyčajne pútavo a živo. Písal o tom, čo videl a zažil, a informácie, o ktorých iba počul, uviedol slovami, že mu tak povedali. Osobitne zaznamenal aj všeobecnú mienku píšuc „ako hovoria“ – „ut aiunt“.

Živo a plasticky priblížil Bartolini dobu, a tak jeho rozprávanie nadobúda na hodnovernosti. Často začínal novú tému „in medias res“ a súvislosti dodatočne vysvetľoval, preto aj výklad jeho diela môže pôsobiť nesúrodno. Spôsob rozprávania, kde si mozaikovito dopĺňa prítomné i minulé, súvisí s iným stredovekým chápaním pojmu času i priestoru. Zamýšľal sa nad

17 *Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum caesarem aliosque illustrissimos principes habitae. In celeberrimo trium regum ad caesarem conventu. Viennae, M.D.XV. Viennae Pannoniae : Per Hieronymum Vietorem expensis Leonardi et Lucae Alantsee fratrum, mense Ianuarii M.D.XVI. 881.*

objektívnymi príčinami konania určitých osobností, ktoré aj psychologicky zdôvodňoval z hľadiska konkrétneho jednotlivca či už Juraja Dóžu,¹⁸ alebo Jána Zápoľského,¹⁹ napr. pri popise poddanskej vojny a jej potlačenia. Pri hodnotení však zostával na úrovni informácií prijatých z kruhov, kde sa pohyboval. Stretávame sa uňho s pomerne objektívnym a triezvym uvažovaním, i keď miestami písal tendenčne, alebo dokonca príliš chválil svojich dobrodincov.

Pre historika i etnografa sú v Bartoliniho cestopise *Hodoeporicon* cenné rozsiahle opisy rozličných národov a národností, ktoré sú súčasťou uvedených kráľovstiev a ktorých predstavitelia tvoria ich suitu. Pri popise rozličných stretnutí, či už kvôli rokovaniam, pri hrách alebo pri cirkevných obradoch, defilujú vo svojich národných odevoch, v zbroji s náležitými ozdobami, peši i na koňoch poklusom alebo aj s hudobným sprievodom. Jeho opisy ľudí a ich odevov, ich konania v prítomnosti i minulosti, prírody a vecí, ktoré ich obkolesujú, sú veľmi presné, autentické a často vyjadrené veľmi poeticky, k čomu použil množstvo frazém, štylistických obrazov a zvratov:

Pri slávnostných prehliadkach sprievodu kráľov Bartolini obdivuje odevy, zbrane i urastenosť, silu a krásu postáv jednotlivých zástupcov rozličných prítomných národov. Tak napr. o Sarmatoch píše: „Okrem toho mali veľmi rozmanitý odev. Jedni, ako som povedal, nosili biele čiapky hore špicaté, druhí klobúky, na ktorých sa spredu dozadu ohýbali perká široké jeden lakeť. Ďalší boli ozdobení od krku po brucho alebo strieborným, alebo zlatým náprsným brnením, ktoré tak totiž tvorí sponu odevu. Niektorí nosili zlaté opasky, z ktorých viseli meče v strieborných a zlatých pošvách. Tieto sa skrúcali od pravého pleca k ľavému pod rameno. Ba veru, kde je miesto na opásanie, spájali tie pekne urobené opasky zlatými doštičkami s umelecky vytvorenými kresbami a skýtskymi drahokamami.“²⁰

18 Juraj Dóža († 20. 7. 1514); sedmohradský Sikul bol pre chrabrosť v boji s Turkmi povýšený do šľachtického stavu. Vodca sedliackeho povstania v Uhorsku – chcel odstrániť majetkovú nerovnosť a vyhlásiť rovnosť všetkých spoločenských vrstiev.

19 Ján Zápoľský (1487 – 1540); dedičný župan Spišskej, Zemplínskej a Liptovskej stolice, 1510 zvolený sedmohradský vojvoda a knieža, 1526 uhorský kráľ, protikráľ Ferdinanda I. Habsburského korunovaného v roku 1527.

20 „Habitibus praeterea diversissimi, alii, ut dicebam, insulas candidas in fastigium acuminatas gestabant, alii pilea, quorum in frontispicio pennacula ad posticam partem unius ulnae latitudinis deflectebantur, alii pectoralibus a gula umbilico tenus vel argenteis, vel aureis ita enim vestium fibulamenta faciunt, ornabantur.

Výstižný a pekný je jeho opis princeznej Anny Jagelovskej a jej účesu na spôsob nemeckého vkusu: „Zlatú hlavu obopínali tri veľmi vkusne upravené venčeky. Bohaté vlasy jej splyvali po šiji a pôvabne spočívali na riasnatej páske. Na konci boli máličko zvinuté do kľbka. A kedykoľvek zavial ľahký vetrík, pohli sa, takže sme zazreli medzerou aj hrdlo biele ako slonovina. Oči v bielku mala sklopené, ale také čarovné, že keď ich otvorila alebo prižmúrila, dalo sa pochybovať, či sa má pokladať za bohyňu alebo za človeka. Naozaj by som veril, že menej ako blesk zasahujú dve hviezdy, dve slnká srdcia tých, čo sa dívajú.“²¹

Ako jeden z prvých popísal monumentálny pomník cisára Fridricha III. († 1493) v Dóme sv. Štefana vo Viedni, ktorý dokončili až dvadsať rokov po jeho smrti a v tomto roku sem uložili jeho ostatky: „Krátko Ti o ňom poviem, aby si poznal, ako veľmi sa po smrti o seba starajú smrteľníci. Hrobka je štvorhranná, päť laktov dlhá, takmer polovicu široká... A dvíha sa z vyľšteného mramoru, až sa stretne s kamenným vencom, ktorý rozťahnutý po oboch stranách obtáča hrobku... Z najnižšieho miesta vedú hore kamenné schody. Keď sa po nich príde k vrcholu mauzólea vznešeného rímskeho cisára Fridricha, možno vidieť ležiace kamenné telo ozdobené cisárskym plášťom a korunou, a to tak umelecky urobené, že sme nútení prejavovať akúsi úctu kameňu.“²²

Quidam balteos aureos, quibus enses vaginis argenteis aureisque pendebant, qui a dextro humero in sinistrum infra alam reflectebantur, gestabant. At vero, ubi cingendi locus est laminibus aureis graphice figurata imaginibus fabrefactis gemmisque Scythicis cingula confibulabant, hii plerique omnes erant Sarmatae.“ Por. BARTOLINI, C2v.

21 „Aureum caput corollae tres faberrimo ordine dispositae circumvallabant, uberes olli crines a cervice penduli sensimque sinuato patagio residentes, paulisper ad finem conglobati, leni quandoque aura, ut eberneum etiam collum per intervalla prospiceremus, movebantur. Oculi in alborem proclives, sed tam decori, ut cum eos vel aperit, vel conivet, dubium sit, utrum divina an humana censeatur.“ Por. BARTOLINI, H3r.

22 „...de quo pauca, ut quanta de se post mortem cura sit mortalibus, cognoscas, recitabo. Sepulcri opus quadrangulare est longitudine ulnarum quinque, latitudine fere dimidia... surgitque levissimo marmore, quoad coronam lapideam offendit, quae altrinsecus porrecta sepulcrum ambit... A summo imoque scalae lapideae, quibus cum ad fastigium mausolae pervenitur Fiderici augusti Romanorum imperatoris, corpus lapideum iacens imperiali paludamento coronaque ornatum visitur, tanto artificio, ut saxo venerationem quandam habere quodammodo impellamur.“ Por. BARTOLINI, B2r-v.

Ako humanista mal Bartolini vybrúsený vkus a z tohto hľadiska posudzoval niektoré situácie a okolnosti veľmi kriticky. V každom prípade sa jeho kritický postoj (horľavý materiál pri stavbe striech, hudba a oblečenie barbarov) nestretáva s negatívnym pocitom, skôr ide ňho o láskavé či smutné konštatovanie (rozpad Itálie, reči profesorov). Niekedy ho podal vtípne a s humorom (ubytovanie v Bratislave). Množstvom odbočiek osviežil text, inokedy nimi poučoval alebo zabával čitateľa. Nechýbali viaceré vyjadrenia nevôle nad neprítomnosťou cisára Maximiliána na bratislavských rokovaníach, ktorú uviedol na viacerých miestach. Ukážky z textov názorne predstavujú, ako Bartolini zakomponoval do diela tieto vlastné postrehy a komentáre alebo úvahu:

V súvislosti s požiarom v Bratislave počas rokovaní, keď zhorela takmer tretina mesta, napísal: „Naozaj, v severných krajinách vidíme celé mestá niekedy vypálené, lebo strechy sú všade šindľové, nie škridlicové. Tie, akonáhle padne na ne iskra, zhoria rýchlejšie, než sú ľudia schopní pomôcť. Pretože sú vystavené požiarom, majú nočné stráže, ktoré volaním oznamujú hodiny a dávajú pozor, či v nejakej časti nevznikol požiar. Považujem veru za pochabé, že sa radšej nechajú strážiť hlásnikmi niekedy pohrúženými do spánku a vína, ako pokryť domy strechami, ktoré nemôže zničiť požiar.“²³ Zrejma je tu Bartoliniho kritika spôsobu výstavby domov a použitého stavebného materiálu. Porovnával ho s materiálom z talianskeho prostredia, čo zmiernuje ostrosť kritiky, keďže v stredoeurópskych parametroch išlo o bežnú výstavbu. Konkrétne v Bratislave sa ako stavebný materiál používali od 14. storočia otesané kamene, kamene z lomu, vo veľkej miere tehly a drevo. Väčšina stavieb bola pokrytá šindľom, i keď nechýbali ani škridľové strechy.²⁴ Okrem toho bola už vtedy zabezpečená protipožiarna ochrana na relatívne dobrej úrovni.²⁵

23 „Verum, in septentrionalibus plagis urbes integras aliquando exustas vidimus, nam tecta passim scandulis, non tegulis fiunt, quae simul atque scintillam excipiunt, celerius quam hominum ingenium opituletur, comburuntur. Qui, cum incendiis expositi sint, nocturnos habent vigiles, qui et horas nuntiant clamando et ne quapiam in parte incendium fiat, praecavent. Stultum profecto arbitror, cum malint per vigiles aliquando somno vinoque sepultos custodiri, quam tegumento domus tegere, quod ab incendio laedi non possit.“ Por. BARTOLINI, D3v.

24 ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 4.* Pozsony : Kommissionsverlag von Carl Stampfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1903, s. 184 – 185.

25 KAMENICKÝ, Miroslav: Brandschutz im Alltagsleben der Stadt Preßburg. In: ČIČAJ, Viliam – PICKL, Othmar (ed.): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts.* Bratislava : Academic

Bartolini oceňoval dobrý vkus pri odievaní vlastných oproti iným národom, ktorí nedosahujú ľahkosť a krásu, na aké sú zvyknutí v jeho krajine alebo v Nemecku: „Ale naši dvorania, nevravím to zo závidi, sa zdali byť oveľa vkusnejší... Napokon tam bol obdivuhodný počet stavov. Tie bolo vidieť v takom rúchu, v takej nádhere, že aj Panónčania aj Sarmati, ktorí chceli, aby sa zdali najskvelejší spomedzi ostatných smrteľníkov, hľadeli s úžasom. Pomlčím o druhoch šiat, zhotovených alebo zo zlata, alebo z brokátu. Pomlčím o zlatých reťaziach a veľmi drahocenných náhrdelníkoch, o prebohatom množstve perál, diamantov a ostatných kameňoch tohto druhu. Naozaj ľahko prevyšovali ostatných mravmi a jemnosťou spôsobu života, ba i eleganciou.“²⁶

Okrem opisov oblečenia je to i nesúlad hudobných prejavov u „barbarov“, ktorý Bartolini kritizoval: „Prítomní boli Germáni, Panónci, Sarmati, Tataři, Turci a Moskáli. Medzi nimi boli predovšetkým trubači veľmi ostro hučiaci na zakrútených trúbach. Ukladali tóny diatonicky alebo v kvinte, prevyšujú ju oktávou alebo dvoma oktávami. S ostatnými rozoznávali hlasy spevákov, ktorí nepoznali súlad, lebo najprv sa vzájomne pretekali poltónom a vzápätí po druhom poltóne urobili štyri intervaly. Bolo to také neprijemné pre jednoduché uši, že občas som zatúžil byť nahluchlý. Niektorí tvrdia, že je to také ľudské pokolenie s takými divými mravmi, že ho teší hlučný zvuk, a tak sa domnieva, že prevýši všetku harmóniu.“²⁷

Electronic Press, 1998, s. 151 – 156; ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 2.* Pressburg : Commissionsverlag von Carl Stampfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1893, s. 63; ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 3.* Pressburg : Commissionsverlag von Carl Stampfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1900, s. 261.

26 „Verum, nostri aulici multo elegantiores, absit verbo invidia, videbantur... Deinceps mira ordinum observantia ii tanto ornatu, tanto cultu visi sunt, ut et Pannonii et Sarmatae, qui prae ceteris mortalibus cultissimi videri volunt, non citra admirationem intuerentur. Taceo vestimentorum genera vel aurea, vel ex plumatili serico concinnata, taceo aureos torques mellosque pretiosissimos, unionum adamantium ceterorumque huiusmodi lapillorum beatissimam copiam, verum moribus vitaeque elegantia atque urbanitate ceteris facile praestabant.“ Por. BARTOLINI, s. C4r.

27 „Aderant Germani, Pannonii, Sarmatae, Tartari, Turcae, Moschi et eorundem imprimis aeneatores tortilibus tubis asperrime perstreptentes, neque enim ditonum aut diapentem, thessararunt, diapaso intermistam, aut bisdiapaso ceterisque phonasorum voces concordiamque noverunt, sed primo per hemitonium invicem certantes, rursus a secundo hemitonio quattuor intervalla ascendentes. Tanta candidarum aurium molestia, ut aliquando surdastrum me esse desiderarem. Tradunt aliqui tale hominum genus ita efferatis esse moribus, ut perstepero

Ojedinele vyjadruje Bartolini svoj vzťah k rodnej krajine, pričom smúti nad tým, ako Itália dopadla aj vinou svojich vlastných občanov, ich nízkej morálky, čo zovšeobecňuje aj na prítomnosť. Východisko z tejto situácie nachádza v ich spojení so silným a schopným panovníkom aj za cenu vlastnej slobody a nezávislosti: „Nešťastná Itália sa zo všetkých strán ohrozuje a napáda, a tak sa vyrovnáva, čo sa požičalo jej dávnej veľkosti a moci. Kedysi totiž pod neslýchanými vymyslenými zámienkami útočne obsadila kráľovstvá cudzích národov a mala v moci ríšu Európy, Afriky a Ázie, ale teraz zabúdajúc na svoju veľkosť sa predhadzuje všetkým ako korisť. Domnievam sa, že sa to stalo pre mocnejšiu ničomnosť smrteľníkov a skazené mravné zásady. Ako kedysi totiž štát spravoval len ten najlepší a najrozumnejší, tak teraz tie najhoršie a najničomnejšie povahy pripravujú záhubu štátu, nešetiac veru ani svojich občanov. Tak veľa chýba, aby sme si vážili jedného či druhého, ktorý by nám právom mal vládnuť, ale ako prívrženci týchto či tamtých strán najmenej sebe dôverujúc rútime sa do spoločného nešťastia. Ale to treba medzitým znášať s pokojnou myslou, kým si najväčší z panovníkov nepodrobí severné kraje a neukáže svoju moc, od ktorej závisí naša sloboda, pričom ohlási víťazstvo.“²⁸

Popri tejto úvahe je mimoriadne výrečné jeho hodnotenie dobovej rétoriky vyučovanej na univerzite a platnej vo svete vzdelanosti. Bartolini kritizuje uvítacie a slávnostné – rétoricky síce veľmi pekné, ale obsahovo prázdne – reči profesorov, ktoré predniesli pred cisárom alebo jeho legátmi. Dokonca sem vsúva aj odporúčanie, ako správne rečniť: „*Na druhý deň popoludní nám*

clangore et si omnem antecellere harmoniam credit, delectatur.“ Por. BARTOLINI, C2r-v.

- 28 „*Ita infelix Italia undique expetita lacessitur mutuumque eiusdem pristinae magnitudini ac potentiae rependitur. Ultro enim et novis repertis causis externarum olim gentium regna occupavit, Europae, Africae atque Asiae imperium obtinuit, nunc autem suae magnitudinis oblita se ad praedam omnibus obiicit, idque mortalium nequitia invalescente abolitaque morum disciplina, accidere conicio. Nam olim ut optimus ac prudentissimus quisque res publicas gubernabat, ita nunc pessima quaeque flagitiosissimaque ingenia rebus publicis, ne suis quidem penatibus, parcendo, exitium parant. Tantumque abest, ut unum vel alterum, qui merito nobis imperare deberent, colamus, sed modo harum, modo illarum partium asseculae nobis minime fidi in commune ruimus malum. Sed haec interim aequo animo ferenda, donec principum maximus pacato septentrione potentiam suam, unde nostra pendet libertas, triumpho declaraturus ostendat.*“ Por. BARTOLINI, K3r-v.

oznámili, že príde s veľkou skupinou učiteľov rektor²⁹ univerzity,³⁰ ktorá je tam veľmi slávna. Keď si gurský kardinál obliekol zvyčajné rúcho, prijal ich s láskavou tvárou. A o krátky čas mal Sebastian Binderlius chváloreč, ktorú predniesol nie v tunajšom nárečí, aké možno pozorovať v tej krajine, z čoho ja sa odvažujem tak usudzovať o Germánoch, ak sa nemýlim. Najviac sa podobajú rímskym rečníkom. Zhŕňajú, predkladajú, rozlišujú a dokazujú celkom učene, ale tak bohato, že ich treba prirovnať k ázijským, ba skôr k atickými rečníkom, to isté si teraz myslím aj o latinských. Je totiž ťažké hovoriť vhodne a učene. Aká je to námaha, chápeme. Ako máme hovoriť, nevieme, najmä keď máme dopredu stanovené veľmi tesné hranice. Kniežatá totiž v tom čase nemali záľubu v odbočkách a v nádhere reči, ale v ustavičných výrokoch, a túžili, aby sa vec vybavila v krátkosti, hoci reč obsahovala ich chválu. Ak sa držíme pravidiel predkov a sledujeme tú pyšnú cicerónsku reč, kniežatá alebo iné robia, alebo driemu. Ak stručnejší spôsob reči prinesie nejaké pravidlá, čo sú pre nás nové, alebo sa prehrešujeme nevedomosťou, alebo ak hocičo dobré povieme, pretože to bolo povedané stručne, vravia, že to bol suchopárny spôsob reči.“³¹

Bartolini sa drží jednej dejovej línie, avšak vzhľadom na veľké množstvo rozmanitého materiálu podáva jednotlivé poznatky a informácie rozličnými formami – rozprávaním, opisom, úvahou, dialógom a množstvom vsuviek a odbočiek. Tento spôsob rozvíjania hlavného motívu a jeho nadväzovania i spájania s mnohými vedľajšími vsuvkami, popismi a vysvetlivkami je ty-

29 Krištof Külber; apríl 1515 rektor Viedenskej univerzity.

30 Viedenskú univerzitu založil v roku 1364 vojvoda Rudolf IV. a pápež Urban V.

31 „*Postero die pomeridianum, ut arbitror, tempus erat, rector studii, quod illic celeberrimum est magna scholasticorum manu adventare, nuntiatur. Gurgensis habitu de more sumpto pacato illos vultu excepit. Pauxilluloque temporis interiecto Sebastianus Binderlius orationem habuit encomiasticam, non indigena, ut illa in regione animadverti potest, prolatione recitatam, unde ego de Germanis ita conicere, ni fallor, audeo. Eos Romanis prope oratoribus similissimos esse. Conciliant, praeponunt, dividunt argumentanturque satis erudite, sed ita copiose, ut Asiaticis potius quam Atticis comparandi sint, idem etiam nunc de Latinis oratoribus sentio. Nam apposite eruditeque dicere difficile est, quod opus sit intellegimus, ut dicere debeamus, nescimus praesertim, cum nobis angustissimi termini praefixi sint. Principes enim hac tempestate non digressionibus cultuque, sed crebris delectantur sententiis brevique rem transigi, etiam si suas ipsorum laudes complectantur oratio, desiderant. Si antiquorum praeceptis insistimus illaque Ciceronianam lecythum sectamur, principes aut aliud agunt, aut dormitant. Si concisius dicendi genus, cum nova quaedam nobis praecepta iniunxerint, aut nos ignorantia peccamus, aut si quippiam boni dicimus.*“ Por. BARTOLINI, B1v-2r.

pický pre 16. storočie, ale používal sa ešte aj v románe 18. storočia. *Hodoeporicon* je viacžánrové dielo obsahujúce predovšetkým cestopis, a to v dvoch knihách, ale nachádzajú sa v ňom aj – verše úvodné, venovacie, odporúčajúce, list – dedikačný, odporúčajúci, aj viazanou formou, ktoré približujú zároveň pohnútky autora k napísaniu diela a vďaka mecénovi za pomoc pri jeho vydaní, nehovoriac o snahe osláviť jednotlivých členov panovníckych rodov, vyzdvihnúť dôležitosť kongresu a napokon pripomenúť si význam prítomných humanistov. Z ďalších žánrov možno uviesť kázeň, reči, zmluvu, zoznamy mien, pričom asi tretinu celkového textu tvoria verše. Jeho súčasťou sú príspevky iných autorov, ktoré podľa dobového úzu Bartolini zaradil, aby umocnil význam textu:

- Richard Bartolini – verše gurskému kardinálovi a na erb cisára (A2v),
- Richard Bartolini – venovanie diakonovi kardinálovi Vernardovi (A2v),
- Richard Bartolini – verše Žigmundovi (D4v a nasl.),
- Richard Bartolini – chváloreč na Annu (H3v),
- Richard Bartolini reč – kázeň v Dóme sv. Štefana (N1r a nasl.),
- Richard Bartolini – čitateľovi, záver (Q4r),
- Ján Dantišek úvodné verše – čitateľovi (A1a),
- Ján Dantišek verše – o Žigmundovi (E2v),
- Ján Dantišek verše – Bartolinimu (G3v),
- Gašpar Ursinus Velius – veršovaný list vratislavskému biskupovi Jánovi Turzovi (G3v a nasl.),
- Gašpar Ursinus Velius – verše cisárovi (G3v),
- Gašpar Ursinus Velius – odporúčajúce verše (Q5r),
- Joachim Vadianus – verše Bartolinimu (Q5r),
- Rudolf Agricola ml. – verše (Q5r),
- List kráľov – cisárovi (K1r-v),
- Reči vyslancov a gurského kardinála (K2r-v),
- Zoznamy mien účastníkov s uvedením ich príslušnosti k panovníkovi a ich funkcií (L3v –M1r),
- Zmluva (Q3v).

V zmysle humanistickej poetiky sa používal časomerný veršový systém prevzatý z antickej literatúry, ktorý bol založený na pravidelnom striedaní dlhých a krátkych slabík. Z metriky sa najviac pestoval daktylský hexameter

a elegické distichon, menej sapfická, alkajská alebo asklepiadská strofa.³² Poézia bola väčšinou myšlienково i formálne priemerná, drobnejšie básničky písal takmer každý vzdelanec, ale iba časť prekročila konvenčné veršovanie. Priemerne skladať verše „*mediocriter versus facere*“ sa totiž vyžadovalo na lepších partikulárnych školách.³³ Verše v *Hodoeporicone* pozostávajú z daktylských hexametrov a v menšej miere z elegických distichov. Tieto verše podobne ako iné drobné príspevky dokumentujú, aké príjemné a priaznivé prostredie sa vytvorilo počas uvedených pracovných i slávnostných stretnutí. V meste pôsobili v sprievode svojich panovníkov alebo ako ich zástupcov vynikajúce a známe osobnosti „*viri litterati*“, ktorých považovali ostatní prítomní humanisti aj za svojich mecénov, a to predovšetkým gurského kardinála Mateja Langa a vratislavského biskupa Jána Turzu.³⁴ Okrem Jána Kuspiniána, Richarda Bartoliniho a Krištofa Šidlovického tvorili okruh vzdelancov v Bratislave Jodocus Ludovít Decius,³⁵ Gašpar Ursinus Velius,³⁶ Hieronym Balbus,³⁷ Joachim Vadianus,³⁸ Rudolf Agricola mladší, Ján Danti-

- 32 OKÁL, Miloslav: *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 7 – 81.
- 33 WINTER, Zikmund: *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409 – 1622)*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897, s. 32.
- 34 Ján Turzo z Betlanoviec (1466 – 1520); vratislavský biskup.
- 35 Jodocus Ludovít Decius; sekretár kráľa Žigmunda.
- 36 Gašpar Ursinus Velius (cca 1493 – 1539); dvorský historiograf Ferdinanda I. a vychovávateľ Maximiliána II., po roku 1509 na odporúčanie Jána Turzu v službách gurského kardinála Mateja Langa ako sekretár.
- 37 Hieronym Balbus (cca 60. roky 15. stor. – cca 1535); taliansky humanista, básnik, v službách uhorského kráľa Vladislava II. ako vychovávateľ jeho detí, jeho vyslanec a splnomocnenec, 1514 – 1526 prepošť kapituly v Bratislave, vyslanec kráľa Vladislava na rokovaníach v Bratislave a Viedni v roku 1515 i na Wormskom sneme v roku 1521; od roku 1519 gurský kardinál.
- 38 Joachim Vadianus Helvetius/Joachim Watt (1484 – 1518); humanista, básnik a rečník, profesor na Viedenskej univerzite.

šek,³⁹ G. Pavol Amaltheus,⁴⁰ Jakub Piso,⁴¹ Ján Stabius,⁴² Mikuláš Gerbellius⁴³ alebo František Pico z Mirandoly,⁴⁴ Aegidius Remus⁴⁵ a Angelus Cospus.⁴⁶ Trávili spolu voľné chvíle na prechádzkach alebo na spoločných posedeniach, počúvajúc pritom hudbu. Učené rozhovory ich obohacovali, povzbudzovali a pomáhali im prekonať nepriazeň počasia a často aj nehostinné podmienky na cestách. Bartolini píše, ako blahodárne na neho pôsobili stretnutia s týmito vzdelancami-priateľmi. Vytvorili sa medzi nimi silné putá, osobitne sa

vyjadruje o drahom Jánovi Dantiškovi a Gašparovi Ursinovi Veliovi. Humanisti písali príležitostné verše i siahodlhé poémy, ktorými doplňovali svoje pozdravy pri spoločenských stretnutiach, často odznievali na oslavách a hostinách nimi skoncipované slávnostné reči, písali a venovali si ich aj navzájom. Popri priamej účasti na rokovaní písali na svojich panovníkov poémy, kde hodnotili a vychvaľovali ich činy vo vojnách a ich snahu zachovať mier. Za titulným listom v *Hodoeporicone* nasleduje odporúčanie Jána Dantiška čitateľovi v 27 elegických distichách. Na Bartoliniho oslavu kráľa Žigmunda reagoval Ján Dantišek veršami venovanými Richardovi Bartolinimu a kráľovi Žigmundovi, kde znova pripomenul jeho významné činy, ako napr. jeho boje s Moskálmi a ich veliteľom Litovčanom Michaelom Hlinským, ako aj Žigmundove výboje do Litvy, Ruska a Pruska. Obidve poémy na udatné činy poľského kráľa Žigmunda napísali Dantišek a Bartolini v Bratislave. Od Bartoliniho je aj *Idyllium* na manželstvo budúcich panovníkov Ľudovíta a Márie, ako aj na hostinu usporiadanú na ich počesť. Pripojený je skrátený list od Gašpara Ursina pre vratislavského biskupa Jána Turzu, veľkého priaznivca tohto snemu. Svoju podporu vyjadrili Bartolinimu Nicolaus Gerbellius, G. Paulus Amaltheus, Leonard Alantsee, Ján Dantišek alebo aj Joachim Vadianus:

„Ak si zaslúžia pomníky kráľov a cisárov chválu,
ktorú až k hviezdám vie vzniesť, Richard, tvoj náročný čin,
právom ti pribudne odmena k sláve, a hoci si človek
z ľudu, veľkosť ich skutkov úmerne zväčší tvoj lesk.“⁴⁷

Východiskom humanistickej poetiky je antická kultúra; žánrovo, tematicky, štylistickými a jazykovými prostriedkami, ale aj citovaním mytologických postáv. Do akej miery sa humanisti držali svojich antických vzorov, napodobňovali ich, alebo sa púšťali do formovania nových, aj kombinovaných slovných tvarov či ich spojení, zvrátov – frazém, alebo im prisudzovali iný význam, treba skúmať v dielach jednotlivých autorov. Dodnes nevznikla teoretická práca, ktorá by na základe analýz a komparácií textov komplexne posúdila začlenenie nových poznatkov v období renesancie a humanizmu

47 „*Ioachimi Vadiani Helvetii ad Richardum:
Caesaris et regum si quid monumenta merentur,
quae, Richarde, tuus tollit ad astra labor.
Iusta tibi famae merces accedet et addent
privato meritum grandia gesta decus.*“ Por. BARTOLINI, Q5r.

39 Ján Dantiscus/Dantiscanus, Dantišek (1483 – 1548); humanista, básnik, v službách poľského kráľa Žigmunda I. Jagelovského.

40 Pavol Amaltheus G. z Pordenonu; básnik a profesor rečníctva na Viedenskej univerzite.

41 Jakub Piso († 1527 v Bratislave); vychovávateľ Ľudovíta II., päťkostolský biskup a „*poeta laureatus caesareus*“.

42 Ján Stabius Banissus († 1522); kozmograf, matematik, básnik, astrológ, cisársky historiograf.

43 Mikuláš Gerbellius z Pforzheimu (1485 – 1560); žiak a životopisec Jána Kuspiniána.

44 Ján František Pico z Mirandoly (1469 – 1533); filozof, básnik, teológ, synovec Jána Pica z Mirandoly (1463 – 1494).

45 Aegidius Remus z Ausburgu (1485 – 1535); právnik, od 1513 v službách kardinála Matúša Langa.

46 Angelus Cospus; profesor poetiky na Viedenskej univerzite pred Joachimom Vadianom.

do adekvátneho písomného prejavu.

Bartoliniho štýl je prevažne stredný „*stylus mediocris*“, miestami vysoký „*stylus sublimis*“. Jazyk je výlučne latinský. Vychádzal z antických vzorov, využívajúc rozličné obrazy a paralely z antickej mytológie, napodobňujúc a citujúc starovekých autorov. Kultivovaným prejavom vzdelaného Bartoliniho je používanie bohatého mytologického aparátu, obrazov z antických autorov, najmä u humanistov obľúbeného Vergília, Ovidia, Apuleia, Plauta či Plinia. Ďalej evokuje rôzne prirovnania v prírode, čo je typické pre toto obdobie, odľahčujúc text ľahšími či hovorovými výrazmi, aj novotvarmi, čím dosahuje, že jeho čítanie je v rámci dobových textov mimoriadne pútavým a zaujímavým napriek tomu, že v ňom podal a zladil nesmierne veľké množstvo údajov a informácií. V bohatej miere používal viacero literárnych druhov a najrozmanitejšie stylistické a jazykové prostriedky:

Pri analýze Bartoliniho *Hodoeporiconu* možno poukázať na konkrétnych príkladoch na pestrosť a rozmanitosť slovných spojení, básnických obrazov a frazeologických zvrátov. Možno ich rozčleniť a posudzovať z viacerých aspektov, napr. podľa ich etymológie, lexikálneho zloženia, zhody obsahu i formy jednotlivých komponentov, podľa ich ustálenosti; popritom ich treba vnímať aj ako topické prvky prelínajúce sa do rozmanitých foriem stylistických prostriedkov a aj z hľadiska ich používania do dnešných čias. Zároveň možno pozorovať, ako sa Bartolini vysporadúva s nachádzaním primeraných jazykových a stylistických prostriedkov vzhľadom na dobové pomery v spoločnosti a aj vzhľadom na vedecký pokrok.

1. Početné *f r a z e o l o g i c k é* zvraty a obrazy použité v Bartoliniho *Hodoeporicone* zväčša pretrvali či už v rovnakej, alebo zmenenej podobe, viaceré z nich majú antický pôvod. V mnohých prípadoch frazeologické výrazy svojím významom a formou zabiehajú do kategórie stylistiky – stožňujú sa s funkciou stylistických trópov a figúr, ako sú metafora, metonymia, epiteton, prirovnanie, gradácia, personifikácia, pleonazmus, ironia, čo možno dokladovať na príkladoch, ktoré sa nachádzajú v tomto čiastočne básnickom, čiastočne odbornom diele obsahujúcom i vedecké prvky. Spomedzi nich možno uviesť:

Príslovia

Pro elephanto culicem facere (urobiť zo slona komára), pričom ide o obrátené antické príslovie *Elephantum ex musca facere* (urobiť slona z muchy).⁴⁸

48 ERASMUS Rotterodamus, Desiderius: *Adagiorum chiliades*. Basileae : Hiero-

Bartolini v epilógu vyjadruje svoju obavu, aby nevykreslil takú významnú udalosť nepatrným spôsobom. (Q4v).

Evitata Charybdi in Scyllam incidi (vyhnúc sa Charybde padne za korist' Skyle). Bartolini expresívne popisuje nebezpečné miesto – útesy a víry, ktoré existuje na Dunaji pri meste Grein, ako Skylu a Charybdu, čiže dve obludy z Messinskej úžiny známe z Homérovej Odysey „*Scyllam hanc latrantem cum superaveris, in Charybdim ut incidas necesse est*“ – keď premôžeš túto brešúcu Skyllu, nevyhnutne vpadneš do Charybdy (A6v).

Úslovia

„*Semimortui ad ripas tandem compulsi sunt, ubi et aqua humecti et frigore pene exangues, aqua enim quam madidi erant, in glaciem vertebantur*“ – polomŕtvi boli napokon zahnaní k brehom, kde premožení vodou aj od mrazu skoro zamdlení, zmenili sa na ľad; totiž tak veľmi boli mokří od vody, (A4r) = Bartolini použil biblické „*zmeniť sa na solný stĺp*“ v obmene „*zmeniť sa na ľad*“.

Ustálené zvraty

„*Itaque sic primum, quod faustum, felix fiet, inter tot potentissimos reges, Gurgensemque, conventio habita*“ – a tak po prvé, nech je to pre dobro, zdar a šťastie, že sa konala schôdzka toľkých najmocnejších kráľov a gurského kardinála (C4v) = „*Quod faustum, felix fiet*“ napodobňuje známu slávnostnú formulu „*Q. B. F. F. S.*“ (*Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit*), ktorou sa v starovekom Ríme zahajovalo úradné konanie.

„*Rex Hispaniae... igne ferroque provincias vastaturus invadat*“ – hispanský kráľ... napadol krajinu, hodlajúc ju spustošiť ohňom a mečom. (K3r) = pustošiť ohňom a mečom.

„... *cui mearum lucubrationum munus dedicarem*“ – komu by som mal venovať dielo svojej večernej práce (A2v) = „výsledky práce pri lampe“ sa používa v obmene.

Zvraty s metonymickým podtextom

„*Calcaria enim sponte currenti addidisti*“ – bodol si ostrohami dobrovoľne bežiaceho (E2r) = niekoho zbytočne podnecovať.

„... *quod servitutis iugum a nobis excussisti*“ – že si nás vytrhol z otrockého jarma (N4r) = oslobodiť.

nymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1542, s. 314.

„... iam paphius flos legendus est“ – už sa má trhať pafijský kvet (epiteton „pafijský“ alebo „cyperský“ kvet podľa mesta Paphos na Cypre, kde je chrám gréckej bohyně lásky Afrodity) (H3r) = vydať dievča; spojenie „odtrhnúť kvet“ sa používa v hovorovej reči skôr vo francúzštine.

„... taedasque exprome iugales tu, Pallas“ – a ty, Pallas, rozviň svadobné fakle (P4v) = začať svadbu, v obmene sa výraz často používal v epitalamiách v období humanizmu; Pallas Aténa – grécka bohynia múdrosti.

„... hoc tamen boni nobis attulere ut risu eflusissimo ilia pene rumperentur“ – prinieslo to však ten úžitok, že od nespútaného smiechu nám takmer pukli slabiny (B3v) = puknúť od smiechu.

Obraznosť – metaforizácia

„Os non verba cum loquitur, sed ambrosiam ac nectar, aut si quid dulcius est, profert“ – keď rozpráva, ústa neplodia slová, ale ambróziu a nektár, ba aj niečo sladšie (H3r) = slová niekoho znejú lahodne.

„Veneri, quae non multum mihi propitia est, iratus sum“ – hneval som sa na Venušu, lebo mi nie je veľmi naklonená (A5v) = neuspieť v láske; Venuša – rímska bohynia lásky.

„... iuravissem folles Ulyssis, cui Calypso abeunti dederat, resignatos fuisse“ – prisahal by som, že sa Odyseovi otvorili mechy, ktoré mu dala Kalypso (C1r) = strhol sa obrovský vietor; podľa Homéra nymfa Kalypso dala Odyseovi darček, ktorý nemal otvoriť.

„Gurcensis itaque ibi ut genio Bacchoque, laeticiae datori habenas solveremus, iussit“ – a tak tam kardinál gurský prikázal, aby sme povolili uzdu sebe i Bakchovi, darcovi veselosti (A6r-v) = uvoľniť sa, veselieť sa.

Antitézy

„... surdis auribus verba nostrorum audiebant“ – slová našich počúvali hluchými ušami (A2v) = nepočúvať.

Prirovnanie, často využíva obraz z prírody, porovnanie s farbou alebo s niektorým z piatich zmyslov

„Et calidis purus candesceret ignibus aeter limitibusque suis constaret mobilis aer“ – aby sa jasná obloha rozžiarila ohnivými hviezdami a aby sa nepokojný vzduch ustálil vo svojich medziach (P3r) = pokoj nastane na nebi i zemi.

„Nam ex eius ore mel fluere, quam verba... potius dixerim“ – cítil som, že z jeho úst tečie namiesto slov med (K2v) = hovoriť pekne čo do formy aj

obsahu.

Asyndetickým spojením takýchto obrazov, ale aj ich gradáciou, sa zvyšuje účinok slov: „Tygrisque lacesere tygrim vix fertur fulvusque leo saevire leoni. Saevior ast hominum natura animantibus ipsa est hostis enim iam facta sibi, communia rupit vincula, neglexitque deum coelestia dona“ – tiger sa sotva odváži roztrhať tigra a žltý lev zúriť voči levovi. Ale sama ľudská povaha je ukrutnejšia ako u ostatných živých tvorov. Stala sa totiž sama sebe nepriateľom, pretrhla spoločné putá a zanedbala božské nebeské dary (D4v).

2. F r a z é m y, ktoré nesú určitý psychologický náboj z hľadiska autora alebo celkového objektívneho postoja v danej situácii. Ide o obdiv, iróniu alebo výsmech autora nad niektorými vecami alebo činmi a aj o vyhrotenú spoločenskú situáciu. Často sa v nich používa gradácia, zveličenie, aj vyzývanie božstiev z antickej mytológie, alebo sa autor zaprisaháva, čím sa snaží dosiahnuť vierohodnosť svojich slov, taktiež priamo oslovuje čitateľa, aby sa k nemu priblížil; tento fenomén v obmene pozorujeme aj v súčasnosti v hovorovej reči:

„... inspeximus, tectum divae Arachnae dicatum, pavimento deae Porcillae grunienti inserviebat“ – povala bola zasvätená božskej Arachne. Dlážka slúžila bohyni krochajúcej svinke Porcille (C3r) = Bartolini prirovnáva miestnosť chlievu, kde bývajú ošipané a povaly sú plné pavúkov; z gréckej mytológie Aténa premenila tkáčku Arachne na pavúka.

„... per deos iuravissem immortales“ – pri nesmrteľných bohoch, by som prisahal (C1r).

Metafory so stupňovaním obrazu a s vtipným nádychom; Bartolini takmer vždy vykresľuje situáciu prehnane, vypointuje ju, očakávajúc, že u čitateľa zanechá správny dojem:

„Gurcensis, ut solers imperator suo consulens exercitui, non prius in pugnam deae Culinae descendere voluit, quam totam aciem instructam videret. Cum ergo multos obstruncavissemus satisque cruoris exhausissemus, ad variam nos ludorum curam convertimus“ – gurský kardinál, ako skúsený vojvodca starajúci sa o svoje vojsko, nechcel sa pustiť do boja s bohyniou Kuchyňou prv, než by videl pripravený celý šík. Keď sme teda mnohých pobili a dosť krvi sme vypili, venovali sme sa rozličným zábavám (A4v) = obraz z bežného vojenského života – vojvoda nechcel bojovať s bohyniou Kuchyňou, čiže nechcel sa pustiť do jedla.

Niekedy spája dva obrazy polysyndeticky, snaží sa s úsmevom podať aj nepríjemné veci, napr. toho, ktorý, ako sa domnieval, zapríčinil pohromu,

nakoniec pomenuje dobrákom:

„*Is noctu dum ad matulam currit, pedibusque pavementum graviter ferit, simul terraemotus exortus est omasum, me Castor, boni abbatis, gravi po[n]dere, pavementum concussisse affirmabam...*“ – keď on v noci beží na nočník a nohami ťažko dupoce po dlážke, ihneď nastalo zemetrasenie. Tvrdil som, že namojveru, báchor dobrého opáta ťažkou váhou otriasol dlážkou (B4v – C4r) = Bartolini si vypožičal výraz „*matula*“ (nádooba na tekutinu) od Plauta v prenesenom výraze na vyjadrenie nočníka, nachádza sa takto aj pri francúzskom preklade podľa Calepinovho slovníka.⁴⁹ Aby sa Bartolini vyhol opakovaniu výrazu „*venter*“ (brucho), po druhýkrát použije termín „*omasum*“ (držky), čím vyjadruje nadmiernu veľkosť opátovho brucha ako u hovädzieho dobytku; vyznieva to však aj pejoratívne, až vulgárne. I keď treba poznamenať, že Bartolini sa vulgárnym výrazom vyhýba. Za celkom vtipné možno považovať autorovo vysvetlenie, že sa na druhý deň dozvedel, že v noci zemetrasenie naozaj bolo.

Pejoratívna charakteristika východných národov

„... *qui quidem arbitratus sim, apud illos haberi orationem posse, qui et pullos equorum comedunt, et lac concretum cum sanguine equino potant*“ – keďže som si myslel, že môžem predniesť kázeň pred tamtými, čo aj pojedajú žriebäta koní, aj pijú mlieko zhustené konskou krvou (M4v).

3. O d b o r n é v ý r a z y a terminológia formujúcich sa nových vedných disciplín nachádzajú svoje opodstatnenie v strednej Európe v 16. storočí a neskôr, pričom nemožno nespomenúť okruh problematiky prírodovednej filozofie, práva a i. Viaceré výrazy preberá Bartolini od súčasníkov – v ojedinelých prípadoch ich uvádza Calepinov slovník jedenástich jazykov alebo Bartalov slovník latinského jazyka pre okruh uhorských dejín.⁵⁰ Niekedy Bartolini aj sám odvodzuje výrazy z klasických gramatických tvarov, zväčša si však vypožičiava výrazy z antiky, alebo príslušnú vec, jav obšírne popisuje.

Výrazy, ktoré sú veľmi zriedkavé, skôr odvodené z klasických tvarov, pričom si autor pomáha doplnujúcou vsuvkou „*ut aiunt*“ (ako sa vraví). Takto poukazuje na vypožičanie si výrazu z hovorovej reči:

„... *ego, quia non nisi emisiciis, ut aiunt, oculis fruor, abeundi consilium coepi*“ – ja, keďže sa ako sliedič kochám očami, ako sa vraví, začal som pomýš-

49 CALEPINUS, Ambrosius: *Dictionarium undecim linguarum*. Basileae : Sebastianus Henricpetri, 1598.

50 BARTAL, Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Budapestini : Academia litterarum Hungarica, 1901.

ľať na odchod (A3v) = „*emisiciis oculis*“ je odvodené od „*emittere*“ (vysielať, hádzať), čiže sliedivými, pozorujúcimi očami.

„... *postridie gallicinio per tubicinem excitati*“ – na druhý deň zavčas rána v čase, keď kohút zakikiríka, sme vyburcovaní trubačom (A6v) = „*gallininium*“ (gallus a cano), čiže spev kohúta, si vypožičal od Apuleia.

„*Cardinalis Strigoniensis, cum populis cruciatam promulgaret, ad facinus iter praebuit*“ – keď ostrihomský kardinál vyhlásil ľuďom križiacku výpravu, ukázal cestu k zločinu (D2r) = „*cruciatas – cruce signatus*“ (označený krížom), výraz používaný v Uhorsku pre križiacku výpravu namierenú pôvodne proti Turkom, ktorá sa však zmenila v Dóžovo sedliacke povstanie; z toho aj „*kurucký*“.

„... *viri nobiles ex aulicis nostris a tribus regibus, aurati (ut aiunt) equites creati sunt*“ – traja králi povýšili urodzených mužov z našich dvoranov na zlatých rytierov, ako to nazývajú (D1r) = išlo o rytierov *Zlatej ostrohy*.

Pomenovanie súčasných úžitkových udalostí alebo predmetov, ale aj obrazných prirovnaní z antiky

„... *sic enim redicarias trium remorum naves appello, cucurrimus*“ – bežali sme k trojvesliciam – tak totiž nazývam lode opatrené tromi veslami (A6v).

„... *saliare convivium factum*“ – konala sa nádherná salijská hostina (H2v) = saliaris u Cicerona i Horatia nádherný, veľkolepý, vzťahujúci sa k saliom – latinské kňazské kolégium, kňazi pri hostinách aj tancovali.

„*Zynziber*“ [správne: zingiber] (gr.) „*dzingiberis*“ (zázvor, ďumbier) (C2r).

„*Pater quia iam senio confectus est, in curulli sella permansit*“ – otec, lebo bol už oslabený starobou, ostal v „*kurulskom kresle*“ (C1r) = prenosné kreslo (kreslo na triumfálnom voze alebo: niektorí rímski úradníci mali právo nechať sa niesť v takomto kresle; „*sella curulis*“ patrilo k insígniám postavenia. Kráľa Vladislava niesli takto kvôli chorobe.

Technické alebo vojenské termíny pri podrobnom opise zbrojnice na hrade v Salzburgu

„*Qui... trabibus, quas ligneis cuneolis pangunt, nos rates appellamus, vecti sunt*“ – viezli sa na brvnách, ktoré spojili drevenými klinmi; my ich nazývame plte (A3v).

Vojenské výrazy

„*Superius, per gradus nativo confectos saxo, ad armamentarium, ascenditur, in quo sagittarum spiculorum, scorpionumque vis ingens, omniaque*

telorum genera visuntur“ – vyššie sa vystupuje po schodoch zhotovených z prírodnej skaly do zbrojnice, v ktorej vidieť veľkú zásobu šípov, oštepov a vojnových strojov na metanie striel. A všetky druhy útočných zbraní (H4r).

Právne výrazy, ktorými charakterizuje dokončenie cisársko-kráľovských zmlúv

„*Sequentes dies cum chirographis, syngraphis, ac diplomatibus conficiendis, vademque utrinque, & provinciarum, & principum praestando praeterire*“ – keďže nasledujúce dni uplynuli so zhotovovaním zmeniek a dlžobných úpisov a dekrétov a poskytovaním záruky na obidvoch stranách, ako kráľov, tak kniežat (P2r) = „*chirographum*“, „*syngraphum*“ (gr.) zmluva, dlžobný úpis podľa Bartalovho slovníka.

Lekársky výraz

„*Rex Vladislaus articulari morbo afficiebat*“ – kráľ Vladislav trpel chorobou na zápal kĺbov, čiže reumatizmom (C2r) = tento nepresný termín pomocou adjektíva „*articularis morbus*“ (kĺbová choroba) používa Plínius a Valérius.

Hudobný výraz

„... *neque non ditonum, aut diapente, thessararunt phonascorum voces*“ – ukladali tóny diatonicky alebo v tri a pol tóne (C2r) = „*dia pente*“ (gr.) znamená tri celé tóny a jeden poltón; „*thessallare*“ (ukladať do mozaiky dlaždice) v prenesenom význame ukladá tóny; podľa Calepinovho slovníka.

Iné termíny alebo odborné výrazy

„*Lapi dis genus alibi porphiriacum, venis tamen albicantibus, alibi emathitem esse affirmares, ita sanguinem repraesentare videtur. Supra pallen-tius est sed versicolor, eruitur in Norico, in agro Iuvaviano*“ – tu by si tvrdil, že ten druh kameňa je porfýr, ale s belavými žilkami, tam že je to emathis; tak sa zdá, akoby pripomínal krv. Hore je bledší, ale farbistý. Láme sa v Nóriku, v salzburskom kraji (B2v) = popisuje kameň mauzólea cisára Fridricha, aj upresňuje miesto, kde ho vyťažili.

„*mihi undulatum* [vestem] *elargitus est*“ – mne podaroval šaty z kanafasu (C1r) = „*undulatus*“ u Plínia aj Varrona znamená látku, ktorá mení lesk i farbu, melírovaná; kanafas je bavlnená alebo ľanová látka, obyčajne pási-kovaná, používaná ako povlakovina. Teda Bartolini dostal šaty z kanafasu, avšak tento termín nepoužil.

Popritom, že sme poukázali na dielo *Hodoeporicon* nesúce prevažne znaky humanistického prístupu, jednako možno konštatovať, že Bartolini zachováva aj stredoveký spôsob písania textu. Prejavuje sa to v maximálnej miere používaním paleografických značiek a stredovekého nevyváženého písania slov i vlastných mien a názvov. Kvôli objektívnosti môžeme potvrdiť, že takýto fenomén sa vyskytuje aj u iných vynikajúcich humanistov:

Slová sú napísané rozdielne, čo je odrazom dobového nezjednotenia jazyka – caetera namiesto cetera; coelum namiesto caelum; praecium namiesto pretium; lachrymae namiesto lacrimae; nuncius namiesto nuntius; zyzyber namiesto zingiber; takéto príklady by zaplnili mimoriadne veľký priestor.

Napriek výbornému Bartoliniho jazyku sa našlo niekoľko chýb alebo len skôr omylov, na niektoré on sám upozornil v „*Opravách*“.

Majuskuly používa Bartolini z dôvodu úcty voči uvádzanej osobe, alebo chcel niektoré mená a pojmy jednoducho zdôrazniť.

Mená osôb a geografických lokalít či mytologických pojmov píše veľmi nedôsledne, resp. je zrejma viacnásobná rozkolísanosť, napr. názov mesta Linz sa uvádza ako Linzum, Lynxum; Ybbs ako Ippsyum; Šidlovický ako Schydlowitz, Schydlowicz, Szydłowicz, Schydłowicki, Scydłowicz.

Členenie viet a oddeľovanie jednotlivých výrazov čiarkou vôbec nezodpovedá obsahovému významu textu.

Pre špeciálne termíny používal Bartolini kombináciu viacerých slov, niekedy aj z gréckeho jazyka – ide vskutku o veľký problém dobovej modernej terminológie, pretože autor v mnohých prípadoch nemal dostatok slovnej zásoby, aby mohol vyjadriť dobové technické alebo iné moderné výrazy. Takáto situácia nastala v dôsledku rozvoja vedeckého života, ktorý nadobúda v období renesancie a humanizmu celkom nové kontúry. Na základe vedeckých metód sa objavujú, skúmajú a hodnotia najroz-manejšie poznatky, ktoré treba zaznamenať v rámci disciplín, ktoré v tomto období ešte len vznikajú a formujú sa do novodobej podoby.

Bartoliniho prozaické vyjadrenie je poetické, obsah tematicky nesmierne bohatý načrtáva rozličné žánrové podfarbenie. Autor sa ako básnik nezaprel ani v tomto diele, okrem prózy obsahuje *Hodoeporicon* verše, ktoré sám napísal. Jeho jedinečné vykreslenie udalosti dvojitého cisársko-kráľovských zasnub v Bratislave a Viedni z roku 1515 sa zachovávalo a preberalo aj do ďalších historických diel.⁵¹ Predkladaný cestopis možno na jednej strane

51 STRUVE, Burcard Gotthelf: *Ex Bibliotheca Marquardi Freheri. II.* Francofurti,

charakterizovať v zmysle stredovekých oslavno-výpravných ód na činy mecenov „gesta memorabilia“, avšak s typickými črtami antickej epiky. Okrem heroického podtónu oslavujúceho habsburský rod ho možno vďaka prevládajúcej cestopisnej tematike zaradiť do apodemického žánru približujúceho hodnoverne dobové udalosti i geografiu rozsiahleho územia. *Hodoeporicon* svojou náplňou, štýlom, žánrovou rozmanitosťou i výberom jazykových a štylistických prostriedkov predstavuje jeden z prvých renesančných literárne spracovaných cestopisov vzťahujúcich sa k územi Slovenska. Bartolini sa týmto svojím cestopisom, ale aj výpravnou poéziou *De bello Norico Austriados libri duodecim*⁵² zapísal do literatúry ako jedinečný autor renesančného eposu severne od Álp.⁵³ Práve vďaka týmto dvom dielam ho v roku 1517 cisár Maximilián I. korunoval za svojho básnika prideliac mu titul „poeta caesareus laureatus.“⁵⁴

Štúdia vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 2/20062/12 *Významní humanistickí vzdelanci a politici vo vzťahu k Slovensku*.

PRAMENE

BARTOLINI, Riccardo: *Hodoeporicon, id est itinerarium reverendissimi in Christo patris et domini domini Mathei sancti Angeli cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgensis generalisque imperii locumtenentis, quaeque in conventu Maximiliani caesaris augusti serenissimorumque regum Vladislai, Sigismundi ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt*. Viennae : Hieronymus Vietor, 1515. 138 s.

BARTOLINI, Riccardo: *De bello Norico. Austriados libri duodecim*. Joachim von Watt (ed.). Argentinae, 1516.

CALEPINUS, Ambrosius: *Dictionarium undecim linguarum*. Basileae : Sebastianus Henricpetri, 1598.

CUSPINIANUS, Iohannes: *Congressus ac conventus caesaris Maximiliani et*

MDCXXXVII, s. 321 – 373; STRUVE, Burcard Gotthelf – FREHER, Marquard: *Rerum Germanicarum scriptores*. II. III. editio. Argentinae, 1717.

52 BARTOLINI, Riccardo: *De bello Norico. Austriados libri duodecim*. Joachim von Watt (ed.). Argentinae, 1516.

53 FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus Perusinus. Humanistische Panegyrik am Hofe Kaiser Maximilians I.* Baden-Baden : Verlag Valentin Koerner, 1987, s. 33 – 48.

54 FLOOD, John L.: *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. Volume I: A – C*. Berlin – New York : Walter de Gruyter 2006, s. 125 – 127.

trium regum Hungariae, Bohemiae et Poloniae. Viennae, 1515. 181.

CUSPINIANUS, Iohannes: *Sgezdz cysarzske Welebnosti w Wijdni a najjasneyssych trzij králuo gich Milostij we kterémž se mnoho diwneho y paměti hodného pokladá*. In: Maiori Praga : Nicolaus [= Mikuláš Konáč z Hodiškova], 1515. 151.

ERASMUS Rotterodamus, Desiderius: *Adagiorum chiliades*. Basileae : Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1542, s. 314.

FERBER, Eberhard: *Dwa dyaryusze kongresu wiedeńskiego z roku 1515*. In: *Scriptores rerum Polonicarum. 4. tom. Archiwum Komisji Historycznej. 1. tom*. Xaver Liske (ed.). Krakov : W. L. Anczyc i Spółka, 1878. s. 89 – 146.

GORSKI, Stanislaus: *Acta Tomiciana. Tomus octavus epistolarum, legationum, responsorum actionum et rerum gestarum Sigismundi primi, regis Poloniae et Magni ducis Lithuaniae continet anno Domini MDXXVI.I – III*. Posnaniae : Typis J. Lukaszewicz, 1882.

Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum caesarem aliosque illustrissimos principes habitae. In celeberrimo trium regum ad caesarem conventu. Viennae, M.D.XV. Viennae Pannoniae : Per Hieronymum Vietorem expensis Leonardi et Lucae Alantsee fratrum, mense Ianuarii M.D.XVI. 881.

Vertrag zwischen Kaiser Maximilian I. und König Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen. Bratislava, 20. V. 1515; *Ratifikation König Sigismund I. von Polen Doppelhochzeit der Enkel Kaiser Maximilians I. mit den Kindern des Königs Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen* (Ferdinand und Maria von Österreich und Anna und Ludwig von Ungarn-Böhmen). Bratislava, 20. V. 1515. Hof-Haus-Staatsarchiv Wien. FU (Familienurkunden) 974A a 975A. 1515. V. 20.

LITERATÚRA

BARTAL, Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Budapestini : Academia litterarum Hungarica, 1901.

FLOOD, John L.: *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. Volume I: A – C*. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2006, s. 125 – 127.

FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus Perusinus. Humanistische Panegyrik am Hofe Kaiser Maximilians I.* Baden-Baden : Verlag Valentin Koerner, 1987, s. 33 – 48.

KAMENICKÝ, Miroslav: *Brandschutz im Alltagsleben der Stadt Preßburg*. In: *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. ČIČAJ, Viliam – PICKL, Othmar (ed.). Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 151 – 156.

OKÁL, Miloslav: *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 7 – 81.

ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 4.* Pozsony : Kommissionsverlag von Carl Stämpfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1903, s. 184 – 185.

ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 3.* Pressburg : Commissionsverlag von Carl Stämpfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1900, s. 261.

ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Preßburg. Deutsche Ausgabe. II, 2.* Pressburg : Commissionsverlag von Carl Stämpfel, k.u.k. Hofbuchhandlung, 1893, s. 63.

SALLABERGER, Johann: *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468 – 1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*. Salzburg – München : Verlag Anton Pustet, 1997. 544 s.

STRUVE, Burcard Gotthelf – FREHER, Marquard: *Rerum Germanicarum scriptores*. II. III. editio. Argentinae, 1717.

STRUVE, Burcard Gotthelf: *Ex Bibliotheca Marquardi Freheri. II.* Francofurti, MDCXXXVII, s. 321 – 373.

WINTER, Zikmund: *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409 – 1622)*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897, s. 32.

territory of Slovakia. The paper brings a complex analysis of this work.

Textual Analysis of a Renaissance Travel Diary

Riccardo Bartolini's travel diary *Hodoeporicon* was published in Vienna in 1515. This work depicts one of the most remarkable events at the beginning of modern era, namely, a double engagement of infants from dynasties of Habsburgs and Jagellons. This event was also perceived as the first step, a legal base for creating a strong Habsburg monarchy. This event from 1515 is known as the „First Vienna Congress“ but preliminary four-month negotiations took place in Bratislava. *Hodoeporicon* describes the journey of Emperor's and Pope's legate, Cardinal of Gura, Matúš Lang with his suite to Vienna, Bratislava and Innsbruck. Bartolini faithfully described everything happening in that period. His work wished to offer a thorough and faithful description of what he saw, and expressed his admiration for buildings and skills. It was not void of criticism, and it showed author's wit and sense of humour. His epic style is poetic, rich in themes and contents, and implies several genres. The travel diary also contains Bertolini's verse and contributions by other authors which underline the importance of the work. The contents, style and genre of *Hodoeporicon*, its linguistic and stylistic means prove that this work was one of the first Renaissance literary travel diaries from the

K epigramatickej tvorbe Jána Filického

MILOSLAV KONEČNÝ, Filozofická fakulta UCM, Trnava

Jána Filického možno označiť za jedného z našich najznámejších humanistických básnikov. Hoci v *Dejinách slovenskej literatúry I* z roku 1958 z dielne Slovenskej akadémie vied sa jeho meno ešte objavilo len na jednom mieste, aj to len v zátvorke v rámci výpočtu latinsky píšucich autorov duchovnej poézie,¹ postupne bola jeho tvorba podrobená sústavnejšiemu výskumu a dnes sa už tento autor stal integrálnou súčasťou dejín slovenskej literatúry.

Prvé ukážky z Filického tvorby sa v bilingválnej podobe objavili v roku 1964 v *Antológii staršej slovenskej literatúry* Jána Mišianika, autorom prekladu bol Ignác Šafár. Išlo o tri krátke básnické texty z diela *Carminum libri duo* (1614). Pomerne podrobné biografické i bibliografické informácie o Filickom potom Mišianik ponúkol vo svojich *Pohľadoch do staršej slovenskej literatúry* v roku 1974. Zbierka *Carminum libri duo* je tu nazvaná „súborným vydaním jeho najlepších dovtedy vydaných i nevydaných básní“², pričom za *skutočne hodnotnú* je označená len jej druhá kniha *Miscella epigrammata*.³ Mišianik pritom nijako nespochybňuje žánrové označenie, ktoré použil v názve druhej časti zbierky samotný básnik, keď súbor označil ako *Miešané epigramy*: „Podstatne iné hodnoty má druhá kniha, ktorá obsahuje výlučne epigramy.“⁴ Už od tohto prvého systematického uvedenia mena Jána Filického do dejín staršej slovenskej literatúry sa teda konštituuje jeho vnímanie ako básnika, ktorého ťažisková a najhodnotnejšia zložka poézie spočíva v epigramatických veršoch obsiahnutých v druhej časti diela *Carminum libri duo*, pričom sa zdôrazňuje žánrová monolitnosť tohto súboru básnických textov. Podobne sa s menom Jána Filického bude už od vydania Mišianikovej

- 1 Por.: MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef – MICHALCOVÁ, Milena – MELICHERČÍK, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 117.
- 2 MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 154.
- 3 Por.: tamže.
- 4 Por.: tamže, s. 155.

monografie spájať aj meno najslávnejšieho anglického epigramatika celoeurópskeho významu Johna Owena. J. Mišianik síce tohto autora spomína „len“ pri parafrázovaní jedného z básnických textov obsiahnutých v *Miešaných epigramoch*,⁵ J. Minárik však už o niekoľko rokov Owena postaví popri Martialovi do roly Filického ideového a formálneho vzoru: „Ideovým a formálnym vzorom pre Filického epigramy boli epigramy rímskeho básnika Martiala (pätnásť kníh epigramov) a anglického humanistického epigramatika Johna Owena (1563 – 1622).“⁶ Toto konštatovanie potom opakuje aj *Slovník slovenských spisovateľov*, kde sa dočítame, že: „Epigramatické básne z druhej knihy sú inšpirované antickým Martialom a anglickým renesančným básnikom Owenom a súčasne ovplyvnené duchom renesančnej kultúry.“⁷ Mišianik stručne mapuje i tematickú, motivickú, hodnotovú a verzologickú štruktúru zbierky, prináša napokon stručné syntetizujúce hodnotenie: „Naozaj jeho epigramy majú meštiansky a občiansky ráz, písané sú po latinsky, ale aj grécky, v rozličných metrách a s veľkou tematickou pestrosťou. Všetko je veľmi spoločenské, štipľavé, útočné, adresné, pričom často ide o beletristické anekdoty, ba i zvieracie príbehy s mravným záverom na spôsob bájk.“⁸ Hoci rozbor konkrétnych textov má skôr charakter deskripcie a parafrázovania vybraných básní, predstavuje prvý komplexnejší pohľad na najrozsiahlejšiu Filického básnickú zbierku.

Pravdepodobne najmä zásluhou Mišianikovho výskumu sa potom Filický objavil aj v *Encyklopédii slovenských spisovateľov* (1984) a následne nemohol chýbať ani v podrobnom monografickom pohľade na humanistickú a renesančnú literatúru, ktorý ponúkol v roku 1985 Jozef Minárik. J. Minárik podobne ako pred ním J. Mišianik v súvislosti s dielom *Carminum libri duo* tvrdí, že „druhá kniha obsahuje iba epigramy“⁹ a rovnako si myslí, že práve epigramy „predstavujú vrchol Filického básnickej tvorby.“¹⁰ Napriek povedanému sa však v Minárikovom texte v nenápadných náznakoch

- 5 Por.: tamže.
- 6 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava : SPN, 1985, s. 136.
- 7 MÁJEKOVÁ, Helena: Ján Filický. In: MIKULA, Valér et al.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha : Libri, 2000, s. 124.
- 8 MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 155.
- 9 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava : SPN, 1985, s. 132.
- 10 Tamže, s. 134.

vynoria aj pochybnosti o bezproblémovosti žánrovej klasifikácie druhej časti zbierky: „Filického epigramy predstavujú rôznorodé básne. Možno ich zaradiť do troch skupín. V prvej skupine sú epigramy, ktoré básnik adresoval skutočným osobám. Majú vážny, didakticko-reflexívny charakter. V druhej skupine sa nachádzajú epigramy určené skutočným osobám, ale s fingovanými menami. Vyznačujú sa kritickým a výsmešným tónom. V tretej skupine nachádzame epigramy, ktoré nie sú adresované priamo určitým osobám; ale ich pointu reprezentuje nadpis. Básne adresované skutočným osobám majú len výnimočne epigramatický charakter a ich irónia nie je namierená proti adresátovi, ale vyznieva neosobne, všeobecne. (...) Osobnejšie a lyrickejšie koncipované básne strácajú epigramatický charakter.“¹¹

Doposiaľ asi najucelenejší pohľad na celú Filického tvorbu priniesla v roku 1988 H. Májektivá.¹² Okrem diela *Carminum libri duo* venuje vo svojej štúdiu pozornosť aj básnikovej prvotine *Xenia natalitia* (1604). Pri jej charakterizácii konštatuje najmä tvarovú i tematickú závislosť na antických vzoroch a determinovanosť žánrovými konvenciami, popri tom ale zdôrazňuje, že náznaky prekonávania mechanického a kompilačného písania sú najmä v podobe bezprostrednosti zobrazenia intenzívneho subjektívneho zážitku prítomné už v tejto zbierke. Hovorí tiež o autorovej zanietenosti pre vec poézie, o jeho racionalizme a kriticizme. Hlbšia pozornosť je následne venovaná dielu *Carminum libri duo*. Predstavené je ako „súhrn a vrchol životnej a umeleckej skúsenosti básnika“,¹³ pričom najvyššie sú hodnotené opäť epigramy obsiahnuté v druhej knihe zbierky: „Epigramy boli najobľúbenejší Filického žáner, v nich vyvrcholil básnikov tvorivý vývin.“¹⁴ H. Májektivá teda na žánrové zaradenie básní obsiahnutých v druhej časti diela tiež používa súhrnné označenie epigramy, v rámci hodnotenia básnických textov však opäť možno vycítiť aj problematiku takéhoto paušalizujúceho označenia: „V knihe Rozličné epigramy sú básne rôzneho rozsahu a obsahu, rozmanitého metra a umeleckej podoby. (...) Viaceré epigramy vznikali ako príležitostné básne, ale na rozdiel od väčšiny básní z prvej knihy nie pod tlakom spoločenskej objednávky, skôr z vnútorného pocitu a potreby ‚dobro chváliť, zlo potláčať‘.“¹⁵ Inde zasa čítame: „V kratších epigramoch, ktoré majú

11 Tamže.

12 MÁJEKOVÁ, Helena: K výskumu slovenskej humanistickej literatúry. Básnik Ján Filický. In: *Bratislava*, roč. 38, 1988, s. 139 – 151.

13 Tamže, s. 142.

14 Tamže, s. 144.

15 Tamže.

podobu sentencií...“¹⁶ V štúdiu sa napokon opätovne konštatuje i Filického snaha tvorivo nadväzovať na spomínaného Johna Owena, H. Májektivá však už veľmi citlivo vníma aj podstatné rozdiely v tvorivej koncepcii oboch autorov: „U Filického voľba a riešenie problému (kompozične vyjadrené v expozícii a pointe) sú podriadené ideologickej a estetickému koncepcii. V jeho epigramoch nie je renesančný optimizmus, radosť ani škodoradosť. Ideovo-estetická interpretácia je podriadená humanistickému didaktizovaniu a moralizovaniu, i zaujatiu za reformáciu. Filický je skôr vážny a tvrdý než vtipný a ľahký. Vo vzťahu k Owenovi si túto skutočnosť uvedomoval.“¹⁷

Konštatovania o žánrovej jednoliatosti druhej časti zbierky, ako aj o jej kvalitatívne výnimočnom postavení v celku Filického tvorby sa potom objavujú aj v ďalšom pohľade na dejiny slovenskej literatúry z pera S. Šmatláka: „Do prvej časti sústredil básne príležitostných žánrov, do druhej len básne epigramatické, ktoré predstavujú vrchol jeho tvorby.“¹⁸ Pri analýze konkrétnych textov sa však znova vynárajú aj úvahy o úzkej prepojenosti s niektorými ďalšími žánrami: „(...) Mních a sedliak obliehaní od Turka, kde má epigram podobu stručne vyrozprávaného príbehu, akejsi tragikomickej anekdoty.“¹⁹ Je zaujímavé, že momentálne najnovšie *Dejiny slovenskej literatúry* (2009), ktoré vznikli pod vedením I. Sedláka a časť venovanú staršej literatúre v nich spracovala E. Tkáčiková, sa v súvislosti s dielom *Carminum libri duo* s pojmom epigram vôbec nestretne, v rámci druhej časti zbierky sú z hodnotového hľadiska ako kľúčový žáner vyzdvihnuté exemplá: „Osobitný priestor venuje v druhej knihe veršovaným exemplám, ktoré sa týkajú rôznych ľudských slabostí a pokleskov, často majú ironický, až satirický charakter. Vychádza dôsledne z antickej podoby exempla (vzormi mu boli najmä Horácius a Martial) a temer výhradne používa formu elegického disticha.“²⁰ Na súvislosť s epigramami sa poukazuje iba označením „epigramatická báseň“, ktoré sa tu vzťahuje na text *Ad Sphettium*.²¹

Práve spomenutá báseň vyvolala v rámci celej Filického zbierky asi

16 Tamže, s. 145.

17 Tamže, s. 146.

18 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002, s. 180.

19 Tamže.

20 TKÁČIKOVÁ, Eva: Literatúra renesančného humanizmu. In: Sedlák, I.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava – Martin : Literárne informačné centrum – Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2009, s. 71.

21 Por.: tamže, s. 71.

najväčší záujem. Medzi ostatnými autorovými textami na seba strháva pozornosť najmä vďaka kontroverznej lexéme *Slavi*, ktorá sa objaví hneď v jej úvodnom verši, a to v kontexte, ktorý slovenská literárna veda interpretovala ako jeden z prejavov „slovanských humanistov, u ktorých vedomie slovenskej príbuznosti bolo v 16. storočí už celkom príznačné.“²² J. Mišianik pokladá na základe textu za isté, že Filický „sa vtedy cítil Slovákom-Slovanom“.²³ Podobne skladbu hodnotí aj J. Minárik: „Zo slovanského hľadiska je pozoruhodný epigram *Ad Sphettium* (Posmeškárovi), ktorý predstavuje prvú známu básnickú obranu Slovanov proti ich posmievačovi nazvanému vymysleným menom Sphettius.“²⁴ Línia záujmu o tento potenciálny vlastenecký prejav slovanského (slovenského?) povedomia pokračuje aj v Šmatlákových *Dejinách slovenskej literatúry*, autor tu v podobnom duchu píše, že „Filického báseň (...) je totiž prvým výraznejším dokladom prenikania slovenského národného povedomia i sebavedomia do nášho renesančno humanistického latinského básnictva.“²⁵ Takto formulované náhľady na básnický text *Ad Sphettium* podrobila v roku 2008 kritickej revízii H. Májeková. „Novým čítaním“ známeho textu relativizuje jednoznačnosť, s akou bol prekladaný a interpretovaný, a na základe podrobnej analýzy originálnej latinskej verzie sa dopracuje k tvrdeniu, že „... na ploche jeho (rozumej Filického – pozn. M. K.) rozsiahlej tvorby sa nestretieme s nacionálnou neznášanlivosťou ani s výrazne deklarovanou národnou hrdosťou. (...) Niet pochyb o tom, že v jeho časoch sa už rozvíjalo slovenské národné povedomie i sebavedomie, ale básnik Ján Filický nie je správnym príkladom na etnocentrickú interpretáciu našich nielen literárnych dejín.“²⁶

Aj tento príklad naznačuje, že pri mnohých autoroch novolatinskej literatúry sú poznatky o ich tvorbe len čiastkové, niekedy málo preverené širšou diskusiou. Jednou zo základných prekážok je nedostupnosť kritických vydaní diel a zároveň absencia aspoň ich prekladov, vo Filického prípade

22 MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 156.

23 Tamže.

24 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985, s. 136.

25 Tamže, s. 182.

26 MÁJEKOVÁ, Helena: Preklad ako filologický a interpretačný problém. (Na príklade Filického epigramu *Ad Sphettium*). In: *Sambucus III. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Ed. D. Škoviera, E. Juriková. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave, 2008, s. 150.

aj problematická dostupnosť originálnych vydaní zbierok; *Carminum libri duo* sa vo fondoch slovenských knižníc vôbec nenachádza. Aj preto možno súhlasiť s názorom H. Májekovej, ktorá ešte v roku 2008 píše: „Vzhľadom na neprístupnosť kompletného diela alebo aspoň jeho podstatnej časti ostala Filického poézia v pozornosti literárnej vedy spravidla v intenciách širších syntetických hodnotení. Vo väčšine prípadov literárno-historický výskum upriamil pozornosť najmä na epigram *Ad Sphettium*.“²⁷ K širším syntetickým hodnoteniam sa však možno dopracovať až po dôkladnej analýze jednotlivých básnických textov, inak môžu byť v mnohom nekorektné. Zdá sa, že bližšiu pozornosť by bolo možné venovať aj rozporu medzi často nenápadnými a náznakovitými spochybneniami žánrovej konzistentnosti druhej knihy diela *Carminum libri duo*, ktoré sa viackrát objavili paradoxne v nadväznosti na jednoznačné konštatovania o jej čisto epigramatickom zložení. Pokúsím sa preto práve o krátky náhľad do druhej časti diela *Carminum libri duo* s dôrazom na zhodnotenie jej genologickej štruktúry a verifikáciu poetologických charakteristík, ktoré sú s Filického epigramatikou tradične spájané. Zhrniem ešte, že pre najkratšie Filického epigramy literárni historici použili označenie sentencie, tie dlhšie zasa v prípade lyricky ladených textov kládli do úzkej súvislosti s príležitostnou poéziou, epicky ladené s exemplami či anekdotami. Nazdávam sa, že príbuznosť so sentenciami asociujú krátke texty najmä viackrát spomínanou snahou didaktizovať, moralizovať, vyslovovať stručne vážnu múdrosť. Tie isté charakteristiky zasa v prípade relatívne dlhších textov s epickým pôdorysom odkazujú k exemplám. Prepojenie s príležitostnou poéziou signalizujú viaceré texty adresovaním konkrétnym osobám. Najväčším spôsobom je ale žánrová jednoliatosť druhej časti diela komplikovaná využívaním postupov, ktoré sú charakteristické pre satiru.

Na tomto mieste nie je možné podrobnejšie sledovať vývinové premeny žánru epigram, možno však konštatovať, že základnými požiadavkami, ktoré naň boli kladené vo všetkých fázach jeho literárneho vývoja, sú stručnosť a vtipnosť vyjadrenia. V prípade epigramu literárneho (teda nie nápisu vo všeobecnosti) môžeme medzi základné charakteristiky pridať aj veršovanosť.²⁸ Vtipnosťou sa pritom rozumie nápaditosť, originalnosť, dômyselnosť pointy krátkeho textu, ide o požiadavku tvoriť poéziu dešifrovateľnú na základe intelektuálnej aktivity, práve rozumová aktivita a jej výsledok majú byť

27 Tamže, s. 144.

28 Viac pozri napr.: ŠTĚPÁN, Ludvík: *Polská epigramatika. Žánry fraška a epigram ve spektru malých literárních forem*. Brno : Masarykova univerzita, 1998.

zdrojom estetického zážitku. Inak sa na žáner nekladú nijaké tematické či tvarové obmedzenia, je len na básnikovi, či sprostredkuje význam závažný, náboženský, moralizátorský, didaktický alebo naopak úplne banálny a bezvýznamný, či má jeho epigram potenciál charakteru sentencie, príslovia, alebo sa vybíja len v intelektuálnej hravosti pri nachádzaní nových, nepovšimnutých, vykonštruovaných, dvojzmyselných významov.

U Filického tematická a motivická zložka diela poväčšine reflektuje závažnejšie spoločenské a individuálne problémy existencie človeka. Výstižné je v tomto smere konštatovanie H. Májekovej: „Popri charakterových vlastnostiach človeka sú v centre jeho pozornosti skôr náboženské otázky, menej sú zastúpené politické a nacionálne témy. Filický je typickým predstaviteľom kozmopolitizmu. Jeho najzreteľnejším ‚apologetickým‘ zámerom je obrana ľudskej (osobnej i spoločenskej) dôstojnosti.“²⁹ V podobnom duchu vyznieva i zhrňujúce hodnotenie J. Minárika, ktorý píše: „Ťažisko básní je v epigramoch, ktoré ‚chvália dobro a karhajú zlo‘ vážnym, didakticko-reflexívnym alebo žartovným, ironickým a satirickým tónom.“³⁰ Pri zmienkach o tematickom zameraní Filického epigramov sa tiež spravidla poznamenáva, že jednu z najvyťaženejších tém predstavuje kritika katolíckeho duchovenstva, známe sú texty namierené proti mníchom, jezuitom i samotnému pápežovi. Náboženskú alebo azda presnejšie protikatolícku tému určite možno označiť ako jednu z ťažiskových, základnými motívmi sú v tejto oblasti pre Filického predávanie odpustkov, pápežova neomylnosť, vyžadovanie slepej poslušnosti v rámci cirkevnej hierarchie a celibát. Autor sa vo svojich *Zmiešaných epigramoch* pomerne často zaoberá aj spoločenskými otázkami úzko súvisiacimi so vzdelanosťou, pestovaním literatúry či morálnou kvalitou ľudského života.³¹ Motívy z bežného života majú okrajové postavenie, pestrejší záber do ľahších každodenných tém bez ambície sprostredkovať hlbší význam absentuje.

29 MÁJEKOVÁ, Helena: Preklad ako filologický a interpretačný problém. (Na príklade Filického epigramu Ad Sphettium). In: *Sambucus III. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Ed. D. Škoviera, E. Juriková. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave, 2008, s. 151.

30 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985, s. 134.

31 „Námetom mnohých básní je súveký obraz spoločnosti a jej mravov. Autor sa angažuje v záujme dôstojnosti jednotlivca a čistoty medziludských vzťahov. Vystupuje proti škodlivým praktikám v súkromí i vo verejnom živote, najmä proti korupcii, nečestnosti a podvodníctvu úradníkov a iných ‚mocných mužov‘, kritizuje súveké školské metódy a pod.“ (Májeková, 1988, s. 144).

Z veršov často cítiť istú zatrpknutosť, prameniacu z pocitu spoločenskej nepravodlivosti – Fortuna totiž nikdy nebýva spravodlivá, a tak je pravidlom, že tí, ktorí si to zaslúžia najmenej, požívajú najviac pôžitkov: „*Non ego causa igitur, fortuna sed invida; dignos / Qua premit; indignos tollit ad alta viros*“³² (s. 92). Aj v nadväznosti na vyššie uvedené tvrdenie J. Minárika o chválení dobra a karhaní zla tiež možno konštatovať, že Filického pohľad na ľudí okolo je vo všeobecnosti založený na jednoduchom dichotomickom členení na mužov „dobrých“ (*vir bonus*) a „zlých“ (*vir malus*). Jeho básnické texty sú potom poväčšine obdivnou alebo výsmešnou reakciou na ich životy a skutky. Pre oblasť epigramatickej literatúry vyznievajú prajnejšie najmä verše určené ideovým odporcom, posmievačom, nemravníkom, azda najagresívnejšie reakcie autora vyvoláva pýcha a pohrdlivé vynášanie sa nad ostatných. U ľudí trpiacich takýmto defektom odsudzuje napríklad prevahu vonkajšej okázalosti a krásy nad skutočnou vnútornou hodnotou. Práve tí najhlúpejší sa často cítia najmúdrejšími a neváhajú urážať a ponížiť všetkých okolo seba.

V kontexte tradičného epigramatického tematického repertoáru je azda neštandardný fakt, že Filického poetický svet je takmer výlučne svetom mužov, motív ženy je okrajový.³³ Žena sa spravidla vyskytuje len ako prostriedok, prostredníctvom ktorého básnik dotvára obraz centrálnej mužskej postavy, samozrejme v negatívnom zmysle. Hoci by sa mohlo zdať, že jednoznačná prevaha vážnych, náboženských či filozoficko-reflexívnych tém je pre žáner epigramu neproduktívna, treba pripomenúť, že jednou z jeho základných charakteristík je práve tematická neohraničenosť – akúkoľvek tému totiž možno spracovať stručne a pointovane. Dlhá tradícia žánru naozaj dosvedčuje, že ani zdanlivo „najnudnejšie“ témy nie sú uzavreté pred možnosťou vtipného a originálneho spracovania.

V hodnoteniach Filického štýlu bývajú v súvislosti s tvorbou epigramov zdôrazňované najmä sklony k didaktizmu a moralizátorstvu, popri nich sa upozorňuje i na jeho záľubu v útočnosti, irónii, sarkazme, ale aj vážnom kritizme: „Podriadil svoje epigramy kresťanskému stoickému mysliu, didaktizmu a moralizovaniu. Menej sa v nich odzrkadľuje antický a renesančný optimizmus a bezstarostný výsmech, ale zato je v nich viac vážnosti,

32 Nie som teda príčinou ja, ale závistlivá Fortuna, ktorá sužuje hodných; ale nehodných mužov vyzdvihuje do neba.

33 „Láska ako osobný cit a ani erotické motívy si nenašli miesto v jeho živote ani v tvorbe.“ (Májeková, 1988, s. 145).

údernosti a kritickej neúprosnosti.³⁴ Ako menej výrazné sú teda v jeho textoch identifikované bezstarostnosť či optimizmus, popri nich je podľa J. Minárika len skromne zastúpená aj žartovnosť, myslená pravdepodobne práve v zmysle pre epigram typickej čisto esteticky motivovanej vtipnosti, ktorá sa cení aj pri absencii hlbšieho morálneho posolstva: „Najmenej je žartovných epigramov a najviac ironických a satirických epigramov. Prevláda v nich didaktický a moralizujúci tón, ale nechýba ani renesančný výsmech.“³⁵ V podobnom duchu hodnotí Filického prístup k stvárneniu témy aj H. Májeková: „Časť Filického epigramatických básní má didakticko-reflexívny charakter. Jednoznačne dominujúci je však satirický postoj autora k téme v žartovných a vo výsmešných epigramoch. Žartovných epigramov je menej, čo súviselo s autorovým založením. Bol väčšmi reformačným ako renesančným humanistom, človekom a básnikom s prísnyim kritickým názorom.“³⁶

Vidíme, že pri hodnotení Filického epigramov sa opakovane vynárajú pojmy odkazujúce na satirickosť, prípadne aj na satiru ako literárny žáner. J. Minárik navyše popri Martialovi a Owenovi uvádza medzi antickými inšpiračnými zdrojmi Filického epigramov aj Horatia, konkrétne práve jeho dve knihy satír.³⁷ Ešte väčší dôraz položila na Filického inšpirovanosť najznámejším antickým autorom satír H. Májeková, ktorá tvrdí, že „...spomedzi antických vzorových autorov bol Filickému najbližší Horatius,“³⁸ čo následne dokladuje rozbormi konkrétnych motívov, ktoré Filický od Horatia preberá. Vyslovuje tiež predpoklad, že stichický hexameter využil Filický v epigramatickej časti zbierky práve pod vplyvom Horatiových satír,³⁹ a napokon v súvislosti s Filickými epigramami konštatuje: „Satirické rozhorčenie, ktoré prevláda nad dobrosrdečným humorom, sa zrodilo z napätia vyplývajúceho z konfrontácie subjektu a skutočnosti, z prežívania rozporu medzi tým, aký svet je a aký by mal byť.“⁴⁰

34 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985, s. 136.

35 Tamže, s. 134.

36 MÁJEKOVÁ, Helena: K výskumu slovenskej humanistickej literatúry. Básnik Ján Filický. In: *Bratislava*, roč. 38, 1988, s. 146.

37 „Myšlienkovo však naňho zapôsobil aj rímsky básnik Horácius (dve knihy satír).“ (Minárik, 1985, s. 136)

38 MÁJEKOVÁ, Helena: K výskumu slovenskej humanistickej literatúry. Básnik Ján Filický. In: *Bratislava*, roč. 38, 1988, s. 140.

39 Por.: tamže, s. 148.

40 Tamže, s. 151.

Satirickosť a kriticizmus, výsmešnosť v zmysle napádania adresáta textu zdôrazňuje pri porovnaní Filického diela s epigramatickými textami autorových starších humanistických súpútnikov aj Z. Kákošová: „Satirický, kritický a výsmešný tón nájdeme skôr u najmladšieho z trojice, u Jána Filického (staršími z trojice sú Ján Sambucus a Ján Bocatius – pozn. M. K.), u ktorého je tiež výrazné smerovanie k lyrizmu.“⁴¹ O *ostrej satire* sa hovorí aj v hesle venovanom Jánovi Filickému v *Encyklopédii slovenských spisovateľov*.⁴² Filický sa teda ako básnik ukazuje menej hravý a nápaditý, viac polemický, didaktický a útočný. Epigramatická názakovitosť je v jeho textoch poväčšine nahrádzaná exemplickou alegorickosťou, prípadne i priamočiarou explikatívnosťou. Ako už bolo konštatované, textom, ktoré označil ako epigramy, nie je vlastná ľahká žartovnosť, ale naopak zatrpknutý a ťaživý kriticizmus. Hravosť a nápaditosť sa azda najtvorivejšie uplatnili pri tvorbe nadpisov, kde sa popri konkrétnych osobnostiach objavujú viaceré básnikom vytvorené mená, majúce výpovednú hodnotu vo vzťahu k charakterovým vlastnostiam fiktívneho adresáta epigramatického textu. (*Sphettius* – Podpichovač; *Praefectus Lingastri et Phenacum* – Náčelník Lizobrucha a Podvodníkov – preklady J. Minárika.)

Mnohé z textov *Miešaných epigramov* sa k tradícii antickej satiry približujú aj svojím rozsahom a nenapĺňajú ani druhú z požiadaviek na klasický epigram – stručnosť. Namiesto eliptickej skratky, názaku, zámlky Filický často preferuje prezentovanie rétorickej disponovanosti a štylisticky pôsobivé rozvíjanie a variovanie ústrednej témy básne. Pekným príkladom textu, ktorý sa ako epigram nedá vnímať ani pri veľmi širokom chápaní hraníc tohto žánru, je báseň so zaujímavým a ťažko adekvátne preložiteľným názvom *In Grandigradimagniloqualazonas*. V titule sa naplno prejavila Filickému vlastná originalita vo vytváraní titulov, spájajú sa tu korene až piatich plnovýznamových slov. V pôsobivom novotvare nachádzame koreňové morfémy štyroch latinských slov – *grandis* (veľký, vznešený), *gradus* (krok), *magnus* (veľký), *loquax* (hlučný, urečnený), a dokonca aj jedného slova gréckeho⁴³

41 KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry 9. – 18. storočie: typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001, s. 54 a n.

42 „Podstatne hodnotnejšia je druhá ‚knihá‘, ktorá je zväčša epigramatická, a teda živšia. (...) Jeho básne sú pestré a adresné. Obsahujú nejednu anekdotu a zvieraciú bájkou, ostrú satiru na tlčhubov a školometských kritikov, aj na pápežskú neomylnosť a neviazanosť mníchov.“ (s. 145)

43 Využitie gréčtiny je úplne v zhode s charakterom celej zbierky, v jej prvej

– ἀλάζων (chvastúň). Všetky obsahujú napospol významový odtienok niečoho rozsiahleho, rozmerného, prenesene či priamo odkazujúceho k pýche a veľikášstvu. S témou a myšlienkou básne nekorešponduje nápaditý názov len prostredníctvom lexikálneho významu jednotlivých v ňom obsiahnutých slov, vydarene pôsobí aj ich spojenie do jedného dlhého názvu, ktorý svojim rozsahom vytvára dojem obšírneho titulu vhodného pre typ človeka, ktorý je zobrazený v samotnej básni. Satira je asociovaná o to naliehavejšie, že báseň je realizovaná stichickým hexametrom.

V úvode textu čítame:

*Astydamae gnati (quos gloria torquet inanis)
Proripiunt quoties sese extra limina tecti:
Ingentes tendunt gressus: huc brachia & illuc
lactantes, summis tangunt tantum aequora plantis:
Et sua demissa verrunt vestigia palla.
Scilicet, ut vultuque ipso, gestuq graduq
Majores videantur ubiq: & ab omnibus antiquo
Accipiant multam regum de more salutem.*

*Ergo et instant buccas; & tantum naribus efflant,
Quantum sufficiat folles spirare fabriles:
Pallia distendunt cubitis: cumulantq salivam
Saucibus, & procul ejectant stridore sonoro:
Ne commune humili vulgo quid habere putenter.⁴⁴ (s. 94)*

Filický pri opise a výsmechu namyslencov využíva postupy karikatúry, keď si vyberá výrazné vonkajšie znaky postavy a následne ich hyperbolizuje (spôsob chôdze, dýchania), zároveň realizuje ďalšiu základnú stratégiu vytvárania komického – prepájanie vecí vznešených a vecí nízkych (vyplúvanie

i druhej časti sa totiž nachádzajú viaceré básnické texty realizované v gréčtine, v prvej časti sú gréckymi názvami žánrov príležitostnej poézie pomenované niektoré jej oddiely.

44 Synovia Astydamey, (ktorých trápi prázdna sláva), koľkokrát sa vyrúti z dverí domu: natáhajú obrovské kroky: rozhadzujúci ruky sem a tam, zdvihnutými nohami udierajú do širokej cesty a spustenou tógou zametajú vlastné stopy. Pravdaže, ako svojim výzorom, držaním tela a krokom sa zdajú všade najvznešenejšími a od všetkých prijímajú podľa starodávneho zvyku kráľov mnohé pozdravy. Hľa, nafukujú líca a nozdrami vydychujú toľko, koľko by stačilo nafúknuť remeselnícke mechy. Plášte rozťahujú laktami a zberajú sliny v hrdle a s hlučným chrchláním ich vyplávajú doďaleka, aby si o nich nikto nepomyslel, že majú niečo spoločné s obyčajným ľudom.

slín). Následne autor adresátov básne parodizuje prostredníctvom paraboly zo sveta zvierat, objavujú sa tradičné reálie antického sveta, opätovne sa aktivizuje produktivnosť kontrastného usúvzťažnenia vysokého (Homér, Vergilius) a nízkeho (ručiaca krava), básnik využíva obraz zo sveta prírody:

*Non qui postica temnit salse omnia fanna
Moenidesq graves crepat altisonosq Marones:
Par fuerit statim eis, & vertice sidera tanget.
Vidi ego mugitu vaccam omne replentem:
Nulla tamen lactis illius ab ubere gutta.⁴⁵ (s. 95)*

V tejto časti básne postupne prechádza do otvorene didakticko-moralistickej polohy, čím sa čiastočne vytráca atmosféra klasickej antickej satiry, a text nadobúda kazateľský, moralizátorský, ba až prorocký nádych. Profetická nástojčivosť je asociovaná zvratmi ako *crede mihi* (ver mi, v. 17), dvakrát opakovaným *vidi ego* (videl som, v. 32 a 37) alebo trikrát opakovaným začiatok verša *Non qui* (Nie ten, ktorý..., v. 25, 28, 34). Báseň napokon vrcholí exemplickými odkazmi na starozákonné osobnosti, ktoré majú byť vzorom cnosti (*virtus fervida*). Cnosť v súčinnosti s pravou múdrosťou (*astus dius*) a trpezlivou vytrvalosťou (*patientia constans*) dáva človeku skutočnú hodnotu a v konečnom dôsledku to najdôležitejšie, spásu:

*Sic patrem Isaciden pietas & fervida virtus
Ignifero stellatum evexit ad aethera curru:
Sic Salomon dio sapientis pectoris astu
Emicuit: sic constanti patientia Iobus
Notus, & ad rutili sedes evectus Olympi,
Iam vivit Coelo: sic & nunc itur ad astra.⁴⁶ (s. 96)*

60-veršová (!) didakticko-reflexívna báseň s prvkami klasickej antickej satiry, v ktorej sa výrazne uplatňuje tradičná rétorickosť, nevynímajúc ani rozvláčnejšie amplifikačné postupy, je podľa mňa len jedným z dôkazov, že niektoré Filického texty zaradené medzi *Miscella epigrammata* nemôžu byť ako epigram hodnotené ani pri voľnom a širokom chápaní žánru a ako

45 Nie ten, ktorý s úškrnom posmešne opovrhne všetkým dávny a neustále tára o veľkých Homéroch a vysokozvučných Vergilioch, bude im zaraz rovný a čelom sa dotkne hviezd. Videl som kravu naplňajúcu ručaním celý háj, a predsa ani kvapka mlieka z jej vemena.

46 Tak otca Izáka zbožnosť a vášnivá cnosť vyviezli na ohnivom voze do hviezdnej oblohy. Tak Šalamún zažiaril Božskou dôvtipnosťou múdreho srdca, tak Jób, známy trpezlivou vytrvalosťou, bol povznesený do sídel na zlatom Olympe, už žije v nebi, tak sa aj teraz ide do neba.

epigram ich nemožno vnímať ani s prihliadnutím na vývojové premeny a dobové špecifiká tohto žánru. Neštandardný rozsah mnohých Filického epigramatických textov je len prvotným signálom spochybňujúcim korektnosť ich žánrového označenia, dĺžka básní je spravidla len vonkajším odrazom autorom zvolených neepigramatických tvorivých postupov. Omnoho častejšie ako intelektuálne ladený ostrovtipný postreh sa vo Filického básnickom prejave objavuje snaha o ironický až sarkastický výsmech, charakteristický skôr pre horatiovskú či iuvenalovskú satiru. Nazdávam sa preto, že v súvislosti s druhou knihou zbierky *Carminum libri duo* treba spochybníť jednoznačné konštatovania o jej žánrovej monolitnosti, a to napriek názvu, ktorý jej básnik prideliť. Na druhej strane môžu byť texty *Miešaných epigramov* podnetné pri snahe o lepšie pochopenie a výstižnejšie pomenovanie dobových premien náhľadov na žáner epigramu, lebo sa ukazuje, že jeho vymedzenie nie je rezistentné voči vývojovým modifikáciám.⁴⁷

LITERATÚRA

FILICKÝ, Ján: *Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigrammata*. Bazilej, 1614.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry 9. – 18. storočie: typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001.

MÁJEKOVÁ, Helena: K výskumu slovenskej humanistickej literatúry. Básnik Ján Filický. In: *Bratislava*, roč. 37, 1988, s. 139 – 151.

MÁJEKOVÁ, Helena: Preklad ako filologický a interpretačný problém. (Na príklade Filického epigramu Ad Sphettium.) In: *Sambucus III. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Ed. D. Škoviera, E. Juríková. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave, 2008.

MIKULA, Valér et al.: *Slovník slovenských spisovatelův*. Praha : Libri, 2000.

MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra; Svetová, česká,*

slovenská. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef – MICHALCOVÁ, Milena – MELICHERČÍK, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958.

MIŠIANIK, Ján: *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.

MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974.

ROSENBAUM, Karol et al.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Bratislava : Obzor, 1984.

ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002.

ŠTĚPÁN, Ludvík: *Polská epigramatika. Žánry fraška a epigram ve spektru malých literárních forem*. Brno : Masarykova univerzita, 1998.

TKÁČIKOVÁ, Eva: Literatúra renesančného humanizmu. In: Sedlák, I.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava – Martin : Literárne informačné centrum – Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2009.

On Ján Filický's Epigrams

The aim of this contribution is to review critically the traditionally accepted view that the second book of the works of Ján Filický *Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigrammata* genre is monolithic and contains of only epigrams. The genre characteristics are summarized briefly and are associated with epigrams as key in all of its developmental transformations, then the poetic texts work *Miscella epigrammata* confronted with these requirements. Analysis of a particular text material in example of 60-verse poem In Grandgradimagniloqualazonas is stating that not all of the Filický's poems classified as *Miscella epigrammata* can be evaluated as epigram, not even the wide and opened understanding of the genre and subject to developmental change and specific period epigram. Many of these poems do not meet the basic requirement of brevity, but the range of poetry is usually only the outer reflection of the author selected non-epigrammatic creative processes. Several Filický's texts resemble classic ancient satire, others could be added to the circuit occasional poetry. Before and elliptical shorthand for a creative idea is Filický's characteristic amplification rhetorical cession and didactic criticism. In connection with the second book collections *Carminum libri duo* is important to discredit distinct statements about the homogeneity of the genre, on the other hand, it can be challenging texts in order to better understand the transformation of contemporary views on the genre of epigram.

47 Filického epigramy vychádzajú v porovnaní s ďalšími známymi humanistickými epigramatickými textami, ako sú napríklad viaceré básne Sambucových *Poemat* či Rakovského diela *Elegiae et epigrammata* o bezmála 60 rokov neskôr, a táto skutočnosť sa odrazila aj v ich poetike. Filický vo svojej zbierke už pozitívne reaguje na pojmy ako *sal*, *lepor* a *acumen*, ktoré v kontexte novolatinskej literatúry aktivizoval najmä J. Owen, na druhej strane jeho tvorba vykazuje so spomenutými textami viaceré príbuznosti. Predstavuje tak významný vývojový prvok na ceste od epigramu renesančného k epigramu barokovému.

Vedecká dišputa ako ukážka vyzretosti latinského textu

KATARÍNA KARABOVÁ, Filozofická fakulta TU, Trnava

Vedecké dišputy a dizertácie predstavovali vzhľadom na kontext humanistickej literatúry popri traktátoch, platónskych dialógoch, správach a opisoch typický žáner latinskej odbornej prózy v období renesancie na Slovensku, a to vo viacerých vedných odboroch (filozofia, etika, zemepis, medicína, právo atď.).¹ Autori v nich často prezentovali výsledky svojho bádania, ktoré bolo ovplyvnené najmä v oblasti filozofie a prírodovednej prózy aj teologickými úvahami. Samostatné odborné žánre – máme na mysli také, ktoré nepodliehali náboženským predstavám – smerovali skôr do oblasti histórie, zemepisu, astronómie či jazykovedy. Dišputou, ak prijmeme značne zjednodušený výklad, môžeme nazvať každú slovnú deklamáciu. S prihliadnutím na antickú rétoriku je týmto pojmom označovaná stredná časť reči, v ktorej má rečník priestor argumentovať a uvádzať námietky a dôkazy podporujúce názor, ktorý sprostredkúva. Latinské *disputationes* a *dissertationes* predstavovali v rámci odbornej prózy artikel, na ktorý azda najviac vplýval latinský literárny humanizmus – a ako sa budeme môcť presvedčiť – najmä v štylistickej oblasti.

K takýmto školským dizertáciám a dišputám polonáboženského charakteru radíme v slovenskom kontexte aj dielo astronomického charakteru *Disquisitio astronomica secunda de maculis lunae* slovenského filozofa, levočského richtára Jozefa Alaudu,² ktoré vyšlo vo Wittenbergu v roku 1629,

1 KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Príručka k dejinám staršej slovenskej literatúry*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2007, s. 30.

2 Jozef Alauda (1610 – 1664), vlastným menom Lerch, je autorom ďalších dvoch vedeckých dizertácií, ktoré mu vyšli ešte ako študentovi v rokoch 1628 – 29 vo Wittenbergu: *Decas questionum, partim metaphysicarum, partim logicarum* a *Collegii logici disputatio VIII. de forma argumentandi*. Tiež je autorom epitalamia *In solemnitate nuptiarum*, ktoré bolo vytlačené v levočskej tlačiarni v roku 1653 pri príležitosti sobáša Mareka Horvátha Stansitha a Žofie Mariáššiovej.

či Alitsov³ spis z oblasti fyziky *Exercitium scholasticum, considerans fulmen Eperiense memorabile*, kde nachádzame teologickú argumentáciu o blesku, ktorý v roku 1643 zasiahol organ v prešovskom nemeckom kostole, a zapríčinil tak požiar.⁴

Meritom nášho výskumu však budú vedecké dizertácie a dišputy z oblasti filozofie a morálnej filozofie. Tu je potrebné uviesť okrem spomenutého Jozefa Alaudu viacerých slovenských študentov publikujúcich svoje práce v miestach svojich univerzitných štúdií (Wittenberg, Jena a iné európske univerzitné mestá), ktorých myslenie bolo kresťanské, často ešte so scholastickými prvkami, a opieralo sa o humanistické postoje neskoršieho obdobia.⁵ Teológ a kazateľ Ján Milochovský,⁶ ktorý študoval teológiu vo Wittenbergu, popri písaní príležitostnej poézie sa zaoberal otázkami pôvodu duše a je tiež autorom morálneho diela *Ornamentum magistratus politici* (1678), v ktorom zdôrazňuje nutnosť, aby kresťanský vládár mal predovšetkým tri cnosti – pobožnosť, spravodlivosť a znášanlivosť.⁷ Beckovský rodák Michal Sinapius Horčíčka,⁸ autor filozofických dišpút a príležitostnej poézie zameral svoju pozornosť okrem filozofického skúmania rozumu a ľudskej vôle aj na metafyzické otázky; zástanca náuky Francisca Bacona Ján Bayer⁹ pôsobiaci na prelome humanizmu a baroka sa vo svojich filozofických dišputách zaoberal problematikou súcna. Tej sa v rámci filozoficko-teologických dišpút

3 Samuel Alitis (1620 – ?). Za autora vyššie uvedenej dišputy býva v niektorých prameňoch uvádzaný vtedajší rektor prešovskej školy Samuel Dürner, ktorý bol však počas prednesu dišputy predsedom komisie, ako sa máme možnosť dozvedieť z titulného listu.

4 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985, s. 226.

5 PRAŽÁK, Albert: *Dějiny slovenské literatury*. Praha : Melantrich, 1950, s. 181.

6 Ján Milochovský (1630 – 1684) pôsobil ako rektor školy v Slovenskej Lupči a Brezne.

7 GLUCHMAN, Vasil: Erazmus Rotterdamský a Ján Milochovský: Dve humanistické koncepcie kresťanskej etiky politiky. In: *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 10, s. 979 – 989.

8 Michal Sinapius Horčíčka (1593 – 1653), evanjelický kňaz, otec barokového literáta Daniela Sinapia Horčíčku, autora textu *Hortulus animae piae. Zahradka dušičky pobožné* (1676), zbierky prísloví a porekadiel *Nový trh latinsko-slovenský (Neo-forum Latino-Slavonicum)* (1678), katechizmu s modlitbami *Perlička dítek božích* (1683) a mnohých ďalších.

9 Ján Bayer (1630 – 1674) preferoval názornosť a výsledky vedeckých experimentov, študoval vo Wittenbergu, po návrate pôsobil spočiatku ako konrektor, neskôr ako rektor prešovskej školy.

venoval aj Ján Duchoň.¹⁰ Matúš Rakšány¹¹ pôvodom z Turca upriamil pozornosť vo svojom diele na logiku. Alexander Hodík, ktorého podporovateľom pri vydávaní filozofických diel bol aj Gašpar Ilešházi, sa tiež počas štúdií zaoberal logikou, pokračoval vo svojom úsilí aj po ich skončení a viaceré polemiky mu vyšli prerozprávané Eliášom Lánim v Trenčíne.¹² Tento výpočet neskororenesančných študentských filozofických elit synom Eliáša Lániho Danielom¹³ a jeho aktivitami v oblasti filozofických dišpút a polemík. Hoci na sklonku života sa nechal strhnúť k urputnej obhajobe luteranizmu nielen voči katolíckym oponentom, ale aj predstaviteľom kalvinizmu, počas štúdií vydal spis *Questionum illustrium decades duae prior continens contraversias logicas et posterior physicas* (Wittenberg, 1628), kde sa v dvoch desiatkach paragrafov venuje riešeniu pálčivých otázok z oblasti logiky a fyziky.¹⁴

Dišputácie sa chápali ako polemické cvičenia najmä vo vedách, ktoré sa v akadémii vyučovali. Ich opakom boli deklamácie, ktoré sú skôr rečníckymi cvičeniami. Žiaci si mali možnosť vybrať tému, ktorej venovali krátku stať. Pri deklamáciách sa na rozdiel od dišputácií na predložené otázky neodpovedalo a nediskutovalo sa o nich. Patrili teda k *eloquentii* a ich obsahom boli skôr otázky morálky.¹⁵ Nie vždy bývalo zvykom, že práca bola nazvaná „dissertatio“ alebo „disputatio“. Jestvujú viaceré tlače tohto druhu, kde na to, či išlo skutočne o dizertáciu či dišputu, prídeme, ak si pozornejšie všimneme titulný list. Práve z neho sa totiž dozvieme okrem základných údajov o autorovi a názve vedeckej polemiky aj viacero ďalších informácií: komu je dielo venované, miesto a dátum obhajoby, kto bol predsedom komisie, miesto a rok vydania.¹⁶ O tlač týchto publikácií mali záujem predovšetkým

10 Ján Duchoň (1596 – 1637) študoval vo Wittenbergu a Rostocku, neskôr pôsobil ako rektor banskobystrickej mestskej školy. Bol zástancom Jana Amosa Komenského a jeho učebnice sa snažil využívať aj v pedagogickom procese.

11 Matúš Rakšány (? – 1665), náboženský spisovateľ a pedagóg, po štúdiách v Kralovci pôsobil na gymnáziu v Kremnici.

12 PRAŽÁK, Albert, c. d., s. 182.

13 Daniel Láni (1605 – 1665), mošovský rodák, študoval vo Wittenbergu, rektor gymnázia v Bánovciach nad Bebravou, neskôr hlohovský farár a banskobystrický pastor.

14 Por. MINÁRIK, Jozef, c. d., s. 226.

15 ŠKOVIEROVÁ, Angela: *Drobné tlače niekoľkých neznámych slovenských osobností v predbielohorských Čechách*. In: *Knižnica*, roč. 6, 2005, č. 5 – 6, s. 16 – 18.

16 Porovnaj KOLLÁROVÁ, Ivona – KUJOVIČOVÁ, Michaela: Bibliografické spracovanie promočných tlačí v intenciách medzinárodných štandardov. In: *Bibliografický zborník 1996 – 1997*. Zost. M. Kovačka. Martin : Slovenská ná-

študenti, ktorí otázku financovania riešili oslovením donátorov, ktorým bolo dielo často aj venované a ktorí pochádzali z významných šľachtických rodov. Hoci väčšina diel vyššie spomenutých študentov vyšla tlačou mimo územia Slovenska, o takéto tlačie nie je núdza ani v slovenských vzdelávacích inštitúciách. Spomeňme v prvom rade jezuitské univerzity v Trnave a Košiciach, či mestské školy v Ružomberku, Prešove, Bardejove, Trenčíne a mnohé ďalšie.

V nasledujúcich riadkoch svoju pozornosť zameriame na latinské slovaciká, a to najmä na tie, ktoré vyšli v levočskej kníhtlačiarňi. Tá totiž zohrala v ich vydávaní významnú úlohu. Celkom opodstatnený je názor, že tlačiareň v Levoči patrila k najvýznamnejším tlačiarňam novoveku, a to nielen na území Slovenska, ale aj v rámci celého Uhorska. Hoci začala svoju činnosť s istým časovým odstupom od ostatných kníhtlačiarň na Slovensku, svojou náboženskou otvorenosťou – vychádzali tu diela príslušníkov rozličných vierovyznaní – a vyspelou technikou sa čoskoro stala významným artiklom v tlačiarenskom cechu daného regiónu, a to najmä po roku 1624, keď sa jej vlastníkom stal Vavrinec Brewer. V Levoči bolo publikovaných mnoho popredných diel slovenskej literatúry a výnimkou nie sú ani spisy filozofické, teologické, politické či polemické. Okrem nich v produkcii levočskej tlačiarne nachádzame aj príležitostné skladby, pre ktoré je typická hravosť a spontánnosť. Boli to rozmanité epitalamiá, encomiá, alebo dômyselné rečňovanky či básnické hry. Z jazykového hľadiska ide vo všeobecnosti predovšetkým o tlačie latinské, výnimkou však nie sú ani diela napísané slovakizovanou češtinou, či spisy nemecké, maďarské alebo grécke.¹⁷

V roku 1644 u Vavrince Brewera v Levoči vyšla evanjelická teologická dišputácia od Jána Kučera¹⁸ *Dissipatio phosphori*.¹⁹ Ide o spis, ktorý polemizuje s dielom bratislavského kanonika Tomáša Bielavého vydaného roku 1643 v Bratislave v intenciách problematiky pravej katolíckej viery. Jej autor patrila medzi významných vzdelancov svojej doby, bol skvelý tvorca polemík

rodná knižnica, 1998, s. 169.

17 PAVERCŠIK, Ilona: O kníhtlačiarstve v Levoči do polovice 18. storočia. In *Kníha '97 – '98*. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Slovenská národná knižnica, 2000, s. 136 – 144.

18 Ján Kučera (? – 1648) vyštudoval vo Wittenbergu, neskôr pôsobil ako rektor školy v Ružomberku.

19 KUZERA, Iohannes: *Dissipatio phosphori fatui coecos 10. radios spargentis, quem Thomas Belavius, canonicus Posoniensis e fumo pingvi formavit et in aere Lyptoviensi suspendit, autore Johanne Kuzera, p. t. Ilieshaziani gymnasii, quod Rosenbergae est, direttore. Leutschoviae, 1644.*

a autor viacerých tlačou vydaných dišpút, teologických a filozofických diel. Kučera venuje *Dissipatio phosphori* viacerým osobám, medzi ktorými nachádzame aj meno Gašpara Benického, ktorý bol v tej dobe správca hradu Likavka u grófa Gašpara Ilešháziho, veľkého podporovateľa vzdelanosti a vydávania obdobnej literatúry. Dedikácia pochádza z 24. januára 1644 a je viac než pravdepodobné, že Gašpar Benický, príslušník popredného zemianskeho rodu z Turca, mohol byť jedným z mecénov vydania polemiky.²⁰

Autorom latinskej dišputy z oblasti etiky s názvom *Disputatio ethica de virtutibus homiliticis. Comitae, veracitate et urbanitate*²¹ (Etická rozprava o cnostiach, ktoré sa prejavujú v styku s ľuďmi. O láskavosti, pravdovravnosti a duchaplnosti) je Peter Zolnay. Z titulného listu sa ďalej dozvedáme, že ju Zolnay „s pomocou Božej milosti verejne predniesol na slávnom ružomerskom gymnáziu pod záštitou Jána Kučeru, najvznešenejšieho riaditeľa tohto gymnázia, dňa 27. augusta v predpoludňajších hodinách“. Dišputa bola vytlačená v Levoči v roku 1642. Autor ju venoval svojmu otcovi, ktorý bol v tom čase prísediacim stoličného súdu zvolenského komitátu. Samotná dišputa má tri hlavné časti, ktorým predchádza dedikácia a predhovor. V závere sa nachádzajú tri básnické pokusy – jeden z pera Juraja Ilešháziho, druhý vo forme slovnej hračky Andreja Očovského a autorom poslednej z trojlístka básnických ukážok je inak neznámy Ján Černický. Viac ako samotné verše sú pre nás zaujímavé tri časti dišputy. V úvodnej sa nachádza akési zhrnutie vybraných téz. Autor tu v 30 paragrafoch predstavuje problematiku s odkazmi na relevantnú literatúru. Prostrednú časť predstavuje 30 veľmi jasných a formulačne presných poučiek. Tretia časť je najobsiahlejšia a tvorí samotné jadro dišputy. Opäť sa skladá z 30 článkov v podobe otázok a odpovedí.

Musíme konštatovať, že štylistická úroveň diela je na veľmi vysokej úrovni, hoci niekedy by sa mohlo zdať, že jednotlivé obraty sú na úkor zrozumiteľnosti textu. Samotný štýl je niekde príliš vyumelkovaný. Na niektorých miestach je zreteľná snaha autora o formálnu dokonalosť textu,

20 KOMOROVÁ, Klára: Literárny mecenát turčianskych zemanov v tlačiarňach 16. a 17. storočia. In: *Zemianstvo*. Zost. M. Kovačka, E. Augustínová, M. Mačuha. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 72 – 82.

21 ZOLNAY, Peter jr.: *Disputatio ethica de virtutibus homiliticis. Comitae, veracitate et urbanitate. Quam divina adiuvente gratia in illustri Rosebergensi gymnasio sub praesidio Dn. Iohannis Kuserae, eiusdem gymnasii directoris supermi. Publice ventilandam exhibet Petrus Zolnay junior, ad diem 27. Augusti, horis ante et pomeridianis. Leutschoviae, e typographeo Laurentii Breweri. Anno Domini M.DC.XLII.*

až s nádychom prehnanej štylizácie. Môžeme sa oprávnene domnievať, že autor so záľubou využíval početné gramatické pravidlá, ktoré si osvojil. V tej dobe mu mohli rečnícke minimum poskytnúť učebnice typu *Ars rhetorica*. V levočskej tlačiarni bolo publikované dielo jezuitského profesora rétoriky a teológie Cypriána Soaria²² *Tabulae Rhetoricae*.²³ Vieme, že táto učebnica bola s minimálnymi obmenami opakovane vydávaná jezuitmi i v nasledujúcich desaťročiach a poskytovala komplexný prierez latinskou gramatikou.

Ako sme už poznamenali, Zolnay svoju dišputu rozčlenil na tri časti. V úvodných dvoch si pomocou jednotlivých paragrafov pripravuje argumentačný podklad pre samotnú dišputu, ktorá naplno „zaznie“ v poslednej časti. V prvej sa venuje výhradne láskavosti (*comitas*), ktorú v rámci desiatich paragrafov detailne charakterizuje z viacerých pohľadov. Celkom na začiatku uvádza definíciu: „Láskavosť je cnosť, ktorá v styku s ľuďmi poskytuje miernosť počas vážnych výmen názorov, aby sa nepodávali obzvlášť ťažké dôkazy, ale aby sa vyznačovali oveľa viac príjemnosťou a pôvabnosťou. II. Pôvod bol odvodený z ὀμιλεῖν (hovoriť, zhromažďovať sa), pretože láskavosť s ostatnými cnosťami v styku s ľuďmi dodáva rozhovoru ponaučenia a prispôsobuje aj ostatné cnosti k spoločnému rozhovoru.“²⁴ Ďalej si pri jej charakteristike pomáha definíciou samotného Aristotela, ktorý je azda najviac citovaným autorom v celej dišpute. A podobne ako Aristoteles v diele *Etika Nikomachova*, aj Zolnay uvádza, čo je opakom láskavosti a ako sa správa človek, ktorý ňou nedisponuje. Podobne postupuje pri ďalšej z troch cností – pravdovravnosti (*veracitas*). Tú špecifikuje ako „prirodzenú, vrodenu a šlachetnú vlastnosť ducha, ktorou pred každou namyslenosťou pretvárinky, popri skúmaní nevyhnutných okolností pred očami ostatných odhalujeme to, čo sa treba dozvedieť. Vďaka nej sa však kvôli múdrosti úsudku zdržiavame toho, čo skrze prejav naráža na meno a znamenie dobrej povesti. A tu máme skrátka na starosti morálnu pravdu, a veru nie transcendentálnu, ktorá tvrdí, že niektorá podobnosť je spojená s predstavou, o ktorej hovorí *metafyzik*, napokon však ani direktívna alebo intencionálna, kde sa všetko obracia na prav-

22 Cyprián Soarius (1524 – 1593) jezuita, humanitný profesor rétoriky a teológie.

23 SOARIUS, Cyprianus: *Tabulae Rhetoricae Cypriani Soarii, Sacerdotis e Societate Jesu*. Leutschoviae : Typis Samuelis Brewer, 1675.

24 I. Comitas est virtus ὀμιλιτική conversationibus seriis mediocritatem subministrans, ne proximo specimen molestiae propinetur, sed cuncta suavitate et iucunditate longe maxima exornentur. II. Originem postulavit ab ὀμιλεῖν, quia Comitas cum aliis Virtutibus Homiliticis conversationis praecepta tradit et reliquas virtutes ad ὀμιλίαν accomodat.

du, o ktorej hovorí *logik*.“²⁵ Nasleduje ďalších deväť paragrafov, v ktorých Zolnay aj pomocou výpožičiek túto cnosť naskrze predstaví, a to opätovne aj s jej protikladom – pretvárkou (*dissimulatio*). Ten istý postup volí aj pri tretej z homiletických cností duchaplnosti (*urbanitas*). Považuje ju za „mravnú cnosť, ktorá zachováva náležitú miernosť v žartoch a vtípoch. XXI. Svoje meno odvodzuje od gréckeho ἐντραπελία, na základe čoho sa správne v latinčine nazýva výrečnosťou, obratnosťou a pružnosťou pravidiel.“²⁶

Tesne pred ukončením prvej časti sa Zolnay pokúša o vlastné vysvetlenie dôvodu, prečo sa venoval práve trom homiletickým cnostiam: „Homiletickými cnosťami sme sa nezaoberali kvôli večnému dobru, ale kvôli lepšiemu životu, teda neusilujeme sa o zásluhy v nebi, ale usilujeme sa o pravé vedenie na fóre. XXX. Účelom homiletických cností bude náprava bezočivého jazyka, aby podľa zvyku bláznov zoširoka nevykladal svoje kroky, a napokon ani sa neskrýval za neustálym mlčaním zviazaný tisíc putami, ale aby všetko prispôobil, ako sme často napomínali, užitočnosti najbližšieho.“²⁷

Ak si bližšie všimneme latinský text a zameriame sa pritom na výber slovnej zásoby, či jeho štylistickú výstavbu, musíme dať autorovi za pravdu, že jeho znalosť latinčiny predstavuje viac než len zvyčajnú úroveň školských vedomostí. A hoci sa nájdú miesta, ktoré v spleti latinskosti môžu vyznievať ako menej zrozumiteľné, tento dojem môžu budiť len u ľudí, ktorí nemajú až takú skúsenosť s tvorbou v latinskom jazyku.

Zolnay ide však ešte ďalej. Preto, aby ukázal, že si slávu na fóre skutočne zaslúži, pokúša sa o splnenie jedného z atribútov skutočne dobrého rečníka.

25 XI. Veracitas est sincerus, genuinus et candidus animi habitus, quo citra omnem dissimulationis arrogantiam, necessitate rerum requirente, in conspectu aliorum, scienda revelamus, illa vero quae bonae famae nomen et omen per manifestationem offenderent pro discretione iudicii detinemus. Et hic praecise veritas Ethica curae nobis est: non vero transcendentalis, quae dicit conformitatem quandam cum intellectu, de qua Metaphysicus: nec denique directiva seu intentionalis: ubi omnia ad veritatem diriguntur de qua Logicus.

26 XX. Urbanitas est virtus moralis quae in ludis et iocis iustam mediocritatem observat. XXI. Hausit a Graecis nomen suum ἐντραπελία unde recte latinis facundia, facilitas et morum flexibilitas dicitur.

27 XXIX. Virtutibus Homiliticis non pro aeterno optimo, sed aeviterno meliori operam damus, non enim *Poli* sedem mereri, sed *Fori* dispositionem legitimam auspiciari intendimus. XXX. *Finis virtutum Homiliticarum* erit *linguae* impudentissimae *correctio*: ne scurrarum more gressus suos latius pandat, nec denique mille vinculis constricta perpetuo silentio delitescat, sed omnia, ut saepe monuimus pro utilitate proximi accomodat.

Svojich poslucháčov sa totiž snaží potešiť, poučiť a pohnúť v zmysle známeho pravidla *delectare, docere et movere*. Toto úsilie môžeme badať predovšetkým v tretej časti pertraktovaného diela, kde už prebieha samotná dišputa. Vyššie zmienená Ciceronova zásada je najzreteľnejšia v 29. paragrafe, kde je položená otázka, či smie študent slobodných umení dávať prednosť hracím kartám pred štúdiom.²⁸ Zolnay odpovedá veľmi presvedčivo a zachováva pritom celkové decorum slovami: „Keď hracie karty nejakým spôsobom umocňujú konverzáciu, zväčša sa môžu dovoliť mimo školy. Jednako vzhľadom na to, že ľudia sa oddávajú kartám zväčša kvôli zisku [čo sa veľmi zriedka príhodi pod tlakom osudu], prerušujú vážne štúdiá. Príležitosť nezriedka smeruje k škriepkam. Preto študentom navrhujeme, aby s kartami prestali. Lebo keby sa príčasto bavili hracími kartami, nerozoznali by rýchlo tých, ktorí skrze karty získavajú podnet na pitie. Ak by sa skutočne horlivcom páčili hracie karty pre *štyroch kráľov*, nech sa obrátia aj na Bibliu, v ktorej nájdú nie štyroch kráľov, ale štyri knihy kráľov.“²⁹

Toto však nie je jediná ukážka, ktorá presahuje rámec vedeckého textu. Lebo autor preukazuje svoju zručnosť *in latinitate* už oveľa skôr, keď k výkladu o prvej z cností – o láskavosti – pridá znenazdajky dva elegické distichy na mieste, kde haní talianskeho filozofa a výrazného humanistu Laurentia Vallu.³⁰ Tieto verše vypovedajú nepochybne o sebedomí autora i o jeho snahe predviesť sa na obhajobe v čo najlepšom svetle: „Konečne Valla, čo zvyk nemal nikoho ušetriť, mlčí. // Ak sa pýtaš, čo robí, teraz už hanobí zem. // Jupiter bol by ho mal za hodného nebeskej úcty, cenzora jazyka priam, sám však má strach o ten svoj.“³¹

28 X. Q(uaestio) *Num studioso artium liberalium liceat chartis lusoriis studia postponere?*

29 Resp. Cum haec quoque aliquo pacto ad conversationem quadrent, permittit plerique extra Scholam possunt, tamen cum plerumque iisdem dediti propter lucrum [*quod rarissime fato contingit*] seria studia intermittant: occasionesque non raro ad discordias porrigant: suademus studiosis easdem intermittendas. Nam si saepius chartis lusoriis oblectarentur a lurconibus [*qui per easdem habitum bibendi acquirunt*] haud cito dignoscerentur. Si vero studiosis lusoriae chartae placeant propter quatuor Reges adeant codicem Biblicum in quo inveniunt *non quatuor Reges sed quatuor libros Regum*.

30 Laurentius Valla (1406 – 1457), vynikajúci klasický filológ, textový kritik, autor viacerých filologicko-kritických diel.

31 Tandem valla silet, solitus qui parcere nulli / Si quaeris, quid agat, nunc quoque rodit humum // Iupiter hunc Coeli dignatus honore fuisset. / Censorem linguae, sed timet ipse suae.

Dodajme, že Zolnayova dišputa nie je v slovenskom milie v nijakom prípade ojedinelá. Veď len v levočskej tlačiarni vyšli viaceré podobné diela z rôznych oblastí. Za všetky spomeňme tri vedecké rozpravy, ktorých spoločným menovateľom je práve meno predsedu komisie Jána Kučeru. Prvá z nich – matematicko-teologická debata *De Computo*³² – bola prednesená v roku 1642 Andrejom Očovským na ružomberskom gymnáziu a v štyroch častiach pojednávala o základných metodických princípoch, vybraných dôsledkoch, jasných komentároch a duchaplne prezentovaných problémoch. Druhou je učená debata Juraja Vajdu s názvom *Disquisitio Publica Historico-Theologica*,³³ ktorú prezentoval na ružomberskom gymnáziu o rok neskôr. Treťou, pri ktorej vystupuje ako predseda komisie Ján Kučera, je filozofická rozprava prisudzovaná Melchiorovi Tinctoriovi prednesená na gymnáziu v Ružomberku v roku 1644 pravdepodobne v gréckom jazyku *Thematum Philosophicorum fasciculus*.³⁴

Jazyková a štylistická úroveň týchto dišpút len dosvedčuje serióznosť a dôveryhodnosť ich autorov. Dnes je nielen obrazom vedeckého zamerania humanistických autorov, ale aj dôkazom ich bádateľského potenciálu a presvedčivosti. Poukazuje predovšetkým na vynikajúcu znalosť pravidiel latinskej gramatiky a štylistiky, ktoré dodávali autorom vážnosť a sebedomie, ale aj náležitú dôstojnosť textov z rozmanitých odborov. A hoci často ide o tzv. promočné tlačé, musíme zdôrazniť najmä fakt, že v predkladanom latinskom, príp. starogréckom texte sa stretávame s veľmi vysokou jazykovou úrovňou, ktorú títo študenti nastavili svojim nasledovníkom.

32 *Disquisitio mathematico-theologica De Computo per I. Principia methodica. II. Consectaria selecta. III. Scholia dilucida. IV. Problemata succincta lepide disposita. Quam In disputationem publicam producit Johannes Kuzera, p. t. Iuventutis Gymnasii Rosenbergensis Studiorum Director. Respondente Andrea Oczovino ad diem 27. et 28. Iuni. Leutschoviae : E Typographeo Laurentii Breweri. Anno Domini 1642.*

33 *Disquisitio Publica Historico-Theologica, quae hodiernam Romanam Ecclesiam occasione illius Christophori Magni nec non Coronae B. Virginis Mariae horrendae Idololatriae convincit. Quam examini submittit. Johannes Kuzera, p. t. Gymnasii Rosenberg: Director. Respondente Georgio Vaida Löveiensi Hungaro. Die 4. Iuni. Leutschoviae : Typis Laurentii Breweri, anno Domini 1643.*

34 *Thematum Philosophicorum fasciculus. Quae praeside Iohanne Kuzera, p. t. Gymnasii Rosenbergensis direttore supremo Melchior Tinctorius Brisnen: Pannon. Ad diem April. Publice defendet, in dicti Gymnasii Acroasi superiori. Leutschoviae : E Typographeo Breveriano, Anno 1644.*

Štúdiá vznikla v rámci výskumnej úlohy KEGA 013TTU-4/2013 *Antológia z diel profesorov filozofie pôsobiacich na historickej Trnavskej univerzite (1635 – 1777)*.

PRAMENE

KUZERA, Iohannes: *Dissipatio phosphori fatui coecos 10. radios spargentis, quem Thomas Belavius, canonicus Poseniensis e fumo pingvi formavit et in aere Lyptoviensi suspendit, autore Johanne Kuzera, p. t. Ilieshaziani gymnasii, quod Rosenbergae est, directore.*

Leutschoviae, 1644.

SOARIUS, Cyprianus: *Tabulae Rhetoricae Cypriani Soarii, Sacerdotis e Societate Jesu. Leutschoviae : Typis Samuelis Brewer, 1675.*

ZOLNAY, Peter jr.: *Disputatio ethica de virtutibus homiliticis. Comitate, veracitate et urbanitate. Quam divina adiuvente gratia in illustri Rosebergensi gymnasio sub praesidio Dn. Iohannis Kuserae, eiusdem gymnasii directoris supremi. Publice ventilandam exhibet Petrus Zolnay junior, ad diem 27. Augusti, horis ante et pomeridianis. Leutschoviae : E typographeo Laurentii Breweri. Anno Domini M.DC.XLII.*

LITERATÚRA

GLUCHMAN, Vasil: *Erazmus Rotterdamský a Ján Milochovský: Dve humanistické koncepcie kresťanskej etiky politiky.* In: *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 10, s. 979 – 989.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Príručka k dejinám staršej slovenskej literatúry.* Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2007. 209 s.

KOLLÁROVÁ, Ivona – KUJOVIČOVÁ, Michaela: *Bibliografické spracovanie promočných tlačí v intenciách medzinárodných štandardov.* In: *Bibliografický zborník 1996 – 1997.* Zost. M. Kovačka. Martin : Slovenská národná knižnica, 1998, s. 167 – 182.

KOMOROVÁ, Klára: *Literárny mecenát turčianskych zemanov v tlačiach 16. a 17. storočia.* In: *Zemianstvo.* Zost. M. Kovačka, E. Augustínová, M. Mačuha. Martin : Slovenská národná knižnica, s. 72 – 82.

MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská.* Bratislava : SPN, 1985. 267 s.

PAVERCSIK, Ilona: *O kníhtlačiarstve v Levoči do polovice 18. storočia.* In: *Kniha '97 – '98. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2000, s. 136 – 144.

PRAŽÁK, Albert: *Dějiny slovenské literatury.* Praha : Melantrich, 1950. 376 s.
ŠKOVIEROVÁ, Angela: *Drobné tlače niekoľkých neznámych slovenských osobností v predbielohorských Čechách.* In: *Knižnica*, roč. 6, 2005, č. 5 – 6, s. 16 – 18. *Scientific Dispute as an Example of Maturity of Latin Text*

The paper deals with the problem of maturity and elaboration of a Latin text in philosophical and ethical dissertations and disputes in the first half of the 17th century on the territory of Slovakia. It focuses on Latin slovacicae from this period published in printing houses of educational institutions, such as universities (Trnava, Košice) and town's schools (Ružomberok, Prešov), but also in printing house in Levoča. The paper notices linguistic structures and style of these texts. Research and thorough analysis of Latin originals lead to the conclusion that Neo-Latin dissertations and disputes were, besides being scientific works, also an example of purity of Latin language. They showed education of their authors, as well as maturity and elaboration of Latin text. The main contribution of the paper is to show functionality and reliability of Latin scientific text, considering grammar rules of Classical period and elements of literary Humanism.

Dve pohrebné reči (Eliáš Láni a Alexander Socovský)

ERIKA BRTÁŇOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Životné dáta Eliáša Lániho (1570 – 1618) naznačujú príslušnosť k dvom kultúrnym epochám – k renesancii a baroku. Š. Krčméry vo svojich *Dejinách slovenskej literatúry* uvádza, že v Lániho piesňovej tvorbe „vrcholilo všeličo zo snáh XVI. stoločia.“¹ Do dejín evanjelickej cirkvi augsburského vyznania sa Láni zapísal predovšetkým prekladom *Katechismu D. M. Luthera* (1612).² Z nábožensko-vzdelávacích textov odborná verejnosť v posledných dvoch desaťročiach reflektovala Lániho latinské spisy, týkajúce sa vieroučného výkladu sakrálneho umenia (*Scutum libertatis christianae in usu ceremoniarum, nominatim autem imaginum* – Štít kresťanskej slobody v používaní obradov, menovite obrazov, 1595; *Defensio libertatis christianae in usu imaginum historico* – Obrana kresťanskej slobody v používaní obrazov, 1599)³ a kazateľskú tvorbu.⁴

Meno Lániho je spájané s „prvou tlačenou kázňou evanjelikov v národnej reči“, ktorou je *Kázání pohřební. Při pohřbu osvíceného a velikomocného Pána, Pána Jiřího Thurzy z Bethlemffalvy...*⁵ Pri úmrtí uhorského palatína

1 KRČMÉRY, Štefan: *Dejiny slovenskej literatúry. I.* Bratislava : Tatran, s. 144.

2 „Po žilinskej synode porada troch superintendentov 1612 prijíma preklad Eliáša Lániho (základom mu bol Bardejovský katechizmus z 1581, urobí ho textus receptusom, vydáva ho nákladom palatína Thurzu.“ In: ĎUROVIČ, Ján P.: *Prehľad literárnych dejín slovenských evanjelikov.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1948, s. 35.

3 DANIEL, David P.: *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku.* Zborník pri príležitosti sedemdesiatky Doc. ThDr. Andreja Hajduka a Doc. ThDr. Daniela Štefana Veselého. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, 1999.

4 VESELÝ, Daniel Štefan: *Eliáš Láni.* Život a dielo. Habilitačná práca. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, 1996; AUGUSTÍNOVÁ, Eva: *Tri kázne Eliáša Lániho ... „učené a elegantné“, „dôrazné a účinné“*, www.snk.sk/swift_data/source/NBU/.../Augustinova.doc.; SAKTOROVÁ, Hana: *Pohrebné reči pri úmrtí Juraja Turzu*, www.snk.sk/swift_data/source/NBU/.../Saktorova.doc

5 MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava : Slovenská akadémia

Juraja Turzu superintendent Láni ako dvorný kazateľ Turzovcov skoncipoval ešte niekoľko kázni, ktoré boli určené na útechu vdovy po palatínovi Alžbety Czoborovej.⁶

V porovnaní s ostatnou dobovou homiletickou produkciou rétorická štruktúra Kázání nevykazuje nejaké výrazné odchýlky.⁷ Tvorí ju vstupná modlitba (*votum*), predhovor, čítaný biblický text (*textus Esai*), úvod (*summa přečtěního textu*), spracovanie látky rozdelené na štyri časti (*thematis tractatio I. II. III. IV.*), aplikácia látky na život a smrť palatína (*applicatio ad vitam et mortem Illustriss Palatini*) a poďakovanie (*gratiarum actio*). Jednotlivé časti štruktúry naplnil Láni vcelku zaujímavým obsahom, lebo na príklade osobnosti Juraja Turzu znázornil humanistický ideál spravodlivej vrchnosti, ktorý prestupuje všetky dimenzie pohrebnej reči – teologickú, biografickú a cirkevnú (zborovú).⁸

Základom uplatnenia dominantnej teologickej dimenzie je biblický text zo starozmluvnej knihy Izaiáš (kapitola 22, verš 20 – 25), ktorý hovorí o Eljákimovi, správcovi judského kráľa Chizkiju (Ezechiáša). Eljákima uvádza Láni ako prototyp dobrého správcu krajiny a verného Božieho služobníka, ktorý v úrade vystriedal pyšného a nespravodlivého Šebnu.

Teologický výklad sa realizuje v časti štruktúry *thematis tractatio*. V každom z jej štyroch úsekov Láni vyslovuje niekoľko téz, ktoré sprítomňujú biblický pohľad na svetskú vrchnosť. Témy potvrdzuje okrem biblických argumentov aj prilehavými výroky cirkevných otcov (Augustín, Bazil Veľký) a antických autorít (Xenophon, Claudius Claudianus).

Prvý úsek vychádza z tézy, že vrchnosti ustanovuje Boh (Rímskym 13, 1 – 7): „*Nezáležit' všec'ko na lidském volení, musí tu i Pán Bůh své votum míti, máli takové volení prospěšné býti.*“ Rozumný, zbožný a starostlivý správca je Božím požehnaním pre krajinu. Naopak zlý správca je prejavom Božej nepriazne. „*A protož když chce milostivý Pán Bůh některému kraji a zemi dobře učiniti, dává rozumné, pobožné a bedlivé správce a těm zase připojuje statečné*

vied a umení, 1948, s. 52.

6 Podľa zistení Jána Ďuroviča boli preložené z domáceho jazyka a určené pre maďarsky hovoriacu verejnosť. (Ďurovič, 96 – 97)

7 Tlač sa nachádza v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti (RMK III/1205), ktorej kópia je uložená aj Lyceálnej knižnici UK SAV (Fk 28).

8 BRTÁŇOVÁ, Erika: *Obraz smrti v pohrebnej homiletike 17. – 18. storočia.* In: *Posledné veci človeka.* Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia. Zostavila a na vydanie pripravila G. Gáfriková. Bratislava : Veda, 2010, s. 75.

rádce a pomocníky. Jako tohto Eliáchyma králi Ezechiášovi pripojil. Naproti tomu, když chce hněv svůj na krajinu vylíti, objímá rozumně lidi a regenty.“ Za príznak Božej nepriazne pokladá Láni aktuálne aj to, že „upadajúcemu uhorskému kráľovstvu“ chýbajú dobrí správcovia. Prítomnosť konfrontuje s minulosťou, pričom konfrontácia vyznieva v prospech minulosti. Rozpomínanie sa na minulé časy má pozitívny rozmer. Spomínajú sa totiž uhorskí hodnostári, vynikajúci „znamenitou múdrosťou, hrdinskou udatnosťou a vlastenectvom“, ktorých – ako Láni dodáva – „mnohé kráľovstvá nemajú“.

Kde jsou oni staří uherští páni, kteří někdy svou znamenitou moudrostí a hrdinskou udatností i svou milou vlast i ty přemilé přepěkné svobody své (jakýchž nemnohá království mají) obraňovali. Vytrhl je Pán Bůh jedny po druhých. A koho nám místo nich nechal, nechávám i já rozumným lidem k rozvážení.

Smrť palatína Turzu, dobrého správcu krajiny, chápe Láni na základe biblickej správy (Izaiáš 57, 1) ako predzvesť zhoršenia pomerov v krajine.

Neníliž to znamením hněvu jeho a pádu nějakého zemi naši znovu nastávajícího? Poněvadž obyčejně před příchodem zlého vychvácen bývá spravedlivý, aby neviděli oči jeho nastávajícího neštěstí.

Druhý úsek pojednáva o dobrom vládcovi, pričom prezentuje humanistami oživený rímsky ideál „pater patriae“. Otec vlasti 1. zaisťuje náboženskú výchovu v cirkvi, v školách a v obciach, 2. svojím životom dáva príklad všetkým poddaným, 3. stará sa o ich obživu, odev a výchovu, poskytuje im nielen osobnú ochranu, ale aj ochranu majetku. Láni dodáva, že toto všetko činí vládca vnútri krajiny pomocou právnych nariadení a súdnictva a za hranicami krajiny prostredníctvom vojenských bitiek a vojen.

V rámci tretieho úseku hovorí Láni o autorite a kompetenciách svetskej vrchnosti: o vydávaní príkazov a zákazov, o udeľovaní a odpúšťaní trestov, o presadzovaní spravodlivosti a o marení nespravodlivých činov. Zatiaľ čo povinnosťou vládcu je dbať o verejnú blaho, povinnosťou podaných je vážiť si a rešpektovať vrchnosť.

Aby tak obecný pokoj zachován býti a jeden každý při svém cele zůstati mohl. A to jest ten klíč, o němž praví teď Hospodin, že i vloží na rameno Eliáchymovo, aby to cožby od něho otevřeno bylo, žádný nezavřel a cožby zavřeno bylo, žádný toho neotevřel, t[o jest] nesměl se protiviti usouzení jeho.

Ten klíč zavěšuje Pán Bůh ještě podnes na rameno pořádně zřízené vrchnosti, když ji dává autoritatem, hodnost a vážnost u těch, kteříž pod zprávu její uvedení jsou, aby ji netoliko milovali, ale také báli se jí a poslouchali. Musejíť vrchnostem všickni poddáni býti, netoliko pro hněv (to jest pro bázeň pomsty

a trestání) ale i pro svědomí, totiž, aby Boha neurazili a svědomí dobře zachovali.

V štvrtom úseku verného a pobožného správcu Láni pripodobňuje k mytologickej postave obra Atlantu, ktorý na svojich ramenách nesie všetky bremená krajiny. Výpoveď dopĺňa Láni skúsenosťou, že častou odplatou za vynaložené úsilie a veľké dobrodenie je pre správcu nenávisť, ohováranie, pohana a iné spôsobené zlo.

Jsou ovšem zprávcové nad jiné lidi od Boha vyvýšení slávou a ctí ozdobení, až je sám Pán Bůh Bohy nazývá, ale v té vyvýšenosti právě jsou jako hřebík v stěně rozličnými věcmi obvěšený. Neb co v jiných soudích a právicích, v městech i vesnicích před úřady dokonáno býti nemůž, to všekno vyšší vrchnost zpravití a urovnať musí. A nic méně za své nesmírné práce a veliká dobrodiní musí nenávisť, pomluvy, hanění a rozličná nebezpečnosti snášeti.

Láni pripomína, že aj vládcovia sú iba slabí a smrteľní ľudia, ktorí, ak sú príliš preťažení povinnosťami, predčasne starnú a zomierajú. Keďže v takomto prípade nemôžu v započatom diele pokračovať, dochádza po ich smrti k zmätkom, sporom, vojnám a k iným nešťastným udalostiam.

Jistě i králové i knížata a jiní regenti nejsou ze železa ani z oceli, ale jsou tak křehcí a smrteční lidé, kteřížto budouli příliš obtěžováni, před časem ostarívají a jako v stěně hřebík vylomení bývají.

Ako vidno, teologický výklad obsahuje mnohé odkazy na okolnosti verejného účinkovania Juraja Turzu. No podrobnosti z jeho osobného života odokrýva až časť *Applicatio ad vitam et mortem Illustriss Palatini*, ktorá je realizáciou biografickej dimenzie kázne.

V prvom rade Láni upozorňuje na Turzovo praktizovanie zbožnosti, čo ilustruje informáciami o jeho každodennom živote. Napríklad palatína vykresľuje ako horlivého poslucháča kázaného slova, ktoré nevynechal ani v čase najväčších úradných povinností. Láni vyzdvihuje aj palatínov modlitebný život, lebo sa modlil dôsledne každý deň jednu hodinu nielen doma, ale aj na cestách a počas pobytu vo vojenských táboroch. K rozvoju cirkevného života prispel postavením nových kostolov a obnovením starých chrámov. O rozšírenie vzdelanosti sa postaral zabezpečením nerušeného chodu škôl, finálnym podporovaním nemajetných študentov a iných cirkevných a školských záležitostí. Láni zvlášť oceňuje palatínovu ústretovosť voči sociálne slabým: „otcovsky se zachoval i k těm nejnižším osobám, které se k němu

utikali. Každého rád před sebe pouštěl, přívětivě přijímal, dostatečně vyslychal, poctivě propouštěl.“

Palatínovo verejné účinkovanie sa dotýka účasti v bojoch proti Turkom, urovnávania domácich sporov pokojnou cestou a zodpovedného plnenia si úradných povinností: „Až mnohdykrát z práce omdléval, na pokrm zapomenul a oči jeho sna neviděli, čehož sme mnozí očítí svědkové.“

Posledné hodiny Turzovho života, vrátane pokánia, zachytil Láni priam s dokumentárnou presnosťou.

Mezitím nemoha spáti, očekával své poslední hodinky, o níž se domníval, že třetí z poledne bude. Pročež se několikráté tázal, kolik hodin bilo? Ale živ ještě zůstal až do deváté večerní. Kterážto jakž pominula, on bera sa z tohto světa, ještě předce v dobrém rozumu tíše jméno spasitele svéjo Iesu třikráté říkal. A v tom vypustil duši tak lehce, jakoby svíce zhasl. A tak odšel Vánoce světiti do nebeského Betléma léta věku svého 49 doplniv, celých 7 let v uradě palatynusovství svého.

V časti *thematis tractatio* sa realizuje do istej miery aj cirkevná dimenzia. Lebo poslucháč (i čitateľ) dostáva návod, ako sa vyrovať so smrťou a nestratiť nádej na večný život. Okrem toho sa k cirkvi Láni prihovára v úvode kázne, keď smútočné zhromaždenie napomína, aby o nebohom hovorili iba dobre, pričom k napomenutiu vedie údajné neúctivé správanie voči palatínovi.

Kterýžto ačkoli v svém předůstojném ouřadě, svatě se zpravoval, hledaje pokoje své milé vlasti a čině každému spravedlnost, však někteří se jeho smrti jednak radují, jednak ji sobě za nic nepokládají.

Napomínania a rady obsahujú aj jednotlivé úseky *thematis tractatio*. Láni v nich cirkevnému zhromaždeniu pripomína, že nad skonom palatína treba prejavíť primeraný zármutok.

V centre kazateľovej pozornosti stojí smútočné zhromaždenie aj v poslednej časti rétorickej štruktúry *Gratiarum actio*, kde v mene pozostalých ďakuje Láni všetkým za účasť na pohrebe palatína a za prejavenú sústrasť.

V domácom jazyku sa smútočnému zhromaždeniu prihovoril aj novomestský prepoš Alexander Socovský (1570 – 1617). Na pohrebe Juraja Turzu predniesol kázeň *Contio habita. In funere Illustrissimi Comitissimae ac Domini, Domini Georgii Thurzi de Betthlemfallva.*⁹

9 Tlač sa nachádza v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti (RMK III/6016), ktorej kópia je uložená aj Lyceálnej knižnici UK SAV (ŠA. IV. 295).

Rétorická štruktúra Socovského reči sa člení na predhovor, čítaný biblický text (*textus Esaiiae* 56), úvod (*exordium*), tému (*propositio*), spracovanie látky v troch častiach (I. II. III.), ponaučenie (*doctrina*), útechu pozostalých (*consolatio*) a aplikáciu látky (*applicatio*).

Hlavnú tému odvodzuje Socovský z biblického úryvku z knihy proroka Izaiáša (57, 1 – 2): „Spravodlivý hynie, ale nikto si to neberie k srdcu. Zbožní ľudia sú vzatí a nikto nechápe, že spreď zla bol vzatý spravodlivý človek a odchádza do pokoja. Na svojich lôžkach odpočívajú tí, čo idú priamou cestou.“ Tému člení na tri menšie celky, ktoré formuluje v podobe otázok: „I. Takéli dnešního dne nacházejí se někteří lidé spravedliví a svatí a kdo jsou ti jistí. II. Co to znamená, kdy takových lidí Pán B. z tohto světa k sobě bere. III. Takéli jejich pozůstalé vdovy, anebo sirotky, jaká škoda odtud následuje.“

Na otázky odpovedá Socovský nielen jednotlivo, ale ponúka aj súhrnnú odpoveď, obsiahnutú v kompozičnej zložke *Doctrina*, v ktorej hovorí o tom, že zbožní a vážení ľudia zomierajú preto, aby nemuseli znášať trápenie a starosti.

Učíme se my odtudto, abychom Pána Boha nežalovali kolikrát on před časem pobožných a vzáctných lidí z tohto světa přeč odbírá. Ale to za veliké dobrodiní Pána Boha poznávali a mysli, že se to proto stalo, aby na tomto světě více trápení nebyli. Nám se to zdá za velikou škodu býti, ale moudřejší jest Pan Bůh, lépe ví co jim bylo užitečného. Jiná sou jeho myšlení než naše, Izaj. 55. A kdybychom nevím jaké důvody proti tomu mohli přivesti, však všeliká naše moudrost jest pouhé bláznovství před Pánem Bohem.

V pohrebnej reči uplatnil Socovský aj zložku *consolatio* – útechu zhromaždených, ktorú Láni vo svojom Kázaní nevyčlenil zvlášť. Jej jadrom je vyjadrenie presvedčenia, že smrti sa veriaci človek nemá obávať, lebo pozemské starosti vystrieda pokoj a večný odpočinok.¹⁰

Vezmeme sobě odtudto potěšení proti smrti: I. Když tobě na pamět přichází, jak velikému štěstí, hodnosti a k bohatství mohly přijíti, kdyby děleji mohl živ býti. Pomysli, že časové jsou zlí a že Pán Bůh tento svět myslí pokutovati a metlami svými navštívit. Kterážto metly a pokuty proč sobě žádáš očima svýma spatřovati? Tak těšila Hulda prorokyně Joziáše krále, 2. Reg. 22. Máme

10 Základné kompozičné zložky pohrebnej reči tvorila chválareč na nebohého (*laus mortui*), jeho oplakávanie (*lamentatio*) a útecha pozostalým (*consolatio*). GÁFRIKOVÁ, Gizela: Žánrové vlastnosti Hruškovicej autobiografie. In: *Zabúdané súvislosti*. Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia. Bratislava : Slovak Academic Press, s. 102.

věděti, že poslední hodina nastává, 1. Jan 2. II. Jestli tě straší trpkost smrti: Ty pomysli, že všecken náš život jest ustavičné ryteřování zde na tomto světě, ale skrze smrt přicházím k odpočinutí a pokoji. III. Jestli myslíš, že tento život časný jest mně milý, i byť byl ještě mnohém milejší však nic jiného není než (labor et dolor) bolest a práce, Psalm 90. V smrti pak ode vši práce a žalosti máš býti sprostěný. IV. Jestli se strachuješ hrobu tvého, do kteréhožto máš býti vložený, pomni, že ten jest tvůj sladký (...) Cubile et dormitorium, lůžko odpočinutí, v kterémžto máš sladce odpočívati po tvé práci. Čím tedy dražší jest nebe nežli země, tím pokoj milejší, nežli boj. Tak lepší a milejší má býti smrt nežli život. A protože žádej sobě s Svatým Pavlem propuštěnu být a bydleti s Kristem Pánem, Philip. 1. cap. Žádej sobě propuštěnu býti z žaláře života tohto s Simeonem starcem a přijíti k té věčné svobodě a radosti života věčného. Do kteréhožto račiž nám dopomoci Bůh Otec skrze Krista Ježíše, Pána a Spasitele našeho. Amen.

Kompozičná zložka pohrebnej reči *laus*, ktorou je chvála nebohého, je totožná s časťou rétorickej štruktúry *applicatio*. Palatína Turzu vyzdvihuje Socovský v zhode s Lánim ako spravodlivého a zbožného človeka. Za prejavy uvedených atribútov považuje palatínovo každodenné spytovanie svedomia a vyznávanie hriechov, pevnú vieru v moc Ježišovej krvi a mravnú bezúhoľnosť.

1. Každodenně z pravého a skroušeného srdce říkal tu nejkrajší spověd od Pána Krista sepsanou: *Dimitte nobis, debita nostra, Odpusť nám hříchy naše.* 2. Těšel se spravedlnosti Pána našeho Ježíše Krista a v jeho předrahe a přesvaté krvi spravedlivou svatost hledal, kterou Pán náš Ježíš Kristus při nejsvětější své večeři nám zanechal. 3. Usiloval se zde na světě svatý, nepoškvrněný život vésti.

Tretiu zložku pohrebnej reči *lamentatio* – oplakávanie nebohého zakomponoval Socovský do predhovoru.

Pilýř slavného domu thurzovského, ano všeho království uherského, zbořen jest. Běda tobě Hungaria, běda tobě Jákob a tobě maličké stádo Izrahelské. Nebo učinění jsme jako vdova plačící v noci a není kdoby ji potěšil ze všech milovníkův její, Threnorum 1.

Sirotkami jsme učinění, které žádného otce nemají, Threno 5. Rovně sme zůstali jako ovce bez pastýře, Math. 9. Není bolesti, jako jest bolest naše, nebo Hospodin navštívil nás v den hněvu svého, Thren. 1. Hospodin napojil nás trpkostí a peliňkem, Threnorum 3.

Pozrime sa na obidva kazateľské výkony z hľadiska rétoriky, ktorá bola najdôležitejším predmetom humanistického vzdelania. V rámci stratégie

presvedčania kladú kazatelia dôraz na všetky tri ciele persúázie na poučenie (*docere*), na vykonanie činu (*movere*) a nadchnutie poslucháča (*delectare*).¹¹ Tretí cieľ, ktorý sa odvoláva na city a emócie, sleduje estetické potešenie poslucháča. Z vonkajších toposov, ktoré slúžia k naplneniu uvedených cieľov, Láni aj Socovský využívajú vo svojich rečiach najmä exemplum, ktoré je založené na rétorickej indukcii.

Na ilustráciu postoja súcitu v prípade smrti iného človeka vyberá Láni dva pozitívne príklady (smútok Q. C. Metella Macedónskeho a kráľa Dávida nad smrťou svojich nepriateľov) a jeden negatívny príklad (radosť Aténčanov zo smrti Filipa Macedónskeho).

Což my k tomu řekneme? *Metellus Macedonicus slišáv o smrti slovného reka Scipiona Afrikanského zvolal: Ach zběhněte se páni měšťané, zdi města našeho padli. Jistě stateční spávcové jsou po pánu Bohu zdi naše. Protož z smrti jejich netoliko radovati se žádný nemá, ale raději křesťanský smutek a žalost nad ní míti. Plutarchus za zlé počítá atenským, že se z smrti Filipa Krále tak náramně veselili, až i oběti bohům činili, pod věnci krásnými chodili, rozličné kratochvíle provodili, ješto ten dobrý král svítěživši nad nimi, dosti milostivě s nimi zacházel. Čím chvalitebněji učinil David, který jako by smrt Saulovu nařikal, když slišav o zamordování Abnera někdejšího nepřitele svého, v postu a pláči nařikal nad ním a řekl mezi jinými: „Zdaž nevíte, že kníže a to veliké padlo dnes v Izraeli? Čím tehdy více dobrých pobožných zprávcuv smrt sluší oplakávati? Jako prorok Jeremiáš, kterýž byl naschvál plačtivé písně složil o smrti krále Joziáše a vyučil všechny zpěváky i zpěvákyně, aby je zpívali. (2 Paral. 35).“*

Socovský rozširuje (amplifikuje) text prostredníctvom argumentov vo väčšej miere ako Láni. Argumentačnú bázu predstavujú nielen príklady, ale aj prirovnania, ktoré majú pôvod v porovnávajúcej indukcii. Napríklad tézu, že Boh berie zbožných ľudí zo sveta v predstihu pred nejakou katastrofickou udalosťou, ilustruje Socovský „podobenstvami“ z reálneho života, ktoré svedčia o každennom vyrovnávaní sa človeka s rôznymi – menšími i väčšími – nepriaznivými okolnosťami: práčka zbiera bielizeň pred búrkou, sedliak zväza seno a obilie pred hrozbou zlého počasia, záhradník presádza plodiny na bezpečné miesto kvôli zlodejom, záhradníčka ukladá rastliny do pivnice kvôli blížiaccej sa zime.

11 KOROLKO, Mirosław: *Podręcznik retoryki homiletycznej*. Ed. Gregorz Jaśkiewicz. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2010, s. 36.

Vezměte sobě sprosté podobnosti: Kolikrát pradly¹². některá spatřuje, že když černé oblaky se pozdvihují, tehdy bojíce se pospíchá, aby šaty, které byla rozvěšela včas sebrala a sklídila, tak aby její práce daremní nebyla. Rovně pobožní a svatí lidé jsou od milého Pána Boha seprání a obmyti. Nebo Pán Kristus jich očistil sám svou krví předrahou a obmyl. Kdy on tehdy spatřuje, že černé, nešťastné oblaky mají přijíti, tehdy pospíchá s nimi z tohto zlého světa, nebo mu velmi těžko přišli, aby od hříchův očistění býti mohli. Kolikrát sedlák, kdyby on jistě byl sprostnější, spatřuje, že povětrí má přijíti, velmi se o to stará, aby jeho seno, jeho obilí na poli nezamoklo, včas ho tehdy hledí sklýditi a do své stodoly shromážditi a snésti. Tak nábožní svatí lidé jsou drahé kvítí Boží a jeho vzácné pšeničné zrnko. A pro tu příčinu stará se o ně a shromažďuje je do své nebeské stodoly. Zahradník, který má štěp dobrého plodu a stojí na místě nebezpečném, kdežto často zlí lidé chodívají a ten jestli pomalu utínají a sekají, včas ho vynímá a vykopává a přesází na takové místo, kde by zatím s pokojem zůstával.

Pilná zahradnice, kdy spatřuje, že se podziměk přibližuje a že zima již jest nedaleko, včas vybírá své kvítí a byliny rozkošné a vnáší je do sklepu aneb do pivnice, šetříc je, aby nezmrzli a od zymy skažené nebyli. Rovně tak zachází i náš milý Bůh s svými nebeskými kvítky a bylinami, s kterýmižto Ráj chce naplniti. Item, jako zyma nedaleko zůstává, když bylinky z zahrady sou již sklizené, tak málokdy aneb nikdá nebývá bez škody a neštěstí, kdy milý Pán Bůh pobožných a svatých lidí na stranu shromažďuje. A pro tu příčinu naučte se této latině:

*Velikých lidí smrt a z světa ujdítí,
Následují velké bídy, proměny, psoty.*

Tézu, že po smrti velkých lidí nastávají vždy nějaké pohromy, dokladá Socovský příklady z biblickej histórie (potopa po smrti Matuzalema, zničení Sodomy a Gomory po odchode Lóta, rozdelenie královstva po smrti Šalamúna, vpád Moábčanov po smrti Elizea, prechod Izraelitov cez Červené more po smrti faraóna, útrapy Izraelitov v Egypte po smrti Jozefa, babylonské zajatie po smrti Joziáša) a tiež příklady z pohanskej minulosti (vpád Vandalov po smrti Augustína, rozpad helénskej ríše po smrti Alexandra Velkého, zmena pomerov v Ríme po smrti Gaia Iulia Caesara a Claudia Caesara Neróna, vpád barbarov ako prejav a dôsledok úpadku rímskeho cisárstva).

12 práčka

To některými příklady musíme vysvětliti, kdy onenno Mathuzalem svou hlavu položil a Noach patriarcha do korábu vešel, všecken svět skrze potopu jest potopený. Tak kdy Loth z Sodomy vyšel, Sodoma a Gomorra jinými městy, jest syrou a smolou s nebe skažená. Když král Šalomoun usnul, království Izrahelské na dvoje jest roztrženo a následovali války a mordy hrozné a strašlivé mezi Jeroboamem a Roboamem králem Jůda Izrahelským (1. Regum 15). Aniž prvé přestal Jeroboam bouřiti, až stratil padesát tisícův lidu svého. Jak náhle prorok Elizeus usnul, ještě toho roku vpadli do krajiny moabští národové. Tak když lid izrahelský přešel přes Červené moře, vody v hromadu se zběhli, které před tím jako zdi stáli a farao král musil býti potopený. Po smrti svatého Augustina, hnedky jeho milá vlast byla obležena a skažená. Toho potvrzují i pohanští příkladové, jako i Xenophon pověděl (...): Žádná proměna lidí velikých a vzácných nebývá bez velikého neštěstí. Po smrti Velikého Alexandra řecká monarchia roztržená byla na čtvero království a on sám císař Alexandr Veliký přepověděl svým hejtmanům, že jim zanechá Magnum (...), jako se to také i vyplnilo. To jest, že dosti budou míti o čem psáti. Tak po smrti Iuliusa císaře divné proměny v Římskem císařství se zběhli, rovně jako i po smrti Neronovi.

Nu k kterému konci se to vše přivodí: K tomu, aby věděli, že pravda jest: *Magnorum virorum interitus, maximas mutationes sequi in imperiis.* Nebo rovně jako fundament některého domu i střela musí na hromadu spadnouti, jestliže včas ten dům nebývá opatřený. Tak když takové columnae a pilíře království upadají, bez veliké škody jiných se to dítí nemůže.

Jako dlouho byl Jozef na světě, lid izrahelský v Egyptě nic nevěděl o žádné bídě a psotě. Ale jak náhle tento pilíř a Pater Patriae svou hlavu sklonil, všeliká bída a psota na nich se hrnula a uvalila. Exod. I. Et cap. 5. Po smrti Joziáše netoliko kostel jeruzalemský jest splundrovaný, ale i jedná z mrdovaných, jedná do vězení babilonského zavedený (2. Par. 36). Dokavadž v Římě panovali Constantinus, Theodorus, Honorius, Martianus, dotud císařství římské bylo in flore, a v květu: Jak náhle títo sloupové pomřeli, vždy více a více klesalo a od Gotthov, Venetov, Hunnov, Longobardov, jest roztrháno, kteréžto dnes větší stránka jest v moci turecké.

Rozpomienky na minulosť dopĺňajú príklady z nedávnej minulosti (nepokoje v Európe po smrti cisára Karola V., boj o uhorský trón po smrti kráľa Ondreja II.). Nielen argumentačnú funkciu, ale aj literárnu plnia dve pranostiky, obohatené o výklad kontextu, pričom prvá je súčasťou naratívu o zbožnom Leontiovi (*prej tento sníh se roztopí, bude veliké bláto; když labutě,*

čáp a vlaštovice zaletívají, že brzy bude zima). Pranostiky reprezentujú „štylistické hodnoty ľudovej slovesnosti“.¹³

A abych me ne vždycky toliko staré příklady připomínali, rozpomeňme se toliko, co za času otcův našich se dalo, jak veliké vojny po smrti císaře Karla páteho po vsí Německé, Vlaské, Španielské, Uherské zemi spatřené byli. Přivedl bych příklady o proměnách v Uherské zemi, kdyby historia nebyla všem známá, zvláště po smrti Ondřeje krále, otce sv. Alžběty, jak na mnoho stran roztrženo bylo království Uherské, když jedni tohto, jiní jiného krále sobě vyvolili. Jak veliké krve proliti se dalo na vše strany až naposledy Neapolitánské království obdržel, a po jeho syna smrti, zase na jiných cizích připadlo. Tak že za tím žádný z rodu a pokolení uherské na království přijíti nemohl, kromě Matiaše Hunniadesa. A pro tu příčinu dobře pověděl jeden šedivý starček Leontius řečený, ukazující na své šediny a mluvíce: Když prej tento sníh se roztopí, bude veliké bláto, to jest: Když on svou šedivou bradu do hrobu vloží, veliké něštěstí následovati bude. Nebo on skrze své modlitby mnohým z něštěstí pomáhal odvracovati. A protož rovně, jako mluvíme, když labutě, čáp a vlaštovice zaleťívají, že brzy bude zima. Tak rovně, že když velicí páni umírají, obávati se jest, že nic následovati nebude dobrého.

Na dokreslenie osobnostného profilu palatína využívajú obaja kazatelia metaforickú obraznosť. V uvedených príkladoch je názornosť reprezentovaná metaforami, ktoré vychádzajú zo vzťahu človeka k prírode. Princíp podobnosti sa totiž zakladá na vlastnostiach ako vznešenosť, krása a sila.

Ach vyvrátil se, vyvrátil veliký strom, pod nímž mnozí odpočivali, někteří hnídza svá na něm měli. Uvadla jedna překrásná růže slavného a starožitčného domu turzovského, kteráž do dalekých krajín a národův vůni svou vydávala a mnohé svou líbeznou vonností k sobě přitahovala i občerstvovala. (Láni)

Strom velmi pěkný a krásný i mocný, kteréhož vysokost dosahovala až k nebi a patrný byl až do končin země, listí jeho pěkné a ovoce jeho hojné,

13 Podľa zachovaného a dosiaľ skúmaného materiálu literárne diela renesančnej a barokovej epochy sa zblížovali s folklórnou slovesnosťou najviac v štýle. Zo štylistických hodnôt ľudovej slovesnosti sa preberali najmä príslovia, porekadlá a povrávky, ktoré sa dostávali do jazyka diel v pôvodnej alebo preštylizovanej podobe. V renesančnom období takýto spôsob osviežovania literárneho jazyka badáme predovšetkým v kazateľskej literatúre (...) a v dramatickej literatúre. In: MINÁRIK, Jozef: Folklórne prvky v staršej slovenskej literatúre s osobitným zreteľom na kázeň Joachima Kalinku z r. 1684. In: *Slovenský národopis*, roč. 7, 1959, č. 2, s. 210.

z něhožto sme my všickni pokrm měli a pod stínem jeho spravedlnost a soud prokvítala, vyřat jest a vykořeněný, Daniel 4. (Socovský)

Metaforický základ majú prirovnania, pripodobňujúce svetskú vrchnosť zodpovednú za verejné záležitosti ku klincu v stene, na ktorom sú zavesené rôzne bremená.¹⁴

Jsouť ovšem zprávcové nad jiné lidi od Boha vyvýšení slávou a ctí ozdobení, až je sám Pán Bůh Bohy nazývá, ale v té vyvýšenosti právě jsou jako hřebík v stěně rozličnými věcmi obvěšený. (L)

Jistě i králové i knížata a jiní regenti nejsou ze železa ani z oceli, ale jsou tak křehcí a smrtešní lidé, kteřížto budouli příliš obtěžováni, před časem osatřívají a jako v stěně hřebík vylomení bývají. (L)

A vbiji jej jako hřebík v místě pevném a bude stolicí slávy domu otce svého. (Socovský)

Nic jináče, než jako když na nějaký pevný hřebík do stěny vražený vše-lijaké nádoby zavěšeno bývá. (S)

Pôsobivou prirovnávajúcou metaforou je aj prirovnanie palatína Turzu k horiacemu drevu: *račil z prostředku nás jako hlavničku z ohně vytrhnout, osvíceného pána, pána palatinusa této uherské země (L)*

Ako štylistický prostriedok uplatňujú kazatelia prirovnania inšpirované biblickým textom: *jako ovce bez pastýře (S), jsme jako vdova plačící v noci (S), tak jako klíč domu Davidova zavěsiti na rameno jeho (S) tak P. B. ... jakožto rozumný a věrný záhradník (L)*. K lexikalizovaným – ustáleným – pomenovaniam patria prirovnania typu *pán, který z Boha jest, má pečí o své poddané jako otec (L), jako fundament některého domu i střela musí na hromadu spadnouti (S)*.

Na záver možno zhrnúť, že obidve pohrebné reči majú charakter pochválneho portrétu, lebo vypovedajú o cnostiach a zásluhách palatína Turzu. Vyjadreniam pochvaly zodpovedá tiež spôsob literárneho stvárnenia ideálnej svetskej vrchnosti a autority.

PRAMENE

LÁNI, Eliáš: Kázání pohřební. Při pohřbu osvíceného a velikomocného Pána, Pána Jiřího Thurzy z Bethlemfalvy, hraběte z Oravy a tehož oravského viděka

14 O prirovnaniach v Komenského pašijových kázňach píše HUBÁČEK, Josef: Přírovnání v české próze J. A. Komenského. In: *Naše řeč*, roč. 8, 1998, č. 2 – 3, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7436>.

nejvyššího vypsaná Království Uherského Palatýnusa, soudce Kumánskeho a J. M. Císařské Rady a Náměstka. Praha : Matěj Pardubský, 1617.

SOCOVSÝ, Alexander: *Concio habita in funere illustrissimi comitis ac domini, domini Georgii Thurzi de Bethlemfallva etc. Regni Hungariae palatini*. Praha : Matěj Pardubský, 1617.

LITERATÚRA

BRTÁŇOVÁ, Erika: *Obraz smrti v pohrebnej homiletike 17. – 18. storočia*. In: *Posledné veci človeka*. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia. Zostavila a na vydanie pripravila G. Gáfriková. Bratislava : Veda, 2010, s. 74 – 84.

DZIECHCIŃSKA, Hanna: *Sztuka przekonywania w kulturze polskiej trzech stuleci: XVI – XVII – XVIII*. Warszawa : Instytut badań literackich PAN, 2010.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Žánrové vlastnosti Hruškovicej autobiografie*. In: *Zabúdané súvislosti*. Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia. Bratislava : Slovak Academic Press, s. 96 – 114.

HUBÁČEK, Josef: *Přirovnání v české próze J. A. Komenského*. In: *Naše řeč*, roč. 8, 1998, č. 2 – 3, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7436>

KOROLKO, Mirosław: *Podręcznik retoryki homiletycznej*. Ed. Gregorz Jaśkiewicz. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2010.

MINÁRIK, Jozef: *Folklórne prvky v staršej slovenskej literatúre s osobitným zreteľom na kázeň Joachima Kalinku z r. 1684*. In: *Slovenský národopis*, roč. 7, 1959, č. 2, s. 201 – 221.

Two Funeral Speeches (Eliáš Láni and Alexander Socovský)

At the funeral of a Hungarian Palatine Juraj Turzo (1567 – 1616), court preacher of the Turzo family, church superintendent Eliáš Láni, and provost Alexander Socovský made funeral speeches. Mentioning Juraj Turzo as an example, they described a Humanistic ideal of a just nobleman (*pater patriae*). Their speeches praised Turzo; they portrayed the Palatine, his virtues and deeds, his justice, his responsible dedication to his obligations, his social feelings, as well as his piety, moral virtues, praying discipline and his support of the church. From a theological (eschatological) perspective, Turzo's death was seen as an indication that conditions in the country were to worsen. Láni's and Socovský's preaching was also remarkable from rhetoric point of view; rhetoric was considered the most important subject of education in Humanism. From external

topoi, both preachers use especially examples from Biblical and pagan history, as well as from Hungarian history. Their argumentation was based on parables, proverbs and similes which refer to everyday experience of a practising Christian.

Možnosti interpretácie a funkčného vymedzenia básnického textu Jakuba Jakobeia *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*

PAVOL MARKOVIČ, Filozofická fakulta PU, Prešov

Texty staršej literatúry sa vo všeobecnosti pokladajú za funkčne viac determinované ako texty neskorších období. Táto determinovanosť však nie je prekážkou rozvinutia estetickéj hodnoty a účinnosti. Ak sú texty nositeľmi prevažne iných funkcií, než je v štrukturalizme pomenovaná estetická funkcia, neznamená to, že tá nevzniká na istej úrovni ich štruktúry. Ako jeden z príkladov možno uviesť obrannú a elegickú básnickú skladbu Jakuba Jakobeia *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*. Prvý raz vychádza v roku 1642, teda v období rozvinutého, respektíve „prezrievajúceho“ humanizmu a renesancie a prejavujú sa v nej vo veľkej miere otázky doby, od konfesijných sporov až po formovanie národného vedomia.

Pri interpretácii tohto básnického textu je nevyhnutné najprv odpovedať na otázku jeho poetologickej príslušnosti, teda posúdiť mieru zhody s predstavou o poetike humanizmu a o prítomnosti jeho typických ideí a motívov. Za základnú charakteristiku humanizmu sa pokladá orientácia na antiku, v zmysle recepcie pôvodných, klasických, vzorových textov z antickej literatúry, poznanie klasických jazykov, predovšetkým latinčiny a tvorba v nej. Humanizmus teda vytvára istú vzdelaneckú podoby literárnej tvorby s tendenciou k výlučnosti a uzavretosti spôsobenej vzdelanostnými bariérami.

Okolnosti vzniku tejto básnickej skladby boli priblížené jednak v čiastkových výstupoch,¹ jednak v syntetizujúcich prácach.² Určujúcou je okolnosť, že ide o adaptáciu staršieho textu „českého humanistického básnika Václava

Klementa Žebráckeho *Tempus erat...* z roku 1614³ a fakt, že bola sprievodným textom vo vydaní prozaickej práce *Viva gentis Slavonicae delineatio*. Uvedené zdroje referujú, že ide o kompilát, vytvorený „mechanickými adaptačnými postupmi“.⁴ Vročenie pôvodného textu českého humanistického autora spolu s využitím postupu kompilácie, ktorý z veľkej časti zachováva pôvodnú motivickú bázu, vytvára predpoklad typicky humanistického motivického zázemia textu a napĺňania humanistického ideového rámca orientovaného na antiku. Opak je však pravdou – text síce pracuje s inventárom motívov prevzatých z mytológie antiky, ale tie majú prevažne ilustratívnu funkciu a nie sú podstatou. Vynechanie takýchto motívov by nenarušilo zrozumiteľnosť a nedeformovalo sémantiku jednotlivých obrazov ani básnického textu ako celku. Motívy z antickej literatúry a mytológie sa nepreberajú takpovediac ako významotvorné, ale ako doplnkové. Zaujímavá a voči humanizmu značne posunutá je hodnotová stratifikácia motívov, resp. ich priradenie k hodnotám. Antické motívy sa v tomto texte totiž pravidelne viažu na zlo, teda sa stávajú symbolom historických nespravodlivostí a problémových situácií v dejinách uvedomujúceho sa slovenského etnika/národa. Naopak na symbolizáciu vysokých morálnych kvalít a hodnôt kresťanského desatora sú využité pravidelne a intencionálne biblické motívy, napríklad charakteristika Matky Slovákov a jej prirovnanie k utrpeniu znášajúcim biblickým ženám (Judita, Estera). V kontexte humanizmu a jeho ideových kompatibilit takého hodnotovo jednostranné využitie motívov z antiky vyznieva netradične a povrchovo. Často ide viac o využívanie antických pojmov a postáv v ustálenom, teda komunikačne neproblémovom zmysle bez ohľadu na jeho nedostatočnosť. To vidno napríklad v zmienke o „Sofistovi“, ktorá slúži ako pomenovanie Satana a je hodnotovo jednoznačne odsudzujúca. To svedčí o voľnejšej a možno až deformujúcej recepcii antickej gréckej filozofie, keďže sofizmus je jednou z prvých antropologických (teda človekom a jeho spôsobmi a možnosťami poznania sa zaoberajúcich) filozofií a tým humanizmu ako takému blízkou. Humanistické (nielen filozofické) myslenie samozrejme neprevzalo názory pochádzajúce z okruhu sofizmu, ale jeho intenciu na otázky človeka a funkciu akejsi propedeutiky neskoršej antickej filozofie eviduje. Nestanovujeme však neorganickú požiadavku na texty staršej li-

1 MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 272 s.

2 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002. 360 s.

3 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : LIC, 2002, s. 188.

4 Tamže.

teratúry, na základe ktorej by ich bolo možné hodnotiť,⁵ konštatujeme iba rozdiel medzi rámcom humanistického uvažovania zameraného na človeka a dobovými často zjednodušujúcimi literárnymi prejavmi jeho filozofického a antropologického východiska. V Žebráckého pôvodnom texte aj v Jakobeovej adaptácii je teda prítomné využívanie antických motívov na úrovni všeobecného ilustratívneho inventára kultúrnych významov, čím v podstate protirečí duchu humanistického zmyšľania o antike.

V štruktúre textu je prítomné prispôsobovanie sa dobovým literárnym konvenciam. Typické je situovanie dedikácií na začiatok textu. Symptomatiké je ich zacielenie aj usporiadanie – prvá dedikácia oslovuje pre veriaceho najvyššiu autoritu – Boha, čo je v zhode s komunikačnou situáciou v samotnej básni, keď je kresťanský Boh oslovovaný personifikáciou etnika, respektíve národa. Prostredníctvom jednotlivých rozvinutých oslovení vyzdvihuje isté aspekty relevantné pre situáciu etnika, na ktoré sa táto obrana vzťahuje. Osloveniami dáva dôraz na isté aspekty dejinného procesu, stanovuje relevantné kontexty (napríklad slovami mocnár, vládca, kráľ, veliteľ, panovník a bohatier vzniká odkaz na otázku historickej aj nadčasovej spravodlivosti). Dedikácia diela Bohu nie je len exaltovaným či do značnej miery patetickým prejavom úcty, ale súčasťou autorskej stratégie, teda vytváraním konkrétnych významových kontextov. Za povšimnutie stojí aj pripisovanie svetských titulov Bohu, ide o religiózne zamerané využitie sekulárnych motívov. Ide teda o projekcie časovej spravodlivosti do nadčasovej, a zároveň o priemet sekulárneho motívu do sakrálneho.

V poradí druhou dedikáciou je venovanie svetským osobám, vzdelancom, podporovateľom umenia. Znovu sa okrem elementárnej informácie o úcte k mecenášom otvárajú konkrétne významové kontexty. Ak je text venovaný „Trojke urodzených, veľkou znalosťou krásnych umení a občianskych záležitostí najvychýrenejších mužov“, znovu nejde len o zjavnú a nevyhnutnú charakteristiku adresátov, ale o vnesenie istých tém a kontextov, tentoraz duchu humanizmu blízky tematickým okruhom umenia a správy spoločnosti. Konvenčným prvkom je aj téma autorskej skromnosti, ktorá je tematizovaná jednak medzi dvoma dedikáciami, no nachádza sa aj v samotnej básnickej skladbe.

Osobný tón úvodných veršov „Ja, čo kedysi v mladom veku som napísal veľa/ básní a nesmrteľné meno som básňami získal“, téma básnickej bilancie

5 Texty staršej literatúry nemožno hodnotiť súčasnými kritériami, ale je možné formulovať kritériá v duchu dobovej poetiky a „ideológie“.

je len vstupným motívom a spôsobom, ako vyzdvihnúť tému nad jednotlivca, nad autora a štýl. Nejde už, ako v predošlej tvorbe, o získanie básnickej slávy, text sa už nevníma ako možnosť prezentácie individuálnych tvorivých schopností básnika, ale ako prostriedok hovorenia o niečom, čo jednotlivca presahuje. Znovu pripomeňme, že predloha Jakobeovej skladby bola napísaná v roku 1614 českým humanistickým autorom a mala by obsiahnuť skôr opačné, individualizačné tendencie vo vnímaní statusu autora. Verše pokračujú spomenutým vyzdvihnutím problému, nadosobného celku nad individualitu autora – „teraz hovoriť o tých slzách a tisíciach žiaľoch národa Slovákov túžim“. Presvedčivým prvkom v inak konvenčnej pasáži znovu tematizujúcej autorskú skromnosť je využitie kontrastných motívov raných básnických úspechov a odovzdanie sa básnika do služby niečomu vyššiemu bez vnímania textu ako seba prezentácie subjektu.

Po dedikáciách a vyjadrení postoja autorskej skromnosti nasleduje konvenčný motív oslovenia vyšších síl v mene úspechu v tvorbe básne, známa invocácia múz, ktorá sa stáva súčasťou poetík obdobia inklinujúcich k antike, v najväčšej miere zrejme poetiky klasicizmu. Tento motív je však sprevádzaný variáciou oslovenia Boha – „predovšetkým mi, Duchu svätý, čo priaznivcom umu/ najsvätejším si, vstúpiť ty dožič v priaznivý prístav“ – čo možno hodnotiť ako vyvažovanie sekularizovaného, respektíve z hľadiska autorovho náboženského založenia nedostatočného a konvencionalizovaného, teda formálneho, antického oslovenia múz. Text sa v nasledujúcom segmente ukotvuje v súradniciach kresťanskej religiozity – jej zásady sú nakoniec hodnotovou prizmou, cez ktorú básnik hodnotí dejiny národa.

Až po týchto úvodných častiach prináša ústredný motív Matky Slovákov.⁶ Ide o takú personifikáciu, ktorá svojimi definujúcimi vlastnosťami prispieva k naplneniu intencie textu, vyjadrenia vzťahu k formujúcemu sa národu emočne čo najúčinnejšou, pritom esteticky primeranou formou. Materinský cit obsahuje aspekt bezpodmienečnosti, bezvýhradnosti, obraňovania aj v najťažších situáciách, prirodzenosti a podobne. Pre túto antropologickú konštantu je efektívnym stvárnením vzťahu k národu. Zároveň nevyžaduje racionálne zdôvodňovanie, čo je pri básnickom texte primerané. Tu sa dostávame k pojmu komplementárnosti básnického textu – táto emočnosť a nie preferencia racionálneho zdôvodňovania, ktorú by sme v humanizme očakávali, sa môže stať doplnkom k inému typu textov a k iným žánrom, ktoré

6 Stanislav Šmatlák uvádza, že v latinskom texte sa hovorí o Natio Slavica, až preklad J. Minárika hovorí jednoznačne o Matke Slovákov (Šmatlák, c. d., s. 189).

sa vyznačujú práve racionálnym argumentovaním. Ak by hypoteticky siahol autor po inej situácii, ako je prihováranie sa matky za dieťa, resp. za národ u Boha, bolo by nevyhnutné dať do textu aj líniu racionálnej argumentácie. Takou by bola napríklad situácia súdu, kde by obhajca racionálne argumentoval v prospech národa, čo by bolo možné v kontexte humanizmu vnímať ako primerané modelovanie sujetu v obrannej básni.

Elegický tón básne vzniká jednak enumeráciou obrazov odkazujúcich na ohrozenia národa počas jeho dejín, jednak lyrizovanou reflexívnosťou. Symboly hrozieb sú kódované väčšinou prostredníctvom negatívne konotovaných mýtických postáv alebo priestorov z podsvetia v antických mýtoch. Zároveň je v básni využité jednoduché priradenie reálií zo slovanského sveta, napríklad geografických názvov riek („*sám vznešený Dunaj*“) do segmentu vysokých hodnôt v kontraste s antickými motívmi (rieka Styx a v Danteho Božskej komédii zmienený „*fluvius infernalis*“ – Flegeton). Za štylizovanými symbolmi je možné identifikovať konkrétne historické okolnosti, napríklad expanziu tureckých vojsk na území Uhorska. Tento proces zastupuje postava „*Satana Mohameda*“. V kontexte abrahámskych náboženstiev je prirovnanie proroka k Satanovi jedným z najviac expresívnych a pejoratívnych vyjadrení, čo vyvoláva otázku o dôvode, súvislostiach a samotnom predmete takejto kritiky. Je ním islam alebo skôr jeho svetské, politické prejavy? Nespochybňujeme pritom historicky zdokumentovaný jednoznačný negatívny vzťah medzi týmito náboženstvami, poukazujeme skôr na ich rovnaké východisko a začlenenosť kresťanstva aj islamu medzi tzv. abrahámske monoteistické náboženstvá.

Personifikácia národa do postavy Matky Slovákov nachádza ohlas dokonca ešte v literatúre národného obrodovania, spomeňme aspoň Hollého *Plač matky Slávy nad odrodilými synami*, Kuzmányho báseň *Hráni fantazie* alebo Kollárovu *Slávy dceru*, prípadne v ďalších obrodeneckých dielach, v ktorých tento symbol presahuje k ešte vyššej významovej línii celého slovanského sveta.

Ak už viac ráz bolo poukázané na kompilačný charakter tejto básnickej skladby, tak to zároveň nastoľuje otázky, ako vzniká jej autenticita a presvedčivosť a aká je potom jej vývinová hodnota v kontexte poézie staršej literatúry, či sa tým v podstate nekompromituje, respektíve či je možné ju vnímať ako súčasť vývinového procesu našej literatúry a či je možné vytvárať na jej základe isté zovšeobecnenia týkajúce sa humanistickej básnickej tvorby ako takej. Vzhľadom na slohovo-typologickú súvislosť a podobnosť medzi Žebráckým a Jakobeom, ich príslušnosť k rovnakému obdobiu to je možné,

samozrejme s uvedomovaním si miernych tematických variácií (od situácie cirkvi k národnému vedomiu). Ani mechanická povaha aktualizácie básne pomocou zámeny termínov na také, ktoré zodpovedajú reáliám slovenských dejín v rámci Uhorska, nezabránila novej presvedčivosti textu. Dôvody vidíme dva – jedným je vysoká miera korešpondencie afektívneho dopadu textu na čitateľa s reflexiou reálneho (nie fikčného) sveta, druhým je zvolenie vhodného a zodpovedajúceho archetypálneho symbolu Matky na stvárnenie takejto situácie národa. Tu je možné znovu pripomenúť tézu o komplementárnosti básnického textu s potenciálom afektívneho pôsobenia s odbornými alebo literarizovanými historiografickými dielami, presahujúc a dopĺňajúc ich možnosti. Funkciou tejto komplementárnosti je v podstate známy postup lepšieho presadenia idey pomocou obrazu a afektívneho pôsobenia, pomocou mimoriacionálnych prostriedkov. Aj literárne sa teda stáva prostriedkom, nie je tu ešte naplnená predstava umeleckého/literárneho ako autonómneho, ale ako pevne zasadeného v istom ideovom a hodnotovom poriadku. To, že estetické nie je autonómne a je v pozícii prostriedku, je príznačné pre celé obdobie staršej literatúry. Je zaujímavé, že sa to neprejavuje len v náboženskej, napríklad didaktickej, vieroučnej a mravoučnej spisbe ako napríklad neskôr v období baroka, ale aj v humanizme a jeho relatívne sekularizovanej tvorbe.

Pri interpretácii národno-apologetického textu sa možno stretnúť ešte s jedným presahovým problémom. Už v oslovení sa Boh predstavuje ako vládca, garant spravodlivosti, všemohúci, pričom v texte sa neustále expresívne sprítomňujú utrpenia národa a jeho príslušníkov, zaznie dokonca lament „*kolko len, kolko detí mi skosila príšernou smrťou*“. Interpretáciou básne možno dôjsť ku kultúrno-nadhľadovému stanovisku, že buď je tento text teologicky nekonzistentný (čo môže byť dôsledok jeho kompilačnosti), alebo je samotná teológia, ak nevysvetľuje utrpenie jednotlivcov ani národov, nekonzistentná. V básnickej tvorbe v staršej literatúre je panaceou Boh, aj na prázdne, nedovysvetlené a logický spor vyvolávajúce miesta v jeho (hypotetickom) pôsobení. V tejto básni sa tento rozpor krutého trestania vlastných detí rieši psychologizáciou, prihováraním sa či až orodovaním za ne vlastnou matkou, ktorá sa projektuje ako symbol národa, Matka, s transcendentálnym významom. Tá nerepce proti samotnému trestu, len dúfa a prosí za jeho zmiernenie, za čím je, ak odmyslíme jeho rétorické zakrývanie, akési obvinenie z nespravodlivosti najspravodlivejšieho. Táto nekonzistentnosť je dôkazom istej sekularizovanosti diela, lebo náboženské je tu skôr sprievodom národného a národné sa emancipuje spod čisto náboženského, má

istú hodnotu aj samo osebe. Práve vo formulovaní básnického výrazu novej kvality kolektívnej identity – a to vedomia národnej príslušnosti – sa nachádza význam a presah Jakobeovej adaptácie staršej básnickej humanistickej skladby.

LITERATÚRA

- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I.* Bratislava : LIC, 2002. 360 s.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 272 s.

Possibilities of Interpretation and Functional Delimitation of Jakub Jakobeus' Poetic Text *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*

Jakub Jakobeus' elegiac poetic work which served national defence *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* was meant to accompany an unpreserved prose *Viva gentis Slavonicae delineatio*. The composition of the poem is based on another text by a Czech Humanist author. It is highly expressive and has a lament tone which stylistically complements denotative prose. The paper also deals with the relation of Humanistic author to ancient cultures, and argues that images and motifs were used paradoxically in this text. It also implies theological problem of responsibility for history and status of this poetic composition since it is one of the first works of older Slovak literature in which adhering to a collective identity already implied national character.

Literárny život v slovenskom prostredí v XVI. storočí očami Bohuslava Tablica

LENKA RIŠKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Bohuslav Tablic vo svojej literárnohistorickej reflexii *Paměti česko-slovenských básnířů aneb veršovců, kteří se v Uherské zemi zrodili aneb aspoň v Uhřích živi byli* mapuje literárny život v slovenskom prostredí, pričom gro jeho práce tvorí zosumarizovanie básnickej tvorby protestantských autorov. Potvrďuje to jeho presné definovanie jazykovej podoby literárnych pamiatok, resp. jazyka, v ktorom reflektovaní autori písali svoje diela – výraz česko-slovenský („básníři, veršovci“ scai.) totiž odkazuje na jazyk ich tvorby, nie na ich pôvod. A práve český, resp. česko-slovenský jazyk si za oficiálny literárny jazyk súběžne s používaním češtiny (tzv. kralickej) v liturgickej oblasti zvolili protestantskí autori.¹

Základným princípom Tablicovej systemizácie pomerne bohatého materiálu je chronologické kritérium; svoj prehľad rozčlenil na samostatné „kapitoly“ podľa storočí.² Kapitoly obsahujú portréty autorov, ku ktorým Tablic pričlenil – buď pred nimi, alebo za nimi – opisnú komentárovú stať, v ktorej ponúka svoj výklad všeobecných podmienok pre rozvoj literárneho života v danom storočí.

V komentároch pritom Tablic nespomína žiadne umelecké, resp. poetologické kritériá, podľa ktorých by nejakým spôsobom klasifikoval básnickú tvorbu reflektovaných autorov.

To znamená, že ani pri zozname a usporadúvaní jemu známych básnikov, ktorých dnes zvykneme charakterizovať ako básnikov literárneho obdo-

- 1 Gizela Gáfriková konštatuje, že ide o „prvý pokus o historiografický model slovenskej literatúry koncipovaný na jazykovo-etnických princípoch...“ GÁFRIKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 261.
- 2 „V nejednom ohľade nasleduje Tablic svojich predchodcov i vo viacerých metodických postupoch...“, pričom Gáfriková presne identifikuje „náznaky ‚baconovských‘ metodologických zásad, požadujúcich skúmanie príčin ‚zrústu‘ či nepriaznivého stavu ‚poetského umenia‘“ Gáfriková, c. d., s. 263 – 264.

bia humanizmu a renesancie, Tablic neuplatňuje hľadisko ich poetologickej charakteristiky, ale dôsledne dodržiava zvolený systém delenia na storočia. V dôsledku toho sa v stati neobjavujú niektoré zvučné mená takých autorov, ktorých by sme tam pri uplatnení renesančného poetologického princípu prirodzene očakávali. Tablic ich totiž – veľmi striktné dodržiavajúc už spomínané chronologické hľadisko, zaradil do nasledujúcej „kapitoly“, resp. skupiny portrétov básnikov 17. storočia. Ocitajú sa tak v zozname mien takých básnikov, ktorí bývajú tradične označovaní ako barokoví.

Je to prípad najmä Eliáša Lániho – ktorý sa v literárnohistorických prehľadoch zvykne zaraďovať medzi renesančných autorov, no u Tablica sa ocitol v skupine prevažne barokových básnikov. Tablicovo rozhodnutie zaradiť ho do nasledujúceho storočia je o to viac prekvapujúce, že nielenže evidoval, že Láni žil na prelome storočí, dokonca väčšiu časť života prežil v 16. storočí (narodil sa v roku 1570 a zomrel 1617), ale eviduje, že literárne činný bol už aj v 16. storočí. Pri jeho básnickej tvorbe však neuvádza presnejšie datovanie jednotlivých básní/piesní. Príčiny jeho rozhodnutia zaradiť Lániho do 17. storočia nie sú celkom jasné, možno len predpokladať, že Tablic zrejme zohľadnil, že Lániho literárne aktivity presahujú aj do 17. storočia.

Ani v nasledujúcom 17. storočí nerozlišuje umeleckú charakteristiku tvorby jednotlivých autorov, tzn. že ich nerozdeľuje do dvoch osobitých skupín, ktoré používali rozdielne poetologické prostriedky, a už vôbec ich nepomenúva výrazmi renesanční a barokoví básnici.

Potvrďuje sa tak, že Tablic ešte nemal ambíciu vytvoriť nejakú poetologickú charakteristiku tvorby reflektovaných autorov a tak rekonštruovať vývinovú líniu básnického umenia z poetologického / umeleckého hľadiska, skôr si za svoju hlavnú úlohu zvolil zosumarizovať všetky dostupné informácie o jemu známych pôvodom slovenských, resp. v slovenskom jazykovom prostredí pôsobiacich a v slovenskom literárnom jazyku (presnejšie v češtine alebo v československom jazyku) píšucich básnikov s dôrazom na presnú a čo najpodrobnejšiu faktografiu a prezentáciu ukážok ich tvorby.

O význame jazykového kritéria svedčí napríklad aj fakt, že reflektovaných autorov pomenúva výrazom „vlastenci“. Pritom ho podľa všetkého používa nie len v zmysle štátnopolitickom, ale aj v národnom, pretože ďalej pokračuje, že sú hodní úcty od nasledujúcich generácií práve pre svoje literárne aktivity v domácom jazyku (teda preto, že sa pričínili o rozvoj literatúry v domácom jazyku). Svoj záujem o túto hodnotu ich literárnej aktivity potvrdil aj v portrétovej časti, kde presne sleduje ich pôvod – napríklad pri Jánovi Silvánovi presne a detailne uvádza jednotlivé zdroje, ktoré ho identi-

fikujú ako českého alebo ako slovenského básnika. Prikláňa sa k názoru, že bol pôvodne Slovak, ktorý len v Čechách strávil veľmi dlhý čas, kvôli čomu ho mnohí považovali za Čecha.

Keďže nie sú celkom jasné kritéria, ktoré Tablic uplatnil pri zaraďovaní jednotlivých básnikov – predovšetkým však „prechodných“, rozumej žijúcich a pôsobiacich na prelome storočí, zachovala som jeho pôvodné členenie a v rámci aktuálnej témy literárnohistorického kolokvia som sa zamerala výlučne na spomínanú „kapitolu“ o 16. storočí.

Tablicova reflexia literárneho života v slovenskom prostredí v 16. storočí sa skladá z dvoch častí. Prvú tvorí šesť literárnohistorických portrétov literárne, resp. básnicky činných osobností z tohto obdobia (§. 5. *Skladateľ slovenských zpevní století XVI.*). V menoslove reflektovaných autorov sa objavujú mená Ján Silván, Jiří Bánovský, Ján Táborský, Ondřej Cenglárius, Ján Pruno Fraštacký a Štěpán Třebnický.

K tomuto prehľadu literárne činných osobností na záver pripojil ešte jeden paragraf, ktorý má charakter akéhosi všeobecného hodnotiaceho komentára spoločenskej situácie a historického kontextu spomínaného obdobia. Tablic sa v ňom nevyjadruje ku kvalite tvorby jednotlivých autorov, nanajvýš len veľmi všeobecne typologicky charakterizuje literárnu produkciu z tohto obdobia, (eviduje prevahu duchovných piesní). Predovšetkým však vysvetľuje príčiny malého množstva zachovaných literárnych pamiatok z tohto obdobia.

Už samotný názov tejto časti – *Prekážky zrůstu básnířského umění století XVIho* nasvedčuje, že v nej sumarizuje predovšetkým negatívne udalosti, ktoré postihli Uhorské kráľovstvo. Vysvetľuje, že práve v dôsledku nich neboli v krajine vhodné podmienky na pestovanie umení – „*tiché Múzy z Panonye, a tak i z naší Slávie zaplašeny byvše, pokojnějších bytů hledali, a jinám se odstěhovali.*“ Tablic takýmto spôsobom evidoval závislosť kultúrneho rozvoja v krajine od spoločenských pomerov, či politickej podpory.

Ako prvé spomedzi prekážok rozvoja umenia spomína vpády Turkov: „*Části turečtí a tatarští do vlasti naši vpádové, měst, vesnic, hradů, a celých stolic loupení, pálení a vyhubení; nešťastná porážka Uhrů u Moháče r. 1526. dne 29ho Srpna; opanování většího dílu Uherské země i samého hlavního města Budína od Turků, v jejichž rukou potom za 146 roku zůstalo.*“ Okrem osobného utrpenia ľudí (keďže počas vpádov Turci zajímali a zabíjali domáce obyvateľstvo) spomína Tablic aj drancovanie a devastovanie krajiny a vypalovanie miest. Týmito obrazmi ničenia všetkého, čo už bolo v krajine vybudované, predovšetkým reprezentatívnych miest, upozorňoval na deš-

trukciu uhorského, resp. konkrétne „panónskeho“ kultúrneho života (ako sa sám vyjadruje: Múzy odchádzali z „Panonyne“) a na ničenie všetkého, čo potvrdzovalo jeho kvalitu.

Ďalšími udalosťami s negatívnymi dôsledkami pre rozvoj umenia boli podľa Tablica domáce nepokoje – menovite spomína predovšetkým odpor uhorskej šľachty voči Habsburgovcom, ktorý bol sprievodným javom sporu o uhorský trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským.

Keďže už v samotnom titule svojej práce (*Paměti*) naznačil, že svoj záujem bude orientovať výlučne na autorov protestantského vyznania, nezabúda ani na mapovanie života protestantskej cirkvi v Uhorsku. V tomto období jej počiatkov zvlášť upozorňuje na tragické udalosti spojené s jej presadením sa v uhorskom prostredí. Predovšetkým na smutné osudy jej príslušníkov, proti ktorým boli v rokoch 1523 a 1525 prijaté prísne zákony: podľa zákonného článku 54 z roku 1523 mali byť zbavení akéhokoľvek majetku, a už v roku 1525 zákon prikázal luteránov upalovať – „bouřliví a nebezpečensví plní, zvláště pro Evanjelíky, proti nimž velmi tvrdí a přísní zákonové r. 1523. a 1525, kteříž je jímati, ohněm páliť a jmění jejich konfiškovati přikazovali, vydáni byli.“ (*Paměti*, s. XXXVI).

Aj v básni *Světlo literního umění* (*Poezye I.*, s. 109 – 128), v ktorej Tablic mapuje históriu vzdelanosti a umenia v Uhorsku, rezonuje rovnako motív nešťastných časov, ktoré nastali po neúspechu v bitke pri Moháči v roku 1526. Po chválospeve na vládu renesančného panovníka Mateja Korvína (aj keď ho Tablic priamo takto neklasifikuje) nastáva v básni prudký zlom. Do opozície k obrazom času rozkvetu Tablic kladie emotívny opis obdobia „súmraku“ a noci:

„Tu se pomrákati začínalo,

Za tím přikvačila Uhry tvrdá noc,

U Moháče světlo doháralo,

Zemi měsíce si podmanila moc.“ (*Poezye*, s. 120 – 121)

Tablicovo rekonštruovanie literárnohistorického vývinu je ešte značne ovplyvnené jeho záujmom o históriu. Tak, ako bolo zničené mesto Budín – symbol kultúrnej vyspelosti Uhorska, v dôsledku nešťastných udalostí rovnako upadla aj celá krajina, resp. bol znemožnený akýkoľvek kultúrny rozvoj – „Budín skažen, vlast jest vyloupena“. Ako konkrétny príklad uvádza zničenie slávnej Budínskej knižnice. V poznámkovom aparáte podrobne popisuje jej osudy: „Turci nevážně s Matiašovou knihovnou nakládali, knihy dílem rozvláčivše, dílem stříbro z nich sebravše a je potrhavše, dílem pak do podzemí jakés tmavé a vlhké skrýši je davše tak, že po zapuzení Turka z Bu-

dína roku 1686 sotva 300 kusů, i to větším dílem chaterných, shledáno bylo, kteréž hned po dobytí Budína do Vídeňské cí. královské knihovny zanešeny byli.“ (*Poezye*, s. 121)

Nasleduje pôsobivý obraz neúrodnej role, o ktorú sa nik nestará, v dôsledku čoho len zarastá trnami a bodlákmi. V kontexte predchádzajúcich úvah ho možno vnímať ako obraz stavu umenia a vzdelanosti v krajine, v ktorej – podľa Tablica – Múzy stíchli a opustili ju:

„Tak i v Panonii obloupené

Nescházelo símě krásných umění,

Tiché Múzy ušli zaplašené,

Básníř nepěl, leč snad pláče, upění.“ (*Poezye*, s. 121 – 122)

Z literárnohistorického hľadiska sú zaujímavé Tablicove údaje o dvoch uhorských básnikoch, ktorí vo svojich dielach opísali tieto udalosti: Gabriel Sent-Đerdi (Szent-Györgyi), autor *Elegie de aerumnis Pannoniae inferioris* a Šepesťan (Sebestyén) Tynódi. (*Poezye*, s. 122)

Rovnako aj v *Pamětiach* faktografickými popismi spomínaných udalostí Tablic argumentuje skutočnosť, že z tohto obdobia sa zachovalo len malé množstvo domácich literárnych pamiatok. Ako dominantný žáner eviduje duchovnú pieseň – *Slováci na větším díle jen svaté písně skládali*. (*Paměti*, s. XXXVI) Okrem utiekania sa k modlitbe v ťažkých časoch tureckých vpádov, ktoré duchovná pieseň sprostredkúvala, si básnickú tvorbu tohto typu podľa neho vyžiadali aj praktické potreby nového (protestantského) náboženstva. To totiž presadzovalo zavedenie národných jazykov do bohoslužieb: „bylo tehdáž s jinými národy k. p. Němci obecné, jakž toho i potřeba vyhledávala Slováků, jenžto přijavše evanjelické učení, služeb božských v mateřské své řeči příkladem Čechů vykonávati žádali, a k tomuto cíli svatých písní potrebovali.“ (*Paměti*, s. XXXVI)

Za dôveryhodný prameň pre poznanie nielen spoločenského diania, ale aj podôb či motívov literárnej produkcie z tohto obdobia považuje Tablic Tranovského *Citaru sanctorum*. Vo svojom pomerne krátkom komentári sa na ňu odvoláva (dvakrát) – vníma ju ako akýsi archív literárnych pamiatok z doby, ktorá nie priveľmi priala rozvoju literatúry (a ktoré majú svoj pôvod ešte pred jej vydaním). Aj v portrétoch jednotlivých autorov v súvislosti s ich zachovanými básňami, resp. duchovnými piesňami, vychádza predovšetkým z toho, čo je obsiahnuté v rôznych vydaniach *Citary*.

Základom Tablicovej literárnohistorickej práce je jeho vlastná čitateľská skúsenosť a štúdium pramenných materiálov, ako aj dobových historiografických prác. Podľa istých indícií možno usudzovať, že mal pomerne široký

rozhľad vo vtedajších dielach uhorskej literárnej histórie. Takou je napríklad jeho poznámka, že o Jánovi Silvánovi nezachoval nijakú zmienku žiaden zo spisovateľov uhorskej literárnej histórie. (Čo mimochodom vysvetlil tým, že ho všetci považovali za českého autora.) Podrobný súpis možných zdrojov, z ktorých Tablic čerpal, ponúkol Rudo Brtáň vo svojej monografii o Tablicovi.³

Do svojho sumáru zaradil Tablic autorov „*jejichžto jména a práce v známost mi přišli*“. (Paměti, s. XXXV) Píše teda len o tých, ktorých diela sám poznal. Preto aj pripúšťa, že jeho sumár nie je úplný a presný: „*Bezpochyby i mimo tyto dosti bylo mužův, kteřížto se v tomto věku veršovstvím obírali, ač i jejich práce k rukoum nám nepřišli*.“ Predpokladá, že najmä v Tranovského Citare je veľa piesní, „*jichžto skladatelé nejsou nám známi, ač není pochyby, že mnohé z nich Uhři složili*“. (Paměti, s. XXXV)

Na druhej strane ale nevyklučuje ani tú možnosť, že literárne činných osobností zo 16. storočia, ktoré nechtiac opomenul, ani nemusí byť veľa. Jedným dychom však dodáva, že v takom prípade sa ani nie je čo diviť, vzhľadom na už spomínané udalosti – „*Kdyby ale i v celém tomto století 16ém nebylo povstalo více básnířů, než ti svrchu jmenování; tedy neměli bychom se předce čemu diviti*.“ (Paměti, s. XXXV)

Na vlastnú skúsenosť sa Tablic odvoláva aj pri prvom portrète, venovanom Jánovi Silvánovi, v ktorom ho označuje za jedného z najstarších „*nám známých písni slovenských skladatelů*“ (Paměti, s. XVII). Dôveryhodnosť uvádzaných informácií prízvukuje viacerými spôsobmi – okrem odvolávania sa na vlastnú čitateľskú skúsenosť je to predovšetkým bohatý inventár zdrojov, ktoré v texte priamo uvádza a následne v bohatom poznámkovom aparáte – ktorý je pre Tablica príznačný – ich bližšie predstavuje a cituje z nich; pokiaľ ide o latinské texty, uvádza aj pôvodný text v latinčine, aj svoj preklad. Jeho práca so zdrojmi je naozaj dôsledná, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že informácie získané z jednotlivých prameňov navzájom porovnáva a dopĺňa – napríklad pri identifikovaní rozsahu básnickej tvorby Juraja Bánovského porovnáva pôvodne známy zoznam jeho duchovných piesní z Tranovského Citary so zoznamom, ktorý priniesol Ondrej Turský (žiak Bánovského syna, teda viac-menej Bánovského súčasník). Údaje z tohto zoznamu navyše ďalej porovnáva s údajmi z predhovoru Daniela Krmana ku *Kancionálu Václava Kleycha (1727)*. „*Túrský tedy více písni Bánovskému připisuje, než se v vydání zpěvů Tranovského jemu přivlastňují, kdež ani to není poznámenáno, žeby*

Bánovský píseň: Bůh se nám nyní narodil, byl složil, což i začáteční veršův litery ukazují, jen že v posledním verši Bánovský nepsal: O dejž pro tvé narození, ale: I dejž &c. Již Krman v své pěkné předmluvě Kancionálu Václava Kleycha v Žitavě r. 1727 vyšlému představené, připomíná, že se v písni 158é (rozumí píseň: Bůh se nám nyní narodil) Bánovský kryje.“ (Paměti, s. XXIV)

Spôľahlivosť zdrojov v niektorých prípadoch zdôvodňuje aj tým, že ich autori boli súčasníkmi predstavovaných básnikov. Hodnovernosť jeho informácií potvrdzuje aj skutočnosť, že ak v niektorých prípadoch nevidel na vlastné oči všetky spomenuté pamiatky, ktorých názvy, prípadne aj bližšie informácie o nich zaradil do svojho zoznamu, korektne to priznáva. Napríklad pri citovaní z Prunovho *Katechizmu latinskoslovenského* poznamenáva, že ho síce má v rukách, „*ale z předu nekoliko listů v mém exemplári schází*.“ (Paměti, s. XXX)

Štruktúra jednotlivých Tablicových literárnohistorických portrétov je ustálená a pomerne jasná už na prvý pohľad. Základom je faktograficky čo najpresnejší životopis reflektovaného básnika so zameraním na jeho pôvod (predovšetkým sa vysporadúva s problémom, či daný básnik pochádza z českého alebo zo slovenského prostredia), ďalej na jeho rodinu (pokiaľ ide o člena známej rodiny, resp. potomka alebo predka inej známej osobnosti), vzdelanie (pre literárnohistorický výskum sú zaujímavé predovšetkým informácie o školách v zahraničí alebo o konkrétnych učiteľoch), funkcie, ktoré zastával, a nezriedka aj na – hoci len stručnú – charakteristiku osobnosti, väčšinou ide o zdôraznenie ich cností (napríklad pri Silvánovi píše, že „*byl muž pobožný a rozumný (pietate, virtute prudentiaque egregius)*“; pri Jurajovi Bánovskom zase označením, že bol „*muž vznešený*“, vysvetľuje, že „*veliké vážnosti nabył*“).

Otázku pôvodu veľmi intenzívne rieši Tablic nielen pri Silvánovi – ako už bolo spomínané, ale napríklad aj pri Jánovi Táborskom. Aj keď v súvislosti so Silvánom konštatuje, že „*správ o jeho vlasti, městě neb vsi, kde se narodil, o jeho rodičích, učení a stavu žádný z historiků nám nepozůstavil*“ (Paměti I, s. XVII), predsa len presadzuje názor o jeho uhorskom, resp. slovenskom pôvode, citujúc slová Silvánovho súčasníka Prokopa Lupáča (ale aj ďalších: Jána Buria či Kašpara Kunrada), ktorý k jeho menu pridal aj prímene „*Pannonius*“ – Panónsky.

Zaujímavé je tu Lupáčovo poznamenanie, že „*muži učení a stateční (Táborského – pozn. L. R.) českým básnířem jmenovali*“. (Paměti, s. XIX) V kontexte predchádzajúceho jednoznačného Tablicovho priklonenia sa k Silvánovmu „panónskemu“ pôvodu, možno označenie „český básník“ vní-

3 BRTÁŇ, Rudo: *Bohuslav Tablic (1769 – 1832)*. Bratislava : VEDA, 1975, s. 113.

mať skôr ako charakteristiku jazykovej podoby jeho básnickej tvorby, a nie ako označenie jeho českého pôvodu.

V nasledujúcej poznámke Tablic dokonca presne vysvetľuje príčinu nejasností pri určovaní pôvodu jednotlivých autorov a aspoň v skratke spomína problém ich viac či menej nútenej emigrácie: „*Tohoto času mnozí v Uhřích zrození i vychováni Slováci Čechům a Moravanům, jak v školních tak i v církevních ouradech, a sice až do léta 1620 sloužili. k. p. Pavel Kyrmežerus Kněz v Uherském Brodě okolo r. 1580. Starší aneb Senior církvi Bratrstva Uhersko-Brodského v Moravě,...*“ (Paměti, s. XXVI – XXVII)

Pri Jánovi Tábořskom ide Tablic dokonca do priamej konfrontácie s tými názormi, ktoré mu chcú prisúdiť jednoznačne český pôvod: „*Chtěli někteří z jména jeho, an Tábořský sloul, žeby Čech byl zavíratí, ale věděti se má, že i v Uhřích jmenovitě v Sl. Nitranské Stolicy při Krenči jest hora Táboř, o níž i to tradicí praví, že zde Husité jakousi podzemní skrýši měli.*“ (Paměti, s. XXVI)

V zozname autorov má však Tablic aj takého, ktorý bol síce rodom „*Slezák, v Uhřích však vychovaný*“ – bol to Štěpán Třebnický. (V jeho krátkom portréte spomína, že preložil do domáceho slovenského literárneho jazyka tzv. Confessio pentapolitana, no predovšetkým, že podporoval používanie domáceho jazyka v náboženskej praxi.)

Problém emigrácie, ale aj dobrovoľného pobytu v cudzine (za účelom štúdiá či pedagogického pôsobenia na zahraničných školách) rezonuje aj v Tablicovom portréte Jána Pruna Fraštackého, ktorý striedavo žil v slovenskom, českom i nemeckom prostredí. Z tohto hľadiska je dôležitá poznámka č. 19, v ktorej okrem už spomínaného Kyrmezera Tablic vymenúva ďalších v českom prostredí pôsobiacich slovenských protestantských duchovných, a predovšetkým uvádza dôležitý prameň, z ktorého tieto informácie získal – dielo *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in Ungarn (1789)*. (Paměti, s. XXVII)

V tejto súvislosti treba spomenúť, že pri rekapitulácii života reflektovaných autorov Tablic ponúkol aj veľmi dôležité informácie o tom, kde jednotliví autori študovali, v akých mestách a v akých školách, resp. kto ich vyučoval, prípadne o tom, aké funkcie zastávali títo autori v spoločenskom živote, pretože práve tie majú veľkú výpovednú hodnotu práve pri rekonštruovaní obrazu literárneho života v slovenskom prostredí v 16. storočí.

Azda najviac informácií o školách, ktoré v tom období boli veľmi populárne, a ktoré prispeli k rozvoju domácej literatúry (teda slovenskej, aj keď písanej v češtine), zhrnul Tablic v portréte o Jánovi Prunovi Fraštackom. Tu

spomína jeho pôsobenie v Žiline, kde „*založiv grunt literního umění*“, štúdium v Jihlave, v Jene či Wittenbergu a Lipsku, „*kdež jeden rok se v literním umění povčiřiv*“. Napokon sa stal rektorom školy v Hlohovci a v Trenčíne, kde nastúpil po Mikulášovi Kolacynášovi (? – 1583, orientalista a významný pedagóg). Zaujímavá je Tablicova poznámka, že to bol muž „*na školách vlastenských výborne zasloužilý*“ (Paměti, s. XXX), čím zrejme chcel upozorniť na jeho podporu domáceho jazyka a jeho využívania v literárnej tvorbe.

Mnohí básnici boli duchovnými (Ján Tábořský), ale mnohí obsadili aj významné posty – tak napríklad Ján Silván bol „*písařem Pana Popela (t. j. Lobkovice)*“ (Paměti, s. XIX), Ondrej Cenglarius bol rektorom školy v Ružomberku, no aj už spomínaný Ján Pruno Fraštacký bol rektorom viacerých škôl.

V súvislosti s otázkou pôvodu reflektovaných autorov je dôležitá aj Tablicova evidencia jazyka, v ktorom spomínaní autori písali, teda jazyka, ktorý používali ako literárny jazyk: napríklad pri Jánovi Prunovi Fraštackom spomína, že „*i latinským i slovenským veršovstvím se obíral*“ (Paměti, s. XXVIII). Najviac ale hodnotil ich používanie domáceho literárneho jazyka, ktorý všeobecne označuje výrazom slovenský, ten ale nekorešponduje s dnešným významom. (Výraz slovenský jazyk možno vnímať ako špecifikovanie jeho domácej podoby.) Tablic sledoval jeho používanie nie iba v básnickej tvorbe, ale aj v iných oblastiach – napríklad evidoval, že Ján Tábořský „*udělal pamětný kontrakt v slovenském jazyku s Františkem Pongrácem*“ (Paměti, s. XXIV)

Druhým bodom v portrétoch je mapovanie literárnej aktivity predstavených básnikov, ponúka teda sumár ich tvorby. Dôsledne pritom sleduje, či sa tejto činnosti venovali len príležitostne, alebo priebežne celý život. (Pri Jánovi Silvánovi na základe presného datovania rokov vydania jednotlivých básní konštatuje: „*Zdá se ovšem, že se Ján Silván zvláště a rád skládáním zpěvů celý čas svého dospělého věku obíral.*“ (Paměti, s. XIX)

Súčasťou katalógov básní, ktoré Tablic uvádza pri každom autorovi, sú neraz aj údaje o žánrovom zaradení konkrétnej básne, resp. – pokiaľ ide o duchovné piesne – o ich presné určenie z hľadiska liturgického využitia (napríklad pri piesňach Jána Tábořského presne uvádza, či ide o pieseň pred kázaním, alebo pred výkladom epištoly, resp. či ide o pieseň adventnú, alebo rannú). Špecifickou skupinou sú básne príležitostného charakteru, ktoré Tablic spomína v portréte Štěpána Třebnického.

Osobitne si všíma oblasť nie pôvodnej, čiže prekladovej tvorby spomínaných autorov. Podáva tak dôležité informácie o zdrojoch, z ktorých domáci autori preberali hotové diela, ale ktoré zároveň mohli pôsobiť aj inšpiratívne

pre ich vlastný básnický prejav – či už to boli diela v latinčine, nemčine, maďarčine, ale aj blízkej češtine. V paragrafe venovanom Jánovi Prunovi Fraštackému napríklad spomína, že k svojmu *Katechizmu latinsko-slovenského* „přidal Pruno i některých písní dílem ze starších českých kancionálů vzatých“ (následne pripája aj ich tituly). Okrem toho tu cituje aj jeho preklad niekoľkých latinských časomerných veršov spoločne s latinským originálom. Pri Ondrejovi Cenglárovi zas upozorňuje na zaujímavý fakt, že jeho báseň *Člověk hříšný v světě* je prekladom pôvodne „uhorskej“, čiže maďarskej piesne. Pritom poznamenáva: „Ona jest ta jedinká píseň, kterouž Slováci z uher-ského jazyka přeloženou mají.“

Neodmysliteľnou súčasťou Tablicových sumárov básnickej tvorby jednotlivých autorov sú ukážky textov (nie vždy odcitoval celé básne, ale aspoň urobil výber niekoľkých veršov – ako napríklad pri Silvánovej básni *Z hlubokosti volám k tobě*)

Aj keď sú jeho komentáre k jednotlivým básňam väčšinou veľmi stručné a nepravidelné, majú veľkú výpovednú hodnotu (stále nie sú celkom docenené). Potvrdzujú to napríklad na prvý pohľad nenápadné momenty v komentári o Silvánovej tvorbe. Z jeho poézie vybral tri básne. Z prvej *Z hlubokosti volám k tobě* odcitoval verše, ktoré podľa neho nielenže potvrdzujú jeho výklad o Silvánovom živote – „Bez pochyby zde Silván některé své nepřátele zvláště před očima má, a charakterizuje“, ale zároveň ich vníma ako spôsob Silvánovho vyznania sa z tých najvnútornejších pocitov. Odvoláva sa pritom na jeho vlastné slová: „jest složena léta 1536 v mích velikých těžkostech a protivensvích.“ (*Paměti*, s. XX)

Druhú Silvánovu báseň, venovanú Pavlovi Vlaskému, ktorú cituje celú, zas používa ako potvrdzujúci dôkaz svojho opisu doby, v ktorej Silván žil a tvoril. Jeho básnickej výpovedi tak prisudzuje hodnotu hodnoverného prostriedku na zachytenie obrazu doby, resp. spoločenskej situácie. Zároveň ju však možno vnímať ako zrkadlo intímneho sveta autora. Pri tretej Silvánovej básni *Rozpomeniž se, mládenče výborný* poukazuje zas na mravnú hodnotu jeho poézie, ktorá môže mať svoju váhu práve v tom, že vychádza z jeho vlastnej životnej skúsenosti.

Možno práve túto hodnotu Silvánovej poézie mal Tablic na zreteli, keď na záver jeho portrétu napísal: „Z techto dovedných prub zpěvů Silvánových dá se snadno poznati, v jakové míře Silván poetským duchem nadšen byl, a jakáby cena a platnost jeho zpěvů byla.“ (*Paměti*, s. XXIII). Pričom význam výrazu „poetský duch“ nemožno jednoznačne obmedzovať len na básnické zručnosti, tzn. zručnosti v básnickej technike. V druhej časti výpovede totiž použil Tablic

okrem výrazu „cena“ aj pojem „platnost“ básnickej tvorby, ktorému možno v tomto kontexte priradiť význam výpovednej hodnoty básnickej tvorby, resp. možno ho chápať aj ako vážnosť alebo presvedčivosť jej posolstva.

Význam Tablicových komentárov teda spočíva predovšetkým v tom, že sú prejavom nového rozmeru chápania literárneho umenia či literárnej komunikácie. Portrét Jána Silvána, v ktorom poukázal na špecifický rozmer jeho poézie, možno vnímať ako jeho ambíciu ponúknuť čitateľovi viac než len sumu informácií o autorovi a jeho diele. Keď totiž upozornil na Silvánovo zaznamenávanie osobných zážitkov v básňach, poukázal tým na intímny charakter jeho tvorby, čo možno vnímať ako presvedčivý dôkaz jeho vedomého a zámerného pokusu o jej interpretáciu, a istým spôsobom aj o jej hodnotenie.

PRAMENE

TABLIC, Bohuslav: *Paměti I.* Vacov : Antonín Gotlíb, 1806.

TABLIC, Bohuslav: *Poezye I.* Vacov : Antonín Gotlíb, 1806.

LITERATÚRA

BRTÁŇ, Rudo: *Bohuslav Tablic (1769 – 1832)*. Bratislava : VEDA, 1975, s. 109 – 125.

GÁFRIKOVÁ, Gizela: K Tablicovmu historiografickému konceptu slovenskej literatúry. In : *Slovenská literatúra*, roč. 51, 2004, č. 4, s. 260 – 267.

Literary Life in Slovak Milieu in the 16th Century In Bohuslav Tablic's Perception

Tablic's reflection of literary life in the Slovak milieu in the 16th century consists of two parts. One of them contains six literary-historical portraits of writers (poets) whereas the other one offers hid general evaluation and comment on historical and social contexts of this period. Tablic strictly adhered to chronological principles; and as a result, he did not label the 16th century as the period of Renaissance. He neither had the ambition to characterize poetics in Works of particular writers. His goal was to sum up all available information on poets known to him who were either of Slovak origin or who worked in Slovak language milieu and wrote in Slovak literary language (more precisely, in Czech or Czech-Slovak language). He also focused on exact and detailed compilation of facts and on presenting examples from works of these writers.

Humanistické a renesančné spisy ako zdrojový materiál pre promočné tlač

18. storočia

LENKA FIŠEROVÁ, Filozofická fakulta TU, Trnava

Promočné tlač z produkcie historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777) sú bohatým zdrojom materiálov pre štúdium danej epochy a zároveň poskytujú dôležité informácie o kultúrno-spoločenskom a intelektuálnom zázemí. Štúdiom promočných tlačí nielen získavame pohľad na tvorbu daného obdobia, ale v niektorých prípadoch máme aj jedinečnú príležitosť sledovať proces práce s textom a do určitej miery môžeme vysledovať aj prípravu diela či samotný proces jeho vzniku.

Vhodným príkladom na demonštráciu načrtnutej problematiky je tlač z roku 1749 s názvom *De institutione ac venatu falconum* (O sokoliarskom výcviku a love), ktorá vyšla pri príležitosti promócie novobakalárov Trnavskej univerzity.¹ Hoci sa na titulnom liste meno autora neuvádza, autorstvo sa pripisuje jezuitovi Jurajovi Prayovi (1723 – 1801), ktorý v danom roku viedol rétorickú triedu v Trnave. Ako prvý ho za autora označil Michal Paintner, ktorý nedlho po Prayovej smrti napísal jeho pomerne rozsiahly životopis – na žiadosť opáta Štefana Schönvisnera. Biografia obsahujúca aj bibliografický súpis Prayových diel, kde na prvom mieste figuruje práve *De institutione*, bola uverejnená ako príloha Prayovho diela o pečatiach, ktoré však už vyšlo ako *opus posthumum*.² Neskôr sa spis objavuje pod Prayovým

- 1 *De institutione ac venatu falconum libri duo. Perillustrium, reverendorum, praenobilium ac eruditorum dominorum neo-baccalaureorum honoribus dicati. Cum in alma et celeberrima Universitate Tyrnaviensi, promotore R. P. Andrea Schmidthauer e Societate Iesu, AA. LL. et Philosophiae doctore, eiusdemque professore ordinario primo Philosophia Laurea ornarentur. Tyrnaviae Typis Academicis Societatis Iesu 1749. 54 s. (= De institutione)*
- 2 *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluribusque aliis autore Georgio Pray canonico quondam Magno-Varadiensi. Opus posthumum cum XVI tabulis aeri incisis. Accedunt 1. Vitae, ac scriptorum recensio. 2. Series chronologica cancellariorum, et vice-cellariorum Hungariae, a condito regno ad hanc aetatem perducta. 3. Vetera duo calendaria in usum*

menom u Stögera³ i v Zelligerovom *Pantheone Tyrnaviense*.⁴ V niektorých neskorších bibliografických súpisoch sa dielo spája s menom doktora slobodných umení a riadneho profesora Andreja Schmidthauera, ktorý však bol jeho promótorom, ako sa uvádza na titulnom liste spisu.

Najprv si povedzme niekoľko slov k formálnej a obsahovej stránke diela a následne si už predstavíme paletu literárnych zdrojov, s ktorými autor pracoval pri skladaní tohto spisu, s akcentom na obdobie humanizmu a renesancie. Dielo možno charakterizovať ako didaktickú báseň. Autor ju rozdelil do dvoch kníh s približne rovnakým rozsahom. Skladba je napísaná v daktylskom hexametri a dovedna sa skladá z 1189 veršov. Rozdelenie obsahovej náplne už možno vytušiť z názvu spisu; v prvej knihe je opísaný výcvik sokola (*institutio*) a druhá sa venuje predstaveniu sokoliarskeho lovu a jeho techník (*venatus*).

Podrobne sa budeme venovať poznámkovému aparátu, ktorým Pray opatril obe knihy spisu. Odkazuje v ňom na niektorých autorov, z ktorých priamo cituje, a ďalej upozorňuje na autorov, ktorých dielami podkladá svoje tvrdenia. Niekoľko poznámok je explikačných, ale viac ako dve tretiny sú práve odkazmi na autorov a ich diela. Celkovo sa v poznámkach objavuje sedemnást mien autorov. Ak by sme jeho použité literárne zdroje zoradili chronologicky, tak najstarším autorom je Homér a najmladším, po ktorom Pray siahol pri skladaní básne, je taliansky naturalista Ulysses Aldrovandi.

Kým ale prejdeme k bližšej charakteristike autorov, na ktorých je zameraný náš príspevok, zmienime sa ešte o jednom staršom spise, z ktorého Pray tiež čerpá. V jednej z poznámok totiž odkazuje i na zásadné sokoliarske dielo stredoveku *De arte venandi cum avibus* (O umení lovu s vtákmi), ktoré je zároveň považované za prvú učebnicu sokoliarstva v Európe. Vznik diela sa datuje do druhej tretiny 13. storočia a autorom bol rímsky cisár Fridrich II. Štaufský (1194 – 1250). Zaujímavý je ďalší osud tohto spisu. *De arte* vyšlo prvý raz tlačou až v roku 1596 a ornitológovia ho vzali na vedomie dokonca

Ecclesiae Strigoniensis. Budae : Typis ac sumptibus Regiae Universitatis Pestinae, 1805.

- 3 Pray, Georgius (heslo). In: STOEGER, Joannes Nepomuk.: *Scriptores provinciae Austriae Societatis Iesu ab eius origine ad nostra usque tempora*. Vienne – Ratisbonae : Mechitarists, 1855, s. 277 – 280.
- 4 ZELLIGER, Aloysius: *Pantheon Tyrnaviense bibliographicam continens reensionem operum typis Tyrnaviensibus aa. 1578 – 1930. Editorum iconibus nonnullis illustratum*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931, s. 110.

až v roku 1788.⁵ Pray ho teda cituje približne o štyri desiatky rokov skôr, ako získalo vážnosť vo vedeckých kruhoch.

V úvode básne, ktorý priamo po klasickej invokácii múz a bohyně lovu Diany začína opisom jednotlivých druhov sokolov, sa ako prvý spomína sokol rároh, ktorý býva v latinčine nazývaný *sacer* teda posvätný. Práve tu sa odvoláva na spis talianskeho učenca a spisovateľa Pavla Jovia (1483 – 1552) *Legatio Moscovitica* (1525), v ktorom sa opisuje cesta po ruských zemiach a spomína sa aj fakt, že tamojší obyvatelia nazývajú sokola rároha rovnako.

Nasledujúci úryvok, ktorý opisuje ďalšie druhy sokolov a miesta ich výskytu, obsahuje poznámku s dvoma menami autorov, ktorých diela, ako tvrdí Pray, mu pri písaní najviac pomohli. Prvým na viacerých miestach citovaným je dielo Petra Crescentia (1230/35 – 1320) *Liber ruralium commodorum* (Kniha o vidieckych výhodách alebo O výhodách vidieka). Pray sa odvoláva na 10. časť, ktorá pojednáva o sokoliarskom love, poľovaní so psami a o rybárčení. Druhý pilier pre neho predstavuje rozsiahle 3-zväzkové ornitologické dielo *Ornithologia, hoc est de avibus historia* talianskeho naturalistu Aldrovandiho (1522 – 1605). V prvom zväzku, ktorý obsahuje 12 kníh, Aldrovandi opisuje orly, sokoly i jastraby.⁶

Prekvapivé je na prvý pohľad zaradenie poznámky, v ktorej sa Pray odvoláva na jeden z filologických spisov Guillaumea Budého (1467 – 1540) – *De studio litterarum recte et commode instituendo. De philologia libri duo* (Bazilej 1508). Zistíme však, že si ním pomáha pri objasnení termínu jednej zo sokoliarskych pomôcok – vábničky.⁷

Pri vykreslení zážitku z lovu a opise jeho pôvabu odkazuje na *Tri knihy pozorovani*⁸ francúzskeho naturalistu Petra Belona (1517 – 1564). V zápiskoch poukazuje na časť, ktorá sa zmieňuje o love so sokolmi s družinou kráľa Alfonza Neapolského. Toto dielo vyšlo pôvodne vo francúzštine, Pray mal

5 BOSTOCK, Stephen: *Zoos and Animal Rights: The Ethics of Keeping Animals*. Abingdon : Routledge, 1993. 240 s.

6 FIŠEROVÁ, Lenka: Mýtické vtáky z pohľadu renesančného učenca. In: *Sambucus – Supplementum*, roč. 3, 2011, s. 139 – 140.

7 „*Ita Budaeo dicitur instrumentum, quo falcones a venatu revocari solent. Alatum vero propterea, quod loro annexo in gyrum aliquotiens circumactum alarum speciem referat.*“ In: *De institutione*, s. 20.

8 Petri Bellonii Cenomani Plurimarum singularium et memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Iudaea, Arabia aliisque exteris provinciis ab ipso conspectarum observationes tribus libris expressae. Carolus Clusius Atrebas e Gallicis Latinas faciebat. Antverpiae : Christopher Plantin, 1589. 242 s.

však pravdepodobne k dispozícii jeho latinský preklad, ktorý pripravil Karol Clusius.⁹

Dielo *Thereutices hoc est de venatione aucupio atque piscatione compendium* (Príručka k sokoliarskemu lovu a rybárčeniu, Kolín 1570) z pera nemeckého humanistu Konráda Heresbacha (1496 – 1576) využíva náš autor pri geografickej charakteristike jednotlivých oblastí a vplyvu klimatických podmienok na stavbu tela a predispozície k lovu.

V ďalšej z poznámok sa objavuje kniha a o astronómii *La sfera del mondo* (Lyon 1582), ktorej autorom je taliansky teológ a učenec Francesco Guintini (1523 – 1590). Zaujímavosťou je, že originál je napísaný v taliančine. Domnievame sa, že Pray mal k dispozícii latinský preklad, alebo mu taliančina nebola neznáma. Tento astronomický spis bol podkladom pre časť básne, v ktorej Pray reprodukuje povest o labuti a sokolovi.¹⁰ Hovorí o tom, ako sokol napadol labuť, a Apolón chcú ju ochrániť vystrelil na sokola, výstrel bol však taký nešťastný, že zasiahol aj labuť. Tú potom nešťastný Apolón s veľkým žiaľom premenil na hviezdu. A práve tu odkazuje Pray na Giuntinoho *Sféru*, kde sa píše, že súhvezdie labute je spojené so súhvezdím lýry.¹¹

Posledná poznámka v knihe patrí jednému z mladších autorov. Francúzsky lekár Ambróz Paré (1516 – 1590) zastával funkciu kráľovského lekára na dvore Henricha II., Karola IX., Františka II. a Henricha III. Pokladá sa za otca modernej forenznej patológie, je vynálezcom mnohých chirurgických nástrojov a priekopníkom v oblasti vojenskej medicíny.¹² Venoval sa však aj komparatívnej anatómii a Pray využíva jeho spis *O živočíchoch*, ktorý bol vydaný ako súčasť súborného diela *Opera Ambrosii Paraei* (Paríž 1582).

Na záver musíme skonštatovať, že pri skúmaní tlače sa neubránime obdivu, že aj pri takom literárnom útvere, akým je *De institutione*, sa Pray precízne pripravil i z prírodovedného hľadiska. Na pomoc si prizval etablované authority z daných oblastí. Ak by sme hľadali spoločného menovateľa pre všetky spomenuté tlače, je to vysoká erudovanosť a vynikajúca rozhľadenosť autorov v daných odboroch. Na základe skúmania poznámkového aparátu

9 IJSEWIN, J. – SACRÉ, Dirk: *Companion to Neo-Latin studies*. Part II. Literary linguistics, philological and editorial questions. Lueven : University Press 1998, s. 494.

10 *De institutione*, s. 32 – 33.

11 GIUNTINI, Francesco: *La sfera del mondo*. Lyon : Appresso Simforiano Beraud, 1582, s. 207.

12 PAGET, Stephen: *Ambroise Pare and his times 1510 to 1590*. Whitefish : Kessinger Publishing, 2005. 309 s.

si jednak dokážeme vytvoriť obraz o postupe práce a prípravách na dielo, jednak nám poznámky o jednotlivých dielach a autoroch ponúkajú možnosť nahliadnuť do univerzitnej knižnice, najmä do oddelenia prírodnej histórie. Na poznámkový aparát sa môžeme pozrieť aj z iného uhla pohľadu a povedať, že mohol slúžiť aj ako zoznam odporúčanej literatúry k spracovanej téme.

Štúdiá vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 1/0577/11 *Trnavské univerzitné tlače 17. a 18. storočia II.*

PRAMENE

De institutione ac venatu falconum libri duo. Perillustrium, reverendorum, prae nobilium ac eruditorum dominorum neo-baccalaureorum honoribus dicati. Cum in alma et celeberrima Universitate Tyrnaviensi, promotore R. P. Andrea Schmidthauer e Societate Iesu, AA. LL. et Philosophiae doctore, eiusdemque professore ordinario primo Philosophia Laurea ornarentur. Tyrnaviae Typis Academicis Societatis Iesu 1749. 54 s.

LITERATÚRA

BOSTOCK, Stephen: *Zoos and Animal Rights: The Ethics of Keeping Animals*. Abingdon : Routledge, 1993. 240 s.

FIŠEROVÁ, Lenka: Mýtické vtáky z pohľadu renesančného učenca. In: *Sambucus – Supplementum*, 3, 2011, s. 139 – 140.

GIUNTINI, Francesco: *La sfera del mondo*. Lyon : Appresso Simforiano Beraud, 1582.

IJSEWIN, J. – SACRÉ, Dirk: *Companion to Neo-Latin studies*. Part II. Literary linguistics, philological and editorial questions. Lueven : University Press, 1998.

PAGET, Stephen: *Ambroise Pare and his times 1510 to 1590*. Whitefish : Kessinger Publishing, 2005. 309 s.

Pray, Georgius (heslo). In: STOEGER, Joannes Nepomuk: *Scriptores provinciae Austriae Societatis Iesu ab eius origine ad nostra usque tempora*. Viennae – Ratisbonae : Mechitarists, 1855, s. 277 – 280.

ZELLIGER, Aloysius: *Pantheon Tyrnaviense bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus aa. 1578 – 1930*. Editorum iconibus nonnullis illustratum. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931.

Humanistic and Renaissance Treatise as a Source Material for Promotion

Prints in the 18th Century

The goal of the paper is to point at another aspect in researching promotion prints from the 18th century, namely, at analyzing system of notes of these prints considering used literature, especially authors of Humanism and Renaissance. The primary researched material is a promotion print *De institutione ac venatu falconum* (On Training Falconers and on Hunting) from 1749 published by the Academic Printing House of Society of Jesus in Trnava. Focusing on system of notes, we created an idea how sources were used. We characterized particular authors and works from the given period, and showed unifying criteria of selection. We can also state that notes could serve as an invitation to read these works. Our approach also enables one to have an idea about the stock of the university library, especially in the section of natural history. The paper also shows the need to further research of promotion prints from university milieu.

Vydávanie literárnej korešpondencie na Slovensku

ERIKA BRTÁŇOVÁ – ADELAIDA MEZEIOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Situácia pred rokom 1989

Vydávanie literárnej korešpondencie má na Slovensku takmer stopäťdesiatročnú tradíciu. Sústavným sa stáva začiatkom šesťdesiatych rokov 19. storočia, keď v roku 1862 V. Paulíny-Tóth začína uverejňovať listy adresované Martinovi Hamuljakovi pod názvom Hamuljakova listáreň v časopise *Sokol* v stálej rubrike Archív Slovenska. Po vzniku Matice slovenskej (1863) vydávanie literárnych dokumentov nadobúda inštitucionálny charakter. Jej hlavným editorom sa stáva Jozef Škultéty, redaktor *Slovenských pohľadov*. V medzivojnovom období sa vydávanie dokumentov ujíma *Zborník Matice slovenskej* (vychádzal od r. 1923) a vedecká revue *Bratislava* (1927 – 1937).

Situácia vo vydávaní listov významných osobností slovenskej literatúry sa výraznejšie mení, keď sa v roku 1952 na pôde Slovenskej akadémie vied a umení zakladá edícia *Korešpondencia a dokumenty*. Po vydaní prvého zväzku *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej* (1953, editor I. Kusý) sa gestorom edície stáva Ústav slovenskej literatúry SAV (od roku 1973 Literárny ústav). Pod odborným dohľadom tejto inštitúcie vychádzajú trojväzkové *Listy Ludovíta Štúra* (1954, 1956, 1960, editor J. Ambruš), *Korešpondencia Františka Votrubu* (1961, editor A. Šimkovič), *Korešpondencia P. O. Hviezdoslava s S. H. Vajanským a J. Škultéty* (1962, editor S. Šmatlák), *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho* (1963, editor J. Ambruš) a trojväzková *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského* (1967, 1972, 1978, editor P. Petrus). Jednotliví editori kladú dôraz na kompletnosť materiálu a dôslednosť jeho spracovania, čím sa tieto edície dodnes vynímajú z radu vydaných zbierok korešpondencie.

Priestor pre uverejňovanie dokumentov sa vytvára aj vo vedeckej literárno-vednej revue *Slovenská literatúra*, vydávanej Ústavom slovenskej literatúry od roku 1953, v stálej rubrike Archív. Rubrika však zaniká v roku 1964, keď sa časť edičných kompetencií presúva do novozaloženej ročenky *Literárny archív*, vydávanej ústredným literárnym archívom na Slovensku – Literár-

ným archívom Matice slovenskej (od roku 1982 Archív literatúry a umenia).

Na pôde Matice slovenskej vznikajú aj ďalšie možnosti vydávania literárnych dokumentov. Matičné aktivity ako založenie knižnej edície *Documenta Litteraria Slovaca* (1965) a ročenky *Biografické štúdie* (1970) vedú v roku 1980 k zániku „ústavnej“ edície *Korešpondencia a dokumenty*. K sporadickému vydávaniu korešpondencie pristupujú napokon aj iné vydavateľstvá (napríklad Tatran).¹

Redakcia *Literárneho archívu* sa od prvopočiatku zameriava na „sústavné a programové zverejňovanie samostatných rukopisných literárnych materiálov, ktorých pôvodiny alebo verné texty sú uchované v Literárnom archíve“. Publikačný priestor v ročenke sa však otvára aj príspevkom literárnokritickej a literárnoteoretickej povahy, čo vyjadruje prvotná obsahová štruktúra: „I. Dokumentárne texty s príslušným poznámkovým aparátom, II. Pramenné materiálové štúdie, III. Kritika vydávaných dokumentov, IV. Bibliografia (správy a prehľady), ktoré postupne obsiahnu súpis všetkých uverejnených literárno-kultúrnych dokumentov, týkajúcich sa slovenskej literatúry, a to aj správy o uverejnených dokumentoch v zahraničí, V. Metodologické a teoretické štúdie z textológie.“² Z tohto pomerne veľkorysa načrtnutého obsahového rámca sa postupom času profilujú tri rubriky: Materiály – Štúdie, Príspevky k životopisom a dielam slovenských spisovateľov, Recenzie – Správy.

Hoci sa zámer uverejňovať metodologické a teoretické štúdie z oblasti textológie podarilo naplniť iba sčasti, za dôležitý výsledok treba označiť príspevok Petra Libu *Zásady pre vydávanie literárnych textov*. V *Zásadách*, venovaných predovšetkým editorskej príprave kratších literárnych textov, ich formálnej úprave a jazykovým prepisom podľa jednotlivých historicko-jazykových období, sa Liba zmieňuje aj o stave a úrovni textologického bádania: „V našej literárnej vede je známa skutočnosť, že otázky textológie (i aplikovanej) sú dodnes na Slovensku nerozvitou a neprepracovanou oblasťou. Chýba základná príručka o textológii, ba chýbajú aj analytické zhodnotenia a zovšeobecnenia doterajších úspechov a chýb v našej edičnej praxi.“³

Textologický diskurz na stránkach *Literárneho archívu* prebieha napo-

1 ŠIMKOVIČ, Alexander: Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 33, 1986, č. 1, s. 79 – 80.

2 LIBA, Peter: Úvodom. In: *Literárny archív 1964*. Martin : Matica slovenská, 1964, s. 6.

3 LIBA, Peter: Zásady pre vydávanie literárnych textov v zborníku *Literárny archív*. In: *Literárny archív 1965*. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 202.

kon v redukovanej podobe, uskutočňuje sa v rámci recenzného hodnotenia vydaných súborov korešpondencií a listov. Recenzenti sa usilujú o primerane kritickú reflexiu edícií s úmyslom vplývať na kvalitu edičnej prípravy. Na ilustráciu tohto naozaj vecného a konštruktívneho prístupu možno uviesť záverečnú časť z Ambrušovej recenzie *Listov Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi*: „Chceli by sme však upozorniť, že tieto kritické poznámky nie sú odsúdením Maťovčikovej edície vcelku, lež vyplývajú predovšetkým z úprimnej snahy ustavične zlepšovať našu edičnú prípravu a prispieť radou alebo návrhmi schopnému editorovi, akým Maťovčík nesporne je. Aj keď úmorná editorská práca nevelmi priťahuje nových a pritom naozaj potrebných pracovníkov na zaplevelené polia, ba postupne odpadajú od nej aj tí, čo sa o ňu pokúšali, jednako musíme byť kriticky prísni ku každému novému vydaniu a nesmieme dopustiť, aby naša edičná prax v svojej úrovni mala zostupné tendencie. To je poslaním najmä zborníka *Literárny archív*, v ktorého recenznej časti by sa malo menej používať kadidla pochvál, ale zato tým viac liečivých injekcií. Približne z tohto hľadiska je písaný aj tento posudok.“⁴

Recenzenti edícií sa postupne vyjadrujú k zásadným textologickým problémom. V prvom rade zdôrazňujú potrebu vydávania listového materiálu. Význam zverejňovania listov spisovateľských osobností Oskár Čepan vidí v tom, že „z nich poznávame ovzdušie doby v stave jeho formovania, v pohybe, nie ako definitívny akt“.⁵ Listy ako dokument doby a zároveň výpoveď o zmýšľaní tvorcu chápe aj Peter Liba: „Práve na nich sa dá najlepšie dokumentovať zložitost' a protirečivosť doby, úspechy i chcenia, lebo práve v týchto osobných dokumentoch sú ich tvorcovia najosobnejší, najúprimnejší i najotvorenejší, sú neraz autentickejší ako ich diela, hoci medzi literárne diela a tieto dokumenty sa nedá položiť rovnítko.“⁶ Treba spomenúť ešte jedno dôležité stanovisko, ktorým do tejto pomyselnej diskusie prispieva Jozef Ambruš, no mimo ročenky *Literárny archív*, v revue *Slovenská literatúra*. Zvýrazňuje fakt, že u „malých národov“ nahrádzala korešpondencia také komunikatívne prostriedky, akou bola periodická tlač. „Takéto korešpondencie sa stávajú zvlášť významnými v rámci výskumu malých národov, ktoré v istých obdobiach nemali napr. časopisy, takže korešpondencie suplovali aj

4 AMBRUŠ, Jozef: Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi. In: *Literárny archív 1967*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 258 – 259.

5 ČEPAN, Oskár: Listy Viliama Paulinyho-Tótha a Maríny M. Hodžovej. In: *Literárny archív 1967*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 260 – 264.

6 LIBA, Peter: Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. In: *Literárny archív 1969*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 351.

takéto komunikatívne prostriedky.“⁷

Jozef Ambruš, bez pochyb editor s najväčšími skúsenosťami, sa zameriava aj na predpoklady, ktoré vyžaduje od editora solídna príprava edície ako „seriózne vedomosti z príslušného obdobia, vážny záujem o pramenné bádanie, zmysel pre precíznosť a citlivosť pri zvažovaní historických faktov, čo všetko je nevyhnutnou výzbrojou a zároveň i legitimáciou každého editora“.⁸ Okrem toho Ambruš hovorí, že zásady na usporiadanie edície majú zodpovedať povahe edovaného textu. „Treba zdôrazniť, že pre editora nemajú existovať nejaké presne ustálené zásady na usporiadanie edície a že sa editor má usilovať o také zásady, ktoré najlepšie zodpovedajú povahe edovaného textu. Musí ich teda hľadať sám a vyberať si ich.“ Pokiaľ ide o výkladový aparát edície, dôraz sa kladie na zohľadnenie potrieb odborníka ako jej používateľa, vyžadujúceho si dôkladne vypracovaný komentár. „Každý list musíme totiž komentovať v podstate tak, aby používateľ edície nebol odkázaný prehŕňať sa v celej knihe, keď má záujem len o jeden list alebo nejakú zmienku v ňom a pátrať v takých prípadoch, či už dotyčná zmienka bola niekde predtým komentovaná a na ktorom mieste. V tomto je pravý význam odvolávok, a preto sa bez nich neobídeme, ak chceme skutočne svojou edíciou slúžiť najmä odborným bádateľom.“⁹ Preto Ambruš pokladá edovaný text a komentár za dva samostatné oddiely edície. „Treba mať totiž na pamäti, že tieto edície sa len zriedkavo čítajú per extensum, zato tým viac sa používajú pre riešenie parciálnych otázok, a v takom prípade často ide záujemcovi len o prvú alebo len o druhú časť edície, prípadne o alúziu prvej časti na druhú.“¹⁰ V tejto súvislosti upozorňuje Ambruš na spoľahlivý (menný a vecný) register ako dôležitú súčasť edície, ktorej vynechaním „sa z vedeckých edícií robia pralesy poznatkov, v húštinách ktorých sa musí bádateľ doslova pioniersky predierať“.¹¹ K problematike editorskej prípravy sa Ambruš vracia v príspevku *Význam Štúrovej korešpondencie*, v ktorom sumarizuje skúsenosti z takmer dvadsaťročnej práce na príprave prvého knižného súboru korešpondencie

7 AMBRUŠ, Jozef: K problematike vydávania súborných slovenských korešpondencií. In: *Slovenská literatúra*, roč. 18, 1971, č. 6, s. 605. (Príspevok bol prednesený na zasadaní Medzinárodnej textologickej komisie pri medzinárodnom komitete slavistov roku 1971 v Leningrade.)

8 AMBRUŠ, Jozef: Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi. In: *Literárny archív 1967*. Martin : Matica slovenská, 196, s. 255.

9 Tamže, s. 257.

10 Tamže, s. 258.

11 Tamže, s. 258.

a konštatuje, „že editorstvo je tvrdá, úmorná, nezištná robota, najmä však v našom výskume osobitne potrebná.“¹²

Osobnú korešpondenciu pokladajú recenzenti edícií za komplementárnu súčasť tvorby autora, lebo vykazuje identické znaky autorskej poetiky. Pavol Vongrej v recenzii *Listov Gustáva K. Zechentera-Laskomerského* uvádza, že pre list tohto spisovateľa je príznačný „nadhľadový tón zábavy, brilantný esprit bravúrnych štylizácií, príhod a obratov“, a tak sa stáva „svojským miniatúrnym literárnym dielom“.¹³ Súbežne s Vongrejom vyslovuje podobnú mienku Miloš Kovačka, ktorý v recenzii *Listov Jána Bottu* poznamenáva, že v Bottových listoch sa manifestujú „prejavy vizuality, ktoré sú blízke obraznosti, akou Ján Botto pretkával svoje básnické diela“.¹⁴

Potreba dôkladného poznania osobnej korešpondencie autora sa prejavuje aj vo vydavateľskej praxi osemdesiatych rokov, keď sa listy stávajú súčasťou súborného vydania diela autora, ako je to v prípade *Diela Jozefa Škultétyho*.¹⁵

Treba ešte pripomenúť, že pri posudzovaní edícií sa recenzenti odvolávajú na textologické zásady, zhrnuté v dvoch novších textologických prácach – v spise *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich* (Warszawa, 1975) od poľského textológa K. Górskeho a na kolektívne dielo pražského Ústavu pro českou literaturu ČSAV *Editor a text* (Praha, 1971).¹⁶

Posledným príspevkom v diskusii venovanej literárnej korešpondencii sú Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie od Alexandra Šimkoviča.¹⁷ Šimkovič sa danou problematikou zaoberal najkomplexnejšie. Popísal význam korešpondencie, v retrospektíve načrtnol zmeny v spôsobe a forme jej vydávania a podal aj aktuálny stav.

12 AMBRUŠ, Jozef: Význam Štúrovej korešpondencie. In: *Literárny archív* 19/82. Martin : Matica slovenská, 1983, s. 159.

13 VONGREJ, Pavol: Listy Gustáva K. Zechentera-Laskomerského. In: *Literárny archív* 21/84. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 146.

14 KOVAČKA, Miloš: Listy Jána Bottu. In: *Literárny archív* 21/84. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 152.

15 Pripravované Dielo Jozefa Škultétyho obsiahne reprezentatívny výber jeho prozaických, literárnohistorických, historických, jazykovedných a publicistickej prác. Akýmsi úvodom k Dielu je dvojzväzkový súbor *Listov Jozefa Škultétyho*, z ktorých vyšiel prvý zväzok.“ VONGREJ, Pavol: Listy Jozefa Škultétyho I. In: *Literárny archív* 20/83. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 240.

16 Vongrej, s. 150 a Kovačka, s. 151.

17 ŠIMKOVIČ, Alexander: Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 33, 1986, č. 1, s. 77 – 87.

Situácia po roku 1989

Po roku 1989 dobiehajú edované korešpondencie, ktoré sa začali vydávať pred týmto rokom, napr. *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej*, *Listy Jána Hamuljaka*, príp. sú v tlači pripravené edície započatej korešpondencie – *Listy Janka Jesenského*. Publikované práce preberajú do svojho korpusu jednak listy už zverejnené, jednak sú vydania doplnené o listy objavené alebo dovtedy neznáme. Viac sa pracuje so súkromnými, osobnými archívami, aj keď ťažisko je položené na listoch uložených v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine, v Pamätníku národného písemníctví v Prahe, Archíve Matice slovenskej v Martine, Slovenskom národnom archíve či regionálnych archívoch. Editormi zväzkov sú Michal Eliáš, Edmund Hleba, Michal Kocák, Vladimír Matula, Augustín Maťovčík, Pavol Petrus a Luba Rusnáková.

Cieľom vydávaných edícií je priblížiť osobnosť pisateľa zo širšej perspektívy, doplniť neznáme, doposiaľ nepublikované údaje, okolnosti zo života pisateľa. Korešpondencia často osvetľuje aj príčiny, podmienky vzniku toho-ktorého literárneho diela, objasňuje zámery autora pri písaní literárnych diel, pri korešpondencii s jedným adresátom umožňuje sledovať vývin vzájomného vzťahu ap.

Časť edícií má špecializované zameranie. Nie je to len korešpondencia s rôznymi adresátmi a odpovede na listy, ale častejšie ide „len“ o listy pisateľa rôznym adresátom, výber korešpondencie medzi dvoma pisateľmi, príp. ešte užšia špecializácia na región alebo určitý časový úsek zo života. V prehľade sa nezaobráame produkciou Knižnice slovenskej literatúry (vydavateľstvo Kalligram v spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry), napriek tomu že jednotlivé zväzky obsahujú časť korešpondencia/z korešpondencie, no nespĺňajú klasické kritériá na zaradenie k vydávaniu korešpondencie (komentár k textologickým a edičným zásadám týchto zväzkov pozri v príspevku G. Gáfríkovej, *Slovenská literatúra*, 2012, č. 3).

Súčasnú produkciu by sme mohli rozdeliť do troch častí. Prvú – klasickú, vedeckú edíciu predstavuje reprezentatívny zväzok *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*, ktorý edične pripravil Pavol Petrus, vydala Filozofická fakulta v Prešove v roku 1994. Zväzok predkladá 160 listov 42 adresátom, osobám, inštitúciám a redakciám z rokov 1896 – 1951. Listy predstavujú doteraz všetok prístupný materiál, ktorý sa editorovi podarilo získať zo štátnych aj rodinných archívov. Priznáva, že torzovitý je predovšetkým materiál súkromnej proveniencie s rodinou, ktorý bude treba ďalej kompletizovať, aj keď časť z neho je v dôsledku rôznych okolností navždy stratená (požiar

domu v Ábelovej v roku 1910, rôzne sťahovania súrodencov od roku 1939). Najviac je vo zväzku zastúpený listový materiál pre Eleny Maróthy Šoltésovú. Jeho duplicitu (vzájomná korešpondencia bola uverejnená už v roku 1952) editor odôvodňuje ťažkou prístupnosťou už dávno publikovanej práce, jednak sa odvoláva na dokompletizovanie listov. Tematicky sa listy Šoltésovej dotýkajú tak hodnotenia literárnej tvorby oboch spisovateliek, ako aj názorov na osobný život a spoločenské dianie. Vo väčšine listov celého zväzku sú variované Timravine názory na spoločenské dianie, vývin slovensko-maďarských a slovensko-českých vzťahov, znepokojená je silnejúcim autonomistickým hnutím, rozhorčená rozpadom ČSR, komentuje tvorbu nastupujúcej generácie autorov (Krasko, Smrek, Kostra, Figuli, Ponická), činnosť ženských spolkov. Poznámky a komentáre sa sústreďujú na vysvetlenie vydavateľskej činnosti Timravy (bibliografické údaje o spomínaných dielach v listoch), osvetlenie okolností vzniku diela (napr. novely *Skúsenosť*), obsahujú základné informácie o osobách spomínaných v listoch, príp. o osobách, ktoré sú predobrazom niektorých postáv v Timravíných prózach (spomínaná novela *Skúsenosť* a vdova Pavla Országhová-Beniačová ako postava Júlia Bukovičová). Ak sa v listoch vyskytujú priame odpovede z listu adresáta, poznámka cituje z predmetného listu. Pri každom liste je uvedené miesto uloženia (štátny, súkromný archív), príp. signatúra, pri kratších písomnostiach – korešpondenčný lístok, pohľadnica – jej charakter. Ak ide o odpis či prepis, uvedený je zdroj (zborník *Timrava v kritike a spomienkach*, 1958). Pri niektorých osobnostiach alebo okolnostiach sa informácie nedajú overiť, čo editori priamo vyjadrili. V edičnej poznámke sú pretlačené fragmenty listov, ktoré publikoval Ľudovít Čečetka, Timravín synovec, v zborníku *Timrava v kritike a spomienkach*. V oblasti jazykovej úpravy nadväzuje zväzok na predchádzajúce edície listov a korešpondencie – teda maximálne sa zachováva autenticita štýlu pisateľa, upravuje sa pravopis podľa aktuálnej normy.

Druhou časťou produkcie je zväzok *Listy*. Príbeh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej, ktorý na vydanie pripravila a usporiadala Dagmar Prášilová-Gregorová a redakčne pripravila Marcela Mikulová. Toto dielo je kombináciou čitateľského a vedeckého vydania korešpondencie a edične bol prispôbený želaniam dedičov. Zväzok obsahuje listy v chronologickom poradí od júla 1904 do mája 1940, pričom sú rozdelené do tematických kapitol, aby, ako hovorí podtitul, zmapovali príbeh manželstva Hany a Jozefa Gregorovcov. Okrem listov manželov navzájom zväzok obsahuje aj ich listy deťom pri rôznych príležitostiach (narodeniny, meniny, cezročné

sviatky, ale aj bežné udalosti ako napr. oberačka a posielanie balíkov). Listy odhaľujú pocity a nálady manželov, prekonávanie prekážok vo vzťahu, ale aj predsudkov, ktoré sa dotýkali pomerne moderného vnímania manželstva, kde žena mohla realizovať svoje túžby ohľadom vzdelávania, spoločenských aktivít a nemusela byť len doma. Nepriamo sú teda aj dokumentom rodinných vzťahov a pravidiel, ktoré sa uplatňovali v prvej polovici 20. storočia v slovenskej spoločnosti. Listy napísané počas vojny sú zase dokladom vnímania celosvetových udalostí a snahy prekonať odlúčenie vyjadrením čo najvrúcnejšieho citu. Posledné vojnové listy vyjadrujú nádej na prekonanie všetkých vzájomných nedorozumení a kvalitatívne nový začiatok plný porozumenia a pochopenia osobných aktivít. Napriek opakujúcim sa rozporom modernej emancipovanej ženy a síce chápaného, ale stále v tradíciách ukotveného muža je posledná časť korešpondencie opäť obrazom vzájomnej lásky a porozumenia dvoch významných osobností slovenského literárneho života. Listy sú usporiadané chronologicky do ôsmich častí – ich medzníkmi sú významné udalosti súkromného charakteru (svadba, na cestách, zmena bydliska, práce) alebo celospoločenské udalosti (prvá a druhá vojna, zajatie, návrat domov). Zväzok nemá edično-textologické poznámky z dôvodu veľkého rozsahu listového materiálu a zohľadňuje tým aj čitateľské zameranie publikácie. Za listami je pripojený len stručný biografický heslár významných osobností, ktoré sú v listoch spomínané a s ktorými sa Gregorovci stretávali. Jazyková úprava sa týka len prispôsobenia sa súčasnej pravopisnej norme, ponecháva charakteristickú dobovú a individuálnu znakovosť.

Tretím druhom vydávaných edícií sú tematicky zamerané zväzky mapujúce osobnosti regiónu, určitý druh umenia alebo spoločné záľuby pisateľov a predstavuje čitateľské vydanie korešpondencie. Príkladom sú Tatranské listy v redakcii Luby Rusnákovej. Editorka postupne predstavuje osobnosti späté s Vysokými Tatrami – spisovateľov (Maša Haľamová, Franz Kafka, Jiří Wolker, Karel Čapek, Janko Silan), výtvarníkov (Oto Štáfl) či národohospodárov (Ján Rumann) prostredníctvom ich listov a textov rôznej povahy, ktoré vznikli počas ich pobytu v Tatrách, a boli adresované osobnostiam či inštitúciám, ktoré ovplyvnili ich pobyt vo Vysokých Tatrách. Prostredníctvom listov a textov je zachytený „genius loci“ a obohacuje pohľad súčasníka o nové vnímanie tohto regiónu. Niektoré texty už boli publikované (korešpondencia K. Čapka, F. Kafku, J. Wolkra, autobiografia a cestopisy G. Zechentera-Laskomerského, spomienkové črty M. Haľamovej), v jednotlivých zväzkoch sú preto vybrané len tie, ktoré sa tematicky alebo miestom vzniku viažu na tatranské prostredie. Zdrojom nepublikovanej korešpondencie je

väčšinou rukopisný fond Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Podtatranského múzea v Poprade či Múzea Tatranského národného parku v Tatranskej Lomnici. Podtatranská knižnica v Poprade vydáva edíciu Tatranské listy od roku 1990. Keďže ide o čitateľské vydania, zväzky obsahujú len stručné poznámky a komentáre vysvetľujúce identifikáciu spomínaných osôb, neznáme slová, umelecké diela iných autorov. Každý zväzok obsahuje zoznam adresátov listov a autorov spomienok so stručnou biografiou, ako aj zoznam prameňov pre aktuálny zväzok. Korešpondencia písaná v českom jazyku je ponechaná v origináli, ostatné žánre sú v slovenskom preklade. V záujme zachovania autenticity a osobitosti autora editorka urobila len minimálne jazykové úpravy súvisiace s aktuálnou pravopisnou normou.

Záverom môžeme konštatovať, že edície vydávané v posledných rokoch majú skôr znaky čitateľských vydaní, v menšej miere dodržiavajú vedecké zásady textológie a editológie. Môžeme preto len dúfať, že sa u nás obnoví tradícia vydávania korešpondencie spreď roka 1989.

Štúdiá vznikla v rámci výskumnej úlohy VEGA 2/0172/10 *Listy Jána Kollára II., III. (príprava edície)*.

LITERATÚRA

AMBRUŠ, Jozef: K problematike vydávania súborných slovenských korešpondencií. In: *Slovenská literatúra*, roč. 18, 1971, č. 6, s. 605 – 609.

AMBRUŠ, Jozef: Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuljakovi. In: *Literárny archív 1967*. Martin : Matica slovenská, 196, s. 255 – 259.

AMBRUŠ, Jozef: Význam Štúrovej korešpondencie. In: *Literárny archív 19/82*. Martin : Matica slovenská, 1983, s. 156 – 159.

ČEPAN, Oskár: Listy Viliama Paulinyho-Tótha a Maríny M. Hodžovej. In: *Literárny archív 1967*. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 260 – 264.

KOVAČKA, Miloš: Listy Jána Bottu. In: *Literárny archív 21/84*. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 151 – 157.

LIBA, Peter: Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. In: *Literárny archív 1969*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 350 – 353.

LIBA, Peter: Úvodom. In: *Literárny archív 1964*. Martin : Matica slovenská, 1964, s. 6.

LIBA, Peter: Zásady pre vydávanie literárnych textov v zborníku *Literárny archív*. In: *Literárny archív 1965*. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 201 – 208.

Listy. Príbeh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej. Ed. Dagmar Gregorová-Prášilová, M. Mikulová. Bratislava : Archa, 1996.

Listy Boženy Slančíkovej Timravy. Pripravil Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994.

ŠTÁFL, Otakar – ŠTÁFLOVÁ, Olga: *Tatranské listy*. Výber z korešpondencie, publicistiky, umeleckých textov, spomienok, vyznaní 1922 – 1948. Poprad : Podtatranská knižnica, 2004.

ŠIMKOVIČ, Alexander: Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 33, 1986, č.1, s. 77 – 87.

VONGREJ, Pavol: Listy Jozefa Škultétyho I. In: *Literárny archív 20/83*. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 241 – 243.

VONGREJ, Pavol: Listy Gustáva K. Zechentera-Laskomerského. In: *Literárny archív 21/84*. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 145 – 150.

WOLKER, Jiří: *Tatranské listy*. Výber z korešpondencie 1923. Poprad : Podtatranská knižnica, 2000.

Publishing Literary Correspondence in Slovakia

More systematic publishing of literary correspondence in Slovakia began in the 1860s. Two institutions, namely Matica slovenská (Slovak *Matica*, established in 1863) and Slovenská akadémia vied (Slovak Academy of Sciences, established in 1952), nowadays influence editing of correspondence. Editors of book collections of correspondence pay attention to the complexity of material and to its thorough elaboration. Text to be edited and comments are thus understood as two separate parts of editions. Even though there is no elementary manual of textology in Slovakia, on pages of periodicals *Literary archive* and *Slovak literature*, some discourse on textology took place. P. Liba, J. Ambruš, and A. Šimkovič participated in it. Reviewers of edited letters also express their opinion on essential textology issues. They understand personal correspondence as an authentic statement of the era (O. Čepan, P. Liba) or as a complementation of author's work (P. Vongrej, M. Kovačka).

After 1989, those editions of correspondence that had been planned before, were prepared. Published works included into their corpora letters already available but editions sometimes contained discovered or unknown letters. The goal of these editions is to show personalities of writers from a broader perspective, to fill in gaps in knowledge, to mediate unknown data and circumstances from writers' lives. Correspondence often explains reasons for writing and conditions in the period when literary works originated; it explains author's intentions during writing; correspondence with one person enables us to follow the development of their relation, and so on. Editions published recently manifest features of general readers' editions rather than works adhering to scientific principles of textology and editing.

Menný register

Agricola, Rudolf ml.	Ladislav	Claudius Claudianus	Döpmann, Hans-Dieter
Aim, Peter	Bartosiewiczová, Jana	Clusius, Karol	Dresserus, Matthaeus
Alantsee, Leonard	Bayer, Ján	Cornelius, Flaminius	Duby, Georges
Alauda, Jozef	Bazil Velký	Cospus, Angelus	Duchnovič, Alexander
Aldrovandi, Ulysses	Bel, Matej	Crescentius, Peter	Duchoň, Ján
Alexander Velký	Belaj, Vitomir	Cristó, J.	Dujčev, Ivan
Alexander z Afrodisiady	Belon, Peter	Culler, Jonathan	Duns Scottus, Johann
Alfonz Neapolský	Benický, Gašpar	Curtius, Ernst Robert	Dürner, Samuel
Alitis, Samuel	Bernabos Visconti	Cuspinianus, Iohannes <i>pozri</i> Kuspi- nián, Ján	Dvorník, František
Alter, Franz Carl	Bernolák, Anton	Cytowska, Maria	Dziechcińska, Hanna
Alžbeta Uhorská	Bielavý, Tomáš	Czoborová, Alžbeta	Đurovič, Ján P.
Amaltheus, G. Pavol	Bláhová, Emilie	Čapek, Karel	Eco, Umberto
Ambruš, Jozef	Bocatus, Ján	Čaplovič, Ján	Eliáš, Michal
Anastázius	Boethius	Čečetka, Ludovít	Elscheková, Alica
Anna Jagelovská	Bonaventúra z Bagnoregia	Čepan, Oskár	Engels, Friedrich
sv. Andrej Krétsky	Bors, Éva	Černický, Ján	Epikuros
Apuleius	Bostock, Stephen	Čičaj, Viliam	Erasmus Rotterdamský (Rotteroda- mus)
Aristoteles	Botto, Ján	Daniel, David P.	Erben, Karel Jaromír
Artimová, Jozefa	Boumis, Panagiotis I.	Daniš, Miroslav	Ferber, Eberhard
Assemani, Jozef Šimon	Bracciolini, Poggio	Dankovský, Rehoř	Ferdinand I. Habsburský
Augustín (Augustinus Aurelius)	Brewer, Vavrinec	Dante, Alighieri	Ferenczi, Ilona Edit
Augustínová, Eva	Brtáň, Rudo	Dantišek (Dantiscus), Ján	Figuli, Margita
Avenarius, Alexander	Brtáňová, Erika	Dávid, izraelský kráľ	Filický, Ján
Axer, Jerzy	Brunclík, Jozef	Decius (Dietz), Jodocus Ludovít	Filip Macedónsky
Bacon, Francis	Budé, Guillaume	Dekanová, Alexandra	Fišerová, Lenka
Balbín, Bohuslav	Bugel, Walerian	Demeter Solúnsky	Flood, John L.
Balbus, Hieroným	Bujnochová, Anna	Derfiňák, Patrik	Fordinálová, Eva
Balsamon, Teodor	Burius, Ján	Descartes, René	Formozus, portský biskup
Bánovský, Juraj (Jiří)	Caesar, Gaius Iulius	Dětmar z Merseburgu	Francesco Novello da Carrara
Bardy, Gustave	Calepinus, Ambrosius	Dikant, G. M.	František II.
Bartal, Antonius	Campanus Vodňanský, Jan	Dionýzios Areopagita	Freher, Marquard
Bartók, István	Cenglarius (Cenglár), Ondrej (On- dřej)	Dlugosz, Ján	Frimmová, Eva
Bartolini, Riccardo	Cicero, Marcus Tullius	Dobřík, Zdeno	Frolcová, Věra
Bartolomeides (Bartholomeides),		Dobrovský, Josef	Fridrich II. Štaufský
		Dóža, Juraj	

Fridrich III. Habsburský
Füssel, Stephan

Gáfriková, Gizela
Galántai, Erzsébet
Gauderik, velektrijský biskup
Gerbellius, Nicolaus
Gluchman, Vasil
Golema, Martin
Gombos, Ferenc
Górski, Konrad
Górski, Stanislaus
Graf, Fritz
Grafton, Anthony
Gregorová, Hana
Grivec, Franciscus
Guintini, Francesco

Hadrián II., pápež
Hajduk, Andrej
Hájek z Libočan, Václav
Haľamová, Maša
Hamuljak, Martin
Hanke, Aleš
Hanke z Hankenštejna, Jan Alois
Hanslik, Rudolf
Hasištejnský, Bohuslav
Hauptová, Zoe
Heiricus z Auxerre
Hejnic, Josef
Hendrich, Josef
Henrich II.
Henrich III.
Heresbach, Konrád
sv. Herman
Heřmanský, František
Heumann, Christoph August
Hleba, Edmund

Hlinský, Michael
Hodík, Alexander
Hodžová, Marína M.
Hollý, Ján
Homér
Horatius, Quintus Flaccus
Horčička, Daniel Sinapius st.
Horčička, Michal Sinapius
Horváth-Stansith, Marek
Hruškovic, Samuel
Hubáček, Josef
Hugo zo Svätého Viktora
Huizinga, Johan
Hurbanič, Martin
Hus, Jan
Húska, Miroslav A.
Husztý, József
Hušek, Vít
Hviezdoslav, Pavol Országh

Chaloupecký, Václav
Chrabr, mních

Ijsewijn, Jozef
Ilešházi, Gašpar
Ilešházi, Juraj
Ilievski, Petar Chr.
sv. Imrich
Ivanova, Maja
Izák, biblický patriarcha
Izidor zo Sevilly

Jakobeus, Jakub
Jakobson, Roman
Ján Damašský
Ján z Turca (Thurocz, Thuroczy)
Ján zo Šarišských Sokoloviec (de Kikülló)

Ján, evanjelista
Ján, splitský arcibiskup
Ján VIII., pápež
Ján X., pápež
Jančovič, Ivan
Jaškiewicz, Gregorz
Jesenský, Janko
Jókai, Mária
Jovius, Pavol z Coma
Juhász, László
Juríková, Erika

Kábrt, Jan
Kafka, Franz
Kákošová, Zuzana
Kalinka, Joachim
Kalivoda, Jan
Kamenická, Miroslav
Karabová, Katarína
Kardos, Tibor
Karol, neapolský kráľ
Karol IV.
Karol V. cisár
Karol IX. (francúzsky kráľ)
Karol II. Malý
Karol Róbert
Karolman
Kaszák, József
Katičić, Radoslav
Kerulová, Marta
Kettner Emanuel
Kiss, Farkas Gábor
Kitzler, Petr
Kleych (Klejch), Václav
Kliment, pápež
Kliment Ochridský
Knap, Michal
Kocák, Michal

Kocel
Kolacynáš, Mikuláš
Kolář, Antonín
Kollár, Ján
Kollárová, Ivona
Koloman
Komenský, Jan Ámos
Komorová, Klára
Konečný, Miloslav
Konštantín Filozof (Cyril, Crha)
Konzal, Václav
Koperník, Mikuláš
Korolko, Mirosław
Kosmas
Kostrá, Ján
Kovačka, Miloš
Kowalská, Eva
Kožiak, Rastislav
Krasko, Ivan
Kraus, Cyril
Kraus, Jiri
Krčméry, Štefan
Kristeva, Julia
Krman, Daniel
Kučera (Kuzera), Ján
Kudrnovský, Antonín
Kujovičová, Michaela
Kuklica, Peter
Kumaniecki, Kazimierz
Kunrad, Kašpar
Kuspinián, Ján
Kusý, Ivan
Kuzmány, Karol
Kuzmík, Jozef
Külber, Krištof
Kyrmezer, Pavel

sv. Ladislav

Lang, Matej ml.	Mária Habsburská	Most, Glenn W.	Peri, Vittorio
Lang, Matúš	Mariáššiová, Žofia	Mráz, Andrej	Peter Lombardus
Langosch, Karl	Marinčák, Šimon	Múcska, Vincent	Petrarca, Francesco
Láni, Daniel	Márki, Sándor	Mukašovský, Ján	Petrus, Pavol
Láni, Eliáš	Markovič, Pavol	Muratori, Lodovico Antonio	Petschmessingloer, Krištof
Lauková, Sylvia	Marsina, Richard		Peyfuss, Max Demeter
Laurentius de Monach	Martialis, Marcus Valerius	Naum Ochridský	Pickl, Othmar
Lavrov, Petr Aleksejevič	Martínek, Jan	Nero, Claudius Caesar	Pico, František z Mirandoly
Lehmann, Paul	Masaryk, Tomáš Garrigue	Newton, Izák	Pilát Pontský
Lenin, Vladimír Iljič	Matej Korvín	Novacká, Mária	Pilátová, Jana
sv. Leonard	Mátlová-Uhrová, Ludmila	Novotný, František	Piso, Jakub
sv. Leopold	Matula, Vladimír	Nunning, Angsar	Plautus
Leška, Štefan	Matuláková, Anna		Plesník, Lubomír
Liba, Peter	Maťovčík, Augustín	Očovský, Andrej	Plinius
Libera, Alain de	Maurus	Ohnesorg, Karl	Poloczek, František
Liske, Xaver	Maximilián I. Habsburský	Okál, Miloslav	Pomfyová, Bibiana
Lisový, Igor	Maximilián II.	Olexák, Peter	Pongráč, František
Lorenzo de Monacis <i>pozri</i> Laurentius de Monach	Meč, Mikuláš	Ondrej II.	Ponická, Hana
Lošek, Fritz	Mejor, Mieczysław	Ondrejka, Kliment	Prášilová-Gregorová, Dagmar
Ludvíkovský, Jaroslav	Melicherčík, Andrej	Ondruš, Šimon	Pražák, Albert
Lukaševič, Aleksandr Anatolevič	Mercator Marius	Ortvay, Theodor	Pražák, Josef
Lupáč, Prokop	Metellus Macedónsky (Macedonicus)	Ovidius Naso, Publius	Pražák, Richard
Luther, Martin	Metod (Strachota)	Owen, John	Pray, Juraj
	Meyendorff, John		Pruno-Frašťacký, Ján
Ludovít Orleánsky	Mezeiová, Adelaida	Páclová, Ilona	Pseudo-Alexandros
Ludovít I. Veľký	Michaél z Efesu	Paintner, Michal	Pseudo-Anselmus
Ludovít II. Jagelovský	Michal III., byzantský cisár	Palacký, František	Pseudo-Augustinus
Ludwig, Walther	Michalcová-Cesnaková, Milena	Palkovič, Juraj	Pseudo-Boethius
	Mikula, Valér	Paget, Stephen	Pseudo-Bonaventura
Mačuha, Maroš	Mikulová, Marcela	Paré (Paraeus), Ambróz	Pseudo-Dionýzios Areopagita
Májeková, Helena	Milewska-Ważbińska, Barbara	Pauliny, Eugen	Pseudo-Scotus
Mallá, Alexandra <i>pozri</i> Dekanová, Alexandra	Milko, Pavel	Paulíny-Tóth, Viliam	Purkyně, Jan Evangelista
Mályusz, Elemér	Milochovský, Ján	sv. Paulinus Aquilejský	
Mareš, František Václav	Mínárik, Jozef	Paverčsik, Ilona	Radoševič, Andrea
Margita/Marina Antiochijská	Mišianik, Ján	Pavol, ankonský biskup	Rakovský, Martin
sv. Mária Egyptská	Miškov, Ján	Pavol, záhrebský biskup	Rakšány, Matúš
	Morus, Tomáš	Pečený, Josef	Ramminger, Johann
		Pekár, Martin	Rastislav, veľkomoravské knieža

Ratkoš, Peter
Rejzek, Jiří
Remus, Aegidius
Rišková, Lenka
Riznerová-Podjavorinská, Ludmila
Rosenbaum, Karol
Rubigal, Pavol
Rudolf IV.
Rumann, Ján
Rusnáková, Luba
Ryba, Bohumil

Sacré, Dirk
Saktorová, Hana
Sallaberger, Johann
Salvianus
Sambucus, Ján
Sasinek, František Vítazoslav
Saussure, Ferdinand de
Scipio Africký, Publius C.
Sedláček, Josef
Sedlák, Imrich
Shakespeare, Wiliam
Schatz, Klaus
Schiller, Fridrich
Schmidt, Paul Gerhard
Schmidthauer, Andrej
Schönvisner, Štefan
Schwabl, Hans
Sikorski, Filip
Silan, Janko
Silván, Ján
Silvius Piccolomini, Aeneas
Simek, Viktor
Smrek, Ján
Soarius, Cyprián
Socovský, Alexander
Sokolovský, Leon

Sopko, Július
Soroka, Peter
Sousedík, Stanislav
Stabius Banissus, Ján
Stanislav, Ján
Stiebitz, Ferdinand
Stoeger, Joannes Nepomuk
Strecker, Karl
Struve, Burcard Gotthelf
Sulpicius Severus
Sušil, František
Svätopluk, veľkomoravský panovník
sv. Svorad
Szent-Györgyi, Gabriel

Šafárik, Pavol Jozef
Šalamún, izraelský kráľ
Šantek, Goran Pavel
Ševčíková, Zuzana
Šidlovický, Krištof
Šimkovič, Alexander
Šimovičová, Etela
Šlechta, Jan
Šoltésová-Maróthy, Elena
Šotkovská, Katarína *pozri* Karabová,
Katarína
Škoviera, Andrej
Škoviera, Daniel
Škovierová, Angela
Škultéty, Jozef
Šmatlák, Stanislav
Špaňár, Július
Štáfl, Oto
Štěpán, Ludvík
sv. Štefan
Štefan V. (VI.), pápež
Štúr, Ľudovít

Tablic, Bohuslav
Táborský, Ján
Tacitus, Cornelius Publius
Tachiaos, Antonios Emilius
Taft, Robert F.
Tajovský, Jozef Gregor
sv. Teofylakt Ochridský
Thies, Henning
Timrava Slančíková, Božena
Tinctorius, Melchior
Tinódi, Sebestyén
Tkáčiková, Eva
Toldy, Ferenc
Tomšič, Franciscus
Toporov, Vladimír Nikolajevič
Trajan, rímsky cisár
Tranovský, Juraj (Jiří)
Trapp, Erich
Traube, Ludwig
Třebnický, Štěpán
Turčan, Vladimír
Turský, Ondrej
Turzo (Thurzo), Juraj
Tyl, Zdeněk

Urban V., pápež
Ursinus Velius, Gašpar

Vadianus, Joachim
Vajciková, Jarmila
Vajanský, Svetozár Hurban
Vajda, Juraj
Valaský, Pavol
Valla, Laurentius
Vergilius Maro, Publius
Veselý, Daniel Štefan
Vilikovský, Ján
Vladár, Vojtech

Vladislav II. Jagelovský
Vlček, Jaroslav
sv. Vojtech
Vojtech, Miloslav
Vongrej, Pavol
Votruba, František
Vragaš, Štefan
Vries, Wilhelm de

Wallies
Watt, Joachim *pozri* Joachim Vadianus
Winter, Zikmund
Wolf, Augustin
Wolker, Jiří
Wollman, Slavomír

Zajíčková, Martina
Zápoľský, Ján
Zechenter-Laskomerský, Gustáv K.
Zelinka, Vojtěch
Zelinová, Hana
Zelliger, Aloysius
Zíbrt, Čeněk
Zilynskyj, Orest
Zolnay (Zolnai), Peter
Zosimas
Zmátlo, Peter

Žebrácky, Václav Klement
Žemberová, Viera
Žeňuch, Peter
Žigmund Luxemburský
Žigmund I. Starý Jagelovský
Žigo, Ján

Xenophon

